

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

Deimena Montvydaitė

**ATSAKINGO TURIZMO POVEIKIS
EKONOMINEI VEIKLAI
TURIZMO VIETOVĖS KONTEKSTE**

Daktaro disertacija

Socialiniai mokslai, ekonomika (S 004)

Klaipėda, 2024

Disertacija rengta 2019–2024 metais Klaipėdos universiteto Socialinių ir humanitarinių mokslų fakultete, Ekonomikos katedroje.

Mokslinė vadovė

prof. dr. Daiva LABANAUSKAITĖ (Klaipėdos universitetas, socialiniai mokslai, ekonomika – S 004).

Redagavo:

lietuvių kalbos redaktorė Romualda Nikžentaitienė (Klaipėdos universiteto leidykla);

anglų kalbos redaktorė Ana Novikaitė-Mikuckienė (UAB „Kalbos projektai“).

Ekonomikos mokslo krypties disertacijos gynimo taryba:

prof. dr. Rytis KRUŠINSKAS (Kauno technologijos universitetas, socialiniai mokslai, ekonomika, S 004) – **pirmininkas**;

prof. dr. Valentinas NAVICKAS (Kauno technologijos universitetas, socialiniai mokslai, ekonomika, S 004);

prof. dr. Vaida PILINKIENĖ (Kauno technologijos universitetas, socialiniai mokslai, ekonomika, S 004);

prof. dr. Valdonė DARŠKUVIENĖ (ISM Vadybos ir ekonomikos universitetas, socialiniai mokslai, ekonomika, S 004);

prof. habil. dr. Yuriy BILAN (Žešuvo technologijos universitetas, Lenkija, socialiniai mokslai, ekonomika, S 004).

Disertacija bus ginama viešame ekonomikos mokslo krypties disertacijos gynimo tarybos posėdyje 2024 m. birželio 14 d. 12 val. Klaipėdos universiteto Aula Magna konferencijų salėje.

Adresas: Herkaus Manto g. 90-2, LT-92295, Klaipėda, Lietuva.

Tel. +370 398 936; el. paštas mokslas@ku.lt

Disertacija išsiųsta 2024 m. gegužės 14 d.

Su disertacija galima susipažinti interneto svetainėje <https://www.ku.lt/lt/doktoranturos-studijos/doktorantura/>, Kauno technologijos universiteto bibliotekoje (Gedimino g. 50, LT-44239, Kaunas), Klaipėdos universiteto bibliotekoje (H. Manto g. 84, LT-92294, Klaipėda) ir Lietuvos energetikos instituto bibliotekoje (Breslaujos g. 3, LT-44403, Kaunas).

© D. Montvydaitė, 2024

KLAIPĖDA UNIVERSITY

Deimena Montvydaitė

**EFFECTS OF RESPONSIBLE TOURISM ON ECONOMIC
PERFORMANCE IN THE CONTEXT OF TOURISM
DESTINATION**

Doctoral Dissertation

Social Sciences, Economics (S 004)

Klaipėda, 2024

The dissertation has been prepared at the Department of Economics of the Faculty of Social Sciences and Humanities of Klaipeda University in 2019–2024.

Research supervisor

Prof. Dr. Daiva LABANAUSKAITĖ (Klaipeda University, Social Sciences, Economics – S 004).

Edited by:

Lithuanian language editor Romualda Nikžentaitienė (Klaipeda University Publishing House);

English language editor Ana Novikaitė-Mikuckienė (UAB „Kalbos projektai“).

Dissertation Defense Board of Economics Science Field:

Prof. Dr. Rytis KRUŠINSKAS (Kaunas University of Technology, Social Sciences Economics, S 004) – **chairperson**;

Prof. Dr. Valentinas NAVICKAS (Kaunas University of Technology, Social Sciences Economics, S 004);

Prof. Dr. Vaida PILINKIENĖ (Kaunas University of Technology, Social Sciences Economics, S 004);

Prof. Dr. Valdonė DARŠKUVIENĖ (ISM University of Management and Economics, Social Sciences Economics, S 004);

Prof. Habil. Dr. Yuriy BILAN (Rzeszów University of Technology, Poland, Social Sciences Economics, S004).

The public defense of the dissertation will be held at 12 p.m. on 14 June, 2024 at the meeting of the Dissertation Defense Board of the Economics Field of Science in Aula Magna Conference Hall of the Klaipeda University.

Address: Herkaus Manto str. 90-2, LT- 92295, Klaipeda, Lithuania.

Tel. +370 398 936; e-mail mokslas@ku.lt

The dissertation was sent out on 14 May, 2024.

The doctoral dissertation is available on the internet <https://www.ku.lt/lt/doktoranturos-studijos/doktorantura/> and at the libraries of Kaunas University of Technology (Gedimino 50, LT-44239, Kaunas), Klaipėda University (H. Manto 84, LT-92294, Klaipeda) and Lithuanian Energy Institute (Breslaujos 3, LT-44403, Kaunas).

© D. Montvydaitė, 2024

Turinys

ĮVADAS	11
I. ATSAKINGO TURIZMO SPECIFIKA PEREINANT PRIE ATSAKINGESNĖS TURIZMO FORMOS	21
1.1. Atsakingo turizmo bruožai ir svarba ekonominės veiklos kontekste	21
1.1.1. Atsakingo turizmo samprata ir bruožai turizmo sistemos suireresuotųjų šalių kontekste	22
1.1.2. Atsakingo turizmo svarba ekonominės veiklos kontekste	37
1.2. Turizmo plėtros iššūkiai pereinant prie atsakingesnės turizmo formos	41
II. TURIZMO POVEIKIO DAUGIAPLANIS VERTINIMAS	55
2.1. Turizmo poveikio vertinimo prielaidos: nuo perteklinio turizmo iki COVID-19 pandemijos nulemtos sąstingio	55
2.1.1. Perteklinio turizmo raiška ir padariniai	56
2.1.2. Turizmo iššūkiai ir galimybės COVID-19 pandemijos laikotarpiu	64
2.2. Turizmo poveikio vertinimas ekonominiu, sociokultūriniu, aplinkosauginiu aspektais	71
III. ATSAKINGO TURIZMO POVEIKIO EKONOMINEI VEIKLAI TURIZMO VIETOVĖS KONTEKSTE TYRIMO METODOLOGIJA	77
3.1. Atsakingo turizmo poveikio vertinimo kryptys ir daugiaplanio vertinimo kriterijai	77
3.2. Atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste modelis	105
3.3. Atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste modelio verifikacijos metodika	114
IV. EMPIRINIS ATSAKINGO TURIZMO POVEIKIO EKONOMINEI VEIKLAI TURIZMO VIETOVĖS KONTEKSTE MODELIO VERIFIKAVIMAS	123
IŠVADOS	167
SUMMARY	173
LITERATŪRA	187
GYVENIMO APRAŠYMAS	216
MOKSLINIŲ PUBLIKACIJŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS	217
PRIEDAI	221

Paveikslų sąrašas

- 1 pav. Disertacijos struktūra
- 2 pav. Pagrindinės atsakingo turizmo dimensijos
- 3 pav. *Atsakingo turizmo* sampratos lemiami ryšiai su turizmo sistemos suinteresuotosiomis šalimis ir jų vaidmuo atsakingo turizmo atžvilgiu
- 4 pav. Pokyčių, susijusių su COVID-19, pereinant prie darnaus vystymosi, koncepcija
- 5 pav. R. Butlerio turizmo ciklo modelis
- 6 pav. Tarptautinių turistų skaičius pasaulyje 1960–2022 m., mln.
- 7 pav. Dešimties 2018 m. labiausiai lankytų šalių pasaulyje turistų ir šalies gyventojų santykis, proc.
- 8 pav. Turizmo tendencijų pokyčiai susidūrus su COVID-19 ES šalyse 2019–2022 m.
- 9 pav. Pagrindiniai COVID-19 pandemijos padariniai 2020 m.
- 10 pav. Turizmo ir ekonomikos pokyčių tendencijos COVID-19 pandemijos laikotarpiu ES šalyse 2019–2020 m.
- 11 pav. Turizmo ir ekonomikos pokyčių tendencijos COVID-19 pandemijos laikotarpiu ES šalyse 2019–2022 m.
- 12 pav. Atsakingo turizmo poveikio daugiaplanio vertinimo kriterijai
- 13 pav. Konceptualus atsakingo turizmo praktikos, turizmo vietovės tvarumo ir gyvenimo kokybės ryšio modelis
- 14 pav. Atsakingo ekoturizmo vietovės valdymo kriterijų hierarchija
- 15 pav. Turizmo tvarumo matavimo statistinė sistema

16 pav. Atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste vertinimo modelis

17 pav. Atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste vertinimo eigos schema

18 pav. Atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste tyrimo metodologija

19 pav. Atsakingo turizmo poveikio BVP daugialypės tiesinės regresijos standartizuotų paklaidų histograma

20 pav. Atsakingo turizmo poveikio BVP standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagrama

21 pav. Atsakingo turizmo poveikio vartojimui daugialypės tiesinės regresijos standartizuotų paklaidų histograma

22 pav. Atsakingo turizmo poveikio vartojimui standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagrama

23 pav. Atsakingo turizmo poveikio investicijoms daugialypės tiesinės regresijos standartizuotų paklaidų histograma

24 pav. Atsakingo turizmo poveikio investicijoms standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagrama

25 pav. Atsakingo turizmo poveikio tarptautinei prekybai daugialypės tiesinės regresijos standartizuotų paklaidų histograma

26 pav. Atsakingo turizmo poveikio tarptautinei prekybai standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagrama

27 pav. Atsakingo turizmo poveikio centrinės valdžios biudžetui daugialypės tiesinės regresijos standartizuotų paklaidų histograma

28 pav. Atsakingo turizmo poveikio centrinės valdžios biudžetui standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagrama

29 pav. Atsakingo turizmo poveikio kainoms daugialypės tiesinės regresijos standartizuotų paklaidų histograma

30 pav. Atsakingo turizmo poveikio kainoms standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagrama

31 pav. Atsakingo turizmo poveikio pinigų pasiūlai daugialypės tiesinės regresijos standartizuotų paklaidų histograma

32 pav. Atsakingo turizmo poveikio pinigų pasiūlai standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagrama

33 pav. Atsakingo turizmo poveikio mokėjimų balansui daugialypės tiesinės regresijos standartizuotų paklaidų histograma

34 pav. Atsakingo turizmo poveikio mokėjimų balansui standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagrama

Lentelių sąrašas

- 1 lentelė. *Atsakingo turizmo* samprata ir bruožai
- 2 lentelė. Prioritetinės turizmo transformavimo sritys kovojant su COVID-19 pandemijos padariniais
- 3 lentelė. Pasaulinio kelionių ir turizmo sektoriaus veiksmas pereinant prie darnesnės, atsakingesnės ateities
- 4 lentelė. Pagrindinės žinutės transformuojant turizmą, siekiant tvarios ekonomikos plėtros
- 5 lentelė. Su tvarumu susiję iššūkiai, kuriuos reikia išspręsti transformuojant turizmo pramonę
- 6 lentelė. Turizmo indėlis siekiant Darnaus vystymosi tikslų
- 7 lentelė. Turizmo COVID-19 pandemijos kontekste SSGG analizė
- 8 lentelė. Turizmo teigiamo ir neigiamo poveikio aspektai pagal ekonominę, sociokultūrinę, aplinkosauginę dimensijas
- 9 lentelė. Atsakingo turizmo tyrimuose naudoti tyrimo metodai
- 10 lentelė. Darnaus turizmo rodiklių rinkinių pavyzdžiai
- 11 lentelė. Atsakingo turizmo poveikio vertinimo ekonominės dimensijos aspektu rodikliai
- 12 lentelė. Atsakingo turizmo poveikio vertinimo sociokultūrinės dimensijos aspektu rodikliai

13 lentelė. Atsakingo turizmo poveikio vertinimo aplinkosauginės dimensijos aspektu rodikliai

14 lentelė. Atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste tyrimo duomenys

15 lentelė. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių aprašomoji statistika

16 lentelė. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo sociokultūrinės dimensijos rodiklių aprašomoji statistika

17 lentelė. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo aplinkosauginės dimensijos rodiklių aprašomoji statistika

18 lentelė. Baltijos jūros regiono šalių ekonominės veiklos rodiklių aprašomoji statistika

19 lentelė. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių Kolmogorovo–Smirnovio testas

20 lentelė. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo sociokultūrinės dimensijos rodiklių Kolmogorovo–Smirnovio testas

21 lentelė. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo aplinkosauginės dimensijos rodiklių Kolmogorovo–Smirnovio testas

22 lentelė. Baltijos jūros regiono šalių ekonominės veiklos rodiklių Kolmogorovo–Smirnovio testas

23 lentelė. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominių ir sociokultūrinių dimensijų rodiklių rinkinių kanoninė koreliacija

24 lentelė. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominių ir aplinkosauginių rodiklių rinkinių kanoninė koreliacija

25 lentelė. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominių ir sociokultūrinių rodiklių koreliacija

26 lentelė. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominių ir aplinkosauginių rodiklių koreliacija

27 lentelė. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių ir ekonominės veiklos rodiklių regresija (I dalis)

28 lentelė. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių ir ekonominės veiklos rodiklių regresija (II dalis)

29 lentelė. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių ir ekonominės veiklos rodiklių Grangerio priežastingumo testas

Įvadas

Turizmas yra socialinis, kultūrinis ir ekonominis reiškinys, susijęs su žmonių judėjimu (Jungtinių Tautų, Pasaulio turizmo organizacijos, Europos Bendrijų Komisijos, Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos Turizmo palydovinė sąskaita, 2008). Turizmas sukuria naujas užimtumo galimybes, generuoja pajamas, skatina ekonominę veiklą, pritraukia investicijas į su turizmu susijusį verslą. Turizmo plėtra gali reikšmingai prisidėti sprendžiant nedarbo ir emigracijos problemas, skatinant ekonomikos augimą. Iki pasaulį ir turizmo sektorių sukaustant COVID-19 pandemijai, 2019 m. turizmo sektoriuje pasaulio mastu sugeneruota 10,4 proc. bendrojo vidaus produkto (BVP), sukurta daugiau kaip 300 mln. darbo vietų (Pasaulio kelionių ir turizmo taryba, 2020). Turizmo poveikio teigiami aspektai mokslinėje literatūroje akcentuoti kelis dešimtmečius. Tačiau sparčiai plečiantis turizmo mastui, susiduriama su situacija, kad kai kurios turistų pamėgtos vietovės gali nebesutalpinti pernelyg didelio turistų skaičiaus. Spartus turizmo augimas lėmė neigiamų padarinių gamtinei ir socio-kultūrinei aplinkai išryškėjimą. Pradėtas kelti vis daugiau dėmesio sulaukęs turizmo pertvarkos poreikio klausimas, ieškant atsakingesnio turizmo santykio su aplinka.

Nors turizmo tendencijos pasikeitė, 2020 m. kovo mėn. pasaulį sukausčius COVID-19 pandemijai (Pasaulio sveikatos organizacija (toliau – PSO), 2020), apribojusiai turistų laisvę ir privertusiai turizmo apimtis ženkliai susitraukti, ir nuostoliai buvo itin dideli ir skaudūs tiek turizmo sektoriui, tiek globaliai ekonomikai, šiandien,

praėjus keletui metų po didžiausio masto pandemijos protrūkio, nors oficiali pandemijos pabaiga fiksuojama 2023 m. gegužės mėn. (PSO, 2023), jau yra skirtingų mokslininkų nuomonių vertinant tokį turizmo sąstingį kaip galimybę naujai pradžiai, pereinant prie atsakingesnių turizmo formų siekiant darnaus vystymosi.

Turizmo ir aplinkos santykis, kurį formuoja tam tikras susirūpinimas dėl gamtinės ir socialinės aplinkos, sukuria *darnaus turizmo* sampratą ir formuoja kitas sąvokas, tokias kaip *atsakingas turizmas*. Darnaus turizmo kūrimas išlieka nuolatine tyrimų ir praktikos tema, kuri bent iš dalies lėmė atsakingo turizmo, kaip atskiros turizmo tyrimų ir filosofijos srities, papildančios darnaus turizmo diskursą, atsiradimą (Mihalic, Mohamadi, Abbasi ir David, 2021). Pastaruoju laikotarpiu vis didesnis dėmesys skiriamas darnaus ir atsakingo turizmo koncepcijų integravimui į turizmo plėtros programas. COVID-19 pandemija, lėmusi turizmo sektoriaus sąstingį, taip pat buvo paskata pokyčiams, kad atsigaunantis turizmas būtų tvaresnis ir atsakingesnis. Perėjimą prie atsakingo turizmo taip pat remia globalios reikšmės organizacijos, įskaitant 2030 m. Darnaus vystymosi tikslus (Jungtinės Tautos, 2019) ir Europos žaliąjį kursą (2021). Atsakingo turizmo praktika tapo populiariausia šiuolaikinio turizmo plėtros koncepcija ir principu, kuriuo sektorius vadovausis tvariai (Randhave ir Upadhye, 2022).

Atsakingą turizmą daugelį metų tyrinėjo mokslininkai, sutelkę dėmesį į įvairius reagavimo būdus, tačiau supratimas apie šio reiškinio pradmenis ir pasekmes vis dar yra ribotas (Mondal ir Samaddar, 2021). Nors buvo atlikta daugybė tyrimų, nagrinėjančių atsakingo turizmo vaidmenį ir jo rezultatus (Ho ir Tan, 2021), tarp akademikų ir praktikų kyla dviprasmybių ir painiavos dėl tikrosios atsakingo turizmo reikšmės, įgyvendinimo ir terminijos (Stanford ir Turner, 2022). Cheng (2016) antrina, kad įvairūs teiginiai apie atsakingo turizmo terminologiją, ideologiją ir ypatybes sukėlė painiavą dabartiniame akademikų ir suinteresuotųjų šalių diskurse. Pasak Ho ir Tan (2021), taip pat akivaizdžiai trūksta tyrimų, nagrinėjančių su atsakingu turizmu siejamus ketinimus, t. y. ketinimus dalyvauti atsakingame turizme, stiprinti darnaus turizmo etiką ir tausoti vietovę ribojant savo ir kitų lankymąsi (Un ir Yoon, 2020). Pastaraisiais metais atsakingo turizmo, kaip akademinės temos ir pramonės praktikos, populiarumas išaugo po pasaulinių reikalavimų įmonėms siekti ne tik didinti pelną, bet ir į savo strategijas įtraukti socialinius bei aplinkosaugos tikslus (Maignan ir Ferrell, 2004). Plėtojant atsakingo turizmo tyrimus ir siekiant įvertinti praktinį pritaikomumą, atsakingas turizmas nagrinėtas ir turizmo vietovės kontekste. Vis dėlto nepaisant dešimtmečius trukusių diskusijų ir teorinės bei praktinės veiklos, susijusios su turizmo tvarumu, ją įgyvendinti tebėra sunku. Daroma prielaida, kad stokojama atsakingo turizmo reikšmės ir daugiaplanio poveikio iširtumo. Mokslinėje literatūroje pabrėžiama atsakingo turizmo nauda sociokultūrinei ir gamtinei aplinkai, tačiau, nepaisant to, kad turizmas yra suvokiamas kaip ekonomikos varomoji jėga, nesant bendros vertinimo metodikos, nėra aiškus atsakingo turizmo poveikis ekonominei veiklai. Dėl to aktualu įvertinti atsakingo turizmo reiškinį ir sudaryti atsakingo turiz-

mo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste vertinimo modelį, kuris leistų įvertinti poveikį ekonominei veiklai. Turizmo vietovės kontekstas, turizmo vietovę interpretuojant kaip atitinkamu lygmeniu apibrėžtą erdvinę sritį (Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija, 2018), leidžia padidinti praktinį tyrimų pritaikomumą, atsakingo turizmo vertinimą taikant reikiamu – tarptautiniu, nacionaliniu, regioniniu, miesto, vietos ar kt. – lygmeniu.

Mokslinė problema ir jos ištyrimo lygis. Nors ilgą laiką didėjanti turizmo apimtis buvo lydima augančių ekonominių rodiklių, kylant susirūpinimui aplinkosauga, ryškėjant klimato kaitos padariniams ir poveikiui žmonėms bei vietoms, atsakomybės ir etikos akcentavimas turizmo srityje sulaukia vis daugiau dėmesio (Ruhanen ir Bowles, 2020). Perėjimą prie atsakingo turizmo, stiprinančio teigiamą turizmo poveikį ir mažinančio neigiamą, skatina turizmo apimčių kitimo tendencijos – nuo perteklinio turizmo, išryškinusio neigiamus turizmo padarinius, iki COVID-19 pandemijos nulemtu turizmo sąstingio, kuris gali būti priimamas kaip galimybė turizmą transformuoti. Atsakingas turizmas, kuriuo vis labiau domisi tiek praktikai, tiek mokslininkai, dabar skatinamas daugelyje miestų ir turizmo vietovių, siekiant išspręsti turizmo keliamas problemas (Um ir Yoon, 2020). Tyrimai vis dažniau nurodo atsakingą turizmą kaip alternatyvų metodą siekiant įveikti neigiamą masinio turizmo poveikį, kartu remiant suinteresuotųjų šalių ekonominius, socialinius ir aplinkosaugos aspektus (Stanford ir Turner, 2022). Nepaisant to, kad atsakingą turizmą daugelį metų tyrinėjo autoriai, sutelkę dėmesį į įvairius reagavimo būdus, supratimas apie šio reiškinio pradmenis ir pasekmes vis dar yra ribotas (Mondal ir Samaddar, 2021). Dėl to kyla klausimas, kaip sudaryti bendrą atsakingo turizmo daugiaplanio vertinimo metodiką, kuri suteiktų galimybę įvertinti atsakingo turizmo poveikį ekonominei veiklai, integruojant sociokultūrinius ir aplinkosauginius veiksnius, įtraukus turizmo vietovės kontekstą, galintį atskleisti reikšmingus rezultatus nacionalinės, regioninės, vietos ekonomikos bei politikos vystytojams ir padidinti praktinį tokio pobūdžio tyrimų pritaikomumą.

Mokslinėje literatūroje analizuojama turizmo reikšmė, išskiriamas teigiamas ir neigiamas turizmo poveikis ekonominei, sociokultūrinei ir gamtinei aplinkai (Das ir Sharma, 2009; Godfrey ir Clarke, 2000; Marzuki, 2012; Butarbutar ir Soemarno, 2013; Gutierrez-Domenech, 2014; Gossling ir Peeters, 2015; Sheng, Li ir Wang, 2017; Carvache-Franco, Carvache-Franco, Sanchez-Riera, ir Carvache-Franco, 2018; Labanauskaitė, 2008, 2011; Markauskienė ir Gižienė, 2012; ir kt.). Nagrinėjamos turizmo apimties kitimo tendencijos – turistų skaičius, apgyvendinimo paslaugų apimtys, nakvynių skaičius ir kt. (Butler, 1980; 2008; Pasaulio kelionių ir turizmo taryba, 2019; Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija, 2019; ir kt.). Pastaraisiais metais perteklinio turizmo reiškinys sulaukia nemažai tyrėjų dėmesio (Goodwin, 2017; Mullis, 2017; Walmsley, 2017; Peeters ir kt., 2018; Calderwood ir Soshkin, 2019; Francis, 2019; ir kt.). Mokslininkai ir globalios tarptautinės organizacijos analizuoja turizmo tendencijas ir perspektyvas COVID-19 pandemijos laikotarpiu (Brouder, 2020; Deb

ir Nafi, 2020; Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija, 2020; Gossling, Scott ir Hall, 2020; Haryanto, 2020; Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija, 2020; Pasaulio kelionių ir turizmo taryba, 2020; Altuntas ir Gok, 2021; Cheer ir kt., 2021; Kaushal ir Srivastava, 2021; Skare, Soriano ir Porada-Rochon, 2021; Zhang, Wang, Wang, Li ir Zhang, 2021; Švarplys, 2020; Karsokienė ir Dromantienė, 2021; ir kt.). Siekiant išlaikyti balansą tarp ekonominės, sociokultūrinės ir gamtinės aplinkos, būtina ieškoti naujos, atsakingesnės turizmo formos, dėl to tyrėjų dėmesio sulaukia atsakingasi turizmas (Amin, 2017; Karimi ir Darban Astane, 2021; Blackstock, White, McCrum, Scott ir Hunter, 2008; Booyens ir Rogerson, 2016; Budeanu, 2007; Burrai, Buda ir Stanford, 2019; Caruana, Glozer, Crane ir McCabe, 2014; Chan ir Fiffy, 2021; Chan, Marzuki ir Mohtar, 2021; Cheer ir kt., 2021; Chen, Dai, Liu, Liu ir Jia, 2021; Cheng, 2016; Clifton ir Benson, 2006; David, 2011; Debicka ir Oniszczyk-Jastrzebek, 2014; Dias, Aldana, Pereira, da Costa ir Antonio, 2021; Dodds ir Kuehnel, 2008; Eichelberger, Heigl, Peters ir Pikkemaat, 2021; Fang, 2020; Farmaki, Constanti, Yiasemi ir Karis, 2014; Fennell, 2006; Freeman, 1984; Frey ir George, 2010; Gao, Huang ir Zhang, 2016; Gong, Detchkhajornjaroensri ir Knight, 2019; Goodwin ir Font, 2014; Goodwin, 2011, 2014; Hamid, Isa, Kiumarsi, 2020; Ho ir Tan, 2021; Jamal ir Higham, 2021; Jenkins ir Schroder, 2013; Krippendorf ir Andrassy, 1987; Leslie, 2012; Maignan ir Ferrell, 2004; Manente ir Minghetti, 2010; Manente, Minghetti ir Mingotto, 2014; Mathew ir Sreejesh, 2017; Mathiew, 2017; Mihalic, 2016; Mihalic ir kt., 2021; Mody, Day, Sydnor, Jaffe ir Lehto, 2014; Mohamadi, Abbasi, Ranaei Kordshouli ir Askarifar, 2022; Mondal ir Samaddar, 2021; Mostafanezhad, Cherer ir Sin, 2020; Nguyen, Vo, To ir Dinh, 2019; Randhave ir Upadhye, 2022; Reid, 2003; Ruhanen ir Bowles, 2020; Saarinen, 2021; Sangkhaduang, Visuthismajarn ir Kongchouy, 2021; Sica, Sisto, Bianchi ir Cappelletti, 2021; Spenceley, Relly, Keyser, Warneant, McKenzie, Mataboge, ... Seif, 2002; Stanford ir Turner, 2022; Tremblay-Huet ir Lapointe, 2021; Um ir Yoon, 2020; Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija, 2020; Weeden, 2013; Wheeler, 1991; Xin ir Chan, 2014; Zhang ir kt., 2021; ir kt.). *Atsakingo turizmo* samprata buvo plačiai nagrinėjama turizmo tyrimuose ir praktikoje (Eichelberger ir kt., 2021) įvairiose srityse (Chan ir kt., 2021). Atsakingas turizmas patraukė daugelio su turizmo pramone susijusių asmenų dėmesį (Burrai ir kt., 2019). Be akademinio susidomėjimo, taip pat vyko ir tarptautinės politikos diskusijos atsakomybės turizmo srityje klausimu (Goodwin, 2011). Nors buvo atlikta daugybė tyrimų, nagrinėjančių atsakingo turizmo vaidmenį ir jo rezultatus (Ho ir Tan, 2021), tarp akademikų ir praktikų kyla dviprasmybių ir painiavos dėl tikrosios atsakingo turizmo reikšmės ir įgyvendinimo bei jos terminijos (Stanford ir Turner, 2022). Taip pat akivaizdžiai trūksta tyrimų, nagrinėjančių su atsakingu turizmu susijusius ketinimus (Ho ir Tan, 2021). Įvairūs teiginiai apie atsakingo turizmo terminologiją, ideologiją ir ypatybes sukėlė painiavą dabartiniame akademikų ir suinteresuotųjų šalių diskurse (Cheng, 2016). Tai skatina permąstyti atsakingą turizmą (Burrai ir kt., 2019) ir su-

mažinti termino dviprasmiškumą, kad suinteresuotosios šalys galėtų lengviau įdiegti atsakingą turizmą pramonėje (Stanford ir Turner, 2022).

Vis dėlto, vertinant atsakingą turizmą, daugiausia dėmesio skiriama sociokultūrinio ir aplinkosauginio požiūrio atsakingo turizmo tyrimams (Ayuso, 2006; Ballantyne, Packer ir Sutherland, 2011; Caruana ir kt., 2014; Chan ir Tay, 2016; Cheng, Wu ir Huang, 2013; Cheng, Wu, Wang ir Wu, 2019; Cheng ir Wu, 2015; Cheung, Fok, Tsang, Fang ir Tsang, 2015; Chin, Chin ir Wong, 2018; Chiu, Lee ir Chen, 2014; Clifton ir Benson, 2006; Corraliza ir Berenguer, 2000; Cottrell, 2003; Dief ir Font, 2010; Farmer, Knapp ir Benton, 2007; Goodwin, 2002; Hsu, 2004; Hughes, Packer ir Ballantyne, 2011; Karna, Hansen ir Heikki, 2003; Kim, Uysal ir Sirgy, 2013; Kuo, 2002; Lee ir Jan, 2015; Mei, Wai ir Ahamad, 2017; Milfont ir Duckitt, 2004; Pooley ir O'Connor, 2000; Prayag ir Ryan, 2011; Ramkissoon, Smith ir Weiler, 2013; Rivera ir De Leon, 2005; Rivera, 2002; Stern, Powell ir Ardoin, 2008; Thapa, Graefe ir Meyer, 2005; Wiseman ir Bogner, 2003; Zhao, Lynch ir Chen, 2010; ir kt.). Autoriai nagrinėja atsakingą turizmą turizmo vietovės kontekste (Burrai ir kt., 2019; Gong ir kt., 2019; Manente ir Minghetti, 2010; Mathiew, 2017; Mathew ir Sreejesh, 2017; Xin ir Chan, 2014; Manente ir kt., 2014; Amin, 2017; Goodwin, 2011; Mody ir kt., 2014; Budeanu, 2005, 2007; Chan ir kt., 2021; Goodwin, 2011; Zhang ir kt., 2021; Sangkhaduang ir kt., 2021). Mokslinėje literatūroje dažniausiai pristatomi vienai vertinamajai sričiai atstovaujantys atsakingo turizmo tyrimai, tačiau stokojama tyrimų metodologijos, kuri vertinant atsakingą turizmą susietų visas tris turizmo poveikio dimensijas ir, atsižvelgiant į dabartinės turizmo intensyvumo pokyčių tendencijas, atskleistų turizmo poveikį ekonominei veiklai, nuošalyje nepalikdama sociokultūrinio ir aplinkosauginio aspekto bei leistų sugeneruoti rezultatus turizmo vietovės kontekste pasirinktu tarptautiniu, nacionaliniu, regioniniu, miesto, vietos ar kitu aktualiu lygmeniu. Disertacijos tyrimu siekiama užpildyti spragą moksliniuose tyrimuose ir, sudarius atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste vertinimo modelį, integravus kitų mokslininkų tyrimuose pateiktas įžvalgas, pagrįsti disertacijos tyrimo reikšmingumą, sugeneruojant naujus mokslinius rezultatus tiek konceptualiu, tiek empiriniu lygmenimis.

Mokslinio darbo objektas – atsakingo turizmo poveikis ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste.

Mokslinio darbo tikslas – sudaryti ir verifikuoti atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste vertinimo modelį.

Mokslinio darbo uždaviniai:

1. Identifikuoti atsakingo turizmo sampratą turizmo sistemos suinteresuotųjų šalių kontekste ir svarbą ekonominei veiklai.
2. Išanalizuoti turizmo poveikio vertinimo prielaidas ir atsakingo turizmo daugiaplanio vertinimo principus.

3. Nustatyti atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai daugiaplanio vertinimo kriterijus.
4. Sudaryti atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste vertinimo modelį.
5. Verifikuoti turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste vertinimo modelį.

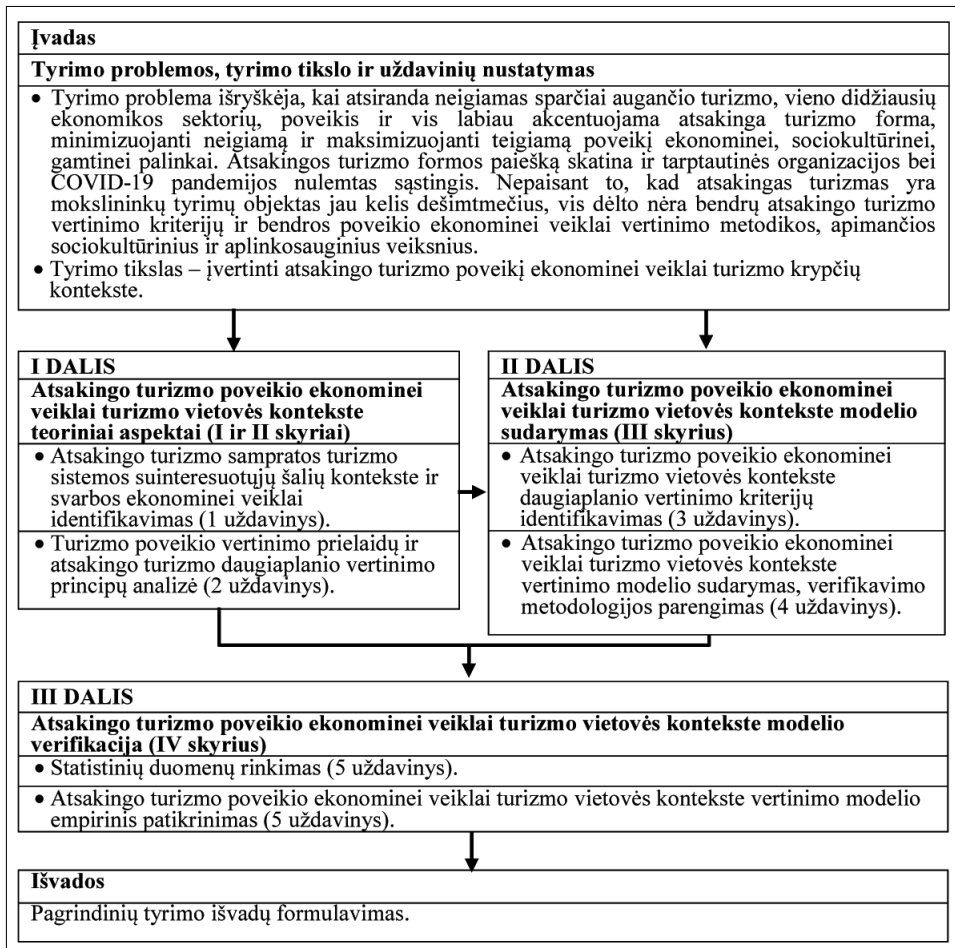
Disertacijos struktūra. Disertaciją sudaro įvadas, trys dalys (keturi skyriai) ir išvados (žr. 1 pav.).

Pirmąją – teorinę – disertacijos dalį sudaro du skyriai. I skyriuje identifikuojama *atsakingo turizmo* samprata ir bruožai turizmo sistemos suinteresuotųjų šalių kontekste bei atsakingo turizmo svarba ekonominės veiklos kontekste, taip pat identifikuojami turizmo iššūkiai, skatinantys perėjimą prie atsakingesnės turizmo formos. Antrajame skyriuje nagrinėjamos turizmo poveikio vertinimo prielaidos ir atsakingo turizmo daugiaplanio vertinimo principai. Analizuojamos turizmo poveikio vertinimo prielaidos nuo perteklinio turizmo iki COVID-19 pandemijos nulemtu sąstingio iššūkių ir galimybių, nagrinėjamas turizmo poveikio vertinimas ekonominiu, sociokultūriniu, aplinkosauginiu aspektais.

Antrojoje disertacijos dalyje, kuri aprašoma III skyriuje, atliekant teorinės mokslinės literatūros analizę, identifikavus atsakingo turizmo poveikio vertinimo aspektus, nustatomi atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai vertinimo kriterijai. Parenghiamas atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste vertinimo modelis. Modelis sudarytas iš trijų atsakingo turizmo poveikio dimensijų rodiklių rinkinių vertinimo, ekonominius atsakingo turizmo poveikio rodiklius papildant sociokultūrinės ir aplinkosauginės dimensijos rodikliais, vertinant jų kompleksinę poveikį ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste. Modeliui verifikuoti sudaroma tyrimo metodologija, leidžianti daugiaplaniam kontekste įvertinti atsakingo turizmo poveikį ekonominei veiklai, jo kryptį ir priežastingumą.

Trečiojoje disertacijos dalyje, IV skyriuje, turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste vertinimo modelis tikrinamas empiriškai: atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste vertinimo modelio rodikliams vertinti taikomi aprašomosios statistikos, rodiklių atrankai – kanoninės koreliacijos, koreliacijos metodai, modelio verifikacijai taikomi regresinės analizės ir Grangerio priežastingumo testo tyrimo metodai.

Disertacijos struktūra pateikta 1 paveiksle.

1 pav. Disertacijos struktūra

Tyrimo metodai. Pirmojoje ir antrojoje disertacijos dalyse analizuojant teorinę mokslinę medžiagą taikomi analizės, konceptualiosios analizės, sintezės, palyginimo, aprašomosios statistikos metodai. Trečiojoje, empirinėje, disertacijos dalyje pagal parengtą metodiką, sudarytą iš keturių etapų, atliekama atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste modelio verifikacija: duomenims įvertinti taikomas aprašomosios statistikos metodas; rodiklių atranka atliekama taikant kanoninės koreliacijos ir koreliacijos metodus; poveikiui įvertinti taikomas regresinės analizės metodas; ryšio priežastingumui įvertinti taikomas Grangerio priežastingumo testas. Įgyvendinus visus atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste poveikio vertinimo etapus, įvertinama, kokie atsakingo turizmo

rodikliai turi įtakos ekonominės veiklos rodikliams, kokios krypties ir kokio stiprumo poveikis daromas ekonominei veiklai.

Disertacijos naujumas. Disertacijoje tirta kitų mokslininkų, ypač Lietuvos mastu, menkai tyrinėta sritis – atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste vertinimas. Disertacijos išskirtinumas – atsakingo turizmo ekonominiai tyrimai:

- Išgryninta atsakingo turizmo suinteresuotųjų šalių kontekste samprata. Įvertinus daugiaplanį turizmo vertinimą, apimančią ankstesnius daugialypius atsakingo turizmo apibrėžimus, sukonkretinta samprata yra svarbi tolesniems moksliniams tyrimams. Stingant atsakingo turizmo tyrimų, atliktų Lietuvos mokslininkų, išgryninta samprata gali būti pagrindas tolesnei srities analizei nacionaliniu mastu, taip pat gali būti naudinga tarptautiniams tyrimams.
- Nustatyti atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai vertinimo kriterijai. Atlikus mokslinės literatūros analizę identifikuoti atsakingo turizmo vertinimo kriterijai, apimant ekonominę, sociokultūrinę, aplinkosauginę dimensijas. Identifikuoti rodiklių rinkiniai turizmo ekonominio poveikio vertinimą praplečia įvedant sociokultūrinę bei aplinkosauginę dimensijas, leidžiančias įvertinti atsakingo turizmo bruožus, svarbą ir poveikį.
- Sudarytas atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste vertinimo modelis. Modelį galima taikyti skirtingo lygmens turizmo vietovėms tarptautiniu, nacionaliniu, regioniniu, miesto, vietovės / vietos lygmenimis. Modelis suteikia galimybę vertinti įvairius laikotarpius. Tai pagrindžia modelio pritaikomumo aprėptį ir atveria galimybes tolesniems srities tyrimams vertinant situaciją skirtingais lygmenimis skirtingais laikotarpiais. Siekiant sudaryti modelį ir jį verifikuoti naudoti daugiaplanio vertinimo atsakingo turizmo kriterijai – rodikliai, suteikiantys tyrimui svarumo ir atveriantys galimybes tolesniems srities tyrimams.

Tyrimo ribotumai. Atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste vertinimo modelio verifikacijai reikalingi ilgo laikotarpio ekonominiai, sociokultūriniai, aplinkosauginiai rodikliai, speciali daugiaplanio vertinimo metodika. Susidurta su šiais tyrimo ribotumais:

- Skirtingos šalys vadovaujasi skirtingomis statistinių duomenų skaičiavimo metodikomis, o skirtingomis metodikomis apskaičiuoti rodikliai gali iškreipti tyrimo rezultatus, todėl tyrimui tinkamų šalių, taikančių vienodą statistinių rodiklių skaičiavimo metodiką ir kaupiančių duomenis bendroje tarptautinėje duomenų bazėje, skaičius yra ribotas.
- Kai kurie statistiniai duomenys iš viso nėra kaupiami arba pradėti kaupti neseniai. Atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste vertinimo modelio verifikacijai galima naudoti tik tuos statistinius duomenis,

kurie yra prieinami. Ne visus duomenis pavyko surinkti, kadangi oficialių statistinių duomenų portalai tokios informacijos neturi.

- Kai kuriems rodikliams analizavimo laikotarpiu trūko reikšmių, dėl to duomenys buvo transformuoti, užpildant jas pagal vidutinių reikšmių metodiką. Tai gali turėti įtakos vertinant kai kuriuos rodiklius ir skaičiavimus.

Disertacijos tyrimų tęstinumas. Disertacijos tyrimus galima tęsti, atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste vertinimo modelį pritaikant kitų lygmenų turizmo vietovėms: tarptautinio, nacionalinio, regioninio, miesto, vietovės / vietos lygmenų, surenkant atitinkamus statistinius duomenis ir juos naudojant modelio verifikacijai. Atlikus skirtingo masto tyrimus, **būtų galima įvertinti atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai įvairiose turizmo vietovėse**, susiduriančiose su aplinkosauginėmis, sociokultūrinėmis ar ekonominėmis problemomis, skirtumais. Tyrimą galima papildyti integruotu vartotojų elgsenos atsakingo turizmo atžvilgiu raiškos elementu, kuris leistų įvertinti atsakingo turizmo raiškos ir įgyvendinimo galimybes. Tokie tyrimai būtų naudingi turizmo ir ekonominės politikos formuotojams, vertinant perėjimą prie atsakingesnės turizmo formos.

Disertacijos apimtis. Disertaciją sudaro 215 puslapių, 29 lentelės, 34 paveikslai, 6 formulės, 3 priedai. Naudoti 361 literatūros šaltiniai.

Disertacijos mokslinių rezultatų pristatymas. Disertacijos tyrimų rezultatai pristatyti dvylikoje nacionalinių bei tarptautinių mokslinių konferencijų ir skelbti dešimtyje Lietuvos bei užsienio mokslo leidinių (žr. mokslinių publikacijų sąrašą).

I.

Atsakingo turizmo specifika pereinant prie atsakingesnės turizmo formos

1.1. Atsakingo turizmo bruožai ir svarba ekonominės veiklos kontekste

Literatūroje pripažintas galimas turizmo indėlis į ekonomikos augimą ir socialinę naudą visame pasaulyje. Iki COVID-19 pandemijos įvairios suinteresuotosios šalys (pvz., viešbučiai, kelionių organizatoriai, restoranai, kelionių organizavimo organizacijos, vietos bendruomenės) turizmo pramonėje teikė pirmenybę pelno didinimui, tačiau spartus kelionių augimas padarė neigiamą poveikį visame pasaulyje (Stanford ir Turner, 2022). Pastaruosius 30 metų ši situacija kėlė susirūpinimą turizmo sistemos dalyviams, todėl vis labiau nerimaujama dėl to, kaip įveikti neigiamus turizmo padarinius diegiant tvarią praktiką (Sica ir kt., 2021). Dagiliūtė ir Bartkutė (2014) teigia, kad turizmo sektorius turi keisti savo vystymosi kryptį: ne tik sparčiai vystytis ir kurti pridėtinę vertę, bet kartu tapti atsakingu visuomenei ir gamtinei aplinkai. Turizmas, kaip visapusiška ir universali pramonė, gali apimti naujovišką ekologiško augimo praktiką, kad būtų skatinamas tvarus vystymasis (Randhave ir Upadhye, 2022). Atsižvelgdamos į neigiamus turizmo padarinius, daugelis kelionių vietų ir kelionių organizacijų dabar daugiau dėmesio skiria tvaresniam vystymuisi ir skatina atsakingą turizmą (Ho ir Tan, 2021). Atsakingas turizmas tapo nauju tikslu turizmo planavimo ir valdymo strategijose (Farmaki ir kt., 2014).

Nepaisant dešimtmečius trukusių diskusijų ir teorinės bei praktinės veiklos, susijusios su turizmo tvarumu, ją įgyvendinti tebėra sunku. Turizmo ir aplinkos santykis, kurį formuoja tam tikras susirūpinimas dėl gamtinės ir socialinės aplinkos, sukuria *darnaus turizmo* sampratą ir formuoja kitas sąvokas, tokias kaip *atsakingas turizmas*. Darnaus turizmo kūrimas išlieka nuolatine mokslinės literatūros tema, kuri bent iš dalies lėmė atsakingo turizmo, kaip atskiros turizmo tyrimų ir filosofijos srities, papildančios darnaus turizmo diskursą, atsiradimą (Mihalic ir kt., 2021).

Kai kurie autoriai, nagrinėjantys atsakingą turizmą, akcentuoja ekonominę jo reikšmę. Goodwinas (2016) teigia, kad atsakingo turizmo ekonominis pagrindas yra turizmo panaudojimas ekonominiam vietos vystymuisi, bendruomenių ir vietos gyventojų labui, ir priduria, kad pagrindinis atsakingo turizmo judėjimo principas yra tas, kad prisiimant atsakomybę už ekonominį turizmo poveikį galima tobulinti visas turizmo formas. Pasak Debickos ir Oniszczuk-Jastrzabek (2014), pagrindiniai atsakingo turizmo elementai yra tiek turistų (lankytojų), tiek juos priimančių bendruomenių poreikių tenkinimas, turizmo kryptčių apsauga ir patrauklumo didinimas ateities kartoms, o visa tai bus nacionalinės ekonomikos atrama. Dėl to būtina išnagrinėti atsakingo turizmo svarbą ekonominės veiklos kontekste.

1.1.1. Atsakingo turizmo samprata ir bruožai turizmo sistemos suinteresuotųjų šalių atžvilgiu

Atsakingas turizmas pastaraisiais metais sulaukia vis didesnio dėmesio literatūroje (Mihalic, 2016). Atsakingo turizmo svarba – neabejotina. Didėjant susirūpinimui aplinkosauga, klimato kaita ir vystymosi padariniais žmonėms ir vietovėms, vis labiau akcentuojama turizmo atsakomybė ir etika (Ruhanen ir Bowles, 2020). Pasak Farmaki ir kt. (2014), atsakingas turizmas, kaip tvaraus turizmo elementas, populiarėja visame pasaulyje, nes šalininkai teigia, kad jis gali duoti daug naudos turizmo įmonėms ir vietovėms. Siekdami išspręsti turizmo keliamas problemas, daugelis miestų ir turizmo vietų dabar skatina atsakingą turizmą, kuriuo vis labiau domisi tiek praktikai, tiek mokslininkai (Um ir Yoon, 2020). Turizmo tyrinėtojai, politikos formuotojai ir nevyriausybinės organizacijos (NVO) pradėjo labai domėtis atsakomybės turizmo srityje samprata, dėl to atsakingas turizmas laikomas įtvirtinta turizmo tyrimų ir praktikos sritimi (Caruana ir kt., 2014).

Tyrimuose atsakingas turizmas vis dažniau nurodomas kaip alternatyvus metodas, siekiant įveikti neigiamą masinio turizmo poveikį, kartu remiant suinteresuotųjų šalių ekonominius, socialinius ir aplinkosaugos aspektus (Stanford ir Turner, 2022). Diskursas apie atsakingą turizmą, nors ir nėra naujas, po COVID-19 pandemijos vėl įgavo svarbą (Cheer ir kt., 2021). Atsakingas turizmas sulaukė didelio dėmesio kaip atkūrimo strategija po COVID-19 turizmo pramonėje (Chen ir kt., 2021). Atsakingas turizmas yra laikomas tinkamu būdu reaguoti į neatidėliotiną raginimą atsakingiau

kurti ir naudoti turizmą, atsižvelgiant į perteklinį turizmą prieš COVID-19 pandemiją (Mostafanezhad ir kt., 2020). Kaip teigia Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija (2020), atsakingas turizmas yra raktas į pramonės atsigavimą po COVID-19. Mokslininkai mano, kad atsakingas turizmas gali parodyti naują turizmo tyrimų erą, pripažįstant aplinkos ir ekologines ribas bei platesnį socialinio teisingumo, lygybės, sąžiningumo ir atsakomybės suvokimą (Jamal ir Higham, 2021). Atsakingas turizmas yra laikomas vienu iš būdų pasiekti Jungtinių Tautų 2030 m. Darnaus vystymosi tikslus (Chan ir kt., 2021). Atsakingas turizmas laikomas perspektyvia alternatyva (Wheeler, 1991) siekiant išlaikyti ekonominę ir socialinę naudą, kartu išsaugant turistų lankomų vietų aplinkos sąlygas (Burrai ir kt., 2019).

Pastaruoju metu *atsakingo turizmo* sąvoką vis dažniau lydi darnaus turizmo tyrimai, dokumentai ir veiksmai. Atsakingą turizmą bandoma susieti su darniu turizmu (Mihalic, 2016). Vis dėlto atsakingas turizmas ir darnus turizmas nėra tas pats. Atsakingas turizmas akcentuoja tai, ką asmenys ir grupės daro, kad spręstų tas tvarumo problemas, kurios iškyla tam tikrose vietose, siekiant nustatyti vietos prioritetus, skaidriai pranešti, kas daroma dėl tų prioritetų išlaikymo (Responsible Tourism Partnership, 2020). Sąvoka *atsakingas turizmas* vartojama kalbant apie individualių keliautojų, siekiančių veikti ir rinktis pagal tvaraus turizmo praktiką, elgesį (Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija, 2011). Atsakingas turizmas dažnai vertinamas kaip darnaus turizmo mąstymo įgyvendinimas praktikoje (Gao ir kt., 2016). Darnus turizmas reiškia tvarią praktiką turizmo pramonėje ir jos vykdomą veiklą, tai yra visų turizmo formų siekis – visos turizmo formos turėtų būti tvarios (Pasaulio darnaus turizmo taryba, 2022). *Darnus turizmas* apibrėžiamas kaip turizmas, kuriame visapusiškai atsižvelgiama į dabartinį ir būsimą ekonominį, socialinį ir aplinkos poveikį, tenkinant lankytojų, pramonės, aplinkos ir priimančiųjų bendruomenių poreikius (Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija, 2013). Darnus turizmas neturėtų būti vertinamas kaip atskira sudedamoji turizmo dalis, kaip nišinių produktų rinkinys, o kaip viso turizmo sektoriaus sąlyga, kuri turėtų veikti, kad sektorius taptų tvaresnis (Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija, 2011). Akcentuojant atsakingo turizmo ir darnaus turizmo skirtumus, pastebima atsakingo turizmo raiškos koncentracija lokaliu, turizmo vietovės atžvilgiu, pasireiškianti praktinio pobūdžio asmenų ir grupių veikla, o darnus turizmas veikia labiau konceptualiaame lygmenyje, nesifokusuojant į lokalų kontekstą.

Analizuojant atsakingą turizmą ir linksniuojant sąvokas *darnus*, *tvarus turizmas*, susiduriama su skirtinga sąvokų interpretacija dėl anglų kalboje mokslininkų vartojamo termino *sustainable*. Kaip teigia Žičkienė, Guogis ir Gudelis (2019), kyla sunkumų dėl termino *sustainable* atitikmens lietuvių kalboje. Anglų–lietuvių kalbų žodynai siūlo tokius žodžio *sustainable* vertimo variantus: „išlaikantis ekologinę pusiausvyrą“, „vykstantis nuolat“, „vykstantis nuosekliai“, „išlaikomas“, „palaikomas“, „nuosekliai perteikiamas“, „tvarus“, „darnus“, „tausojančias“, „tausaus“. Rūšinis paži-

minys darnus labiau tinka tada, kai siekiama pabrėžti, kad vystymasis yra suderintas, tvarus – kai kalbama apie patvarų, nenutrūkstamą vyksmą (Žičkienė ir kt., 2019). Vis dėlto atsakingas turizmas turi bendrų elementų su darniu turizmu ir akivaizdu, kad turizmo pramonė vis dažniau suvokiama kaip atsakinga už įvairius tvarumo tikslus tiek vietiniu, tiek pasauliniu mastu (Saarinen, 2021).

Pastaraisiais metais atsakingo turizmo, kaip akademinės temos ir pramonės praktikos, populiarumas išaugo po pasaulinių reikalavimų įmonėms žiūrėti ne tik į pelno didinimą, bet ir į savo strategijas įtraukti socialinius bei aplinkosaugos tikslus (Maignan ir Ferrell, 2004). Atsakingo turizmo praktika tapo populiariausia šiuolaikinio turizmo plėtros koncepcija ir principu, kuriuo sektorius vadovausis tvariai (Randhave ir Upadhye, 2022). Anot Sangkhaduango ir kt. (2021), ideali atsakingo turizmo praktika tapo svarbiausiu šiuolaikinės darnaus turizmo plėtros koncepcijos vaidmeniu ir principu. Autorių teigimu, atsakingo turizmo praktika skatina geresnį turistų lankymąsi ir gerina priimančių bendruomenių gyvenimo kokybę toje vietoje, skatindama etišką vartojimą ir gamybą visose suinteresuotose šalyse. Atsakingo turizmo praktika priskiriama tvarumui ir vietos bendruomenės gyvenimo kokybei (Caruana ir kt., 2014). Atsakingo turizmo praktika galėtų būti naudojama kaip pagrindinis aspektas nustatant ir valdant su turizmu susijusią politiką, nes ekonominių, socialinių ir aplinkosaugos aspektų įtraukimas į turizmo projektus ir politiką gali sukurti atsakingesnę praktiką, ypač turizmo verslo sektoriuje (Candia, Pirlone ir Spadaro, 2020).

Atsakingo turizmo samprata buvo plačiai nagrinėjama turizmo tyrimuose ir praktikoje (Eichelberger ir kt., 2021) įvairiose srityse (Chan ir kt., 2021). Atsakingas turizmas patraukė daugelio su turizmo pramone susijusių asmenų – akademikų, turizmo specialistų, turistų, renginių visuomenės – dėmesį (Burrai ir kt., 2019). Atsakingą turizmą daugelį metų tyrinėjo mokslininkai, sutelkę dėmesį į įvairius reagavimo būdus, tačiau supratimas apie šio reiškinio pradmenis ir pasekmes vis dar yra ribotas (Mondal ir Samaddar, 2021). Be akademinio susidomėjimo, taip pat vyko ir tarptautinės politikos diskusijos atsakomybės turizmo srityje klausimu (Goodwin, 2011). Nors buvo atlikta daugybė tyrimų, nagrinėjančių atsakingo turizmo vaidmenį ir jo rezultatus (Ho ir Tan, 2021), tarp akademikų ir praktikų kyla dviprasmybių ir painiavos dėl tikrosios atsakingo turizmo reikšmės, terminijos ir įgyvendinimo (Stanford ir Turner, 2022). Įvairūs teiginiai apie atsakingo turizmo terminologiją, ideologiją ir ypatybes sukėlė painiavą dabartiniame akademikų ir suinteresuotųjų šalių diskurse (Cheng, 2016). Tai paskatino mokslininkus permąstyti atsakingą turizmą (Burrai ir kt., 2019) ir sumažinti termino dviprasmiškumą, kad suinteresuotosios šalys galėtų lengviau įdiegti atsakingą turizmą pramonės srityje (Stanford ir Turner, 2022).

Atsakingo turizmo sąvoką 1982 m. pasiūlė Krippendorfas (Krippendorff ir Andrassy, 1987), kuris teigė, kad tai yra turizmo plėtros kryptis, ir siekė skatinti naujo tipo turizmą, nedarantį nepakenčiamos žalos aplinkai ir visuomenei. Krippendorfas (1982), XX a. 9-ajame dešimtmetyje pristatęs *atsakingo turizmo* sąvoką, siekė pa-

rodyti sociokultūrinių ir aplinkos veiksnių svarbą turizmui. Koncepcinės atsakingo turizmo ištakos yra susijusios su Krippendorfo pagrindine knyga „Atostogų kūrėjai“ (Krippendorf, 1987), kurioje autorius nurodė, kad turistų vartojimas tampa ekologiškesnis ir kad vystosi perspektyvus tokių turizmo produktų rinkos segmentas, o atsakingo turizmo argumentas yra pagrįstas emancipacija turistų, kurie, kaip manoma, iš mažesnių fizinių poilsio poreikių pereina prie aukštesnio lygio poreikių ir galiausiai pasiekia emancipaciją bei kritišką vartojimo mąstyseną tiek namuose, tiek kelionėse. Teigiama, kad atsakingo turizmo ištakos kilo „Baltojoje knygoje dėl turizmo plėtros ir skatinimo Pietų Afrikoje“ (1996), kur jis buvo apibūdintas kaip turizmas, skatinantis atsakomybę už aplinką per savo tvarų naudojimą, pareigą įtraukti vietos bendruomenes, turizmo pramonę, atsakomybę už lankytojų saugą ir atsakingą vyriausybę, darbuotojus, darbdavius, sąjungas ir vietos bendruomenes. „Baltojoje knygoje apie turizmo plėtrą ir skatinimą Pietų Afrikoje“ (1996) yra įvardyti pagrindiniai atsakingo turizmo elementai:

- švaistymo ir perteklinio vartojimo vengimas; tvarus vietinių išteklių naudojimas;
- gamtos, ekonominės, socialinės ir kultūrinės įvairovės palaikymas ir skatinimas; jautrumas priimančiosios šalies kultūrai;
- vietos bendruomenės įtraukimas į planavimą ir sprendimų priėmimą;
- aplinkos, socialinio ir ekonominio poveikio, kaip būtinos turizmo plėtros sąlygos, vertinimas;
- užtikrinimas, kad bendruomenės dalyvautų turizmo sferoje ir gautų naudos iš jo;
- atsakingumas, vietinės, gamtinės ir kultūrinės aplinkos gerbimas; turizmo poveikio stebėjimas ir atviros informacijos atskleidimo užtikrinimas.

Nors *atsakingo turizmo* terminas pasirodė daugelyje senesnių dokumentų, pirmoji atsakingo turizmo deklaracija – Keiptauno deklaracija – buvo paskelbta 2002 m. (Keiptauno atsakingo turizmo deklaracija, 2002). Terminas *atsakingas turizmas* buvo sukurtas 2002 m. Keiptauno atsakingo turizmo deklaracijoje, kurioje buvo raginama turizmo pramonės suinteresuotąsias šalis imtis atsakomybės ir atsakingų veiksmų skatinant tvarumą (Goodwin ir Font, 2014). Keiptauno atsakingo turizmo deklaracijoje (2002) akcentuojamas atsakingas turizmas siekiant daryti vietas geresnes žmonėms gyventi ir geresnes lankyti. Keiptauno deklaracijoje (2002) pateikiama *atsakingo turizmo* samprata ir bruožai (1 lentelė).

1 lentelė. Atsakingo turizmo samprata ir bruožai

Atsakingas turizmas	Sumažina neigiamą socialinį, ekonominį ir aplinkos poveikį.
	Sukuria didesnę ekonominę naudą vietos žmonėms ir gerina priimančiųjų bendruomenių gerovę.
	Pagerina darbo sąlygas ir galimybes patekti į pramonę.
	Įtraukia vietos žmones į sprendimus, turinčius įtakos jų gyvenimui ir gyvenimo galimybėms.
	Teigiamai prisideda prie gamtos ir kultūros paveldo išsaugojimo, apimančio įvairovę.
	Suteikia daugiau malonių potyrių turistams per prasmingesnius ryšius su vietiniais žmonėmis ir geriau suprantant vietos kultūros, socialines ir aplinkos problemas.
	Suteikia prieigą žmonėms su fizine negalia.
	Yra kultūriškai jautrus, skatina pagarbą tarp turistų ir šeiminingų, ugdo vietos pasididžiavimą ir pasitikėjimą.

Šaltinis: Keiptauno atsakingo turizmo deklaracija, 2002.

Paskelbus Keiptauno deklaraciją (2002), naujoji samprata *atsakingas turizmas* su-
laukė vis daugiau mokslininkų susidomėjimo. *Atsakingo turizmo* samprata pastarai-
siais dešimtmečiais išryškėjo reaguojant į didėjantį visuomenės suinteresuotųjų šalių
spaudimą vykdyti įmonių socialinę atsakomybę (Nguyen ir kt., 2019). Goodwinas
(2001) pristatė *atsakingą turizmą* kaip visa apimančią sąvoką, kuri reiškia, kad vado-
vaudamiesi atsakingo turizmo koncepcija turistai svarstyti galimybę sumažinti nei-
giamą turizmo ekonominį, socialinį ir aplinkos poveikį. Atsižvelgdami į *atsakingo*
turizmo sampratos esmę, Sica ir kt. (2021) antrina, kad atsakingas turizmas svarsto,
kaip pagerinti turizmo tvarumą, siekiant sustiprinti teigiamą pagrindinio turizmo po-
veikį, o kartu sumažinti neigiamą. Fangas (2020) atsakingą turizmą vadina vienu iš
būdų maksimaliai padidinti teigiamo turizmo poveikio galimybes ir sumažinti nei-
giamą. Goodwinas (2011) papildė, kad atsakingas turizmas gali būti vertinamas kaip
turizmo forma, kuri sumažintų ir panaikintų neigiamus kelionių padarinius. Atsakin-
gas turizmas – turizmo rūšis, skatinanti optimaliai naudoti išteklius, išsaugant gamtos
išteklius ir biologinę įvairovę, gerbti turistus priimančių bendruomenių sociokultūri-
nį autentiškumą, išsaugant jų nekilnojamąjį ir gyvąjį kultūros paveldą bei tradicines
vertybes, prisidėti prie tarpkultūrinio supratimo ir tolerancijos, palaikyti gyvybingas
ir ilgalaikes ekonomines veiklas, duodančias socialinę ir ekonominę naudą visoms
dalyvaujančioms interesų grupėms, skatinti vietovei tinkamiausias turizmo formas
(Valstybinis turizmo departamentas prie Ūkio ministerijos, 2017). Atsakingas turiz-
mas orientuojasi į elgesį ir asmenų požiūrio bei vertybių formavimą (Blackstock ir
kt., 2008). Atsakingas turizmo elgesys apibrėžiamas kaip faktinės elgsenos procesas,
siekiant visų tvarumo tikslų (Mihalic, 2016). Atsakingas turizmas apibūdinamas kaip
turizmo forma, kuri prisiima atsakomybę už ekonominį, socialinį ir aplinkos poveikį,
o galutinis tikslas – pasiekti tvarumą (Goodwin, 2011). Pasak Frey ir George (2010),

atsakingas turizmas skatina konkurencinio pranašumo ugdymą, turizmo plėtros poveikio stebėjimą, užtikrinant teigiamą indėlį į gamtos ir kultūros paveldo išsaugojimą, bendruomenės įsitraukimą ir užtikrinimą, kad priimančiosios bendruomenės gautų ekonominę naudą, malonių patirčių turistams per prasmingus ryšius su vietiniais gyventojais teikimą, tausų aplinkos ir kultūros išteklių naudojimą.

Manoma, kad atsakingas turizmas – tai alternatyvus būdas įveikti neigiamą poveikį, kartu remiant tris tvarumo dedamąsias – ekonomiką, visuomenę ir turistų lankomos vietovės aplinką (Chan ir kt., 2021). Iš tiesų, trys tvarumo dedamosios, būtent aplinka, vietos bendruomenė ir ekonomika, yra atsakingo turizmo dalis (Mondal ir Samaddar, 2021). Orientuodamasis į tris tvarumo dedamąsias, atsakingas turizmas pripažįsta pasaulio ir su turizmu susijusių suinteresuotųjų šalių įvairovę, kaip deklaruojama 2002 m. Keiptauno deklaracijoje, ir suteikia galimybę refleksijai ir transformacijai (Tremblay-Huet ir Lapointe, 2021). Atsakingas turizmas gali būti vertinamas kaip tvarios veiklos forma, apimanti praktiką, kuria siekiama sumažinti neigiamą įprastinio turizmo poveikį vietovėms (Gong ir kt., 2019). Anot Manente ir Minghetti (2010), atsakingas turizmas reiškia, kad turistai perima kelionių modelį, skatinantį juos gerbti lankomas vietas ir per atostogas sutiktus žmones bei remti priimančiosios bendruomenės gerovę, pavyzdžiui, pirkti vietines prekes, produktus. Autoriai vertina, kad atsakingas turizmas reiškia bet kokią plėtros ar turistinės veiklos formą, kuri gerbia ir išsaugo ilgalaikius gamtos, kultūros bei socialinius išteklius ir teigiamai bei sąžiningai prisideda prie žmonių, kurie gyvena, dirba ir leidžia atostogas šioje vietoje, vystymosi ir klestėjimo.

C. Weeden (2013), remdamasi Goodwino ir Pender (2005) ir Stanford (2008) įžvalgomis, išskyrė pagrindinius skiriamuosius atsakingo turizmo bruožus:

- keliavimas geresniu būdu;
- atsakomybė už socialinį ir ekonominį poveikį kitiems ir jų socialinei, kultūrinei bei gamtinei aplinkai;
- atsakingas turizmas apima keturgubą pagrindinę filosofiją, kuria siekiama prisidėti prie vietos bendruomenių, kultūrų, aplinkos ir ekonomikos stiprinimo bei iki minimumo sumažinti neigiamą poveikį šiose srityse, taip pat skatinti naudą visoms suinteresuotosioms šalims;
- atsakingas turizmas – tai turizmo forma, kuri laikoma mažiau kenkiančia socialinei aplinkai ir naudinga turistams bei ekonomikai.

Atsakingo turizmo koncepcija buvo plačiai pripažinta kaip tvarios turizmo vietovės valdymo strategija ir tvarios rinkodaros strategija – tai daro įtaką sėkmingam turizmo verslo valdymui, bendruomenės tvarumui ir gerovei (Mathiew, 2017). Booyens ir Rogersono (2016) siūlo, kad atsakingas turizmas galėtų sudaryti pagrindą turizmo inovacijų koncepcijai ir plėtrai, atsižvelgiant į tvarumo diskusijas. Atsakingo turizmo praktika ragina rasti pusiausvyrą tarp konkuruojančių prioritetų ir, svarbiausia, pripažinti planetos ribotumą (Cheer ir kt., 2021). Mikrolygmeniu atsakingo turizmo

praktika duoda naudos sėkmingam turizmo verslo valdymui, bendruomenės gerovei ir turizmo vietovės tvarumui (Mathew ir Sreejesh, 2017). Atsakingo turizmo centras (2020) ir kiti atsakingo turizmo šalininkai dažnai ragina vietoves ir įmones atsiriboti nuo lankytojų ir BVP kiekybės, susikoncentruojant į lankytojų patirties kokybę ir pelną, paliekamą turizmo vietovės ekonomikai.

Identifikuojant *turizmo vietovės* apibrėžimą, erdvinių zonų aptarimas nukenčia nuo kalbos ir formuluotės pasirinkimo apibūdinti įvairias matavimo ir analizės skales, kurias svarsto įvairios suinteresuotosios šalys. Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija (2018) teigia, kad turizmo tvarumo vertinimo statistinei sistemai taikomi šie lygmenys:

- Globalus-pasaulinis – reiškia visas šalis ir jūrų zonas;
- Viršnacionalinės zonos – reiškia šalių grupes;
- Nacionalinis – kalbama apie šalis;
- Regioninis – nurodo administracinio vieneto lygį, esantį žemiau nacionalinio lygio (atitinka NUTS 2 lygį Europos Sąjungos (ES) teritorinio klasifikavimo scheme);
- Savivaldybė arba miestas-regionas – tai administracinių vienetų lygis, atitinkantis lokalizuotus, bet gana didelius gyventojų skaičius;
- Vietinis – nurodant sritis arba zonas tam tikroje savivaldybėje, kuriose yra ypač daug bendros paskirties ar suderintos veiklos ir verslo koncentracijos arba grupių.

Remiantis Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija (2018), diskutuojant apie turizmo tvarumą, *turizmo vietovės* sąvoka dažniausiai siejama su vietos ar savivaldybės lygmeniu apibrėžtomis erdvinėmis sritimis, o kai vartojamas terminas *vietovė*, taikoma ši konkretesnė turizmo srities samprata. Tačiau sąvoka *turizmo vietovė* gali reikšti bet kurią iš šių skalių (išskyrus globalią-pasaulinę). Taigi turizmo vietovė gali būti šalis, regionas, savivaldybė ar vieta. Disertacijos tyrime *turizmo vietovė* tiriama regioniniu – Baltijos jūros regiono, kurį sudaro šalys ES narės, tai Danija, Estija, Suomija, Vokietija, Latvija, Lietuva, Lenkija, Švedija (Europos Komisija, 2009) – lygmeniu ir atsakingo turizmo poveikis ekonominei veiklai vertinamas Baltijos jūros regiono šalių, priklausančių ES, kontekste.

Autoriai analizuoja atsakingo turizmo reikšmę ir raiškos sritis. Pasak Xin ir Chan (2014), atsakingas turizmas – tai požiūris į turizmo vadybą, kuriuo siekiama maksimaliai padidinti ekonominę, socialinę ir aplinkosauginę naudą bei sumažinti neigiamą poveikį turizmo vietovei. Teigiama, kad atsakingas turizmas yra bet kokia plėtros ar turistinės veiklos forma, kuri gerbia ir išsaugo ilgalaikius gamtos, kultūros bei socialinius išteklius ir prisideda prie galimybės vystytis bei klestėti žmonėms, kurie gyvena, dirba ir leidžia atostogas toje vietoje (Manente ir kt., 2014). Karimi ir Darban Astone (2021) teigia, kad atsakingas turizmas yra naujas požiūris, užtikrinantis, jog vietos bendruomenės plėtodamos turizmą gaus deramą naudą, be to, siekiama sukurti geresnes turizmo vietas ir suteikti turistams malonesnę patirtį. Atsakingas turizmas

yra gerai žinomas kaip turizmo iniciatyva, nešanti naudą socialinėms ir ekonominėms turizmo verslo galimybėms, gamtos išteklių apsaugai ir vietos bendruomenės gyvenimo kokybei (Spenceley ir kt., 2002). Atsakingo turizmo praktikoje akcentuojamas aplinkos vientisumas, socialinis teisingumas ir didžiausia nauda bendruomenėms (Chan ir kt., 2021). Pietų Afrikos aplinkos ir turizmo departamentas (1996) apibrėžia atsakingą turizmą kaip būdą, leidžiantį vietos bendruomenei mėgautis gyvenimo kokybe per socialinę ir ekonominę naudą ir atsakingą gamtos išteklių naudojimą. Diasas ir kt. (2021) priduria, kad atsakingas turizmas maksimaliai padidina naudą vietos bendruomenėms ir sumažina neigiamą socialinį bei aplinkos poveikį, padeda žmonėms išsaugoti savo kultūras ir buveines. Pasak Mohamadi ir kt. (2022), atsakingo turizmo tikslas – įvertinti esamo turizmo įtaką teigiamiems aspektams gerinti ir neigiamiems mažinti, tai susiję su asmenimis, kurie yra atsakingi už turizmo tvarumą. Atsakingo turizmo praktika skatina geresnį turistų lankymąsi ir gerina priimančiųjų bendruomenių gyvenimo kokybę turizmo vietovėje, skatindama etišką vartojimą ir gamybą visoms suinteresuotosioms šalims (Sangkhaduang ir kt., 2021). Atsakingas turizmas naudoja turizmą tvariam vystymuisi ir sutelkia dėmesį į tai, ką žmonės, įmonės ir vyriausybės daro, kad padidintų teigiamą ekonominį, socialinį, kultūrinį ir aplinkos turizmo poveikį. Jis ragina operatorius, viešbučių savininkus, vyriausybes, vietos gyventojus ir turistus prisiimti atsakomybę ir imtis veiksmų, kad turizmas taptų tvaresnis. Turizmo atsakomybė apibrėžiama kaip visų su turizmo planavimu, teikimu ir vartojimu susijusių asmenų sąmoningumas, sprendimai ir veiksmai, kad laikui bėgant jis būtų tvarus (Europos Komisijos Turizmo tvarumo grupė, 2012).

Daugelis autorių laikosi nuostatos, kad atsakingo turizmo tikslai yra susiję su turizmo vietovėmis. Teigiama, kad atsakingas turizmas gali maksimaliai padidinti ekonominę, socialinę ir aplinkosauginę naudą ir sumažinti išlaidas turizmo vietovėms, kelionių tikslams (Amin, 2017). Pasak Goodwino (2011), atsakingas turizmas – tai atsakomybės prisiėmimas, reagavimas, veiksmų, susijusių su tvarumo socialinėmis, ekonominėmis ir aplinkosaugos problemomis, kurios išskyla turizmo vietovėse, skatinimas. Leslie (2012) teigia, kad atsakingas turizmas yra elgesio bruožas, pagrįstas pagrindiniais pagarbos kitiems ir jų aplinkai principais. Atsakingo turizmo praktikos svarba buvo akcentuota Chan ir Fiffy (2021) tyrimuose. Mokslininkai pripažino teigiamą atsakingo turizmo indėlį į turizmo vietovės tvarumą (Mody ir kt., 2014). Įvertinta, kad atsakingas turizmas yra svarbus tvariam turizmo vietovės valdymui ir patirties bei paslaugų kokybės užtikrinimui (Budeanu, 2007). Atsakingas turizmas yra kelias į tvarumą ir vietos bendruomenės gyvenimo kokybės stiprinimą, o tai yra esminis dalykas valdant turizmo vietovę (Chan ir kt., 2021). Lankytinose vietose, kenčiančiose nuo pernelyg didelio turizmo, gyventojai ypač palaiko atsakingo turizmo koncepciją ir sutinka, kad aplinkos apsauga yra svarbesnė už turizmo plėtrą (Dolnicar ir Long, 2009). Bendras atsakingo turizmo siekinys orientuotas į prasmingų vietų, kuriomis gyventojai ir turistai gali dalytis ir gauti naudos, kūrimą (Goodwin, 2011). Chan ir kt.

(2021) teigia, jog neigiamas turizmo poveikis aplinkai, socialiniams ir ekonominiams veiksniams bei klimato kaitai yra visuotinės problemos, turinčios įtakos turizmo vietovės tvarumui, dėl to vietos bendruomenių dalyvavimas ekologinio turizmo plėtroje ir veikloje bei atsakingo turizmo praktikos yra labai svarbūs, siekiant sumažinti neigiamą poveikį. Atsakingas turizmas daugiausia dėmesio skiria neigiamam turizmo poveikiui mažinti ir naudai vietos bendruomenėms bei aplinkai optimizuoti (Caruana ir kt., 2014). Manoma, kad atsakingo turizmo praktika ir vietos bendruomenės dalyvavimas yra itin svarbūs, užtikrinant turizmo vietovės tvarumą (Chan ir kt., 2021). Pietų Afrikos aplinkos ir turizmo departamentas (1996) atsakingą turizmą apibrėžia kaip turizmą, skatinantį atsakomybę už aplinką per tvarų jos naudojimą, apimant atsakomybę įtraukti vietos bendruomenes į turizmo pramonę bei atsakomybę už lankytojų ir atsakingos valdžios, darbuotojų, darbdavių, sąjungų ir vietos bendruomenių saugą ir saugumą. Pasak Chan ir kt. (2021), atsakingas turizmas atlieka gyvybiškai svarbų vaidmenį tausojant ir išsaugant gamtos išteklius, atsakingai vartojant ir taikant praktiką, ypač turizmo vietovės kontekste. Autoriai prideda, jog atsakingas turizmas ir vartojimo praktika yra labai svarbūs, ypač vietos bendruomenei ar gyvenamajai vietai, užtikrinant patirčių kokybę (Chan ir kt., 2021). Mathew ir Sreejesho (2017) tyrimai parodė, kad atsakinga turizmo praktika teikia didelę naudą vietos bendruomenei ir padeda vietos žmonėms išsaugoti savo kultūrą ir buveines. Vietos bendruomenės gali ekonomiškai pasinaudoti galimybėmis ir įsipareigoti tausoti ir tvariam vystytis, vėliau tai tvariai didina vietos bendruomenės gerovę ekonominės naudos požiūriu (Chan ir kt., 2021). Farmaki ir kt. (2014) teigia, kad galima daryti išvadą, jog teigiamas aplinkos, socialinis ir ekonominis verslo praktikos poveikis bendruomenės gerovei yra pagrindinis atsakingo turizmo tikslas ir svarbus tvaraus turizmo komponentas.

Atsakingas turizmas yra kompleksinė sritis, kurios raiška matoma skirtingose dimensijose. Atsakingas turizmas laikomas perspektyvia alternatyva, siekiant išlaikyti ekonominę ir socialinę naudą, išsaugant turizmo vietų aplinkos sąlygas (Burrai ir kt., 2019). Autorių Mondal ir Samaddaro (2021), analizavusių atsakingą turizmą, tyrimų apžvalgoje išskiriamos šešios pagrindinės atsakingo turizmo tyrimų sritys:

- Aplinkosauginiu atžvilgiu atsakingas elgesys;
- Proaplinkosauginis elgesys;
- Aplinkosauginės žinios ir mokymas;
- Įmonių socialinės atsakomybės darbotvarkės ir atsakingas turizmas;
- Žalioji turizmas ir aplinkosauginė atsakomybė;
- Įtraukimas ir motyvavimas aplinkosaugos vadybos praktikoje.

Atsakingo turizmo raiškoje Mondal ir Samaddaro (2021) minimas žalioji turizmas suprantamas kaip turizmo forma, kai atsižvelgiama ne tik į dabartinius aplinkos, gyventojų, verslo ir lankytojų poreikius, bet ir užtikrinama jų ateitis, apimant visų rūšių turizmą – nuo didelio iki mažo, nuo kaimo iki miesto, orientuoto į ekologinį turizmą ar kt. (Chin, Chin ir Wong 2018).

Goodwinas (2016) pasiūlė, kad atsakingo turizmo poveikis turėtų būti suderintas su tvariu turizmu, kuris apima tris dedamąsias – būtent ekonominius, socialinius ir aplinkosaugos aspektus. Chan ir kt. (2021) teigia, jog atsakingo turizmo praktika yra glaudžiai susijusi su trimis tvarumo dedamosiomis – aplinka, socialine kultūra ir ekonomika. Tai reiškia atsakingo turizmo ir darnaus turizmo panašumą arba tarpusavio ryšį. 2003 m. „Atsakingo turizmo vadove“ atsakingas turizmas taip pat pristatomas kaip „triguba esmė“, reiškianti ekonominę, socialinę ir aplinkosauginę atsakomybę (Mondal ir Samaddar, 2021). Booyens ir Rogersonas (2016) teigia, kad atsakingas turizmas apima ekonominius, aplinkosaugos ir socialinius reikalavimus, atitinkančius *tvaraus turizmo* sampratą. Autorių teigimu, turizmo subjektai, tiek privatūs, tiek viešieji, tiek ne pelno siekiantys, turi diegti naujoves, kad būtų konkurencingi ekonominiu požiūriu, taip pat įgyvendintų aplinkos ir socialiniu požiūriu atsakingą praktiką bei poveikį aplinkos ir socialiniams pokyčiams. Pasak Debickos ir Oniszczuk-Jastrzebek (2014), atsakingas turizmas remiasi pusiausvyra tarp trijų sričių: socialinės, ekonominės ir aplinkosauginės. Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija (2020) paskelbė ataskaitą „Pasaulinis turizmo etikos kodeksas“, kuri įtraukė kultūrinį aspektą į Goodwino (2016) versiją. Todėl vertinant atsakingo turizmo sampratą ir poveikio sritis, išskiriamos trys pagrindinės atsakingo turizmo dimensijos – ekonominė, socio-kultūrinė ir aplinkosauginė (2 paveikslas).

Ekonominė atsakomybė	Sociokultūrinė atsakomybė	Aplinkosauginė atsakomybė
<ul style="list-style-type: none"> •Turizmo vaidmuo vietos ekonomikos vystymo srityje, ypač dėl tvaraus pragyvenimo šaltinio užtikrinimo 	<ul style="list-style-type: none"> •Turizmo vietovės atsakomybė suteikiant vietos bendruomenėms galių ir įtraukiant jas į vystymąsi ir turizmo indėlis į vietos meno, kultūros ir tradicijų išsaugojimą bei propagavimą 	<ul style="list-style-type: none"> •Supratimas apie turizmo pastangas ir užtikrinimas, kad neigiamas poveikis būtų minimalus, ypač dėl tvaraus pragyvenimo šaltinio užtikrinimo

2 pav. Pagrindinės atsakingo turizmo dimensijos

Šaltinis: Mathew ir Sreejesh, 2017.

2 paveiksle identifikuotos pagrindinės atsakingo turizmo dimensijos. Jas vertinant, galima apibendrinti, jog atsakingas turizmas yra turizmo forma, kuri sumažina neigiamą socialinį, ekonominį ir aplinkos poveikį, sukuria didesnę ekonominę naudą vietos

žmonėms ir didina priimančiųjų bendruomenių gerovę (Ho ir Tan, 2021). Atsakingas turizmas siekia teikti ekonominę ir socialinę naudą vietos bendruomenei, atsižvelgiant į kultūras, tradicijas ir religijas, tausojant gamtinę aplinką bei gamtos išteklius, mažinant taršą (Fang, 2020).

Analizuojant atsakingą turizmą, akcentuojamas suinteresuotųjų šalių atsakomybės prisiėmimas. Atsakingas turizmas, apibrėžiamas kaip geresnių vietų žmonėms gyventi ir geresnių vietų lankyti kūrimas, yra praktikos pagrindas ir rinkinys (Zhang ir kt., 2021). Atsakingas turizmas laikomas viena iš tvarumo perspektyvų turizmo srityje, daugiausia dėmesio skiriant moralinei ir etinei išitraukusių suinteresuotųjų šalių atsakomybei (Blackstock ir kt., 2008). Atsakingo turizmo judėjimo guru Goodwinas (2011) tvirtina, kad atsakingo turizmo idėjos esmė – būtinybė prisiimti atsakomybę imtis veiksmų, kad vartotojai, tiekėjai ir vyriausybės yra atsakingi, o atsakingo turizmo tikslas – atkreipti dėmesį į pagrindinį turizmo poveikį, sustiprinti teigiamą ir sumažinti neigiamą. Spenceley (2008) atsakingą turizmą vertina kaip integruotą požiūrį, apimantį keliautojus, turizmo teikėjus, valdžios institucijas ir vietos valdžios institucijas, kurių veiksmai turi būti suderinti su darnaus vystymosi principais. Goodwinas (2011) akcentuoja, kad atsakingas turizmas reiškia, jog kiekvienas dalyvaujantysis prisiima atsakomybę už turizmo tvarumą. Chan ir Fiffy (2021) pabrėžia, kad atsakingas turizmas yra vertinamas kaip požiūris į tvaraus turizmo valdymą. Atsakingas turizmas reiškia atsakingą elgesį savo poelgių atžvilgiu, o ypač – valdant ir plėtojant verslą (Leslie, 2012). Atsakingo ekoturizmo praktika teikia biologinio ir kultūrinio išsaugojimo bei tvaraus ekologinių išteklių vartojimo naudą, remia vietos ekonomiką, bendruomenės įgalinimą, aplinkosauginį ir kultūrinį sąmoningumą ir minimalų poveikį vietos ištekliams (Clifton ir Benson, 2006). Žvelgiant iš pramonės perspektyvos, atsakingas turizmas apibrėžiamas kaip vystymasis, kuris naudingas asmenims, turizmo vietovėms ir bendruomenėms (Responsible Travel, 2020). Pripažindamas kelionės tikslo tvarumo svarbą, atsakingas turizmas įgijo savo svarbą ir yra stipriai susietas su atsakingu vartojimu ir gamyba kaip vienu iš 17 Jungtinių Tautų darnaus vystymosi tikslų (Chan ir kt., 2021). Pasak Dodds ir Kuehnel (2008), galima teigti, kad atsakingo turizmo koncepcijos esmė yra įmonių socialinė atsakomybė (angl. *Corporate social responsibility*, CSR), nes atsakingas turizmas išryškina įmonių atskaitomybę, atsižvelgiant į jų sprendimų ir veiksmų poveikį. Spenceley ir kt. (2002) teigia, kad atsakingas turizmas gali būti susijęs su visomis turizmo formomis, kurios skirtos verslo galimybėms skatinti, atsižvelgiant į tam tikros vietovės gyventojus, aplinką ir gamtos išteklius. Atsakingas turizmas gali būti vertinamas kaip koncepcija, skirta su turizmu susijusiems verslams valdyti taip, kad būtų naudinga vietinei bendruomenei, gamtinei ir verslo aplinkai bei pačiam turizmui (Frey ir George, 2008). Vertinant iš paklausos pusės, atsakingas turizmas yra produktas, kurį vartoja etiškai orientuotas segmentas (Goodwin, 2014). Pasak Blackstock ir kt. (2008), atsakingas turizmas gali būti vertinamas kaip atsakingi dalyvių, įskaitant asmenis, organizacijas ir sektorius, veiksmai,

įkūnijantys esminį darnaus turizmo politikos įgyvendinimo reikalavimą. Chan ir Fiffy (2021) pasiūlytoje atsakingo turizmo praktikos sistemoje, kurią sudaro du komponentai, būtent trys tvarumo dedamosios (aplinka, ekonomika bei visuomenė) ir atsakingas suinteresuotųjų šalių elgesys, manoma, kad šie komponentai yra gyvybiškai svarbūs remiant atsakingo turizmo praktiką turizmo vietovėje, tačiau tai yra atsakingo turizmo parametrai, o norint įgyvendinti atsakingą turizmą, reikia atsakingo turizmo suinteresuotųjų šalių elgesio. Blackstock ir kt. (2008) antrina, jog pagrindinė atsakingo turizmo idėja yra susijusi su turizmu, daugiausia dėmesio skiriant turizmo veikloje dalyvaujančių asmenų, būtent turistų ir verslininkų, etinei ir moralinei atsakomybei. Autoriai papildo, jog konceptualiai atsakingo turizmo idėja reiškia turizmą, ypač krei­p­iant dėmesį į turizmo veiklą vykdančių asmenų etinę ir moralinę atsakomybę. Tyri­nėdami atsakingo turizmo poveikį, Jenkinsas ir Schröderis (2013) mano, kad atsakin­gas turizmas reiškia, jog už savo elgesio pasekmes atsakingi visi turizmo veiklos dalyviai, įskaitant turizmo įmones, vietos valdžios institucijas ir bendruomenes, pa­skirties rinkodaros organizacijas, investuotojus ir vartotojus, kitaip tariant, suinteresuotosios turizmo sistemos šalys. Suinteresuotoji šalis yra bet kuri grupė ar asmuo, turintis arba galintis turėti įtakos korporacijos tikslui pasiekti (Freeman, 1984). Anot Manente ir Minghetti (2010), pagrindinės suinteresuotosios šalys yra turizmo vietovėje ir už jos ribų: gyventojai, vietinės turizmo įmonės (ypač mažos ir vidutinės), išorės tarpininkai (kelionių agentūros, kelionių organizatoriai) ir turistai. Pasak Reido (2003), turizmo veikla užsiimantys asmenys apima turizmo įmones ir turistus, o atsa­kingas turizmas pabrėžia turizmo paslaugų teikėjų ir jų klientų gebėjimą savo veiks­mais daryti teigiamus pokyčius. Chan ir kt. (2021) teigimu, turizmo tyrimuose buvo pasitelktas suinteresuotųjų šalių požiūris, ypač susijęs su jų suvokimu apie turizmo poveikį ir plėtros strategijas. Turizmo suinteresuotosios šalys atkreipia dėmesį į turizmo vietovės tvarumo didinimą, remdamosi atsakingo turizmo koncepcija (Chan ir kt., 2021). Freeman (1984) suinteresuotųjų šalių teorija pabrėžia, kad svarbu išnagrinėti individualius interesus ir patenkinti kuo daugiau tų interesų, suprantant, kad suinteresuotosios šalys turi ypatingų ryšių su įmone arba turizmo kontekste gali būti susijusios su turizmo vieta. Atsakingas turizmas apima visus suinteresuotųjų šalių veiksmus ir bendras pastangas, siekiant tvaraus turizmo (Mondal ir Samaddar, 2021). Atsakingas turizmas yra plačiai pripažįstamas kaip būdas didinti informuotumą ir remti išsaugo­jimą bei vietos kultūrą, kartu sukuriant ekonominę naudą ir galimybes suinteresuoto­sioms šalims (Chiu ir kt., 2014). Leslie (2012) teigimu, atsakingas turizmas rodo tu­rizmo suinteresuotųjų šalių atsakingo elgesio ir vartojimo svarbą, pagarbą aplinkai, turizmo vietai ir vietos žmonėms. Frey ir George (2010) tyrimas parodė, kad verslo savininkai arba suinteresuotosios turizmo šalys teigiamai vertina atsakingo turizmo iniciatyvą. Atsakingo turizmo praktika daugiausia dėmesio skiria tinkamiems veiks­mams ir praktikai (Mihalic, 2016), taip pat suinteresuotųjų šalių atsakomybei (Blackstock ir kt., 2008), o tai lemia atsakingą elgesį (David, 2011). Burrai ir kt. (2019) teigia,

jog atsakingas turizmas yra galingas turizmo suinteresuotųjų šalių vienytojas. Atsakingo turizmo deklaraciją pasirašę asmenys ragina visas turizmo organizavimo sferoje dalyvaujančias šalis vystyti vienodas atsakingo turizmo plėtros praktikas (Debicka ir Oniszczyk Jastrzabek, 2014). Jungtinių Tautų aplinkos apsaugos programoje ir Pasaulio turizmo organizacijos vadove politikos formuotojams „Turizmą darant tvaresnį“ (2005) teigiama, jog, norint ištraukti į tvarų turizmą, turi dalyvauti visos turizmo pramonės suinteresuotosios šalys. Diasas ir kt. (2021) prideda, kad visos paslaugų grandinės suinteresuotosios šalys – nuo turizmo vietų valdymo organizacijų, turizmo įmonių ir vietos bendruomenių iki investuotojų, kelionių kompanijų, agentų, institucijų, vyriausybių ir turistų – vaidina reikšmingą vaidmenį siekiant atsakingo turizmo. Mathew ir Sreejeshas (2017) teigia, jog atsakingas turizmas siūlo prisiimti atsakomybę už savo veiksmus ir įtraukti įvairias šalis, įskaitant tiekėjus, turistus, paslaugų teikėjus ir vyriausybes. Leslie (2012) papildoma, kad atsakomybę prisiimti turi ne tik turizmo produktų ir paslaugų teikėjai, bet ir pirkėjai, tai yra turistai. Pasak Blackstock ir kt. (2008), atsakingi visų turizmo sistemos dalyvių, ar tai būtų organizacijos, asmenys ar net vyriausybės, veiksmai yra vienas iš atsakingo turizmo reikalavimų. Eichelberger ir kt. (2021) antrina, kad atsakingas turizmas reiškia, jog visi turizmo dalyviai prisiima atsakomybę už savo veiksmus. Diasas ir kt. (2021) sutinka, jog suinteresuotosios turizmo šalys yra atsakingos už savo elgesio pasekmes ir poveikį. Kaip aiškina Fennellas (2006), atsakingas turizmas veikia žmonių–žmonių skalėje, todėl susidaro įspūdis, kad tai konkretus, iš apačios į viršų nukreiptas, taigi įgyvendinamas ir realistiškas, požiūris. Pasak Xin ir Chan (2014), jeigu atsakingo turizmo poveikis suprantamas turizmo suinteresuotųjų šalių, stiprybės ir galimybių gali būti maksimaliai išnaudotos, o trūkumai ir grėsmės gali būti sumažinti iki minimumo.

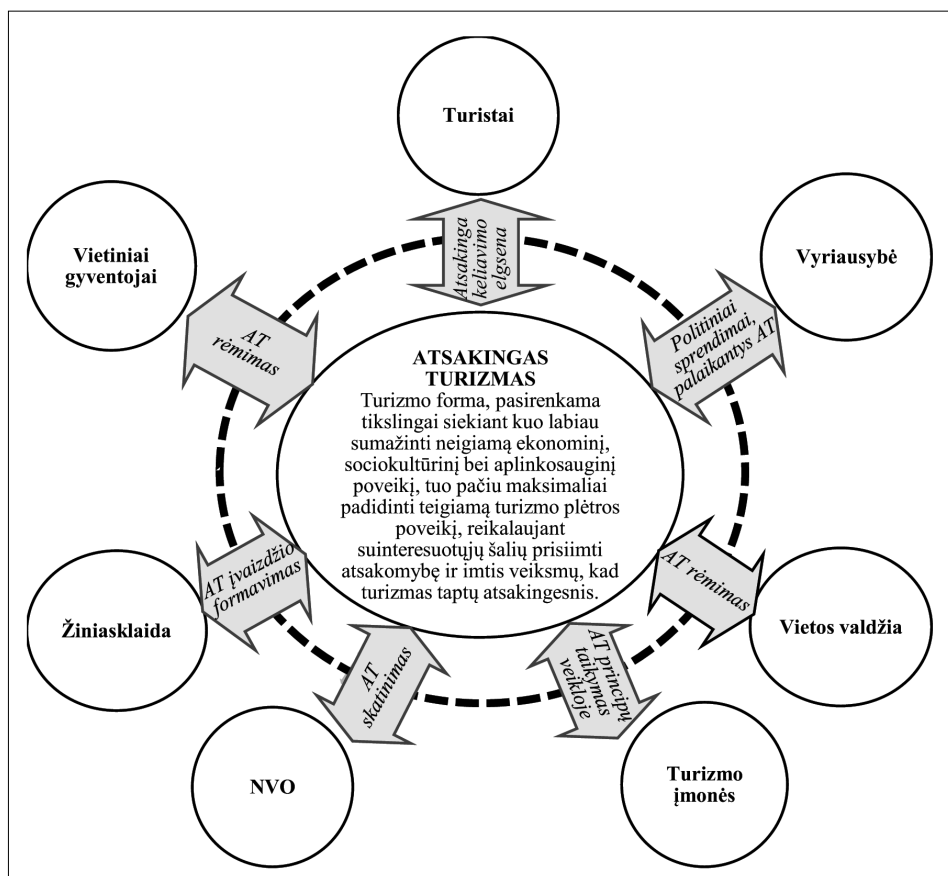
Analizuojant *atsakingo turizmo* sampratą turizmo sistemos suinteresuotųjų šalių kontekste, pastebima, kad egzistuoja problema. Kaip pažymi Van der Merwe ir Wocke (2007), turizmo suinteresuotosios šalys nemato tikrosios atsakingo turizmo esmės ir todėl nesugeba jo praktikuoti. Dėl to iššūkis yra rasti būdų skatinti tinkamą atsakingą praktiką tarp pagrindinių suinteresuotųjų šalių (Burrai ir kt., 2019). Spenceley (2008) teigimu, tik 2 procentai turizmo įmonių visame pasaulyje įgyvendina atsakingo turizmo praktiką. Mokslininko teigimu, įvairūs iššūkiai riboja įmonių elgesį atsakingo turizmo atžvilgiu, įskaitant numatomas išlaidas, konkurencinę aplinką ir vyriausybės paramos trūkumą. Chan ir kt. (2021) pažymi, kad yra keletas kliūčių, trukdančių suinteresuotosioms turizmo šalims įdiegti ir praktikuoti atsakingą turizmą. Tai apima laiką ir išlaidas, susijusias su atsakingo turizmo praktika, vyriausybės paramos stoką (Caruana ir kt., 2014) ir tinkamos praktikos bei gairių trūkumą (Hamid ir kt., 2020). Farmaki ir kt. (2014) tyrimais buvo nustatytos prasto įsisavinimo ir neefektyvaus atsakingo turizmo įgyvendinimo priežastys, apimančios įvairius suinteresuotųjų šalių interesus, menką supratimą apie tai, ką reiškia atsakingas turizmas, ribotą biudžetą atsakingo turizmo praktikai įgyvendinti, stebėjimo mechanizmo nebuvimą ir integruo-

tos sistemos, kurioje galėtų klestėti bendradarbiavimas ir koordinavimas, nebuvimą. Autoriai prideda, kad yra būtinas aktyvesnis įvairių valstybės kontroliuojamų institucijų dalyvavimas plėtojant atsakingą turizmą. Vis dėlto, anot Zhango ir kt. (2021), atsakingas turizmas yra esminis klausimas, keliantis didelį susirūpinimą daugeliui suinteresuotųjų šalių. Kaip teigia Burrai ir kt. (2019), būtent atsakingas turizmas turi gebėjimą suvienyti turizmo suinteresuotąsias šalis įgyvendinant Jungtinių Tautų darnaus vystymosi tikslus (2019), siekiant panaikinti skurdą, apsaugoti aplinką ir maksimaliai padidinti naudą visiems. Iš tiesų, labai svarbus pagrindinių turizmo suinteresuotųjų šalių (vietos bendruomenės, turizmo paslaugų teikėjų ir turizmo vietovės ir vyriausybės) bendradarbiavimas, susijęs su tvarios plėtros praktika, taikant atsakingą turizmo praktiką (Chan ir kt., 2021), kadangi yra manoma, jog atsakingas turizmas parengs suinteresuotąsias šalis susidoroti su krize, jai dar neįvykus (Mondal ir Samaddar, 2021).

Įvertinus mokslinės literatūros šaltinių autorių įžvalgas, galima teigti, kad siekiant pereiti prie tvaresnės turizmo formos – atsakingo turizmo būtinas suinteresuotųjų šalių – vietinių gyventojų, turistų, vyriausybės, vietos valdžios, turizmo įmonių, nepelno siekiančių organizacijų (NVO), žiniasklaidos – įsitraukimas. 3 paveiksle matyti atsakingo turizmo sampratos lemiami ryšiai su turizmo sistemos suinteresuotosiomis šalimis ir jų vaidmuo atsakingo turizmo atžvilgiu.

3 paveiksle pateikta remiantis moksline literatūra apibendrinta atsakingo turizmo samprata suinteresuotųjų šalių kontekste, jos lemiami ryšiai su suinteresuotosiomis turizmo šalimis ir jų vaidmuo atsakingo turizmo atžvilgiu. Įvertinus autorių, nagrinėjančių atsakingo turizmo formas, darbus, apibendrinama, jog atsakingas turizmas – tai turizmo forma, pasirenkama tikslingai, kad būtų kuo labiau sumažintas neigiamas ekonominis, sociokultūrinis ir aplinkosauginis poveikis, kartu maksimaliai padidintas teigiamas turizmo plėtros poveikis, reikalaujant suinteresuotųjų šalių prisimti atsakomybę ir imtis veiksmų, kad turizmas taptų atsakingesnis. Pereinant prie atsakingo turizmo, labai svarbus yra suinteresuotųjų šalių vaidmuo ir sąveika su atsakingu turizmo bei tarpusavyje. Vietiniai gyventojai gali prisidėti atsakingo turizmo rėmimu, turistai – atsakinga keliavimo elgsena, vyriausybė – politiniais sprendimais, palankiais atsakingo turizmo vystymui, vietos valdžia – atsakingo turizmo rėmimu, turizmo įmonės – atsakingo turizmo principų taikymu versle, NVO – atsakingo turizmo skatinimu, žiniasklaida – atsakingo turizmo įvaizdžio formavimu. Svarbu ne tik tai, kad suinteresuotosios šalys veiktų atsakingo turizmo labui, bet sąveikaudamos tarpusavyje ir siekdamos bendrų tikslų kurtų sinergiją.

Analizuojant *atsakingo turizmo* sampratą ir bruožus turizmo sistemos suinteresuotųjų šalių kontekste išryškėjo trys pagrindinės atsakingo turizmo dimensijos (ekonominė, sociokultūrinė bei aplinkosauginė) ir atsakingo turizmo vaidmens, mažinant neigiamą ekonominį, sociokultūrinį ir aplinkosauginį poveikį bei skatinant teigiamą, svarbą. Atsakingo turizmo specifika šiose dimensijose pasireiškia per tvaraus pragyvenimo šaltinio suteikimą, vietos bendruomenių įtraukimą į vystymąsi, turizmo indėlių

3 pav. Atsakingo turizmo sampratos lemiami ryšiai su turizmo sistemos suinteresuotosiomis šalimis ir jų vaidmuo atsakingo turizmo atžvilgiu

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis mokslinės literatūros analize.

į vietos meno, kultūros ir tradicijų išsaugojimą, užtikrinimą, kad neigiamas turizmo poveikis aplinkai būtų minimalus. Apibendrinant atsakingo turizmo sampratos turizmo sistemos suinteresuotųjų šalių kontekste analizę, galima akcentuoti, kad atsakingas turizmas – tai turizmo forma, pasirenkama siekiant sumažinant neigiamą ekonominį, sociokultūrinį bei aplinkosauginį poveikį ir skatinant teigiamą. Atsakingas turizmas reikalauja suinteresuotųjų šalių prisiimti atsakomybę ir imtis veiksmų. Siekiant turizmo transformacijos ir perėjimo prie atsakingesnės turizmo formos, veikti kartu turėtų keliautojai turistai, vyriausybė, vietos valdžia, nevyriausybinių organizacijų, turizmo sektoriaus įmonės, žiniasklaida, vietiniai gyventojai. Turizmo sektorius turėtų skatin-

ti, kad keliautojai rinktųsi atsakingą keliavimo būdą, o įmonės įtrauktų tvarią elgseną ir Darnaus vystymosi strategijos elementus į savo veiklos tikslus. Norint pasiekti turizmo transformacijos į atsakingą formą rezultatų, būtinas turizmo sistemos veikėjų – suinteresuotųjų šalių – įsitraukimas ir vienybė bei kompleksinės iniciatyvos ir veiksmai. Tai pagrindžia atsakingo turizmo poveikio vertinimo poreikį ir svarbą, kad suinteresuotosios šalys, žinančios atsakingo turizmo poveikio aspektus, galimai būtų paskatintos atsakingo turizmo principus taikyti praktikoje.

1.1.2. Atsakingo turizmo svarba ekonominės veiklos kontekste

Atlikus atsakingo turizmo sampratos ir bruožų analizę bei identifikavus tris pagrindines atsakingo turizmo dimensijas, kur greta sociokultūrinių ir aplinkosauginių aspektų įvardijami ir ekonominiai, akivaizdu, kad atsakingas turizmas turi reikšmę ekonominei veiklai. Atsakingas turizmas apibūdinamas kaip turizmo forma, kuria siekiama palaikyti gyvybingas ir ilgalaikes ekonomines veiklas, duodančias socialinę ir ekonominę naudą visoms dalyvaujančioms interesų grupėms (Valstybinis turizmo departamentas prie Ūkio ministerijos, 2017). Apibrėžiant atsakingą turizmą akcentuojama atsakomybė už ekonominį poveikį (Goodwin, 2011), neigiamo poveikio mažinimas ir ekonominės naudos didinimas (Pietų Afrikos Aplinkos ir turizmo departamentas, 1996; Europos komisijos Turizmo tvarumo grupė, 2012; Xin ir Chan, 2014; Amin, 2017; Ho ir Tan, 2021), išskiriamos jau minėtos trys pagrindinės atsakingo turizmo dedamosios, tarp kurių – ekonominė dimensija (Debicka ir Oniszczuk-Jastrzebek, 2014; Goodwin, 2016; Chan ir Fiffy, 2021; Chan ir kt., 2021; Mondal ir Samaddar, 2021), akcentuojama ekonominė nauda vietos bendruomenėms (Fang, 2020; Ho ir Tan, 2021).

Pasak Goodwino (2016), turizmas gali būti ekonomiškai tvaresnis vengiant arba sumažinant neigiamą poveikį ir maksimaliai padidinant teigiamą. Prie to gali prisidėti keliautojai ir poilsiautojai, gidai, ekskursijų ir lankytinų vietų, apgyvendinimo ir transporto paslaugų teikėjai, kelionių organizatoriai. Xin ir Chan (2014) analizuoja turizmo indėlį į vietos ekonomiką. Autorių tyrimai atskleidė, jog, remiantis kelionių organizatorių atsakymais, ekonominis rodiklis yra svarbus, nes ekonomikos plėtra buvo pagrindinė turizmo ir verslo egzistavimo priežastis. Finansinis atlygis yra kelionių organizatorių, vykdančių savo verslą, ir vietos valdžios institucijų tikslas išsaugant paveldo objektą, o pajamos iš turistų, gaunamos per įėjimo mokestį ir išleidžiamos teritorijos apsaugai, padeda patenkinti turistų lūkesčius (Goh ir Yusoff, 2010). Be tiesioginės ekonominės naudos iš lankytojų išlaidų, darbo vietų kūrimas yra patraukliausia turizmo savybė daugumai vyriausybių (Europos Komisijos Įmonių ir pramonės generalinis direktoratas, 2013). Goodwinas (2007) prideda, kad ekonominė turizmo nauda maksimaliai padidinama, kai maksimaliai padidinami vietos užimtumo ir ekonominiai ryšiai. Vietos žmonių įdarbinimas geromis sąlygomis, jų mokymas, kad būtų

užtikrintas jų progresas, ir vietoje pagamintų prekių bei paslaugų pirkimas – visa tai lemia turizmo vietovės tvarumą (Goodwin, 2016).

Analizuojant atsakingą turizmą, ekonominė atsakomybė apibūdinama kaip turizmo atsakomybė vietos ekonomikai teikiant naudą vietos bendruomenėms ir sumažinant neigiamą poveikį vietos pragyvenimo šaltiniams, taip pat kuriant ir parduodant kokybiškus produktus, atspindinčius natūralų, kultūrinį ir socialinį turizmo vietovės vientisumą, kartu užtikrinant teisingą verslo praktiką (Goodwin, 2016). Kirkas (1995) pažymi, kad vis daugiau įmonių taiko įmonių socialinės atsakomybės politiką, siekdamos įvykdyti vyriausybės reikalavimus ir generuoti finansinį atlygį arba, kaip teigia Garay ir Fontas (2012), padidinti savo konkurencingumą. Weeden (2002) sutinka, kad atsakingas turizmas leidžia įmonėms konkuruoti ne tik dėl kainos, bet ir kuriant pridėtinę vertę. Tyrimai rodo, kad turizmo įmonės, besilaikančios atsakingos praktikos, gali įgyti konkurencinį pranašumą ir ilgai ženkliai sumažinti išlaidas (Tzschentke ir kt., 2004). Rasdi, Somas, Azinuddinas, Nasiras ir Khan (2022) analizuoja atsakingo turizmo ekonominės atsakomybės dimensiją. Anot Mathew ir Nimmi (2021), ekonominė atsakomybė, kurią jaučia bendruomenė dėl atsakingo turizmo, stiprina bendruomenės suvokimą, kad turizmo veikla yra orientuota į viešųjų pirkimų skatinimą, gyvenimo lygio gerinimą ir didesnių įsidarbinimo galimybių kūrimą. Pasak Goodwino (2007), yra trys būdai, kuriais turizmas teikia naudą vietos bendruomenėms bei gerina jų pragyvenimo šaltinius ir kurie yra tiesiogiai susiję su ekonominiu poveikiu, tai:

- užimtumas ir tiesioginis prekių bei paslaugų pardavimas turistams per amatus ir gidus;
- netiesiogiai per įdarbinimą įmonėse, kurios parduoda, pvz., vietinį maistą ar uniformas turizmo įmonėms, pvz., viešbučiai ar restoranai;
- infrastruktūros pranašumai, įskaitant kelius, vandens tiekimą, geresnius transporto ryšius ir internetą, kur turizmo paklausa prisideda prie jo plėtros.

Teigiama, kad ekonominės atsakomybės jausmas didina ir gerina pasitenkinimą materialine gerove, o tai atspindi bendruomenės pasitenkinimą savo nuosavybe ir patogumais (Kim ir kt., 2013). Mathew ir Kuriakose (2018) nagrinėja atsakingo turizmo vertinimo pagrindus ir teigia, kad atsakingas turizmas turi tris atsakomybės sritis: ekonominę, socialinę ir aplinkosauginę. Pasak autorių, ekonominė atsakomybė apima įsidarbinimo galimybes, įgūdžių ugdymą, pragyvenimo lygį, vietos viešuosius pirkimus, vietinių įmonių paramą ir integruotą turizmo vietos ekonomiką. Remiantis Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija (2017), ekonominė dimensija apima gamybą ir vartojimą, susijusį su turizmo prekėmis bei paslaugomis ir paprastai atsispindintį tokiose priemonėse kaip lankytojų vartojimas ir turizmo pramonės produkcija. Pagal atliktus tyrimus, ekonominė dimensija taip pat siejama su turizmo industrijų ypatybių ir turizmo industrijų gamybos procesų aprašymu: investicijomis į pagamintą kapitalą (viešbučius, transporto infrastruktūrą ir kt.); užimtumu turizmo srityje, darbo vietomis ir žmogiškuoju kapitalu (įskaitant įgūdžius ir patirtį); informacija apie turizmo pramo-

nės šakų dydį, pramonės klasę ir nuosavybę. Vertinant atsakingą turizmą ekonominės veiklos kontekste, Manente ir Minghetti (2010) išskiria solidarumo, ekonomikos, teisingumo, teisėtumo plėtros principus:

- Atsakingas turizmas – tai turizmas, vystomas pagal ekonominio ir socialinio teisingumo principus, gerbiant aplinką ir kultūrą.
- Atsakingas turizmas užtikrina, kad mokama kaina būtų teisinga visiems (turistams, operatoriams ir vietos bendruomenėms), kad pajamos taip pat būtų naudingos kitiems sektoriams ir turėtų teigiamą socialinį poveikį turizmo vietai.
- Atsakingas turizmas skatina naudotis vietinėmis nedidelėmis arba šeimos valdomomis paslaugomis (apgyvendinimas, restoranai, transportas ir kt.) ir pirmenybę teikia toms paslaugoms, kuriomis gali naudotis ir lankytojai, ir gyventojai.
- Atsakingas turizmas veikia taip, kad atsakingoje turizmo veikloje dalyvaujantys subjektai laikytųsi galiojančių taisyklių, o turizmo institucijos pripažintų tokio turizmo specifika.

Keiptauno deklaracijoje (2002), apibūdinančioje atsakingą turizmą, išskiriami šie pagrindiniai ekonominės atsakomybės principai:

- Prieš plėtojant turizmą, įvertinti ekonominį poveikį ir pirmenybę teikti toms plėtros formoms, kurios naudingos vietos bendruomenėms ir sumažina neigiamą poveikį vietos pragyvenimo šaltiniams (pavyzdžiui, praradus prieigą prie išteklių), pripažįstant, kad turizmas ne visada gali būti tinkamiausia vietinės veiklos forma.
- Maksimaliai padidinti vietos ekonominę naudą, didinant ryšius ir mažinant nutekėjimą, užtikrinant, kad bendruomenės dalyvautų turizme ir gautų iš jo naudos. Jei įmanoma, naudoti turizmą, kad būtų prisidedama prie skurdo mažinimo taikant skurstantiesiems skirtas strategijas.
- Kurti kokybiškus produktus, kurie atspindėtų, papildytų ir pagerintų turizmo vietovę.
- Plėtoti turizmą tokiais būdais, kurie atspindėtų gamtinį, kultūrinį ir socialinį turizmo vietovės vientisumą ir skatintų atitinkamas turizmo formas.
- Taikyti teisingą verslo praktiką, mokėti ir taikyti sąžiningas kainas, kurti partnerystes taip, kad rizika būtų sumažinta ir pasidalijama, samdyti bei įdarbinti darbuotojus, pripažįstančius tarptautinius darbo standartus.
- Teikti tinkamą ir pakankamą paramą mažoms, vidutinėms ir labai mažoms įmonėms, kad su turizmu susijusios įmonės klestėtų ir būtų tvarios.

Siekiant užtikrinti sėkmingą atsakingo turizmo plėtros įgyvendinimą praktikoje, reikalinga vertinimo ir stebėsenos sistema (Xin ir Chan, 2014). Manente ir Minghetti (2010) tyrime analizuojamas portalo Responsibletravel.com siekis padėti transformuoti turizmo industriją, kuri būtų ilgalaikė vietinių žmonių, aplinkos, turistų ir turizmo pramonės nauda. Portalas kuria ir paskirsto atsakingesnes keliones, taip sukurdamas daugiau darbo vietų vietos žmonėms, didesnes pajamas vietos gyventojams ir

didesnę naudą aplinkosaugai, kartu sumažindamas neigiamą poveikį vietos aplinkai ir kultūrai. Portalo kelionių organizatoriai ir apgyvendinimo įstaigos laikosi atsakingo turizmo (socialiniu, aplinkosauginiu ir ekonominiu požiūriais) kriterijų, kuriais vadovaujantis galima tapti responsibletravel.com nariais. Būsiami nariai turi įrodyti, kad jų politika ir praktika atitinka nustatytus minimalius standartus, tarp kurių ir ekonominės politikos reikalavimai:

- Įrodymai, kad įmonės politika reikalauja, jog turizmo vietovės tiekėjai, kur tik įmanoma, įdarbintų vietinius žmones.
- Įrodymai, kad įmonės politika reikalauja, kad turizmo vietovės tiekėjai, jei tai leidžia vietiniai standartai, naudotųsi vietine produkcija, gamintojais ir kitomis paslaugomis.
- Įrodymai, kad keliautojams prieš kelionę teikiami vietinių paslaugų, teikiančių vietos bendruomenei naudą, pasiūlymai (pvz., restoranai, gidai, parduotuvės, amatų turgeliai) ir kt.

Vertinant atsakingą turizmą, greta sociokultūrinio bei aplinkosauginio aspekto aktyviai ryškėja ir ekonominės dimensijos svarba. Apibūdinant atsakingą turizmą, akcentuojama atsakomybė už ekonominį poveikį, neigiamo poveikio mažinimas ir ekonominės naudos didinimas, išskiriama ekonominė nauda vietos bendruomenėms. Ekonominis atsakingo turizmo poveikis pastebimas kaip tiesioginė ekonominė nauda iš lankytojų išlaidų, darbo vietų kūrimas, vietos žmonių įdarbinimas geromis sąlygomis, jų mokymas, kad būtų užtikrintas jų progresas, ir vietoje pagamintų prekių bei paslaugų pirkimas, vietos užimtumo ir ekonominių ryšių didinimas.

Apibendrinant atsakingo turizmo bruožų ir svarbos ekonominės veiklos kontekste analizę, galima akcentuoti, kad atsakingas turizmas veikia pagal tris pagrindines dimensijas – ekonominę, sociokultūrinę ir aplinkosauginę. Atsakingas turizmas suprantamas kaip turizmo forma, kurios veikimu siekiama sumažinti neigiamą poveikį ir skatinti teigiamą turizmo poveikį ekonominėje, sociokultūrinėje bei aplinkosauginėje dimensijose. Įvertinta, kad įgyvendinant atsakingą turizmą reikia, kad suinteresuotosios šalys prisiimtų atsakomybę ir atliktų tam tikrus veiksmus. Atlikus analizę išryškėjo atsakingo turizmo svarba ekonominės veiklos kontekste, pasireiškianti per ekonominės naudos didinimą, neigiamo poveikio mažinimą, ekonominę naudą vietos bendruomenėms ir kt. Remiantis analizės rezultatais galima teigti, kad atsakingas turizmas gali būti potencialia kryptimi ne tik siekiant tvarumo aplinkosauginiu ar sociokultūriniu aspektais, bet taip pat einant link darnaus ekonomikos vystymosi. Tačiau siekiant argumentuoti atsakingą turizmą kaip potencialią ateities ekonomikos, turizmo ir bendrai darnaus vystymosi kryptį, būtina įvertinti turizmo patiriamus iššūkius bei perėjimo prie atsakingesnės turizmo formos prielaidas ir galimybes.

1.2. Turizmo plėtros iššūkiai pereinant prie atsakingesnės turizmo formos

Paprastai į turizmą žiūrima per ekonominį objektyvą – dėl jo teikiamų darbo vietų ir postūmio, kurį jis suteikia vyriausybių išdams ir nuo turizmo priklausomų bendruomenių biudžetams (Cheer ir kt., 2021). Pastaruosius dešimtmečius turizmo plėtra buvo nukreipta į jo indėlį į ekonomiką. Tai nesikeitė nuo to laiko, kai turizmo augimo modelis buvo sukurtas 7-ajame dešimtmetyje ir tik sustiprėjo iki perteklinio turizmo eros (Cheer ir kt., 2021). Auganti turizmo apimtis buvo lydima didėjančių ekonominių rodiklių. Tačiau stiprėjanti visuotinė ekonomika ir kultūrinė integracija lėmė turizmo plėtrą, kuri neišvengiamai sietina tiek su poveikiu ekonomikai, tiek su poveikiu sociokultūrinei aplinkai ir gamtai (Žilinskas, 2011). Baksi ir Parida (2020) teigimu, paprastai kelionių skaičiaus ir turizmo apimties augimas neapsieina be padarinių, keliančių grėsmę aplinkai, visuomenei ir etnokultūrinei struktūrai. Spartus turizmo augimas lėmė neigiamų padarinių gamtinei ir sociokultūrinei aplinkai išryškėjimą. Pradėtas kelti vis daugiau dėmesio sulaukęs turizmo pertvarkos poreikio klausimas, ieškant atsakingesnio turizmo santykio su aplinka. Pastaruoju laikotarpiu vis didesnis dėmesys skiriamas darnaus ir atsakingo turizmo koncepcijų integravimui į turizmo plėtros programas. COVID-19 pandemija, lėmusi turizmo sektoriaus sąstingį, taip pat buvo paskata pokyčiams, kad atsigaunantis turizmas būtų tvaresnis ir atsakingesnis. Mokslininkų sukurtas terminas *New Era of Responsibility* rodo, kad pasauliniam turizmui būtina skubi pertvarka ir ją paspartino 2020 m. pasaulį užklupusi COVID-19 pandemija. Perėjimą prie atsakingo turizmo taip pat remia globalios reikšmės organizacijos, įskaitant 2030 m. darnaus vystymosi tikslus (Jungtinės Tautos, 2019) ir Europos žaliąjį kursą (2021). Šios įžvalgos yra prielaida, kad nuo pandemijos pasekmių vis dar kenčiantis turizmas yra kryžkelėje, ir tai gali būti puiki galimybė persiorientuoti į tvaresnę ir atsakingesnę turizmo ateitį. Todėl keliamas klausimas, kaip kryžkelėje atsідūręs turizmo sektorius išnaudos esamą padėtį pereinant prie tvaresnio ir atsakingesnio turizmo.

Pažymėtina, kad, remiantis mokslinės literatūros analize, turizmas yra nevienareikšmiško poveikio reiškiny, visoms suinteresuotosioms šalims – vietos gyventojams, verslininkams, politinių, socialinių, aplinkosauginių sprendimų priėmėjams ir kt. – keliantis iššūkių. Atsižvelgiant į situaciją, turizmas gali teikti naudą arba lemti neigiamus padarinius. Augant turizmo mastui, ryškėjant perteklinio turizmo reiškiniai, stiprėja ir neigiamas turizmo poveikis. Siekiant jį sušvelninti ir paskatinti teikiamą naudą, būtina ieškoti sprendimų, kaip turizmo reiškinį suvaldyti pereinant prie atsakingesnės turizmo formos. Tad siekiant išsaugoti palankią ekonominę, sociokultūrinę ir gamtinę aplinką, sušvelninti neigiamą turizmo poveikį ir paskatinti jo teikiamą naudą, būtina ieškoti sprendimų, kurie padėtų suvaldyti turizmo reiškinį pereinant prie atsakingesnės sektoriaus veikimo formos.

Kad nuolatinė turizmo plėtra turi tam tikrų trūkumų, patvirtina atlikta mokslinės literatūros analizė. Didesnis išteklių išnaudojimas, didesnis triukšmingumas, oro ir vandens tarša, ryškesnis turizmo vaidmuo klimato kaitos procese – tai tik keli šio sektoriaus neigiamų padarinių pavyzdžiai (Gossling ir Peeters, 2015). Lankytinų vietų perpildymas lemia fizinius tiek infrastruktūros, tiek gamtos, tiek kultūros ir paveldo vertybių pakitimus. Turizmo produktų ir paslaugų komercializavimas lemia mažesnę turizmo verslų pelną. Užimti, turistų perpildyti lankytini objektai ir vietos lemia nemalonią lankytojų patirtį. Labai koncentruotos turizmo sektoriuje, palyginti su paskirstytomis, pajamos, lankomų vietų perpildymas ir spūstys skatina neigiamą požiūrį į turizmą. Didelio masto turizmui visuomenė ima priešintis. Įtampa tarp gyventojų ir lankytojų auga daugelyje pernelyg turistų pamėgtų vietų, kur tiek gyvenimo kokybė, tiek lankytojų patirtis iš esmės prastėja. Turizmo keliamos problemos, regis, auga taip sparčiai, kad nespėjama jų spręsti. Tai yra socialinis, aplinkos ir verslo iššūkis (Mullis, 2017). Akivaizdu, kad sparčiai auganti turizmo apimtis neigiamai veikia aplinkosauginius, sociokultūrinius ir ekonominius vietos gyvenimo aspektus. Galima teigti, kad toks turizmo modelis atskleidžia, jog čia nelaimi nė viena pusė.

Kadangi turizmo mastui augant beišplečiantis perteklinis turizmas skatina neigiamus turizmo padarinius, pasak Butarbutar ir Soemarno (2013), vykdant turizmo plėtros misiją, reikėtų stengtis kuo mažiau sekinti aplinkos išteklius ir daryti žalą socialinėms bei kultūrinėms vietos vertybėms. Anot Peeterso ir kt. (2018), siekiant išvengti perteklinio turizmo sukeltos žalos, šalims ar net atskiriems perteklinio turizmo atvejams būtina individuali politika, bendradarbiaujant su suinteresuotosiomis turizmo šalimis ir politikos kūrėjais. Norint sušvelninti turizmo veiklos neigiamus padarinius, reikėtų bandyti numatyti neigiamą jo poveikį ir jį eliminuoti bendradarbiaujant vyriausybėms, privačiam sektoriui, vietos bendruomenėms, tyrėjams ir kitoms turizmo veikla suinteresuotoms šalims. Peetersas ir kt. (2018) nustatė, kad pastaruoju metu suinteresuotosios šalys šias problemas vis geriau supranta: socialinis, ekonominis ir aplinkosauginis poveikis turėtų būti vertinamas ne atskirai, o sistemiškai, paisant gyventojų nuomonės ir jų šio reiškinio suvokimo, akademinė bendruomenė turėtų užpildyti atotrūkį tarp verslo studijų ir socialinių mokslų, kad būtų geriau suplastas turizmo poveikis, jis turėtų būti vertinamas ne kaip vienareikšmis reiškinys, bet kaip nuolat besikeičiantis dėl turizmo ir lankomos vietovės sąveikos.

Sparčiai didėjantis turizmo mastas, augantis žmonių vartotojiškumas prisidėjo prie to, kad ėmė sparčiai ryškėti neigiamas turizmo poveikis, ypač pasireiškęs neigiamais padariniais aplinkosauginiu ir sociokultūriniu lygmenimis. COVID-19 pandemija, dėl įvestų saugumo reikalavimų sustabdžiusi turizmą, nulėmė tai, kad turizmas atsidūrė kryžkelėje, kur pokyčiai tapo neišvengiami. Sustojus turizmui, labiausiai lankomos pasaulio vietos galėjo pailsėti nuo turistų antplūdžio, žemė – atsikvėpti nuo neigiamo turizmo poveikio. Tačiau sąstingis atsiliepė ir ekonominiams rodikliams, kurie mažėjo kartu su mažėjančiais turizmo rodikliais. Todėl esama turizmo sektoriaus situacija

tapo tinkamiausiu momentu turizmo transformacijai, orientuojantis į atsakingą, darnų turizmą. Kai COVID-19 pandemija užklupo pasaulį, turizmo ir kelionių sektorius pirmasis pajuto padarinius ir pateko į nesaugią padėtį. Tradiciniai turizmo verslo modeliai nustojo veikti. Kelionių apribojimai ir užsidarymas namuose sunkiai paveikė turizmo sektorių, kartu ir globalios ekonomikos vystymąsi. Turizmo skaičiai smarkiai sumažėjo, kartu atliepdami ekonominius rodiklius. Turizmo ir ekonominių nuostolių prognozės rodo, kad, norint išgyventi, turizmo sektoriui būtina pertvarka. Tai kelia klausimą, galbūt ši krizinė padėtis gali turėti ne tik neigiamų padarinių, bet tuo pačiu metu galėtų būti stimulu taip reikalingiems pokyčiams turizmo sektoriuje, atliepiant atsakingesnį, darnesnį požiūrį.

Tačiau turizmo nuosmukis ne visada buvo nepageidautinas, nes nors kelionės vietos gali negauti pajamų iš turizmo ir jo remiamų paslaugų, krizė suteikia galimybę suvaldyti atsigavimą ir negrįžti į prieškrizinę padėtį, kuri darė spaudimą infrastruktūrai, aplinkai ir vietos gyventojams (Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija, 2020). Krizė yra galimybė permąstyti turizmą ateičiai (Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija, 2020). Tai galimybė pasinaudoti naujomis technologijomis, įgyvendinti ekologiško atsigavimo strategijas ir pereiti prie politikos bei verslo praktikos, kuri geriau subalansuotų turizmo ekonominį, sociokultūrinį ir aplinkosauginį poveikį. Politikos formuotojai turėtų pasinaudoti galimybe atkurti turizmo ekonomiką tvirtesniu, teisingesniu ir tvaresniu pagrindu (Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija, 2020). Atsakingo, ekologiško, tvaraus turizmo atstatymas pagaliau gali būti instituciskai suderinamas, ko reikia pasaulinei sėkmei (Brouder, 2020).

Dar pandemijos laikotarpiu buvo vertinama, kad 2021 m. turizmo sektorius labai skirsis nuo 2019 m. (Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija, 2020). Kadangi daugelyje šalių karantinas, plačiai paplitę kelionių apribojimai ir oro uostų bei nacionalinių sienų uždarymas sumažino atvykstančių tarptautinių turistų skaičių (Zhang ir kt., 2021), buvo vertinama, kad vidaus turizmas atsistatys greičiau nei tarptautinis (Singh ir Mir, 2020). Ryškus COVID-19 pandemijos bruožas buvo staigus ir gilus mobilumo sumažėjimas, dėl kurio sumažėjo turizmas, prekyba kelionių paslaugomis ir ne rezidentų vartojimas (Europos Centrinis Bankas, 2020). Bandydamos kovoti su pandemijos sukeltu turizmo sąstingiu, šalys ėmėsi įgyvendinti politiką, susijusią su vietinio turizmo skatinimu, atspindinčiu jo lemiamą indėlį į turizmą didžiosiose ekonomiose ir bendrus pramonės lūkesčius, kad vietinės kelionės atsigaus sparčiau negu tarptautinis turizmas (Arbulu, Razumova, Rey-Maqueira ir Sastre, 2021). Prognozuodamas pandemijos sukeltus pokyčius, Brouderis (2020) siūlo, kad rinkodaros organizacijos, jei, pavyzdžiui, suaktyvėtų turizmo vietovių valdymas, pradėtų laikytis regioninio požiūrio (dabar tarptautines keliones nugali, įprastinėmis sąlygomis dažnai sumenkinamos, vietinės ir artimiausios kaimyninės rinkos), nes, nykstant seniai veikiantiems verslams ir atsirandant naujiems, būtų galima pastebėti, kad vietinės turizmo vietovės vėl sulauktų dėmesio. Kitaip tariant, išsivadavus iš COVID-19 pande-

mijos, turizmo paklausoje gali atsirasti institucinis skaičiavimas – pasikeitus žmonių elgesiui kuriant naujas normas, turizmo sektoriui gali tekti susitaikyti su labiau vietine orientacija, atsakingu, aplinką tausojančiu turizmu. Tvarumas gali tapti svarbesnis renkantis turizmą dėl didesnio supratimo apie klimato kaitą ir neigiamą turizmo poveikį (Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija, 2020). Teigiama, kad turizmas turi unikalų gebėjimą toliau apsaugoti ir įtraukti pažeidžiamas grupes, kartu mažinti skurdą ir nelygybę, taigi atėjo laikas sektoriui paspartinti reikšmingus pokyčius, kurie turės ilgalaikių padarinių ateities kartoms (Pasaulio kelionių ir turizmo taryba, 2020).

2 lentelėje pateiktos prioritetinės sritys turizmui transformuojantis ir kovojant su neigiamais COVID-19 pandemijos padariniais.

Apibendrinant lentelėje pateiktą informaciją matyti, kad COVID-19 pandemijos laikotarpis buvo galimybė turizmo transformacijai, rekomenduojant pereiti prie prioritetinių sričių, kurios siejasi su atsakingo turizmo koncepcija ir apima ekonominius, sociokultūrinius, aplinkosauginius aspektus. Rekomenduojamas dėmesys socialinio ir ekonominio poveikio mažinimui, įgyvendinant laipsniškus ir koordinuotus sprendimus, siekiant apsaugoti pragyvenimo šaltinius, darbo vietas, pajamas ir įmones, teikiant pirmenybę įtraukčiai ir nelygybės mažinimui. Taip pat aktualizuojamas konkurencingumo ir atsparumo didinimas, remiant turizmo infrastruktūros ir kokybiškų paslaugų plėtrą visoje turizmo vertės grandinėje, skatinant investicijas ir kuriant palankią verslo aplinką vietos įmonėms. Akcentuojamas vietinio ir regioninio turizmo skatinimas. Kovojant su pandemijos padariniais, taip pat siūloma skatinti inovacijas ir skaitmeninti turizmo ekosistemą, kad ateities turizmo plėtra galėtų maksimaliai išnaudoti technologijas turizmo ekosistemoje. Dėmesys skiriamas ir darnumo bei žaliojo augimo skatinimui, turizmui pereinant prie atsparaus, konkurencingo, tausaus išteklių ir anglies dvideginio atžvilgiu neutralaus sektoriaus, laikantis Paryžiaus susitarimo dėl klimato kaitos tikslų ir principų bei Jungtinių Tautų darnaus vystymosi tikslų, užtikrinant, kad būtų uždrausta netvari, tarši praktika. Taip pat skatinama transformuoti turizmą ir siekti Jungtinių Tautų darnaus vystymosi tikslų bendradarbiaujant, svarstant galimybę pirmenybę teikti žmonėms, įtraukiant vyriausybę, vystymosi partnerius ir tarptautines finansų institucijas, kad būtų daromas reikšmingas poveikis ekonomikai ir pragyvenimo šaltiniams. Taigi matyti, kad COVID-19 pandemijos sukelta krizė gali būti paskata daugelį metų veikusių netvarius turizmo modelius pakeisti atsakingesniais. Higgins-Desbiolles (2020) teigimu, COVID-19 krizė suteikia retą galimybę permąstyti turizmą, reikalaujant nutraukti neteisybės, išnaudojimo ir priespaudos procesus ir struktūras. Daroma prielaida, kad pokriziniu laikotarpiu turistai sutelks dėmesį į atsakingas keliones ir turizmo patirtį (Ioannides ir Gyimothy, 2020), todėl kelionių pramonė turi pereiti prie atsakingesnės praktikos (Rowen, 2020).

2 lentelė. Prioritetinės turizmo transformavimo sritys kovojant su COVID-19 pandemijos padariniais

PRIORITETINĖS TURIZMO TRANSFORMACIJOS SRITYS	KRIZĖS VALDYMAS IR SOCIALINIO BEI EKONOMINIO POVEIKIO GYVENIMUI MAŽINIMAS
	Turės būti įgyvendinami laipsniški ir koordinuoti sprendimai siekiant: apsaugoti pragyvenimo šaltinius, darbo vietas, pajamas ir įmones; didinti pasitikėjimą per visų turizmo operacijų saugumą; stiprinti partnerystę ir solidarumą socialiniams ir ekonominiams atsigavimui teikiant pirmenybę įtraukčiai ir nelygybės mažinimui.
	KONKURENCINGUMO IR ATSPARUMO DIDINIMAS
	Remti turizmo infrastruktūros ir kokybiškų paslaugų plėtrą visoje turizmo vertės grandinėje; palengvinti investicijas ir sukurti palankią verslo aplinką vietos mažoms ir vidutinėms įmonėms (MVI), įvairinti produktus ir rinkas ir, jei įmanoma, skatinti vietinį ir regioninį turizmą.
	INOVACIJŲ IR TURIZMO EKOSISTĖMOS SKAITMENINIMAS
	Atkūrimo paketai ir ateities turizmo plėtra galėtų maksimaliai išnaudoti technologijas turizmo ekosistemoje, skatinti skaitmeninimą, siekiant kurti naujoviškus sprendimus ir investuoti į skaitmeninius įgūdžius, ypač laikinai nedirbančių darbuotojų ir darbo ieškančių asmenų.
	DARNUMO IR ĮTRAUKAUS ŽALIOJO AUGIMO SKATINIMAS
	Turizmui svarbu pereiti prie atsparaus, konkurencingo, tausaus išteklių ir anglies dvideginio neutralaus sektoriaus, laikantis Paryžiaus susitarimo dėl klimato kaitos tikslų ir principų bei tvarios plėtros tikslų. Žaliosios investicijos į atkūrimą galėtų būti nukreiptos į saugomas teritorijas, atsinaujinančiąją energiją, pažangius pastatus ir žiedinę ekonomiką. Finansinė ir gelbėjimo parama iš vyriausybių apgyvendinimo, kruizų ir aviacijos pramonei taip pat galėtų užtikrinti, kad būtų uždrausta netvari taršos praktika.
TURIZMO TRANSFORMAVIMAS IR SDG SIEKIMAS PASITELKIANČIĄ KOORDINAVIMĄ IR PARTNERYSTES	
Norint pereiti prie tvarios ateities ir pasaulinių tikslų, reikės judresnių požiūrių ir sąjungų. JT Pasaulio turizmo organizacijos Pasaulinis turizmo krizės komitetas suvienijo turizmo sektorių, kad suformuluotų viso sektoriaus atsaką į precedento neturintį COVID-19 pandemijos iššūkį. Norint veiksmingai koordinuoti atnaujinimo ir atkūrimo planus ir politiką, būtų galima apsvarstyti galimybę pirmenybę teikti žmonėms, įtraukiant vyriausybę, vystymosi partnerius ir tarptautines finansų institucijas, siekiant reikšmingo poveikio ekonomikai ir pragyvenimo šaltiniams.	

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Jungtinėmis Tautomis, 2020, ir Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija, 2020.

Pasaulio kelionių ir turizmo taryba bei Harvardo viešosios sveikatos mokykla (2021) numatė veiksmus, kuriuos turėtų atliepti pasaulinis kelionių ir turizmo sektorius, žvelgdamas į darnesnę, atsakingesnę ateitį (3 lentelė).

3 lentelė. Pasaulinio kelionių ir turizmo sektoriaus veiksmai pereinant prie darnesnės, atsakingesnės ateities

Veiksmai, kuriuos turėtų atliepti pasaulinis kelionių ir turizmo sektorius, žvelgdamas į darnesnę, atsakingesnę ateitį	
1.	Siekti padaryti tvarumą numatytuoju pasirinkimu kaip numatoma norma.
2.	Supaprastinti keliautojų pasirinkimus, įtraukiant tvarumą kaip labiausiai tikėtiną keliautojų pasirinkimą.
3.	Jeigu yra galimybė, vizualizuoti turizmo poveikį, kad būtų paskatintas atsakingas, tvarus elgesys.
4.	Naudoti tikslią informaciją ir laiku vykdomą švietimą, kad keliautojai būtų paskatinti rinktis atsakingą, tvarų kelionės variantą, o turizmo sektoriaus darbuotojai prisidėtų prie tvarumo rodiklių optimizavimo.
5.	Įvertinti teigiamą kolektyvinės tvarumą skatinančios elgsenos poveikį ir įtraukti ją į poveikio verslui ataskaitas ir tvarumo planą.
6.	Susieti verslo darbotvarkę su platesne visuotine Darnaus vystymosi tikslų strategija kaip bendru tikslu.

Šaltinis: Pasaulio kelionių ir turizmo taryba bei Harvardo viešosios sveikatos mokykla, 2021.

Analizuojant veiksmus, kuriuos turėtų atliepti pasaulinis kelionių ir turizmo sektorius, žvelgdamas į darnesnę, atsakingesnę ateitį, siūloma padaryti tvarumą norma, supaprastinti keliautojų pasirinkimus, įtraukiant tvarumą kaip labiausiai tikėtiną keliautojų pasirinkimą, vizualizuoti turizmo poveikį, kad būtų paskatintas atsakingas, tvarus elgesys, naudoti tikslią informaciją ir laiku vykdomą švietimą, kad keliautojai būtų paskatinti rinktis atsakingą, tvarų kelionės variantą, o turizmo sektoriaus darbuotojai prisidėtų prie tvarumo rodiklių optimizavimo, įtraukti kolektyvinę tvarumą skatinančią elgseną į poveikio verslui ataskaitas ir tvarumo planą, susieti verslo darbotvarkę su platesne visuotine Darnaus vystymosi tikslų strategija. Galima apibendrinti, kad rekomenduojami veiksmai numato turizmo perėjimą prie atsakingesnės, tvaresnės formos.

4 lentelėje pateiktos gairės, į ką turizmas turėtų orientuotis, sektorių transformuojant ir pereinant prie darnios ekonomikos plėtos.

4 lentelė. Pagrindinės žinutės transformuojant turizmą, siekiant tvarios ekonomikos plėtros

Turizmas turi didelį potencialą kaip pasaulio ekonomikos augimo variklis
Turizmas prisideda prie BVP, kuria darbo vietas, pritraukia investicijas, prisideda prie infrastruktūros gerinimo ir kt.
Turizmo plėtrą lydi dideli iššūkiai
Įnašas į pasaulinį ŠESD išmetimą, per didelis vandens suvartojimas, neapdoroto vandens išleidimas, atliekų susidarymas, žala vietinei sausumos ir jūrų biologinei įvairovei ir grėsmė vietos kultūrai, pastatytojo paveldo ir tradicijų išlikimui.
Žalioji turizmas gali sukurti naujas ekologiškas darbo vietas
Apskaičiuota, kad viena darbo vieta turizmo pramonėje sukuria apie pusantros papildomos arba netiesioginės darbo vietos su turizmu susijusioje ekonomikoje. Tikimasi, kad ekologiškesnis turizmas, susijęs su energijos, vandens ir atliekų sistemų efektyvumo didinimu, sustiprins sektoriaus užimtumo potencialą, nes padidės vietos darbuotojų samdymas ir vietos tiekimas bei galimybės turizmo srityje, orientuotoje į vietos kultūrą ir gamtinę aplinką.
Turizmo plėtra gali būti skirta vietos ekonomikai vystyti ir skurdui mažinti
Vietos ekonominius turizmo efektus lemia turizmo išlaidų dalis vietos ekonomikoje ir iš to kylančios netiesioginės ekonominės veiklos dydis. Didesnis vietos bendruomenių įtraukimas į turizmo vertės grandinę gali prisidėti prie vietos ekonomikos plėtros ir skurdo mažinimo.
Investicijos į ekologiškumą didinimą gali sumažinti energijos, vandens, atliekų sąnaudas ir padidinti biologinės įvairovės, ekosistemų, kultūros paveldo vertę
Tikimasi, kad atliekų tvarkymo gerinimas padės sutaupyti turizmo verslo lėšų, sukurti darbo vietų ir padidinti krypčių patrauklumą. Pagal ekologiškos ekonomikos investicijų scenarijų, turizmas labiau prisideda prie BVP augimo, o didelė nauda aplinkai yra vandens suvartojimo, energijos naudojimo ir CO ₂ išmetimo mažinimas.
Turistai reikalauja ekologiškesnio turizmo
Daugiau nei trečdalis keliautojų palankiai vertina aplinką tausojantį turizmą ir yra pasirengę už šią patirtį mokėti daugiau. Ekologinis turizmas, gamta, paveldas, kultūrinis ir nuotykių turizmas užima pirmąją vietą ir, kaip prognozuojama, sparčiai augs per ateinančius du dešimtmečius.
Privatus sektorius, ypač mažos įmonės, gali ir turi būti sutelktos remti ekologišką turizmą
Pripažintų darnaus turizmo standartų, pvz., Pasaulinių tvaraus turizmo kriterijų (angl. GSTC) skatinimas ir platus naudojimas gali padėti įmonėms pagerinti tvarumo rodiklius, įskaitant efektyvų išteklių naudojimą, ir padėti pritraukti papildomų investicijų bei klientų.
Didelė dalis ekologiško turizmo ekonominio potencialo yra MVĮ, kurioms reikia geresnės galimybės gauti finansavimą investuojant į ekologišką turizmą
Dauguma turizmo įmonių yra MVĮ, galinčios gauti daugiau pajamų ir galimybių iš žaliųjų strategijų. Viešoji ir privačioji partnerystė gali paskirstyti didelių investicijų į ekologišką turizmą išlaidas ir riziką. Be administracinių mokesčių mažinimo ir palankių palūkanų siūlymo žaliojo turizmo projektams, taip pat galėtų padėti pagalba natūra, tokia kaip techninė, rinkodaros ar verslo administravimo pagalba.

Turizmo vietovės planavimas ir plėtros strategijos yra pirmasis žingsnis ekologiškesnio turizmo link
Kurdamos turizmo strategijas, vietos valdžios institucijos, bendruomenės ir verslas turi sukurti koordinavimo mechanizmus su ministerijomis, atsakingomis už aplinkos, energetikos, darbo, žemės ūkio, transporto, sveikatos, finansų, saugumo ir kitas aktualias sritis.
Vyriausybės investicijos ir politika gali paskatinti privataus sektoriaus veiksmus žaliajo turizmo srityje
Vyriausybės išlaidos viešosioms gėrybėms, tokioms kaip saugomos teritorijos, kultūros vertybės, vandens tausojimas, atliekų tvarkymas, viešojo transporto ir atsinaujinančiosios energijos infrastruktūra, gali sumažinti privataus sektoriaus ekologiškų investicijų į žaliąjį turizmą išlaidas.

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Reddy ir Wilkes, 2015, Farsari, 2012.

4 lentelėje tarp pagrindinių turizmo transformavimo, einant link darnios ekonominės plėtros aspektų, teigiama, kad turizmas turi didelį potencialą kaip pasaulio ekonomikos augimo variklis, prisidedamas prie BVP, kurdamas darbo vietas, pritraukdamas investicijas, prisidedamas prie infrastruktūros gerinimo ir kt. Taip pat teigiama, jog turizmo plėtrą lydi dideli iššūkiai, tokie kaip prisidėjimas prie pasaulinio šiltnamio efekta sukeliančių dujų (ŠESD) išmetimo, per didelio vandens suvartojimo, atliekų susidarymo, žalos biologinei įvairovei ir grėsmės vietos kultūros, paveldo ir tradicijų išlikimui. Teigiama, jog žaliojo turizmas gali sukurti naujas ekologiškas darbo vietas, sustiprinti sektoriaus užimtumo potencialą, padidinti vietos darbuotojų samdymą bei galimybes turizmo sektoriuje, orientuotame į vietos kultūrą ir gamtinę aplinką. Turizmo plėtra taip pat gali būti skirta vietos ekonomikai remti ir skurdui mažinti, kai didesnis vietos bendruomenių įtraukimas į turizmo vertės grandinę prisideda prie vietos ekonomikos plėtros ir skurdo mažinimo. Investicijos į ekologiškumo didinimą gali sumažinti energijos, vandens, atliekų sąnaudas ir padidinti biologinės įvairovės, ekosistemų, kultūros paveldo vertę. Pagal ekologiškos ekonomikos investicijų scenarijų, žalesnės formos turizmas prisideda prie BVP augimo, didelė nauda aplinkai pastebima dėl vandens suvartojimo, energijos naudojimo ir CO₂ išmetimo mažinimo. Pastebima, kad turistai reikalauja ekologiškesnio turizmo – nustatyta, kad daugiau nei trečdalis keliautojų palankiai vertina aplinką tausojantį turizmą ir yra pasirengę už šią patirtį mokėti daugiau. Ekologinis turizmas – aplinką tausojanti turizmo forma, kuria būtų ieškoma sprendimų mažinti ekologinius iššūkius – gamta, paveldas, kultūrinis turizmas užima pirmąją vietą, ir prognozuojama, kad sparčiai augs per ateinančius du dešimtmečius. Vertinama, kad privatus sektorius, ypač mažos įmonės, gali ir turi būti sutelktos ekologiškam turizmui remti. Pripažintų tvaraus turizmo standartų, pvz., Pasaulinių tvaraus turizmo kriterijų, skatinimas ir platus naudojimas gali padėti įmonėms pagerinti tvarumą, įskaitant efek-

tyvų išteklių naudojimą, ir padėti pritraukti papildomų investicijų bei klientų. Didelė dalis ekologiško turizmo ekonominio potencialo yra mažose ir vidutinėse įmonėse, kurioms reikia geresnių galimybių gauti finansavimą investuojant į ekologišką turizmą. Daugelis turizmo įmonių yra mažos ir vidutinės įmonės, galinčios gauti daugiau pajamų ir galimybių iš žaliųjų strategijų. Turizmo vietovės planavimas ir plėtros strategijos yra pirmasis žingsnis ekologiškesnio turizmo link. Teigiama, jog vyriausybės investicijos ir politika gali paskatinti privataus sektoriaus veiksmus žaliojo turizmo srityje, sumažinti privataus sektoriaus ekologiškų investicijų į žaliąjį turizmą išlaidas. Taigi gairės, į ką turizmas turėtų orientuotis, sektorių transformuojant ir pereinant prie darnios ekonomikos plėtros, yra gana aiškios krypties.

Jungtinių Tautų aplinkos apsaugos programa ir Pasaulio turizmo organizacija (2012), analizuodamos turizmo sektoriaus transformavimą į tvaresnę formą, išskiria iššūkius, su kuriais susiduria sektorius, pereidamas prie ekologiškesnės formos (5 lentelė).

5 lentelė. Su tvarumu susiję iššūkiai, kuriuos reikia išspręsti transformuojant turizmo pramonę

Konkretūs iššūkiai, kuriuos reikia išspręsti transformuojant turizmo pramonę pereinant prie ekologiškesnio turizmo					
Energijos ir ŠESD išmetimas	Vandens suvartojimas	Atliekų tvarkymas	Biologinės įvairovės praradimas	Efektyvus pastatų ir kultūros paveldo valdymas	Planavimas ir valdymas

Šaltinis: Jungtinių Tautų aplinkos apsaugos programa ir Pasaulio turizmo organizacija, 2012.

Analizuojant iššūkius, su kuriais susiduria turizmo sektorius, pereidamas prie ekologiškesnės formos, išskiriami pagrindiniai diskutuoti objektai: energija ir ŠESD išmetimas, vandens suvartojimas, atliekų tvarkymas, biologinės įvairovės išsaugojimo klausimai, kultūrinio paveldo valdymas, planavimo ir valdymo iššūkiai. Apibendrinant šiuos iššūkius, galima pastebėti bendrą tvarumo kontekstą. Tai dar kartą patvirtina, kad pakilimų ir nuosmukių periodą išgyvenęs turizmo sektorius galėtų pasinaudoti dabartine situacija kaip galimybe pereiti prie atsakingesnės turizmo formos, kuri padėtų išspręsti daugelį iššūkių.

Francesco Frangioli, buvęs Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacijos generalinis sekretorius, teigia, kad turizmo pramonė gali atlikti svarbų vaidmenį siekiant Jungtinių Tautų Tūkstantmečio vystymosi tikslų (TVT), kurie po 2015 m. buvo pakeisti dabartiniais Jungtinių Tautų darnaus vystymosi tikslais (SDG). Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija (2022) vertina, kaip turizmas sąveikauja su Darnaus vystymosi tikslais (6 lentelė).

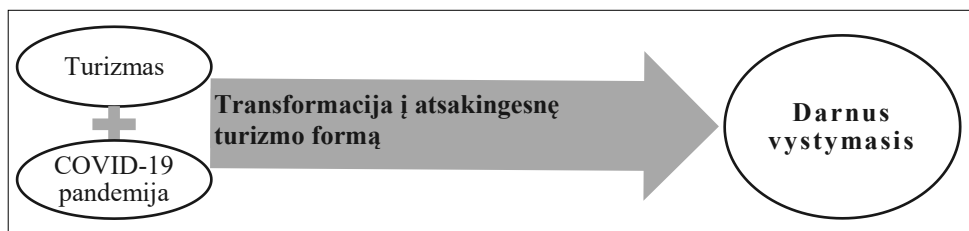
6 lentelė. Turizmo indėlis siekiant Darnaus vystymosi tikslų

Nr.	Darnaus vystymosi tikslas	Turizmo indėlis siekiant Darnaus vystymosi tikslo
1.	Jokio skurdo	Turizmas teikia pajamų, kurdamas darbo vietas vietos ir bendruomenės lygmeniu.
2.	Jokio bado	Turizmas gali paskatinti tvarų žemės ūkį, skatindamas gamybą ir tiekimą.
3.	Gera sveikata ir savijauta	Iš turizmo gautos mokestinės pajamos gali būti reinvestuojamos į sveikatos apsaugą ir paslaugas.
4.	Kokybiškas išsilavinimas	Turizmas gali skatinti įtrauktį.
5.	Lyčių lygybė	Turizmas gali suteikti moterims galių, ypač teikdamas tiesiogines darbo vietas ir generuodamas pajamas.
6.	Švarus vanduo ir sanitarija	Turizmo investicijų poreikis teikti komunalines paslaugas gali atlikti svarbų vaidmenį užtikrinant prieigą ir saugumą.
7.	Prieinama ir darni energija	Kaip sektorius, suvartojantis daug energijos, turizmas gali paspartinti perėjimą prie didėjančios atsinaujinančiosios energijos dalies.
8.	Produktyvus darbas ir ekonomikos augimas	Turizmas, kaip paslaugų prekyba, yra vienas iš keturių didžiausias eksporto pajamas generuojančių sektorių pasaulyje.
9.	Infrastruktūra, industrializacija, inovacijos	Turizmo plėtra priklauso nuo geros viešosios ir privačios infrastruktūros
10.	Sumažėjusi nelygybė	Turizmas gali būti galinga bendruomenės plėtros ir nelygybės mažinimo priemonė, jei į savo plėtrą įtrauks vietos gyventojus ir visas pagrindines suinteresuotąsias šalis.
11.	Tvarūs miestai ir bendruomenės	Turizmas gali pagerinti miesto infrastruktūrą ir prieinamumą, skatinti regeneraciją ir išsaugoti kultūros bei gamtos paveldą, nuo kurio priklauso turizmas.
12.	Atsakingas vartojimas ir gamyba	Turizmo sektoriuje reikia taikyti tvaraus vartojimo ir gamybos būdus.
13.	Kova su klimatu	Turizmas prisideda prie klimato kaitos ir yra jos veikiamas.
14.	Vandenynų ir jūrų išsaugojimas	Pakrantės ir jūrų turizmas priklauso nuo sveikų jūrų ekosistemų.
15.	Darnus ekosistemų naudojimas	Turtinga biologinė įvairovė ir gamtos paveldas dažnai yra pagrindinės priežastys, kodėl turistai aplanko vietovę.
16.	Taika, teisingumas ir stiprios institucijos	Kadangi turizmas skatina skirtingų kultūrų ir sluoksnių žmonių susitikimus, šis sektorius gali skatinti daugiakultūrę ir tarpreliginę toleranciją bei supratimą, padėdamas pamatą taikesnėms visuomenėms.
17.	Darnaus vystymosi partnerystė	Dėl savo tarpsektorinio pobūdžio turizmas turi galimybę sustiprinti privačią ir viešąją partnerystę.

Šaltinis: Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija, 2022.

Greta kitų turizmo aspektų, kuriais sektorius vienaip ar kitaip prisideda prie Darnaus vystymosi tikslų, teigiama, jog turizmas teikia pajamų kurdamas darbo vietas vietos ir bendruomenės lygmenimis, jis gali būti galinga bendruomenės plėtros ir nelygybės mažinimo priemonė, jei į plėtrą būtų įtraukti vietos gyventojai ir visos pagrindinės suinteresuotosios šalys, gali pagerinti miesto infrastruktūrą ir prieinamumą, skatinti regeneraciją ir išsaugoti kultūros bei gamtos paveldą, taip pat akcentuojama, jog sektoriuje reikia taikyti tvaraus vartojimo ir gamybos principus. Taigi vertinant turizmo ir Darnaus vystymosi tikslų sąveiką, išryškėja galimybės prisidėti prie darnaus vystymosi tiek ekonomine, tiek sociokultūrine, tiek aplinkosaugine dimensijomis. Turizmo pramonės esama padėtis leidžia jai spręsti pasaulinio masto iššūkius per verslo skatinamas plėtros iniciatyvas. Pasaulio bankas pabrėžė permainingą vaidmenį, kurį turizmo pramonė gali atlikti mažas pajamas gaunančiose ekonomikose ir visuomenėse. Tačiau tam, kad turizmas kurtų pozityvų indėlį pereinant prie darnaus vystymosi, reikalingas perėjimas prie atsakingesnės turizmo formos.

Apibendrinant galima teigti, kad krizė ir kuriami atsigavimo planai yra unikali galimybė pereiti prie atsakingesnių, tvaresnių ir atsparesnių turizmo plėtros modelių (Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija, 2020). 4 paveiksle pateiktas turizmo transformacijos, susijusios su COVID-19 pandemija, modelis, pereinant prie darnaus vystymosi.

4 pav. Pokyčių, susijusių su COVID-19, pereinant prie darnaus vystymosi, koncepcija

Šaltinis: sudaryta autorės.

4 paveiksle pateikta koncepcija, perteikianti COVID-19 pandemijos paveiktą turizmo transformaciją į tvaresnį turizmą, vedanti darnaus vystymosi link. Paveikslas iliustruoja patvirtinimą, kad turizmo sektoriaus patirti iššūkiai, perėjimas nuo perteklinio turizmo iki visiško turizmo sąstingio COVID-19 pandemijos metu galėtų būti paskata pereiti prie atsakingesnės turizmo formos, vedančios darnaus vystymosi link.

Analizė patvirtino, kad pastarojo laikotarpio turizmo sektoriaus iššūkiai, tarp kurių yra ir perteklinio turizmo padariniai, ir COVID-19 pandemijos nulemtas sąstingis, turi didelį poveikį turizmo sektoriui. Dėl daugiau nei 90 proc. pasaulio gyventojų taikytų apribojimų (Gossling ir kt., 2020) sumažėjo turizmo kuriamas pasaulinis BVP,

prarastos darbo vietos, sumažėjo atvykstančių turistų (tarptautinių ir vietinių) mastai. Tačiau pasauliui grumiantis su pasaulinės pandemijos padariniais, atsiranda galimybė apgalvoti, kaip turizmas atrodys ateinančiais dešimtmečiais (Brouder, 2020). Krizinė situacija sektoriui kelia iššūkių, tačiau taip pat suteikia galimybių skatinti inovacijas, kurti naujus verslo modelius, tyrinėti naujas nišas ar rinkas, atverti naujas vietas ir pereiti prie tvaresnio turizmo (Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija, 2020). Ši pandemija prisidės kuriant naujus verslo modelius, kurie iš esmės nulems pramonės išlikimo galimybes, paversdami ją daug tvaresne (Sharma ir kt., 2021). Gyventojų judėjimui ir ekonominėms veikloms taikyti apribojimai ypač paveikė tarptautines keliones, dėl to daugiau dėmesio sutelkiama į vietinį lygmenį – per COVID-19 pandemiją ir po jos vyrauja vietinis turizmas, daugelis keliautojų atvyksta iš netoliese esančių vietovių (Haywood, 2020). Manoma, kad priklausomybės turizmo vietai jausmas padiktuos turizmo pramonės atgaivinimo sąlygas (Sharma ir kt., 2021).

COVID-19 pandemijos nulemtas greitesnis perėjimas nuo perteklinio turizmo, turėjusio neigiamų padarinių daugelio turistinių vietovių mikroklimatui, iki visiško turizmo sektoriaus sąstingio, masiškai sustabdžiusio turizmo sektoriaus veiklą, ne tik sukėlė sektoriui iššūkių, bet ir sudarė prielaidas galimybėms. Turizmas, išgyvenantis sudėtingus laikus, gali atsinaujinti nauju, tvaresniu ir atsakingesniu pavidalu bei tapti vienu iš pagrindinių tvaraus vystymosi elementų. Be neigiamų padarinių turizmui ir ekonomikai, taip pat išvelgiamas teigiamas COVID-19 pandemijos poveikis, kadangi tai gali būti paskata pakeisti dabartinį turizmo modelį ir, perėjus prie atsakingesnės turizmo formos, siekti tvaresnės turizmo ateities. Globalios organizacijos, institucijos ir autoriai, nagrinėjantys turizmo reiškinį, pateikia prioritetines sritis turizmo transformacijai, kovojant su neigiamais COVID-19 pandemijos padariniais, ir išryškina gaires, į ką turizmas turėtų orientuotis, sektorių transformuojant ir pereinant prie darnios ekonomikos plėtros. To siekiant svarbu įvertinti turizmo poveikį ir pasirinkti atsakingo turizmo formą, kuri prisidėtų prie perėjimo tvaresnės, atsakingesnės turizmo ir ekonomikos ateities link.

Pirmajame disertacijos skyriuje, kuriame analizuota *atsakingo turizmo* samprata, specifika ir bruožai, įvertinta, kad atsakingas turizmas veikia trimis pagrindinėmis dimensijomis – ekonomine, sociokultūrine ir aplinkosaugine – per tvaraus pragyvenimo šaltinio suteikimą, vietos bendruomenių įtraukimą į vystymąsi, turizmo indėlį į vietos meno, kultūros ir tradicijų išsaugojimą, užtikrinimą, kad neigiamas turizmo poveikis aplinkai būtų minimalus. Atskleista atsakingo turizmo vaidmens, mažinant neigiamą ekonominį, sociokultūrinį ir aplinkosauginį poveikį bei skatinant teigiamą, svarba. Identifikuota, kad atsakingas turizmas – tai turizmo forma, tikslingai pasirenkama, siekiant sumažinti neigiamą ekonominį, sociokultūrinį ir aplinkosauginį poveikį ir skatinant teigiamą. Jai yra būtinas suinteresuotųjų šalių atsakomybės prisiėmimas ir kompleksinės iniciatyvos bei veiksmai, siekiant, kad turizmas taptų atsakingesnis. Siekiant turizmo transformacijos ir perėjimo prie atsakingesnės turizmo formos, kartu

veikti turėtų keliautojai turistai, vyriausybė, vietos valdžia, nevyriausybinės organizacijos, turizmo sektoriaus įmonės, žiniasklaida, vietos gyventojai. Vertinant atsakingą turizmą, išryškėjo jo ekonominės dimensijos svarba – akcentuojama turizmo atsakomybė už ekonominį poveikį, neigiamo poveikio mažinimas ir ekonominės naudos didinimas, išskiriama ekonominė nauda vietos bendruomenėms. Pastebima tiesioginė ekonominė nauda iš lankytojų išlaidų, darbo vietų kūrimo, vietos gyventojų įdarbinimo, jų mokymo, vietoje pagamintų prekių bei paslaugų pirkimo, vietos užimtumo, ekonominių ryšių didinimo ir kt. Išsami mokslinės literatūros analizė atskleidė, kad nuolatinė turizmo plėtra turi tam tikrų trūkumų – sparčiai augant turizmo apimtims, neigiamai veikiama aplinkosauginiai, sociokultūriniai ir ekonominiai vietos gyvenimo aspektai (didėja išteklių naudojimas, triukšmingumas, oro ir vandens tarša, išryškėja socialinė atskirtis, ekonominė nelygybė, prastėja vietos gyventojų gyvenimo kokybė ir kt.). Analizės rezultatai atskleidė, kad aštrėjantis neigiamas turizmo poveikis ir pastaraisiais metais sektorių sukausčiusi COVID-19 pandemija paskatino ieškoti būdų pereiti prie atsakingesnės turizmo formos. Pandemijos nulemtas greitesnis perėjimas nuo perteklinio turizmo, turėjusio neigiamų padarinių daugelio turistinių vietovių mikroklimatui, iki visiško turizmo sektoriaus sąstingio, masiškai sustabdžiusio turizmo sektoriaus veiklą, ne tik sukėlė sektoriui iššūkių, bet ir sudarė prielaidas turizmui atsinaujinti nauju, tvaresniu ir atsakingesniu pavidalu. Įvertinta, kad ši situacija gali būti priimta kaip galimybė transformuoti iki tol egzistavusią sektoriaus veikimo formą į atsakingesnę ir darnesnę turizmą, o atsakingas turizmas gali būti potenciali kryptis ne tik siekiant tvarumo aplinkosauginiu ar sociokultūriniu aspektais, bet taip pat einant darnaus ekonomikos vystymosi link.

II.

Turizmo poveikio daugiaplanis vertinimas

2.1. Turizmo poveikio vertinimo prielaidos: nuo perteklinio turizmo iki COVID-19 pandemijos nulemta sąstingio

Gerėjant susisiekimui ir formuojantis vis palankesnėms aplinkybėms keliauti, turizmas tapo labai reikšminga šiuolaikinio pasaulio ekonomikos dalimi (Kriauciūnienė ir Jasaitis, 2009). Turizmas siejamas su tokiais ekonominio proceso elementais kaip šalies įvaizdis, valiutinės įplaukos, paslaugų, aptarnavimo sektorių plėtra, naujos darbo vietos, esamos infrastruktūros panaudojimas ir tobulinimas (Karsokienė ir Dromantienė, 2021). 2019 m. turizmo sektoriuje pasaulio mastu sugeneruota 10,4 proc. bendrojo vidaus produkto (BVP), sukurta daugiau kaip 300 mln. darbo vietų (Pasaulio kelionių ir turizmo taryba, 2020). Akivaizdu, kad turizmas sukuria naujas užimtumo galimybes, generuoja pajamas, skatina ekonominę veiklą, pritraukia investicijų į su turizmu susijusį verslą. Turizmo plėtra gali reikšmingai prisidėti sprendžiant nedarbo ir emigracijos problemas, skatina ekonomikos augimą. Šie teigiami turizmo poveikio aspektai mokslinėje literatūroje akcentuoti kelis dešimtmečius. Tikint teigiamais turizmo padariniais ilgą laiką skatintas turizmo augimas. Remiantis prognozėmis buvo vertinama, kad turizmo mastas augs, ir 2029 m. bendra turizmo apimtis nominaliomis kainomis bus dvigubai didesnė nei 2019 m. (Pasaulio kelionių ir turizmo taryba, 2019), o bendras tarptautinių turistų skaičius iki 2030 m. sieks 1,8 milijardo (Cal-

derwood ir Soshkin, 2019). Tačiau sparčiai plečiantis turizmo mastui susiduriama su situacija, kad kai kurios turistų pamėgtos vietovės gali nebegebėti priimti pernelyg didelių turistų apimčių. Būtent todėl turizmo sektorių analizuojantys mokslininkai turizmo spartaus augimo laikotarpiu ėmė vis dažniau vartoti *perteklinio turizmo* sąvoką, kuri apibūdina maksimalų skaičių žmonių, galinčių vienu metu aplankyti turistinę vietą, nekenkdami fizinei, ekonominei ir sociokultūrinei aplinkai (Peeters ir kt., 2018). Tendencija pasikeitė, kai 2020 m. pasaulį sukaustė COVID-19 pandemija, apribojusi turistų laisvę ir privertusi turizmo apimtį ženkliai sumažėti. Nors nuostoliai buvo itin dideli ir skaudūs tiek turizmo sektoriui, tiek globaliai ekonomikai, šiandien, praėjus keleriems metams po pandemijos protrūkio, jau matyti skirtingų mokslininkų nuomonių tokių turizmo sąstingį vertinant kaip galimybę naujai pradžia, pereinant prie atsakingesnių turizmo formų, siekiant darnaus vystymosi. Dar 2015 m. vykusiame Jungtinių Tautų viršūnių susitikime daugiau nei 150 valstybių ir vyriausybių vadovų patvirtinto 17 darnaus vystymosi tikslų (Jungtinės Tautos, 2019), trijuose jų minimi turizmas ir darnų turizmą skatinančios priemonės. Tai 8, 12 ir 14 tikslai: darnus ekonominis augimas, atsakingas vartojimas ir gamyba, išsaugoti vandens išteklių bei gyvybė vandenyse.

Akivaizdu, kad turizmas turi perspektyvų darnaus vystymosi kontekste ir jo masto didėjanti ar mažėjanti tendencija negali būti vertinama vien teigiamai ar neigiamai. Galima daryti prielaidą, kad turizmas yra reikšminga ekonomikos vystymosi dalis, galinti turėti įvairialypių padarinių, jeigu turizmo industrijai nebus skiriama pakankamai dėmesio, arba galinti kurti pridėtinę vertę, jeigu bus ieškoma sprendimų, kaip tinkamai valdyti turizmą. Tinkamai kontroliuojant turizmą, gali būti sustiprintas teigiamas ir minimizuotas neigiamas poveikis. Stebint turizmo apimčių kitimo tendencijas, kurios pastaruoju laikotarpiu buvo itin kontrastingos, turizmo poveikio daugiaplanis vertinimas jų akivaizdoje tampa vis svarbesnis.

2.1.1. Perteklinio turizmo raiška ir padariniai

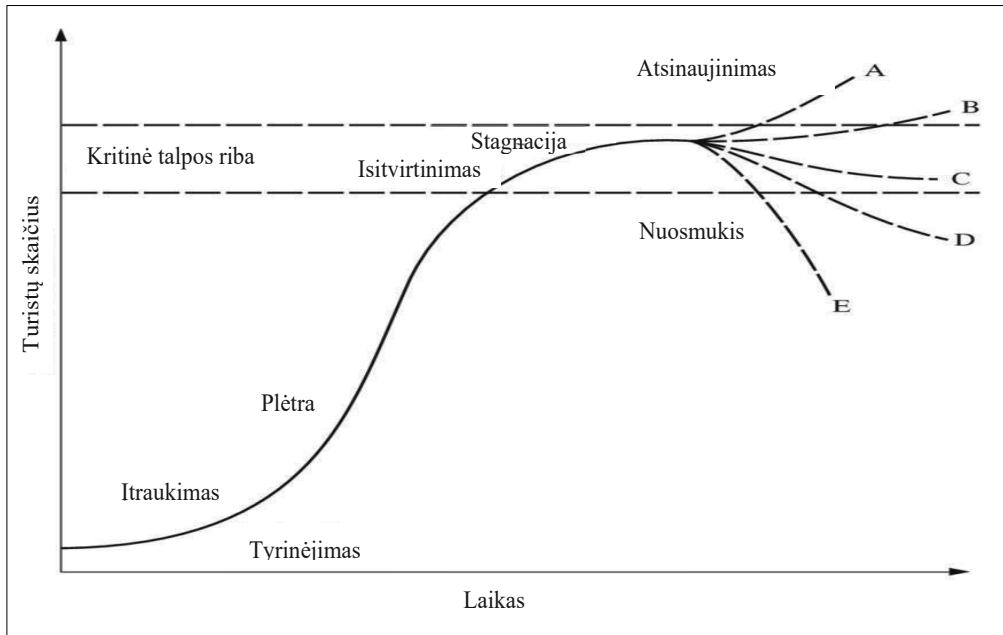
Turizmo vaidmuo ekonominei plėtrai yra neginčijamas. Turizmo sektorius yra vienas pagrindinių sektorių modernioje paslaugomis grįstoje ekonomikoje (Malakauskaitė ir Navickas, 2010). Kelionių ir turizmo sektorius reikšmingai prisideda prie globalaus BVP generavimo ir kuria darbo vietas visame pasaulyje. Tuo įsitikinti galima prisimenant Pasaulio kelionių ir turizmo tarybos (Pasaulio kelionių ir turizmo taryba, 2020) duomenis, kurie liudija, jog 2019 m. sektorius sudarė 10,3 proc. pasaulio BVP, palaikė 330 milijonų darbo vietų, sukurdamas kas ketvirtą naują darbo vietą visame pasaulyje ir devintus metus iš eilės augdamas sparčiau negu pasaulio ekonomika. Kaip teigia Navickas ir Malakauskaitė (2009), kai kurios šalys nėra turtingos gamtos išteklių arba neturi gerai išvystytos pramonės, todėl pastangas sutelkia į turizmo pramonės ir paslaugų plėtrą. Pasaulio kelionių ir turizmo tarybos (2019) duomenimis,

2018 m. turizmo lyginamoji dalis bendrajame vidaus produkte (BVP) pasaulio mastu išaugo 3,9 proc. kelionių ir turizmo sektoriuje ir 3,2 proc. visoje ekonomikoje. Prognozuojant ir tolesnį turizmo augimą, *perteklinio turizmo* sąvoka tapo itin aktuali, ypač turint omenyje tai, kad turizmas daro ir neigiamą poveikį, galintį didėti kartu su augančiais turizmo mastais. Tačiau pasaulis pasikeitė, kai 2020 m. pradžioje pasaulį užklupo COVID-19 pandemija. Siekdamas apriboti COVID-19 plitimą, vyriausybės visame pasaulyje ėmėsi drastiškų priemonių, uždarydamos visą šalį ar labiausiai nukentėjusius miestus, taip pat užverdamos sienas ir uždrausdamos patekti į šalį, o tai sukėlė didžiulį smūgį pasaulinei turizmo pramonei, ypač kelionių ir turizmo sektoriui (Fotiadis, Polyzos ir Huan, 2021). Pandemija beveik sustabdė pasaulinę turizmo pramonę (Sharma ir kt., 2021). Pasaulio kelionių ir turizmo tarybos (2020), vertinančios COVID-19 poveikį turizmo ir kelionių sektoriui, 2020 m. lapkričio mėn. duomenimis, dėl pandemijos 2020 m. buvo prarasta 142,6 mln. darbo vietų (sumažėjimas 43 proc.), taip pat netekta 3,815 mlrd. USD pasaulio BVP (sumažėjimas 43 proc.). Vertinama, kad tarptautinių atvykimų skaičius pasaulyje sumažėjo 65 proc., o atvykstančiųjų šalies viduje – 33 proc. Prognozuojama, kad jeigu nebus imamasi veiksmų siekiant pagerinti šią situaciją, šie nuostolius atspindintys skaičiai dar labiau išaugs. Netvari pramonės praktika nepadėjo sukurti ir išlaikyti darnaus gyvenimo (Sharma ir kt., 2021), taigi, stebint didžiulį COVID-19 protrūkį, manoma, kad pasibaigus pandemijai nebūtina grįžti prie tradicinio verslo modelio, o ši situacija gali būti galimybė iš naujo įvertinti bendros turizmo sistemos pertvarką siekiant darnumo (Gossling ir kt., 2020). Pandemijos laikotarpiu darnus požiūris gali būti ne tik būdas sektoriui išgyventi COVID-19 pandemijos krizę, bet ir žingsnis tvaresnės ateities link ekonominiu, sociokultūriniu ir aplinkosauginiu požiūriais. Manoma, kad pandemijos situacija skatina turizmo transformaciją į „naują įprastą“ (angl. *new normal*) atsakingą turizmą (Markose ir VT, 2020). Todėl keliamas klausimas, kaip keičiasi turizmo sektorius, pereinant nuo perteklinio turizmo iki COVID-19 pandemijos nulemto sąstingio, ir ar tai gali būti paskata turizmo transformacijai pereinant prie darnaus ir atsakingo turizmo bei ekonomikos vystymosi.

Analizė patvirtino, kad COVID-19 pandemija turi didelį poveikį turizmo sektoriui. Pandemijos sukelti efektai pastebimi tiek globaliu, tiek regioniniu lygmenimis. Kadangi planetą sukausčius pandemijai daugiau nei 90 proc. pasaulio gyventojų buvo taikomi apribojimai (Gossling ir kt., 2020), tai lėmė mažėjančius pasaulio BVP, darbo vietų, atvykstančių turistų (tarptautinių ir vietinių) rodiklius. Tačiau pasauliui kovojant su pandemijos realijomis, yra galimybė permąstyti, kaip turizmas atrodys ateinančiais dešimtmečiais (Brouder, 2020). Kadangi COVID-19 pandemija pristabdė senojo netvaraus masinio turizmo modelio, darančio ypatingą žalą sociokultūriniu ir aplinkos požiūriu, plėtrą, ši krizinė padėtis galėtų būti atspirties taškas pertvarkai darnesnio turizmo link. Ateities turizmas gali būti siejamas su tvaresniais mąstymo ir keliavimo būdais, nes keliautojai, atsižvelgdami į COVID-19 pandemijos inicijuotus

apribojimus, rinkosi vietines, artimesnes regionines vietas, kartu mažiau kenksmingas transporto rūšis ir labiau prisidėjo prie vietinės kultūrinės bei gamtinės aplinkos išsaugojimo. Keliautojams mąstant darniau ir palaikant bei bendradarbiaujant vietos ar regionų vyriausybėms, turizmas galėtų atsinaujinti tvaresne forma ir prisidėti prie darnios plėtros. Taigi vietinio lygmens kelionės ir vidaus turizmas šiuo turizmo transformacijų laikotarpiu galėtų būti interpretuojamas kaip vienintelis būdas keliauti, o COVID-19 pandemija laikoma tinkamiausia paskata turizmo sektoriaus pertvarkai.

Nagrinėjant turizmo apimties kitimo tendencijas, galima remtis pamatiniu R. Butlerio turizmo ciklo modeliu (5 pav.), kurį mokslininkas sukūrė 1980 m. Analizuojant mokslinę literatūrą galima pastebėti, kad modelis ir šiandien gana plačiai taikomas turizmo reiškinių tyrėjų.

5 pav. R. Butlerio turizmo ciklo modelis

Šaltinis: Butler, 1980.

R. Butlerio turizmo ciklo modelyje matoma turizmo masto kaita laike, atsižvelgiant į turistų skaičių. Modelyje matoma kritinė turizmo talpos riba. Skiriami šeši pagrindiniai turizmo ciklo etapai. Kiekviename jų galima skirti keletą elementų, sietinų su turizmo apimties kitimu ir jo poveikiu:

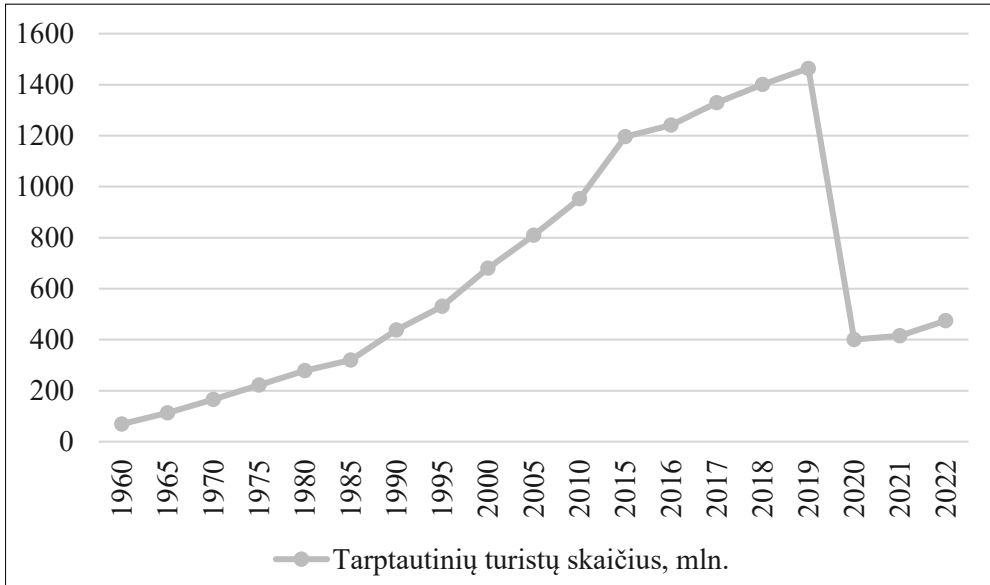
1. Tyrinėjimas. Nedidelis kiekis turistų, tyrinėjama nauja vietovė; minimalus turizmo poveikis.

2. Įtraukimas. Kelionės tikslas tampa geriau žinomas, daugėja turistų; gerinama turistinė infrastruktūra, gali prasidėti vietinių gyventojų įtraukimas į turizmą, paskatinant turizmo paslaugų teikimą, turizmo verslų vystymą.
3. Plėtra: spartus turistų skaičiaus augimas; investicijų pritraukimas, turizmas tampa dideliu verslu, įmonės kontroliuoja, valdo, organizuoja turistinius atostogų paketus; vietinio lygmens paslaugos sulaukia vis mažiau dėmesio.
4. Įsitvirtinimas: augant turistų skaičiui, turizmas įsitvirtina kaip svarbi pramonės dalis, dirbamosios žemės plotai naudojami viešbučių statybai ir kitai turizmo infrastruktūrai, viešos rekreacinės vietos, tokios kaip paplūdimiai, gali būti rezervuotos turistams; vietos gyventojų nepasitenkinimas; turizmas užima didžiąją vietos ekonomikos dalį, tačiau turizmo augimas nebėra toks greitas.
5. Stagnacija: stabilus turistų skaičius; vietos gyventojų opozicija, turizmo keliamų problemų akcentavimas; pasiekta kritinė turizmo talpos riba.
6. Nuosmukis: turistų skaičiaus mažėjimas; vietovės populiarumo mažėjimas, kelionių organizatorių pasitraukimas. Šioje fazėje galimas atsinaujinimas: antroji augimo banga, atvyksta nauji turistai, kita socioekonominė grupė.

Modelio aktualumas atliekamam turizmo tyrimui akivaizdus. Modelis dar kartą patvirtina mokslinės literatūros analizės išvadas dėl nevienareikšmio turizmo poveikio ir atskleidžia, kad turizmo mastui nevaldomai augant, gali būti sutrikdytas vietinis mikroklimatas, ryškėja neigiamas poveikis lankomai vietai, vietos gyventojams. Akivaizdu, kad turizmo plėtra skatinama atsižvelgiant į turistų poreikius, menkai įvertinant lankomai vietai daromą poveikį.

Siekiant ne tik teoriškai įvertinti turizmo apimčių kitimą, bet ir realią turizmo situaciją, reikia apžvelgti dabartines turizmo tendencijas. 6 paveiksle pateiktos tarptautinių turistų skaičiaus kitimo tendencijos pasaulyje 1960–2022 m.

Remiantis 6 paveikslo duomenimis, galima teigti, kad tarptautinių turistų srautai pasaulyje nuo pat 1960 m. (69 mln. turistų) iki 2018 m. (1,4 mlrd. turistų) būdinga augimo tendencija. Ryškesnis tarptautinių turistų skaičiaus šuolis pastebimas 2010 m. ir 2015 m. Remiantis R. Butlerio teoriniu turizmo ciklo modeliu, galima teigti, kad analizuojamu laikotarpiu tai aktyviausias turizmo plėtros etapas. Laikantis šios prielaidos, 2016 m. turistų skaičius galėtų būti traktuojamas kaip įsitvirtinimas, o 2017 m. – kaip stagnacija, nors 6 paveikslo duomenys rodo, kad turizmo mastai ir toliau augo iki pat 2019 m. 2020 m. staigų turizmo apimties sumažėjimą, kuris buvo nulemtas pasaulį sukauščiusios COVID-19 pandemijos, būtų galima traktuoti kaip nuosmukio etapą. Tik šis nuosmukis susiformavo ne natūraliai vystantis turizmo ciklui, o buvo nulemtas neplanuotų aplinkybių – COVID-19 pandemijos sukeltų suvaržymų ir apribojimų, pirmiausia paveikusių turizmo sektorių. Kaip teigia turizmo ciklo modelis, kitame etape tikėtinas atsinaujinimas. Remiantis 6 paveikslo duomenimis, 2021 m. bei 2022 m. jau pastebimas turizmo apimties augimas. Turizmo masto situaciją modeliuojant remiantis R. Butlerio įvardytais etapais, reikėtų atminti, kad teoriniame

6 pav. Tarptautinių turistų skaičius pasaulyje 1960–2022 m., mln.

Šaltinis: Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija, 2022.

modelyje išskirta kritinė turizmo talpos riba, kuri šiuo atveju įžvelgiama jau nuo 2016 m., kai tarptautinių turistų skaičius pasiekė 1,2 mlrd. Tai galėjo paskatinti *perteklinio turizmo* sąvokos atsiradimą. Pasak Peeterso ir kt. (2018), suformuluoti *perteklinio turizmo* apibrėžimą nelengva, nes pagal pobūdį šis reiškinys susijęs su turistų skaičiumi, jų apsilankymo tipu, trukme ir kelionės tikslo vietovės talpumu. Kitaip tariant, perteklinio turizmo riba netiesiogiai nusako maksimalų skaičių žmonių, galinčių tuo pačiu metu aplankyti turistinę vietą, nekenkiant fizinei, ekonominei ir sociokultūrinei aplinkai (Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija, 2019). Walmsley (2017) teigimu, perteklinis turizmas reiškia ribą ir kartu patvirtinimą, kad ją iš esmės galima peržengti. Keliautojai paprastai vyksta į tas pačias vietas, tad kyla tokių problemų kaip perpildymas, įtampa viešųjų paslaugų sektoriuje ir infrastruktūroje, pasireiškia kultūrinė homogenizacija, vietos gyventojų nepasitenkinimas (Mullis, 2017). Yra nemažai pavyzdžių, kai kyla pavojus vietos kultūros ir gamtos paveldui arba kai gero-kai išauga nekilnojamojo turto kainos ir pragyvenimo išlaidos, o gyvenimo kokybė prastėja. Didėjantis lankytojų skaičius turizmo vietovėse tuo pačiu metu turi įtakos ištekliams, aplinkai ir vietos bendruomenėms (Nguyen, Erdelyi ir Formadi, 2018). Perteklinis turizmas gali lemti autentiškumo praradimą, dėl ko ateityje gali mažėti vietos patrauklumas. Nekontroliuojama turizmo plėtra gali daryti didelę žalą krašto-

vaizdžio, jūros kraštovaizdžio, oro ir vandens kokybei, prastinti gyventojų gyvenimo sąlygas, atsiradus ekonominei nelygybei ir išryškėjus socialinei atskirčiai (Peeters ir kt., 2018). Taigi modeliuojant šiandienos turizmo masto situaciją, remiantis R. Butlerio turizmo ciklo modeliu ir turizmą tiriančių mokslininkų rezultatais, sparčiai augant turizmo mastui, dar 2016 m. pasiekta turizmo talpos kritinė riba, pagrindžianti perteklinio turizmo reiškinių aktualumą ir turizmo poveikio bei apimties kitimo tendencijų analizės poreikį.

Kalbėti apie turizmo poveikį, tendencijas ir perteklinio turizmo reiškinių verčia ir iki COVID-19 pandemijos egzistavęs nuolatinis turizmo masto augimas, ir dar iki pandemijos pateiktos prognozės, kad tarptautinių turistų skaičius iki 2030 m. pasieks 1,8 mlrd. (Calderwood ir Soshkin, 2019). Francisas (2019) teigia, kad turizmo industrija beveik išimtinai orientuojasi į augimą, mažai atsižvelgdama į poveikį arba jo nesureikšmindama. Pažymėtina, kad masinio turizmo laikotarpiu laipsniškas turizmo monokultūros išgalėjimas pritraukiant itin daug turistų ne tik daro neigiamą poveikį aplinkai, bet ir išstumia vietinius ne turizmo verslus, prisideda prie gamtinės aplinkos degradacijos, neigiamų sociokultūrinių ir atostogų aplinkos pokyčių turizmo srityje, tokios kelionių kryptys nebeatitinka dalies keliautojų, orientuotų į kokybiškesnes keliones, poreikių. Šios turizmo plėtros pasekmės nebegali būti pastebimos vien tik turizmo sektoriuje (Vellas ir Blecheler, 1995). Per didelis turizmo mastas greitai sumažina emocinę, patirtinę ir pažintinę kelionių vertę, o turizmo vietovėje dominuojantis turistų segmentas daro gana stiprų sociokultūrinį poveikį – dominuoja keliautojų elgesio stereotipai ir vartojimo įpročiai, o tai skatina verslą prisitaikyti formuojant paslaugų pasiūlą (Johnson ir Thomas, 1992). Vertinant pastarojo laikotarpio turizmo tendencijas, išryškėjo situacija, kai po dešimtmečių beveik nekontroliuojamo augimo turizmo mastas peržengė ribą: turizmas ėmė kelti daugiau problemų negu teikti naudos.

Nors probleminės perteklinio turizmo formos ir jų poveikis vietos bendruomenėms bei aplinkai tirtos jau kurį laiką, *perteklinio turizmo* terminas viešosiose ir akademinėse diskusijose dėl neigiamų turizmo pasekmių yra gana naujas (Peeters ir kt., 2018). Peetersas ir bendraautorai (2018), analizuodami perteklinio turizmo reiškinių, pateikė keletą esminių apibendrinamųjų atradimų:

- Perteklinis turizmas yra turizmo strategijų, nukreiptų į turizmo masto augimą, rezultatas, didžiausią poveikį darantis vietos gyventojams.
- Daugelis perteklinio turizmo problemų yra susijusios su santykio tarp turistų, vietos gyventojų ir verslininkų (neigiamu) suvokimu dėl pernelyg didelio turistų skaičius tam tikru metu tam tikrose vietose.
- Apie perteklinį turizmą pradedama kalbėti viršijus vieną ar kelis ekologinius, fizinius, socialinius, psichologinius ar ekonominius vietos pajėgumus.

- Perteklinis turizmas gali būti susijęs su mažėjančiomis transporto sąnaudomis, augančiomis pajamomis ir turizmo koncentracija tam tikrose vietose tam tikru metu.
- Perteklinis turizmas susijęs ir su sparčiai vykstančiais pokyčiais. Dėl socialinės žiniasklaidos ir reklamos kai kuriose vietose turistų skaičius auga ypač sparčiai.
- Perteklinis turizmas dažnai susijęs su miesto, urbanistiniu turizmu, nors dažnas reiškiny – lankytini kaimo, pakrantės, salos, gamtos, kultūros paveldo objektai.
- Lankomose vietose kuriamos įvairios strategijos, siekiant minimizuoti neigiamą perteklinio turizmo poveikį, bet dėl pagrindinės priežasties – turizmo masto augimo – apie tai retai diskutuojama.
- Turistinėms vietovėms gali tekti labiau optimizuoti turizmo naudą ir apsvarstyti turizmo masto didinimo klausimą.

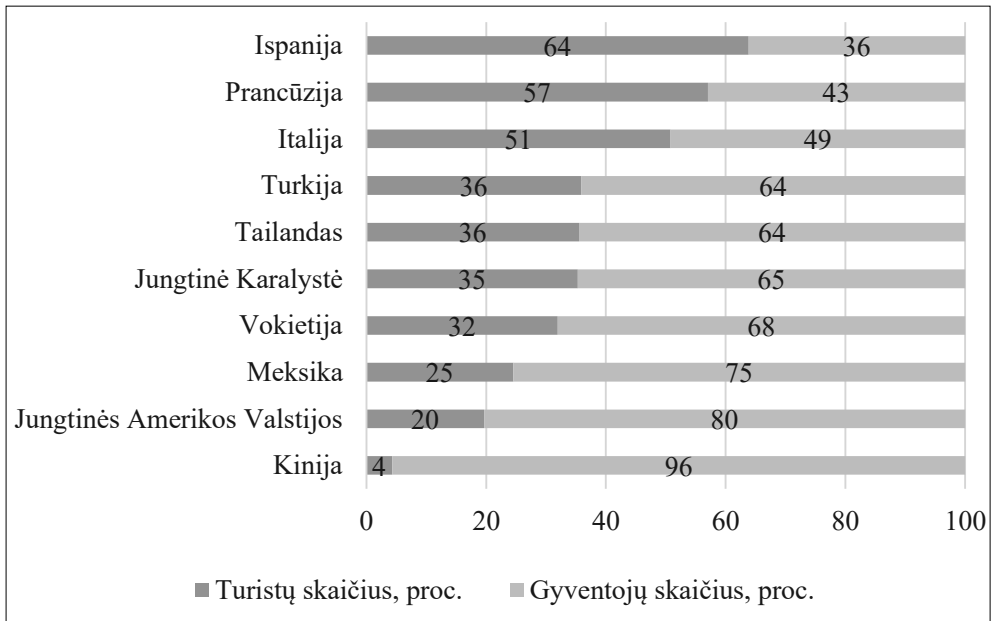
Goodwinas (2017) vardija perteklinio turizmo priežastis, kurios dažnai susijusios su konkrečiomis vietomis ir retai būna vienodo pobūdžio:

- Mažėjančios kelionių išlaidos ir didėjanti pigių oro linijų bei pigių kelionių autobusais pasiūla pritraukia vis daugiau keliautojų.
- Dalijimosi ekonomikos platformos (tokios kaip „Airbnb“ – gyvenamųjų patalpų nuomos platforma) kelia problemų būsto rinkoje ir didina nuomos kainas.
- Viešosiomis erdvėmis lankytojai gali naudotis nemokamai, bet jų išlaikymo ir remonto išlaidas turi padengti gyvenamųjų namų mokesčių mokėtojai.
- Paskirstymo politika, skatinanti turistus vykti į mažiau lankomus (dažnai gyvenamuosius) rajonus, gali prastinti situaciją pritraukiant daugiau turistų į turizmui nepritaikytus rajonus.
- Sezoniskumas, lemiantis netvarumą.
- Menkai apmokami su turizmo sektoriumi susiję darbai, kurie yra laikini, atsitiktiniai ir nesaugūs, neperspektyvūs.
- Besivystančios rinkos, kur yra daug tarptautinių ir nacionalinių turistų.
- Mažesnė kelionės kaina ir trumpesnis laikas: greitesni ir didesni orlaiviai, autobusai, talpinantys vis daugiau keleivių ir dažniau juos gabenantys.

Taigi akivaizdu, kad turizmo mastui pasiekus kritinę turizmo talpos ribą turizmas gali daryti daugiau žalos nei būti naudingas. Turint turizmo apimties duomenis, nesudėtinga įvertinti turizmo masto ir jo poveikio perspektyvas. Modeliuojant pastarųjų metų turizmo masto situaciją įvertinta, kad turizmo mastas galimai jau buvo pasiekęs kritinę talpos ribą.

Siekiant detalizuoti šią išvadą, atliktas detalesnis atskirų lankomiausių turistų vietų tyrimas. Kadangi perteklinis turizmas suprantamas kaip viršytas vietovės gebėjimas priimti turistus, siekiant įvertinti perteklinio turizmo reiškinių, galima taikyti metodiką, kai vertinamas vietos gyventojų ir vietovę aplankančių turistų santykis. Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija (2019) skiria dešimt 2018 m. labiausiai lankytų šalių pasaulyje, kurios ir pasirinktos analizei. 7 paveiksle parodytas šias šalis aplankiusių turistų ir šalies gyventojų santykis 2018 m.

II. Turizmo poveikio daugiaplanis vertinimas

7 pav. Dešimties 2018 m. labiausiai lankytų šalių pasaulyje turistų ir šalies gyventojų santykis, proc.

Šaltinis: Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija, 2019; Pasaulio bankas, 2020.

7 paveiksle pateikti duomenys iliustruoja, kad kai kuriose šalyse turistų skaičius viršija šalies gyventojų skaičių. Ryškiausia turistų persvara matoma Ispanijoje, kurioje 2018 m. gyveno apie 47 mln. gyventojų, o ją aplankė 83 mln. turistų. Panašus santykis ir Prancūzijoje – 67 mln. gyventojų ir 89 mln. turistų. Turistų skaičius gyventojų skaičių lenkia ir Italijoje, kur 2018 m. gyveno 60 mln. gyventojų ir kuri sulaukė 62 mln. turistų. Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacijos duomenimis (2019), į labiausiai lankomų pasaulio šalių sąrašą pateko ir Turkija, Tailandas, Jungtinė Karalystė, Vokietija, Meksika, Jungtinės Amerikos Valstijos bei Kinija. Nors kai kuriose šalyse turistų ir gyventojų santykis neatrodo drastiškas, reikėtų pažymėti, kad santykis skaičiuojamas visos šalies mastu. Vertinant paskiras vietas, tikėtina, turistų persvara būtų dar ryškesnė. Pavyzdžiui, vien Honkongą 2018 m. aplankė daugiau kaip 29 mln. turistų, Bankoką – daugiau kaip 24 mln., Londoną – daugiau kaip 19 mln., Paryžių – daugiau kaip 17 mln., Niujorką – daugiau kaip 13 mln., Stambulą – daugiau kaip 13 mln., Romą – daugiau kaip 10 mln. turistų ir t. t. (remiantis CNN Travel duomenimis, 2019). Taigi vertinant konkrečių miestų ar vietovių turizmo talpos situaciją ir skaičiuojant santykį tarp vietos gyventojų bei vietovę aplankančių turistų, neabe-

jotina, kad turistų persvara būtų kur kas ryškesnė. Nors konkrečios skaitinės ribos, kada turizmas viršija kritinę talpos ribą, nenustatytos, akivaizdu, kad vietovės, kurias per metus aplanko santykinai daugiau turistų, negu jose yra vietos gyventojų, patiria perteklinio turizmo padarinius. Čia akivaizdūs neigiami turizmo poveikio padariniai, vietos gyventojai ir gamtinė aplinka kenčia nuo turistų pertekliaus. Tai skatina ieškoti turizmo transformacijos į tvaresnę, atsakingesnę ir vietos atžvilgiu palankesnę formą.

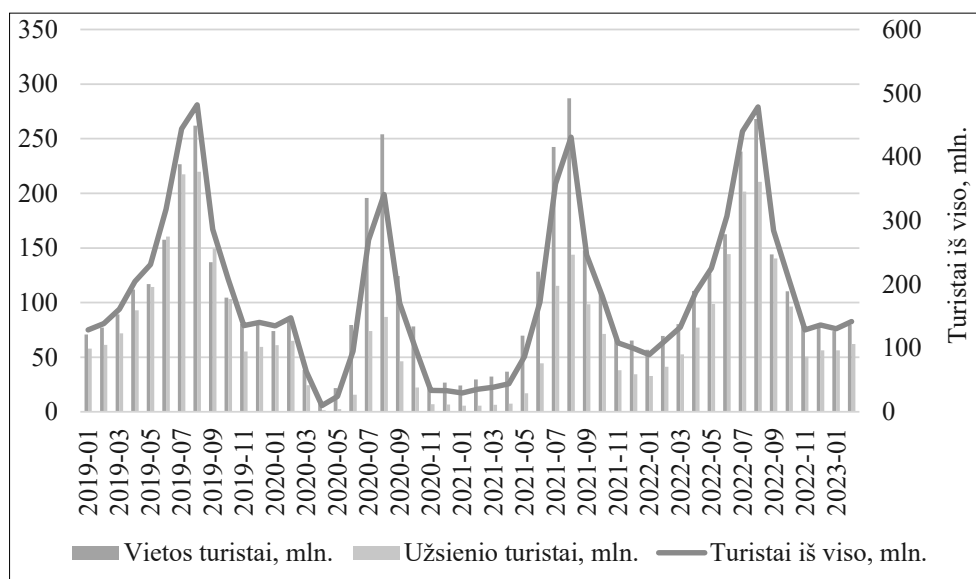
Apibendrinant – perteklinis turizmas lemia turizmo poveikio vertinimo poreikį. Nustatyta, kad perteklinis turizmas, apibūdinantis maksimalų skaičių žmonių, galinčių vienu metu aplankyti turistinę vietą nepakenkiant fizinei, ekonominei ir sociokultūrinei aplinkai, gali padaryti didelę žalą kraštovaizdžio, oro ir vandens kokybei, taip pat gyvenimo sąlygoms, gali lemti ekonominę nelygybę ir socialinę atskirtį bei aplinkos būklės blogėjimą. Tai skatina ieškoti sprendimų, kaip suvaldyti turizmo mastą ir kaip sumažinti neigiamą turizmo poveikį. Dėl to taip pat svarbu išanalizuoti turizmo apimties kitimo ir poveikio aplinkai tendencijas COVID-19 pandemijos laikotarpiu, kai turizmo sektorius patyrė sukrėtimą, atsispindėjusį ryškiu turizmo apimties nuosmukiu. Turizmo poveikio raiškos vertinimas tiek perteklinio turizmo, tiek turizmo sąstingio kontekste leidžia įvertinti turizmo sektoriaus transformacijos į tvaresnę formą prielaidas ir galimybes.

2.1.2. Turizmo iššūkiai ir galybės COVID-19 pandemijos laikotarpiu

Turizmo pramonė paslaugų sektoriaus augimo metu nuo 1990 m. tapo vis svarbesnė. Turizmo sektorius tapo svarbiu ekonomikos augimo varikliu visame pasaulyje (Jucan ir Jucan, 2013). Tiesioginis turizmo indėlis į pasaulio BVP padidėjo nuo 9,9 proc. 1995 m. iki 10,3 proc. 2019 m. Taip pat matomas reikšmingas turizmo sektoriaus poveikis užimtumo lygiui – bendras indėlis į pasaulio užimtumą 2019 m. sudarė 10,4 proc. (Sharma ir kt., 2021). Be didelio turizmo indėlio į pasaulinę ekonomiką ir plėtrą, daugelyje vietų turizmas taip pat tapo strateginiu ramsčiu, nes jo indėlis į vietinį BVP yra vis svarbesnis (Zhang ir kt., 2021). Goodwinas ir Wilsonas (2004) priduria, kad turizmas gali labai prisidėti prie skurdo mažinimo. Tačiau, nepaisant svarbos, turizmas taip pat yra viena iš labiausiai pažeidžiamų pramonės šakų (Zhang ir kt., 2021). Iki 2020 m. pasaulinis turizmo mobilumas buvo neprilygstamas, tačiau pasaulį sukausčius COVID-19 pandemijai sustojo ir turizmo sektorius, kuris iki tol ne tik sudarė daugiau nei 10 proc. pasaulio BVP, bet ir sukūrė vieną iš dešimties darbo vietų ir vieną iš keturių naujų darbo vietų visame pasaulyje per pastaruosius penkerius metus (Pasaulio kelionių ir turizmo taryba, 2020).

Turizmo tendencijų pokyčiai ES šalyse 2019–2022 m., susidūrus su COVID-19 pandemija, pavaizduoti 8 paveiksle.

II. Turizmo poveikio daugiaplanis vertinimas

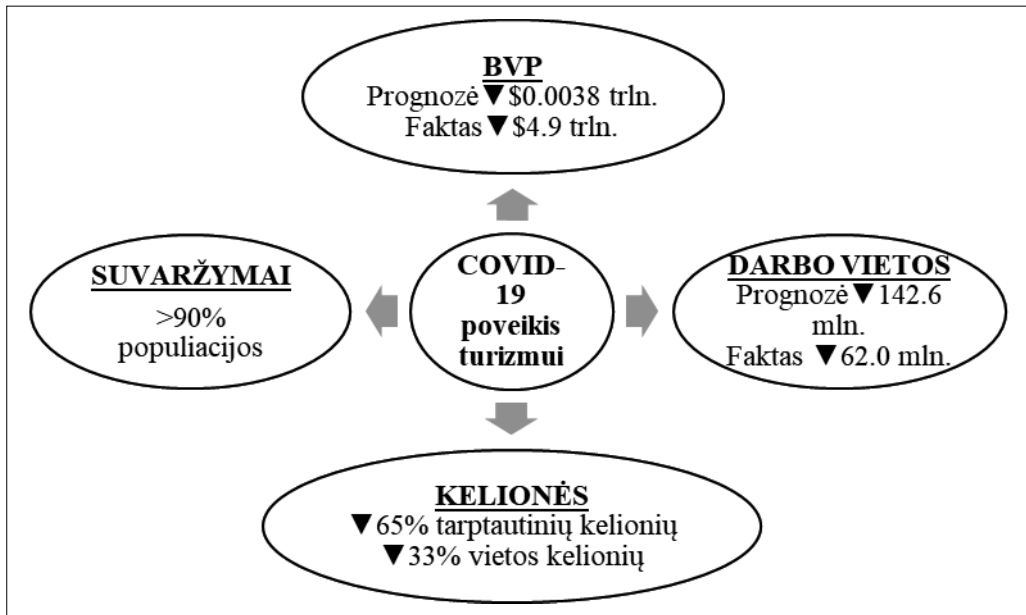

8 pav. Turizmo tendencijų pokyčiai susidūrus su COVID-19 ES šalyse 2019–2022 m.

Šaltinis: Eurostat (2022).

8 paveiksle, kuris iliustruoja turizmo duomenis pagal nakvynių, praleistų turistų apgyvendinimo įstaigose, skaičių, matyti, kad pirmoji COVID-19 pandemijos banga turizmo sektoriui ryškiausiai smogė 2020 m. balandžio mėn., kai pastebimas ryškiausias turizmo apimtys sumažėjimas. Bendra turizmo apimtis 2020 m. vasarą buvo tik pusė 2019 m. rezultato (sumažėjo 46,10 proc.). 2020 m. vasarą tarptautinis turizmas sudarė 28,53 proc., o vietinis – 71,47 proc. Pandemijos laikotarpiu, kai pasaulį sukaustė kelionių ribojimai, išryškėjo vietinio turizmo dominavimo tendencija. Paveiksle matyti ir antroji pandemijos banga, paveikusi atsigauti bandantį turizmą 2020 m. pabaigoje. 2021 m. vasarą turizmo sektorius atsigavo, pasiekdamas beveik 90 proc. 2019 m. lygio, tačiau išliko ryški vietinio turizmo dominavimo tendencija, lyginant su tarptautinio turizmo apimtimi. 2021–2022 m. žiema turizmo sektoriui nebebuvo tokia skausminga, o 2022 m. vasarą turizmo apimtys beveik pasiekė ikipandeminį lygį.

Vis dėlto COVID-19 pandemija padarė nemažai žalos turizmo sektoriui, kartu ir ekonominiams rodikliams. Per kelis mėnesius pasaulinės turizmo sistemos formavimas perėjo iš perteklinio turizmo į „antiturizmą“ (Gossling ir kt., 2020). Pasaulinis COVID-19 plitimas ir poveikis yra nepanašus į nieką, su kuo visuomenė buvo susidūrusi anksčiau, nes tai yra sudėtingas ir niokojantis sveikatos, ekonominių ir socialinių problemų susilieėjimas (Pasaulio kelionių ir turizmo taryba, 2020). Nuo 2019 m.

9 pav. Pagrindiniai COVID-19 pandemijos padariniai 2020 m.

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Pasaulio kelionių ir turizmo taryba, 2020, 2022 bei Gossling ir kt., 2020.

pabaigos COVID-19 pandemija sukėlė precedento neturinčias pasaulines sveikatos ir socialines krizes bei padarė didelį neigiamą poveikį pasaulio ekonomikai (Zhang ir kt., 2021). COVID-19 pandemijos poveikį turizmo sektoriui įvertino Pasaulio kelionių ir turizmo taryba (2020). Pagrindiniai padariniai ir nuostoliai pavaizduoti 9 paveiksle.

9 paveiksle pateikiami pagrindiniai COVID-19 pandemijos padariniai turizmo sektoriui 2020 m. lapkričio mėn. duomenimis. Iš diagramos matyti, kad, smogus pirmajai COVID-19 pandemijos bangai, daugiau nei 90 proc. pasaulio gyventojų buvo taikomi apribojimai. Dėl pandemijos buvo prarasta 142,6 mln. darbo vietų, patirta 3 815 mlrd. dolerių nuostolių pasauliniame BVP. Taip pat apskaičiuota, kad tarptautinių kelionių visame pasaulyje sumažėjo 65 proc., o vietinių kelionių sumažėjo 33 proc. Buvo vertinama, kad jeigu nebus imtasi priemonių šiai situacijai pagerinti, skaičiai pasiekis 174,4 mln. darbo vietų ir 4 711 mlrd. pasaulinio BVP praradimą.

Pandemijos laikotarpiu generuota statistika dar kartą patvirtina, kad turizmas yra viena iš labiausiai neigiamai pandemijos paveiktų pramonės šakų (Zhang ir kt., 2021). Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija (2020 m.) nustatė, kad pasaulį sukaus-

čius COVID-19 pandemijai, 93 proc. Europos vietų visiškai uždarė sienas tarptautiniam turizmui. Amerikoje ši dalis siekė 82 proc., Azijoje ir Ramiojo vandenyno regione – 77 proc., Artimuosiuose Rytuose – 70 proc., o Afrikoje – 60 proc. Gosslingas ir kt. (2020) teigia, kad, remiantis gyventojų statistika, galima apskaičiuoti, jog daugiau nei 90 proc. pasaulio populiacijos gyveno šalyse, kuriose taikomi tam tikri tarptautinių kelionių apribojimai, o daugelyje šių šalių taip pat taikomi tam tikri vidaus judėjimo apribojimai, įskaitant oro kelius. Buvo prognozuojama, kad visos daugelio pasaulio šalių pastangos masiškai užkirsti kelią pandemijos plitimui, pavyzdžiui, socialinis atsiribojimas, saviizoliacija ir panašūs veiksmai, kuriais siekiama atsiriboti, gali turėti didelį poveikį turizmo paklausai daugelyje šalių (Haryanto, 2020). Sprendimas, kuriuose regionuose taikyti karantiną, tiesiogiai veikia šalių ekonomiką. Apribojimai ir užsidarymas gali paveikti visas prekybos sritis, ypač turizmą ir tiekimo grandinę (Altuntas ir Gok, 2021). COVID-19 pandemija pakeitė bendrą verslo situaciją visame pasaulyje. Ženkliai sumažėjo turistų skaičius, pajamos, žmonės neteko darbo – toks buvo tikrasis turizmo industrijos vaizdas pandemijos laikotarpiu (Deb ir Nafi, 2020). Pasaulio kelionių ir turizmo taryba (2020) įvertino, kad turizmo sulėtėjimas turės pražūtingų padarinių ir už šio sektoriaus ribų. Akivaizdu, kad COVID-19 pandemijos metu su turizmu susijusių įmonių ir verslo apribojimai bei uždarymas turėjo beprecedentį socialinį ir ekonominį poveikį (Fotiadis ir kt., 2021).

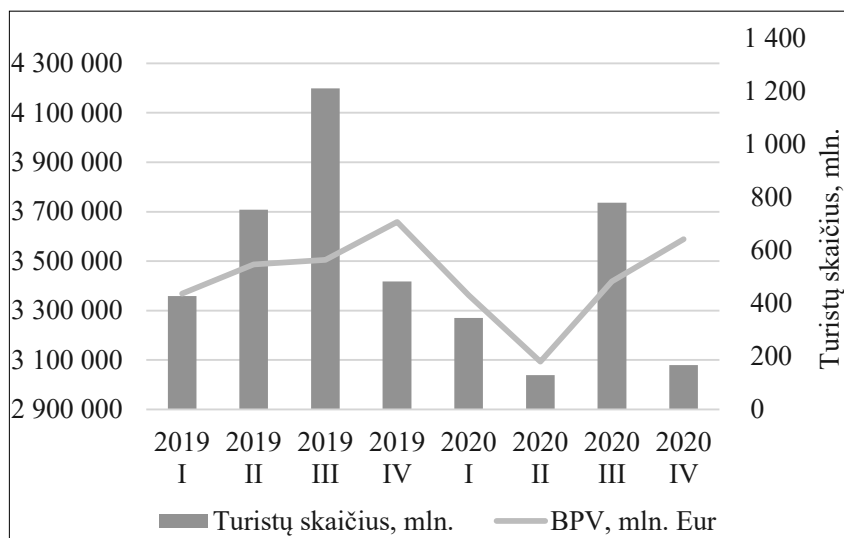
COVID-19 pandemijos poveikis ekonomikai atspindi ir ekonominiuose rodikliuose. 10 paveiksle pavaizduoti turizmo ir ekonomikos tendencijų pokyčiai COVID-19 pandemijos laikotarpiu ES šalyse 2019–2020 m.

10 paveiksle matyti turizmo ir ekonomikos rodiklių (nakvynių, praleistų turistų apgyvendinimo įstaigose, ir BVP rinkos kainomis) svyravimai užklupus pirmajai COVID-19 pandemijos bangai. Vertinant rodiklių pokyčius, galima išvelgti panašią kitimo tendenciją. 2020 m. antrasis ketvirtis buvo skausmingiausias tiek turizmo rodikliams, tiek ekonomikai – čia pastebimas didžiausias nuosmukis, kurio link nežymiai eita jau nuo 2019 m. ketvirtojo ketvirčio. 2020 m. trečiasis ketvirtis buvo atsigavimo laikotarpis, tačiau nei turizmo, nei ekonomikos rodikliai nepasiekė ikipandeminio lygmens.

Analizuojant ilgesnį laikotarpį, galima pastebėti, kad turizmas ir ekonomika pajautė ir kitas COVID-19 pandemijos bangas. 11 paveiksle pavaizduoti turizmo ir ekonomikos tendencijų pokyčiai COVID-19 pandemijos laikotarpiu ES šalyse nuo 2019 m. iki 2022 m. antrojo ketvirčio.

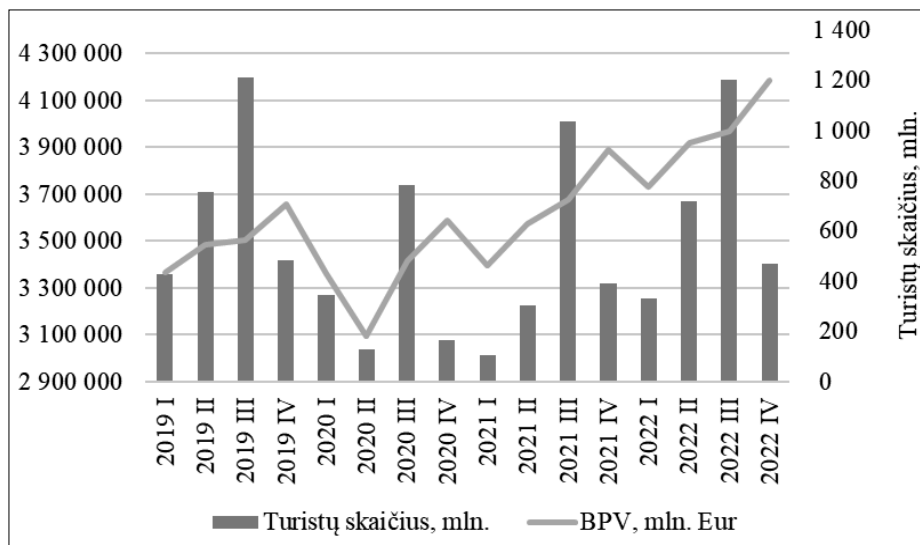
Debas ir Nafi (2020) apskaičiavo, kad šios COVID-19 pandemijos krizės poveikis turizmo sektoriui gali būti žalingesnis nei bet kuris kitas ankstesnis sukrėtimas. Autoriai mano, kad pasekmės gali būti jaučiamos artimiausius dvejus ar trejus metus. Skare ir kt. (2021) įvertino, kad pagal optimistinį ir mažai tikėtiną karantino pabaigos scenarijų pasaulio ekonomikai reikia maždaug ketvirčio amžiaus, kad pasiektų naują pusiausvyrą. Jei daliniai apribojimai išliks, atkūrimo laikas greičiausiai bus gerokai ilgesnis. Kaushalas ir Srivastava (2021) teigia, kad COVID-19 pandemija sužlugdė

II. Turizmo poveikio daugiaplanis vertinimas

10 pav. Turizmo ir ekonomikos pokyčių tendencijos COVID-19 pandemijos laikotarpiu ES šalyse 2019–2020 m.

Šaltinis: Eurostat, 2022.

11 pav. Turizmo ir ekonomikos pokyčių tendencijos COVID-19 pandemijos laikotarpiu ES šalyse 2019–2022 m.

Šaltinis: Eurostat, 2022.

sektorių ir sukaustymo laikotarpiu kėlė rimtų klausimų dėl tuomečio ir būsimos sektoriaus išlikimo.

Visos šios mokslinės įžvalgos ir apskaičiuoti nuostoliai atskleidžia, kad COVID-19 pandemija turi neabejotiną poveikį turizmui ir ekonomikai. Yra aišku, kad senasis pasaulio modelis, apimantis verslo modelius, keliavimo įpročius, socialinę erdvę, nebeveiks. Todėl kyla klausimas, gal ši krizinė situacija galėtų turėti ir kitą požiūrio pusę, ir šis iššūkių metas taip pat galėtų atskleisti tam tikras ateities plėtros galimybes.

Analizė atskleidė, kad ši krizinė situacija turizmo sektoriuje sukėlė daugybę iššūkių, kurie atsiliepia ir kitoms pramonės šakoms bei pasaulinei ekonomikai ir plėtrai. Tačiau suvokiama, kad norint išgyventi šiuos sunkius laikus reikia pokyčių. Svarbu pažvelgti į tai iš kitos perspektyvos ir įvertinti, ar šioje neigiamų COVID-19 pandemijos padarinių ir jos sukeltų turizmo ir ekonomikos nuostolių situacijoje išvengtina ir teigiamų galimybių.

Vertindama COVID-19 pandemijos poveikį ir pasekmes, Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija (2020) atliko turizmo sektoriaus stiprybių, silpnųjų, galimybių ir grėsmių (SSGG) analizę (7 lentelė).

7 lentelėje matyti, kad COVID-19 pandemija atnešė ne tik iššūkių, bet ir galimybių. Greta trūkumų, tokių kaip pajamų praradimas, transporto pramonės sutrikimas, informacijos trūkumas, rizikingos kelionės, sumažėjusi paklausa, pastebimas ir teigiamas poveikis bei pagrindinės stiprybės, kurios atskleidžia turizmo atsparumą ir pabrėžia vietinio turizmo svarbą, rodo turizmo prisitaikymo galimybes ir primena valstybės palaikymą sektoriui. Be grėsmių, tokių kaip pasaulinis nuosmukis, didėjančis nedarbas ir darbo vietų, kurioms gresia pavojus, naikinimas, verslo uždarymas, slegiantis neapibrėžtumas dėl disponuojamų pajamų, vartotojų ir verslo pasitikėjimo, neaiškios pandemijos trukmės ir vakcinų prieinamumo klausimai, yra ir galimybių, tokių kaip atsinaujinantys verslo modeliai, inovacijos ir skaitmeninimas, perėjimas į „naują normalumą“ (angl. *new normal*), prisitaikymo planų pažanga turizmo vietovėse bei įmonėse ir, svarbiausia šio tyrimo apimtyje, tvarumas bei į tvarumą orientuoti segmentai (kaimas, gamta, sveikata). Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (EBPO, 2020) priduria, kad, be neigiamo poveikio, galima rasti ir teigiamą, nes pandemija taip pat skatina inovacijas turizmo sektoriuje ir naujas verslo modelio bei paslaugų teikimo galimybes, kurios taip pat apima naujoves, tenkinančias naujas paklausos tendencijas, pavyzdžiui, vidaus rinkas ir kaimo bei gamtines vietoves.

7 lentelė. Turizmo COVID-19 pandemijos kontekste SSGG analizė

TEIGIAMA	NEIGIAMA	
STIPRYBĖS	SILPNYBĖS	VIDINIAI VEIKSNIAI
<ul style="list-style-type: none"> • Įrodytas turizmo atsparumas praeities krizėms. • Vidaus turizmas gali būti „bufėris“. • Prisitaikymas: saugos ir higienos protokolai, kelionės arčiau namų, kainos ir kokybės santykis, atsakingas vartotojų elgesys. • Vyriausybės parama sektoriui. 	<ul style="list-style-type: none"> • Padidėjusios potencialiai paveiktų segmentų išlaidos: tarptautinės, tolimos kelionės, verslo kelionės ir renginiai. • Didelis oro susisiekimo pramonės sutrikimas dėl oro linijų gedimų ir susikaupimo. • Nuorodų trūkumas ankstesniais nuosmukiais. • Kelionės kaip rizikos suvokimas. • Mažas paklausos lygis atnaujinant turizmą dėl socialinio atsiribojimo. 	
GALIMYBĖS	GRĖSMĖS	IŠORINIAI VEIKSNIAI
<ul style="list-style-type: none"> • Verslo modelio permąstymas. • Inovacijos ir skaitmeninimas. • Tvarumas ir į tvarumą orientuoti segmentai (kaimas, gamta, sveikata). • Deeskalavimo etapai, inicijuoti kelių šalių link „naujojo normalaus“. • Pažanga įgyvendinant prisitaikymo planus turizmo vietovėse ir įmonėse. 	<ul style="list-style-type: none"> • Ekonominė aplinka: pasaulinis nuosmukis, didėjantis nedarbas ir darbo vietų rizika, verslo, daugiausia MVĮ, uždarymas, neapibrėžtos pajamos, neapibrėžtumas, slegiantis vartotojų ir verslo pasitikėjimą. • Neaiški pandemijos trukmė (įskaitant atsinaujinimą) ir vakcinės neprieinamumas. • Užsidarymo ir kelionių apribojimų mastas. • Nežinoma „naujojo normalumo“ forma. 	

Šaltinis: Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija, 2020.

Dėl COVID-19 pandemijos padarinių turizmo sektoriui reikalingas neprilygsta-
mas bendradarbiavimas ir daugialypiai sprendimai, padedantys turizmui įveikti šią
krizę ir padidinti sektoriaus atsparumą būsimiems sukrėtimams (Pasaulio kelionių ir
turizmo taryba, 2020). Manoma, kad už iššūkių slypinti situacija suteikia galimybę
pagalvoti apie dabartinę turizmo pramonės verslo struktūrą, kurią gali prireikti
transformuoti, siekiant įveikti krizę, apsaugoti verslą ir išsaugoti darbo vietas (Deb ir
Nafi, 2020). Turizmas atsidūrė kryžkelėje, kur šiandien taikomos priemonės formuos
ateities turizmą (Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija, 2020). Tačiau,
kaip teigia Brouderis (2020), ši kartą sektoriaus atkūrimas gali būti transformuojantis.
EBPO (2020) teigia, kad vyriausybės turi atsižvelgti į ilgalaikes krizės pasekmes, tuo
pat metu išnaudodamos skaitmeninimą, remdamos perėjimą prie anglies dvideginio

kiekio mažinimo ir skatindamos struktūrinius pokyčius, reikalingus stipresnei, tvaresnei ir atsparesnei turizmo ekonomikai sukurti.

Apibendrinant galima teigti, kad, analizuojant turizmo apimties kitimo ir perteklinio turizmo reiškinius, turizmo apimties kaita įvertinta remiantis R. Butlerio turizmo ciklo modeliu ir modeliuojant statistinius duomenis. Nustatyta, kad užsienio turistų skaičiui pasaulyje nuo pat 1960 m. (69 mln. turistų) iki 2019 m. (1,4 mlrd. turistų) būdinga augimo tendencija. Kritinė turizmo talpos riba galėtų būti įžvelgiama jau nuo 2016 m., kai užsienio turistų skaičius pasaulyje pasiekė 1,2 mlrd. 2017 m. mokslinėje literatūroje pradėta nagrinėti perteklinio turizmo problema tapo ypač aktuali. Tyrime perteklinis turizmas įvertintas skaičiuojant turistų ir vietos gyventojų santykį. Daugelyje labiausiai lankomų šalių pasaulyje (Ispanijoje, Prancūzijoje, Italijoje) metinis turistų skaičius viršija gyventojų skaičių. Dažniausiai lankomose vietovėse daroma žala tiek gamtinei, tiek sociokultūrinei aplinkai. Nors kritinė turizmo talpos riba aiškiai neapibrėžta, atlikta analizė patvirtino, kad ją viršijus susiduriama su perteklinio turizmo reiškiniu ir ryškėjančiais neigiamais turizmo padariniais. Taip dar kartą patvirtinama prielaida, kad, siekiant suvaldyti turizmo reiškinių, maksimizuoti turizmo teikiamą naudą ir minimizuoti neigiamus padarinius, turizmą būtina suvaldyti. 2020 m. turizmo sektoriui smogė COVID-19 pandemija, lėmusi skausmingą turizmo apimties sumažėjimą. Nors sumažėjusios turistų skaičiaus apimtys padėjo išsivaduoti iš perteklinio turizmo, pandemijos nulemtas turizmo sąstingis privertė ieškoti išeičių iš krizinės situacijos.

Turizmo poveikio vertinimo prielaidų, integruojant perėjimą nuo perteklinio turizmo iki COVID-19 pandemijos nulemtą sąstingio, analizė patvirtino, kad tiek perteklinis turizmas, tiek COVID-19 pandemija turėjo prieštaringų padarinių turizmo sektoriui, kėlė iššūkių tiek turizmui, tiek ekonomikai, tačiau kartu suteikė prielaidas pokyčiams ir atvėrė galimybes. Įvertinus turizmo poveikio raišką perteklinio turizmo akivaizdoje ir turizmo sąstingio laikotarpiu, atskleidžiama, kad turizmas atsidūrė kryžkelėje ir sektoriaus išlikimas reikalauja transformacijos, kuri paskatintų perėjimą prie tvaresnės ir atsakingesnės turizmo formos. Siekiant įvertinti turizmo sektoriaus pertvarkos į tvaresnę, atsakingesnę formą galimybes, svarbus turizmo poveikio daugiaplanis vertinimas, integruojant ekonominį, sociokultūrinį, aplinkosauginį aspektus.

2.2. Turizmo poveikio vertinimas ekonominiu, sociokultūriniu, aplinkosauginiu aspektais

Turizmas traktuojamas kaip ekonominio augimo katalizatorius. Ilgą laiką centruotasi tik į teigiamą turizmo augimo poveikį ekonomikos vystymuisi (kuriamas bendrasis vidaus produktas (BPV), darbo vietos, pritraukiamos investicijos, gerinama infrastruktūra ir kt.), nuošalyje paliekant neigiamus turizmo padarinius (išteklių naudojimas, neigiamas poveikis gamtinei aplinkai, vietiniams gyventojams ir kt.).

Opėjant aplinkosaugos problemoms, vis daugiau dėmesio skiriama darnaus vystymosi koncepcijai, skatinamai globalių organizacijų (Jungtinių Tautų darnaus vystymosi tikslai (2018), Europos žaliasis kursas (2021) ir kt.). Dagiliūtė ir Bartkutė (2014) teigia, kad turizmas yra viena iš neigiamą poveikį aplinkai darančių vartojimo sričių, todėl svarbu šį sektorių vystyti nepamirštant visuomenės poreikių ir aplinkos saugojimo. Turizmo poveikis akivaizdžiai interpretuojamas ne kaip vienareikšmiškai teigiamas. Iki turizmo sektorių sukaustant COVID-19 pandemijai, mokslinėje literatūroje pradėta aktyviai linksmuoti *perteklinio turizmo* sąvoka, kuri atskleidžia, jog peržengus šią galimybių ribą turizmas gali daryti didelę žalą kraštovaizdžio, oro ir vandens kokybei, gyventojų gyvenimo sąlygoms, lemti ekonominę nelygybę ir socialinę atskirtį. Tad kyla būtinybė įvertinti turizmo poveikį dabartinių turizmo tendencijų kontekste, akcentuojant ekonominius, sociokultūrinius, aplinkosauginius aspektus.

Mokslinėje literatūroje analizuojama turizmo reikšmė. Skiriamas teigiamas ir neigiamas turizmo poveikiai (Das ir Sharma, 2009; Godfrey ir Clarke, 2000; Marzuki, 2012; Butarbutar ir Soemarno, 2013; Gutierrez-Domenech, 2014; Gossling ir Peeters, 2015; Sheng ir kt., 2017; Carvache-Franco ir kt., 2018 ir kt.). Nagrinėjamos ir turizmo apimties kitimo tendencijos – turistų skaičius, apgyvendinimo paslaugų apimtys, nakvynių skaičius ir kt. (Butler, 1980; 2008; Pasaulio kelionių ir turizmo taryba, 2019; Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija, 2019 ir kt.). Pastaraisiais metais perteklinio turizmo reiškinyms sulaukia nemažai tyrėjų dėmesio (Goodwin, 2017; Mullis, 2017; Walmsley, 2017; Calderwood ir Soshkin, 2019; Francis, 2019; Peeters ir kt., 2018 ir kt.). Vis dėlto tyrimų, kurie susietų visas šias dimensijas ir atskleistų nevienareikšmių turizmo poveikį, atsižvelgiant į dabartines turizmo apimties tendencijas, stokojama. Plėtojant minėtą tyrimo kryptį, pristatomi turizmo poveikio ekonominiu, sociokultūriniu, aplinkosauginiu aspektais vertinimo rezultatai.

Per pastaruosius šešis dešimtmečius turizmo pramonė tapo vienu greičiausiai augančių sektorių pasaulyje. Prisdėdamas prie užimtumo, infrastruktūros plėtros ir eksporto pajamų, turizmas tapo vienu iš pagrindinių socialinio ir ekonominio vystymosi variklių (Peeters ir kt., 2018). Daso ir Sharma (2009) atlikti tyrimai atskleidė, kad turizmas siūlo naujų užimtumo galimybių, generuoja pajamas, plečia ekonominę veiklą, pritraukia investicijų į su turizmu susijusį verslą, yra naudingas vietos gyventojams. Carvache-Franco ir kt. (2018) teigimu, turizmas teigiamai veikia šioje veikloje dalyvaujančių bendruomenių, ypač turinčių socialinių ir ekonominių sunkumų, namų ūkių ekonomiką. Neabejojama, kad turizmo tikslais sukurta infrastruktūra prisideda prie vietos ir regionų plėtros, o sukurtos ar išlaikomos darbo vietos gali padėti kovoti su pramonės ar kaimo nuosmikiu. Bet yra ir kita turizmo pusė. Masinis turizmas gali turėti neigiamų padarinių, nes perteklinė paklausa apsunkina vietinę infrastruktūrą ir gali pakenkti vietos bendruomenėms, o didėjantis turistų skaičius paveikti vietinę aplinką vietoje (pavyzdžiui, triukšmas, tarša, atliekos ir nuotekos, buveinių praradimas) ir visame pasaulyje (su transportu susiję išmetamieji teršalai) (Eurostat, 2018).

Kai kurie bendri neigiami turizmo padariniai yra perpildymas, paveldo ir aplinkos naikinimas, globalizacija ir žalingi socialiniai pokyčiai. Stebint skirtingus turizmo poveikio padarinius, atlikta nemažai šios srities tyrimų visame pasaulyje, siekiant įvertinti tikrąjį turizmo poveikį. Suvokus, kad turizmo plėtra lemia ne tik teigiamus rezultatus, bet gali turėti ir neigiamų pasekmių, labiau susidomėta turizmo poveikio tyrimais (Marzuki, 2012). Akivaizdu, kad turizmo poveikis gali būti vertinamas nevienareikšmiškai, todėl reikia atlikti daugiaplanį turizmo poveikio vertinimą.

Turizmo poveikio vertinimo išvados grindžiamos mokslininkų, analizuojančių turizmo reiškinių, tyrimų rezultatais. Gutierrez-Domenech (2014) sutinka, kad turizmas daro didžiulį poveikį ekonominei veiklai ir užimtumui. Marzuki (2012) teigimu, nors turizmas, be abejo, yra naudingas, jis neigiamai veikia priimančiąsias bendruomenes, nes didėja žemės ir būsto kainos, auga vietos gyventojų pragyvenimo išlaidos (sąskaitos už maistą, vandenį, elektrą ir kt.). Sheng ir kt. (2017) sutinka su daugelio ekonomistų nuomone dėl teigiamo turizmo augimo vaidmens, siekiant globalios plėtros, vis dėlto keletas turizmo geografijos tyrimų kitu žvilgsniu žvelgia į vietinį turizmo pertekliaus poveikį priimančiosioms bendruomenėms. Kad turizmas gali neigiamai jas veikti, savo tyrimuose pagrindė ir Sharpley (2014). Jo teigimu, neigiama turizmo pusė yra ta, kad bendruomenės tiesiogiai veikia turizmo pramonės plėtra ir sąveika su turistais. Dasas ir Sharma (2009) nustatė, kad vietos gyventojai yra linkę teigiamai vertinti ekonominį turizmo poveikį, tuo tarpu socialinį, kultūrinį ir aplinkos poveikį vertina neigiamai. Mokslininkų tyrimai patvirtino, kad mokslinėje literatūroje turizmo tematika galima aptikti skirtingų požiūrių į turizmo poveikį.

Mokslininkai turizmo reiškiniui ir jo padariniams tirti taiko įvairias metodikas. Carvache-Franco ir kt. (2018) analizuoja teigiamus ir neigiamus turizmo aspektus, klasifikuodami juos į ekonominius, sociokultūrinius ir aplinkosauginius. Remdamiesi empiriniu tyrimu, tyrėjai vertina ir bendruomenių pasitenkinimą teigiamais bei neigiamais aspektais, kurie susiję su turizmo plėtra. Pasak Carvache-Franco ir kt. (2018), pastaraisiais dešimtmečiais išaugo tyrimų, kur turizmas nagrinėjamas iš gyventojų perspektyvos, skaičius. Marzuki (2012) nagrinėjo turizmo plėtros ekonominį poveikį vietos gyventojams: vertino tiek teigiamą, tiek neigiamą ekonominį turizmo plėtros poveikį, žvelgdamas iš vietos gyventojų perspektyvos. Butarbutar ir Soemarno (2013) siekė nustatyti turizmo veiklos poveikį aplinkai ir surasti galimybių jį sumažinti. Tyrėjų rezultatai atskleidė neigiamus turizmo padarinius aplinkai. Dasas ir Sharma (2009) analizavo turizmo plėtros teigiamą ir neigiamą poveikius priimančiajam regionui, apimdami ekonominį, socialinį, kultūrinį ir aplinkos aspektus. Tyrimo išvados parodė, kad teigiami turizmo padariniai neatitinka vietos bendruomenės lūkesčių, neigiami, priešingai, yra ryškiau pastebimi. Godfrey ir Clarke (2000) tyrimai atskleidė ryškiausius turizmo padarinius vietovei. Autorių tyrimų rezultatai daugeliu atvejų yra neigiamo pobūdžio ir sudaro įspūdį, kad turizmas vietos lygmeniu iš esmės kenkia viskam, išskyrus ekonomiką. Taigi, apžvelgus mokslininkų atliktus tyrimus ir jų rezultatus,

galima dar kartą patvirtinti teiginį, kad turizmo poveikis – nevienareikšmis, ir išskirti dvi pagrindines autorių nagrinėjamas turizmo poveikio kryptis – teigiamą ir neigiamą.

Atlikdami turizmo poveikio tyrimus, autoriai pasitelkia ekspertinį vertinimą, tikrina tyrimo instrumentų patikimumą, išskirtų vertinimo parametrų logiškumą, taigi galima daryti prielaidą, kad mokslinėje literatūroje išskirti turizmo poveikio aspektai yra reikšmingi. Mokslininkų darbuose išryškėja klasifikacija, kur turizmo poveikio aspektai skiriami vertinant tris pagrindines dimensijas: ekonominę, sociokultūrinę ir aplinkosauginę. Apžvelgus mokslinę literatūrą, galima skirti šiuos mokslininkų (Das ir Sharma, 2009; Godfrey ir Clarke, 2000; Marzuki, 2012; Butarbutar ir Soemarno, 2013; Carvache-Franco ir kt., 2018 ir kt.) minimus turizmo poveikio aspektus (žr. 8 lentelę).

8 lentelė. Turizmo teigiamo ir neigiamo poveikio aspektai pagal ekonominę, sociokultūrinę, aplinkosauginę dimensijas

	Turizmo teigiamo poveikio aspektai	Turizmo neigiamo poveikio aspektai
Ekonominė dimensija	<p>Įsidarbinimo galimybių didinimas</p> <p>Užimtumo ir pajamų iš darbo turizmo sektoriuje augimas.</p> <p>Pajamų ir pragyvenimo lygio augimas.</p> <p>Atvykstančių turistų išlaidos (mokestinės, verslo pajamos ir kt.).</p> <p>Mokestinių pajamų augimas.</p> <p>Vietinės ekonomikos kėlimas.</p> <p>Investavimas į su turizmu susijusius verslus.</p> <p>Vietos verslininkų skatinimas.</p> <p>Naujų verslo galimybių sudarymas.</p> <p>Finansinės infrastruktūros gerinimas.</p> <p>Bendruomenių investicinio patrauklumo įvaizdžio gerinimas.</p> <p>Investicijų augimas, spartesnis vystymasis.</p> <p>Transporto infrastruktūros gerinimas.</p> <p>Vandens, energijos infrastruktūros gerinimas.</p> <p>Komunalinių paslaugų infrastruktūros gerinimas.</p> <p>Susisiekimo gerinimas.</p>	<p>Žemės ir pastatų kainų augimas.</p> <p>Prekių ir paslaugų kainų augimas.</p> <p>Kainų infliacija.</p> <p>Pragyvenimo sąnaudų augimas.</p> <p>Kelių priežiūros ir transporto sistemos sąnaudų augimas.</p> <p>Papildomos infrastruktūros sąnaudos (vandens, energijos, degalų, medicinos ir kt.).</p> <p>Didesnės prevencijos sąnaudos, siekiant suvaldyti kylantį nusikaltimų lygį.</p> <p>Didžiąją lėšų dalį skiriant turizmui, mažiau jų lieka kitoms veikloms.</p> <p>Ekonominė įmonių, o ne pavienių gyventojų nauda.</p> <p>Galimybė savininkams eksportuoti pelną.</p> <p>Išaugęs importuotos darbo jėgos potencialas, vietinės darbo jėgos nutekėjimas.</p> <p>Maži atlyginimai.</p> <p>Nedarbo rizikos didėjimas esant sezoniniam turizmui.</p> <p>Išvykstamojo turizmo atveju pinigų leidimas užsienio šalyse, mažiau jų paliekant vietos ekonomikai.</p> <p>Konkurencija dėl žemės naudojimo kitiems tikslams (ne ūkiui).</p>

II. Turizmo poveikio daugiaplanis vertinimas

	Turizmo teigiamo poveikio aspektai	Turizmo neigiamo poveikio aspektai
Sociokultūrinė dimensija	<p>Gyvenimo standartų kėlimas. Gyvenimo kokybės gerėjimas. Didesnė laisvalaikio leidimo įvairovė. Rekreacinių zonų plėtra (parkai ir pan.). Geresnės apsipirkimo galimybės. Geresnė paslaugų kokybė (restoranuose, parduotuvėse ir kt.). Tradicinių menų gaivinimas. Kultūrinio paveldo saugojimas. Kultūriniai mainai tarp turistų ir vietos gyventojų. Vietos gyventojų pasididžiavimas savo gyvenamąja vietoje.</p>	<p>Sociokultūrinių paslaugų sutrikdymas. Turistinių vietovių perpildymas. Sociokultūrinis konfliktas tarp vietinių gyventojų ir turistų. Eismo spūstys, padidėjusi tarša, išaugęs triukšmo lygis. Ramybės praradimas. Vietos gyventojų išnaudojimas. Autentikos, kultūrinės raiškos, tradicijų praradimas, vietinės kultūros iškraipymas, istorijos nevertinimas, vertybių nepaisymas. Demonstracinis efektas (turistų išvaizdos ir elgsenos atkartojimas). Moralinių normų nukrypimai, išaugęs nusiikalstamumo lygis. Socialinės problemos (alkoholizmas, prostitucija, narkotikai ir kt.). Socialiniai pokyčiai vietos bendruomenėse.</p>
Aplinkosauginė dimensija	<p>Geresnė aplinkos apsauga. Ekologinio nykimo prevencija. Ekosistemų išsaugojimas. Istorinių pastatų ir paminklų išsaugojimas. Vietovės išvaizdos gerinimas (vizualinis ir estetiškas). Padidėjęs sąmoningumas vertinant aplinką. Geriau finansuojama gamtinių teritorijų apsauga ir padidėjusi ekonominė jų svarba.</p>	<p>Aplinkosauginės veiklos efektyvumo sutrikdymas. Miesto panoramos keitimas. Per didelė našta infrastruktūrai. Netinkamas žemės naudojimas. Netinkamas patalpų naudojimas. Hidrologinių modelių keitimas. Vandens, oro tarša. Augalijos ir gyvūnijos dauginimosi sutrikimas, vegetacijos sutrikdymas, rūšių nykimas. Dirvožemio erozija, upių krantų pažeidimas, netvarkingas kraštovaizdis. Vandens išsekimas, didesnė gaisrų tikimybė. Vietinės ekosistemos naikinimas.</p>

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis mokslinės literatūros analize.

8 lentelėje pateikti turizmo poveikio aspektai ir jų klasifikacija pagal tris pagrindines dimensijas: ekonominę, sociokultūrinę ir aplinkosauginę. Remiantis pateiktais duomenimis, galima teigti, kad turizmo ekonominis poveikis yra ryškiausias. Lyginant turizmo teigiamų ir neigiamų aspektų poveikį, galima pastebėti, kad neigiamų aspektų persvara ypač ryški pagal aplinkosauginę dimensiją. Nemažai neigiamo po-

veikio apraiškų pastebėta ir sociokultūrinėje erdvėje. Taigi būtų galima sutikti su kai kurių turizmo poveikį analizavusių mokslininkų nuomone, kad teigiamas turizmo poveikis labiau pastebimas vertinant ekonominę, neigiamas – gamtinę ir sociokultūrinę dimensijas. Analizuojant pavienius turizmo poveikio apraiškos elementus, kai kuriuos jų galima būti sieti su turizmo mastais, kitaip tariant, jie gali išryškėti, didėjant turizmo mastui (pavyzdžiui, vietovių perpildymas, eismo spūstys, padidėjusi tarša, išaugęs triukšmo lygis, gamtos išteklių naudojimas, vietinės ekosistemos naikinimas ir kt.). Taigi, darytina prielaida, kad pernelyg didelės turizmo apimtys gali lemti ryškesnius neigiamo poveikio padarinius. Tai skatina ieškoti atsakingesnės ekonominiu, sociokultūrinio ir aplinkosauginiu požiūriais turizmo formos.

Apibendrinant turizmo poveikio analizės rezultatus reikia pabrėžti, kad mokslinėje literatūroje nagrinėjamas teigiamas ir neigiamas turizmo poveikiai. Jo apraiškų elementus galima klasifikuoti pagal tris pagrindines dimensijas: ekonominę, sociokultūrinę ir aplinkosauginę. Atlikus mokslinės literatūros sintezę ir suklasifikavus turizmo poveikio aspektus, išryškėjo neigiamo poveikio persvara, kuri ypač ryški atsižvelgiant į aplinkosauginę dimensiją. Taigi teigtina, kad turizmas gali lemti daugiau neigiamų gamtinės aplinkos padarinių, nei būti naudingas gamtinei aplinkai. Neabejojama, kad turizmas gali padaryti žalos ir sociokultūrinei gerovei bei ekonomikai. Toks poveikio aspektų analizės rezultatas liudija, kad būtina ieškoti darnesnių turizmo formų. Aktualu ir tai, kad neigiamą turizmo poveikį gali lemti pernelyg didelė turizmo apimtis. Taigi, darytina prielaida, kad kontroliuojamas turizmas gali paskatinti teigiamą poveikį, padėti išsaugoti palankią ekonominę, sociokultūrinę ir gamtinę aplinką, taip pat užtikrinti teigiamo ir neigiamo turizmo poveikių pusiausvyrą. Tačiau tam reikia, kad turizmas būtų transformuotas.

Antrajame disertacijos skyriuje, kuriame nagrinėtas turizmo poveikio daugiaplanis vertinimas, nustatyta, jog perteklinis turizmas, apibūdinantis maksimalų skaičių žmonių, galinčių vienu metu aplankyti turistinę vietą nepakenkiant fizinei, ekonominei ir sociokultūrinei aplinkai, gali lemti prastesnes gyvenimo sąlygas, ekonominę nelygybę, socialinę atskirtį ir įvairiapusį aplinkos būklės blogėjimą. Atlikta analizė patvirtino, kad tiek perteklinis turizmas, tiek COVID-19 pandemija turėjo prieštaringų padarinių turizmo sektoriui, kėlė iššūkių tiek turizmui, tiek ekonomikai, tačiau kartu suteikė prielaidas pokyčiams, kadangi sektoriaus išlikimas reikalauja transformacijos, kuri paskatintų perėjimą prie tvaresnės, atsakingesnės turizmo formos. Turizmo poveikio analizės rezultatai atskleidė, kad išskiriami teigiamas ir neigiamas turizmo poveikiai, jų apraiškų elementus galima klasifikuoti pagal tris pagrindines dimensijas: ekonominę, sociokultūrinę ir aplinkosauginę. Atlikus analizę išryškėjo neigiamo turizmo poveikio persvara. Rezultatai atskleidė, kad būtina ieškoti darnesnių turizmo formų. Įvertinta, kad perteklinio turizmo padariniai ir COVID-19 pandemijos nulemtas sąstingis turėjo didelį poveikį turizmo sektoriui ir paskatino daugiaplanį turizmo vertinimą, ieškant sprendimų atsakingesnei, tvaresnei sektoriaus ateičiai.

III.

Atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste tyrimo metodologija

Siekiant sudaryti atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste vertinimo modelį, skyriuje analizuojamos atsakingo turizmo poveikio vertinimo kryptys, identifikuojami vertinimo kriterijai, nagrinėjama atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai vertinimo metodika, kitų mokslinės literatūros autorių tyrimuose naudojami modeliai. Apžvelgus atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai vertinimo kryptis, metodikas ir modelius, identifikuojami atsakingo turizmo daugiaplanio vertinimo kriterijai, sudaromas atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai vietovės kontekste vertinimo modelis ir parengiama atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai vertinimo metodika.

3.1. Atsakingo turizmo poveikio vertinimo kryptys ir daugiaplanio vertinimo kriterijai

Nors mokslinėje literatūroje jau kelis dešimtmečius atliekami atsakingo turizmo tyrimai, vis dėlto šio reiškinio ir jo poveikio ištirtumo lygis išlieka gana žemas. Mokslininkai dažniausiai analizuoja sociokultūrinę ir aplinkosauginę atsakingo turizmo dimensijas, poveikio ekonominei veiklai neišskiriant. Taip pat stokojama atsakingo turizmo vertinimo kriterijų ir visa apimančios daugiaplanės metodikos. Poskyryje, išnagrinėjus atsakingo turizmo sampratą ir išskyrus pagrindines dimensijas (ekon-

minę, sociokultūrinę ir aplinkosauginę), atliekama atsakingo turizmo poveikio vertinimo kryptių analizė. Vertinamas mokslinės literatūros autorių atsakingo turizmo ir susijusių tyrimų spektras bei aprėptis ir identifikuojami atsakingo turizmo poveikio vertinimo kriterijai.

Atsakingą turizmą mokslininkai tiria jau kelis dešimtmečius, nuo oficialaus *atsakingo turizmo* sąvokos atsiradimo 2002 m. Tyrimai aprėpia įvairias geografines kryptis: Europą, Aziją, Ameriką, Afriką, Australiją. Atsakingo turizmo tyrimų geografinis pasiskirstymas pateiktas 1 priedo 1 lentelėje. Joje pateikiamas atsakingo turizmo tyrimų geografinis pasiskirstymas, atskleidžiantis, kad atsakingas turizmas pirmuosius XXI a. dešimtmečius geografiniu aspektu buvo nagrinėjamas itin plačiai. Atsakingo turizmo reiškinį nagrinėjo mokslininkai iš skirtingų žemynų: Europos, Azijos, Amerikos, Afrikos, Australijos. Mokslinių žurnalų, kuriuose publikuoti atsakingo turizmo tyrimai, mokslo kryptys apima turizmą, vadybą, politiką, socialinę atsakomybę, aplinkosaugą, darnų vystymąsi, ekologiją, psichologiją ir kt.

Analizuojant atsakingo turizmo geografinę aprėptį, taip pat pastebima nemažai tarpžemyninių tyrimų, jų aprėptis pateikiama 1 priedo 2 lentelėje. Joje atskleidžiama tarpžemyninių atsakingo turizmo tyrimų gausa ir mokslinių žurnalų kryptys, tarp kurių yra turizmas, darnus turizmas, marketingas, vadyba, tvarumas, aplinkosauginis švietimas ir kt. Autoriai kooperuojasi, kad įvairiapusiškai išnagrinėtų atsakingo turizmo aspektus. Vis dėlto, apibendrinant geografinę atsakingo turizmo aprėptį ir pagrindines mokslinių žurnalų, kuriuose publikuoti atsakingo turizmo tyrimai, tyrimų kryptis, stokojama ekonominio atsakingo turizmo aspekto. Taip pat akivaizdu, kad atsakingo turizmo tyrimų stokojama Baltijos jūros šalių regione, o tarp pagrindinių atsakingo turizmo tyrimų nematyti Lietuvos tyrėjų. Dėl to disertacijos tyrimu siekiama užpildyti šią mokslinės literatūros erdvę nagrinėjant atsakingo turizmo ekonominį poveikį, taip pat integruojant sociokultūrinį ir aplinkosauginį aspektus Baltijos jūros šalių regiono kontekste.

Siekiant išnagrinėti atsakingo turizmo ištirtumą ir tyrimų aprėptį, taip pat aktualu įvertinti pagrindines atsakingo turizmo tyrimų sritis, tyrimo objektus. Jie pateikiami 1 priedo 3 lentelėje. Joje pateiktos mokslininkų tyrimuose nagrinėjamos atsakingo turizmo sritys, kurias išskyrė Mondal ir Samaddaras (2021), atlikę sistemingą apžvalgą ir apibendrinę nuo 2002 m. publikuotus mokslinius darbus. Autoriai siekė geriau ištirti teorijas, metodikas ir aspektus, nagrinėjamus atsakingo turizmo literatūroje, sutelkiant dėmesį į įvairias suinteresuotąsias šalis. Lentelėje pateiktoje apžvalgoje matyti, kad atsakingas turizmas nagrinėjamas per aplinkai atsakingos elgsenos, proaplinkosauginės orientacijos ir elgsenos, aplinkosaugos žinių ir ekoturizmo mokymų, įmonių socialinės atsakomybės darbotvarkių, žaliosios rinkodaros ir atsakomybės už aplinkos apsaugą turizmo srityje, įtraukimo bei motyvavimo aplinkosauginio valdymo praktikoje požiūrius. Tyrimuose išryškėja aplinkosauginė ir sociokultūrinė atsakingo turizmo dimensijos. Šaltiniai, kuriuose publikuoti atsakingą turizmą nagrinė-

jantys straipsniai, apima turizmo, turizmo vadybos, darnaus turizmo, aplinkosaugos, aplinkosaugos vadybos, aplinkosauginio švietimo, aplinkosauginės psichologijos, socialinės atsakomybės, kultūros, marketingo, politikos ir kitas su turizmu susijusias sritis. Tačiau tarp pagrindinių išskiriamų atsakingo turizmo sričių ekonominis aspektas neakcentuojamas. Dėl to, siekiant įvertinti daugiaplanio turizmo vertinimo kryptis, atlikta detali atsakingą turizmą nagrinėjančios mokslinės literatūros analizė, apimant visas tris pagrindines dimensijas – ekonominę, sociokultūrinę, aplinkosauginę, apžvelgiant disertacijos tyrimui aktualias tyrimų sritis (1 priedo 4 lentelė).

4 lentelėje (1 priedas) identifikuojamos pagrindinės atsakingo turizmo tyrimų sritys, susijusios su atsakingo turizmo poveikiu ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste. Atskleidžiama, kad mokslinės literatūros autoriai nagrinėja atsakingą turizmą turizmo vietovėje, atsakingo turizmo poveikį vietos bendruomenei, atsakingą turizmą turizmo suinteresuotųjų šalių kontekste, vertina atsakingo turizmo ekonominį poveikį teoriniu lygmeniu. Tarp žurnalų, kuriuose publikuoti atsakingą turizmą nagrinėjantys straipsniai, išryškėja mokslinės kryptys ir objektai: turizmas, darnus turizmas, turizmo inovacijos, turizmo miestai, atsakingas turizmas, atsakingo turizmo vadyba, tvarumas, aplinkosauga, socialiniai ir elgsenos mokslai, vartotojų studijos, vadyba, prekyba, ekonomika ir finansai ir kt. Vis dėlto, apibendrinant mokslininkų tyrimus ir išvalgas, labiau išryškėja atsakingo turizmo aplinkosauginės ir sociokultūrinės dimensijos, ekonominei dimensijai skiriant sąlyginai mažiau dėmesio. Tai suponuoja daugiaplanį vertinimą apimančio disertacijos tyrimo aktualumą ir reikšmę užpildant mokslinės literatūros spragą. Lentelėje identifikuotos sritys integruotos į disertacijos tyrimą, tačiau disertacijos tyrime, apimant minėtas sritis, taip pat akcentuojamas ekonominis atsakingo turizmo aspektas.

Analizuojant atsakingo turizmo tyrimų spektrą ir vertinimo kryptis, aktualu įvertinti, kokie teoriniai modeliai buvo taikomi nagrinėjant atsakingą turizmą. 5 lentelėje (1 priedas) pateikiami mokslininkų, analizavusių atsakingą turizmą, darbuose taikyti teoriniai modeliai ir metodikos. Galima pažymėti, kad daugelis tyrimų fokusuojama į socialinio aspekto analizę. Pagrįsto veiksmo teorija ir planuotos elgsenos teorija (angl. *Theory of Reasoned Action*, TRA; *Theory of Planned Behaviour*, TPB) yra dviejų psichologinių teorijų, susijusių su sveikos elgsenos kaita, derinys, kurį sukūrė Fishbeinas ir Ajzenas (1975), siekdami paaiškinti ir numatyti žmogaus elgesį (Skewes ir Gonzalez, 2013). Pagrįsto veiksmo teorija (angl. *Reasoned Action Model*, RAM) teigia, kad žmogaus elgesį lemia jo ketinimas elgtis tam tikru būdu ir kad šis ketinimas yra jo požiūrio į elgesį ir subjektyvių normų funkcija (Fishbein ir Ajzen, 1975). Socialinių mainų teorija (angl. *Social Exchange Theory*, SET) yra koncepcija, pagrįsta samprata, kad santykiai tarp dviejų žmonių yra kuriami per kaštų ir naudos analizės procesą. Kitaip tariant, tai yra metrika, skirta pastangoms, kurias asmuo įdėjo į santykius tarp žmonių, nustatyti (Tulane University, 2018). Stūmimo-traukos modelis (angl. *Push-Pull Framework*) teigia, kad tiek gyvenamosios, tiek priimančiosios šalys turi stūmimo (angl. *push*) ir traukos (angl. *pull*) veiksnius ir kad yra tarpinių kliūčių, t. y.

veiksnių tarp gyvenamosios ir priimančiosios šalių, pavyzdžiui, atstumas, imigracijos įstatai, transporto išlaidos, taip pat asmeniniai veiksniai, tokie kaip asmeninis jautrumas, intelektas ir sąlygų supratimas (Lee, 1966). Žemutinės linijos koncepcija (angl. *Triple Bottom Line Framework*) yra verslo koncepcija, pagal kurią įmonės turėtų įsipareigoti įvertinti savo socialinį ir aplinkosauginį poveikį, be savo finansinių rezultatų, o ne vien sutelkti dėmesį į pelno gavimą arba standartinę „žemutinę liniją“ (angl. *bottom line*). Ji galima suskirstyti į tris „P“: pelnas, žmonės ir planeta (angl. *profit, people, planet*). Kitaip tariant, žemutinės linijos koncepcija yra apskaitos sistema, kurią sudaro trys dalys: socialinė, aplinkosauginė ir ekonominė. Bendra technologijų priėmimo ir naudojimo teorija (angl. *Unified Theory of Acceptance and Use of Technology*, UTAUT) nagrinėja technologijų pripažinimą, nulemtą tikėtinos veiklos rezultatų, pastangų trukmės, socialinės įtakos ir lengvinančių sąlygų (Marikayn ir Papagiannidis, 2021). Apibendrinant 5 lentelėje (1 priedas) pateiktus atsakingo turizmo modelius, išryškėja sociokultūrinė dimensija ir dėmesys elgsenai. Sociokultūrinis atsakingo turizmo aspektas disertacijos tyrime taip pat integruojamas, vertinant ekonominį atsakingo turizmo poveikį. Vertinant Mondal ir Samaddaro (2021) išanalizuotus atsakingo turizmo tyrimų metodus atskirai, disertacijos tyrimo kontekste, kaip aktualiausia galima išskirti žemutinės linijos koncepciją, apimančią socialinius, aplinkosauginius ir ekonominius aspektus ir atliepiančią pagrindines atsakingo turizmo dimensijas. Būtent šios trys atsakingo turizmo raiškos dimensijos integruojamos atliekant disertacijos tyrimą, kuriuo vertinamas atsakingo turizmo poveikis ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste.

Nagrinėjant atsakingo turizmo tyrimų kryptis, siekiant nustatyti atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai vertinimo kriterijus ir įvertinti atsakingo turizmo poveikį ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste, aktualu išnagrinėti atsakingo turizmo tyrimuose taikytus metodus. Atsakingo turizmo tyrimuose naudoti tyrimo metodai pateikti 9 lentelėje.

9 lentelė. Atsakingo turizmo tyrimuose naudoti tyrimo metodai

Metodai	Autoriai
Atvejo analizė (angl. Case analysis)	Bohdanowicz, 2007; Klein, 2011; Higgins-Desbiolles, 2020
Konceptualus tyrimas (angl. Conceptual study)	Pooley ir O'Connor, 2000; Wiseman and Bogner, 2003; Budeanu, 2007; Chettiparamb ir Kokkrankal, 2012; Nunko ir Gursoy, 2012; Ramkinssoon, Smith ir Weiler, 2013; Caruana, Glozer, Crane ir McCabe, 2014; Mihalic, 2016; Musavengane, 2019; Insch, 2020; Tremblay-Huet ir Lapointe, 2021
Empirinis tyrimas (kokybinis metodas) (angl. Empirical study (Qualitative method))	Kuo, 2002; Rivera ir de Leon, 2005; Williams, Gill ir Ponford, 2007; Prayag ir Ryan, 2011; Chan ir Tay, 2016; Mondal ir Samaddar, 2020, Mohamadi, Abbasi, Ranaei Kordshouli ir Askarifar, 2022

Metodai	Autoriai
Empirinis tyrimas (kiekybinis metodas) (angl. Empirical study (Quantitative method))	Cottrell, 2003; Kim, Lee ir Kleonsky, 2003; Hsu, 2004; Milfont ir Duckitt, 2004; Andereck, Valentine, Knopf ir Vogt, 2005; Lee ir Moscardo, 2005; Thapa, Graefe ir Meyer, 2005; Bohdanowicz, 2006; Clifton ir Benson, 2006; Blackstock, White, McCrum, Scott ir Hunter, 2008; Stern, Powell ir Ardoin, 2008; Steg ir Vlek, 2009; Brown, Ham ir Highes, 2010; Curtis, Ham ir Weiler, 2010; Dodds, Graci ir Holmes, 2010; Frey ir George, 2010; Mobley, Vagias ir De Ward, 2010; Quintal, Lee ir Soutar, 2010; Hughes, Packer ir Ballantyne, 2011; Prayag ir Ryan, 2011; Buckley, 2012; Guillet, Yaman ir Kucukusta, 2012; Fielding ir Head, 2012; Saphores, Ogunseitan ir Shapiro, 2012; Wang ir Ritchie, 2012; Cheng, Wu ir Huang, 2013; Cheung ir Fok, 2014; Chiu, Lee ir Chen, 2014; Mody, Day, Sydnor, Jaffe ir Lehto, 2014; Moghimehfar, Halpenny ir Ziaee, 2014; Zhao, Gao, Wu, Wang ir Zhu, 2014; Cheng ir Wu, 2015; Chan ir Tay, 2016; Del Chiappa, Grappi ir Romani, 2016; Lee ir Hsieh, 2016; Lin ir Zins, 2016; Mathew ir Sreejesh, 2017; Chin, Chin ir Wong, 2018; Baniya, Thapa ir Kim, 2019; Moravcikova, Krizanova, Kliestikova ir Rypakova, 2017; Poudel ir Nyaupane, 2017; Wang, Wua, Wua ir Pierce, 2018; Karimi ir Darban Astane, 2021; Paul ir Nimmi, 2021; Nguyen, Vo, To ir Dinh, 2022
Empirinis tyrimas (mišrus metodas) (angl. Empirical study (Mixed method))	Gursoy ir Rutherford, 2004; Farmer, Knapp ir Benton, 2007; Stern, Powell ir Ardoin, 2008; Ward ir Berno, 2011; McKercher, Mak ir Wong, 2014; Spenceley ir Snyman, 2017; Wang, Wua, Wua ir Pierce, 2018
Apžvalginis tyrimas (angl. Review study)	Steg ir Vlek, 2009; Buckley, 2012
Apklauskos metodai (angl. Survey methods)	Sangkhaduang, Visuthismajarn ir Kongchouy, 2021; Xin ir Chan, 2014; Jaini, Anuar ir Daim, 2012; Bagul ir Eranza, 2010; Caruana, Glozer, Crane ir McCabe, 2014; Mody, Day, Sydnor, Jaffe ir Lehto, 2014; State ir Bulin, 2016; Hermann, Geldenhuys ir Coetzee, 2011; George ir Frey, 2010; Mathew ir Sreejesh 2017; Morisson-Saunders, 2019; Karimi ir Darban Astane, 2021; Frey ir Georgre, 2010; Musavengane ir Steyn, 2013

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis mokslinės literatūros analize.

Iš 9 lentelėje pateiktos informacijos matyti, kad dažniausiai atsakingo turizmo tyrimuose autorių yra taikyti empirinio tyrimo kiekybiniai metodai (angl. *Empirical study (Qualitative method)*), kuriais orientuojamasi į skaitines duomenų reikšmes ir kiekybinius parametrus. Atsakingo turizmo tyrėjai taip pat taiko konceptualųjį metodą (angl. *Conceptual Study*), kai tyrimas atliekamas stebint ir analizuojant jau esamą informaciją tam tikra tema, neapimant jokių praktinių eksperimentų. Nemažai autorių taiko empirinio tyrimo kokybinius metodus (angl. *Empirical study (Quantitative method)*), kurie

apima neskaitinių duomenų rinkimą bei analizę, ir mišrius metodus (angl. *Empirical study (Mixed method)*), kur sujungiami kiekybinio ir kokybinio tyrimų elementai. Atskiroje lentelės dalyje išskiriami dažnai autorių taikyti apklausos metodai (angl. *Survey methods*), kai duomenys tyrimui renkami apklausiant respondentus. Kai kurie autoriai atsakingo turizmo tyrimams pasitelkė atvejo analizės metodą (angl. *Case analysis*), kai analizuojant tam tikrą atvejį siekiama nustatyti apibendrintas išvalgas, ir apžvalginio tyrimo metodą (angl. *Review study*), kai analizuojami jau atlikti tyrimai negeneruojant naujų rezultatų. Disertacijos tyrime atsakingam turizmui nagrinėti pasitelkiamas konceptualusis metodas, kai teoriniu aspektu nagrinėjama turima informacija ir duomenys, taip pat integruojamas kiekybinis tyrimas vartotojų elgsenai atsakingo turizmo atžvilgiu įvertinti. Taikant apklausos metodus, taip pat galimas daugiaplanis vertinimas, tačiau lentelėje pateiktų mokslininkų darbuose atlikti tyrimai, kuriuose buvo taikomi apklausos metodai, daugiausia fokusavosi į sociokultūrinius ir aplinkosauginius aspektus, ekonominę dimensiją nagrinėjant tik nuomonės požiūriu, menkai taikant ekonominius skaičiavimus. Remiantis kitų atsakingą turizmą nagrinėjančių mokslinės literatūros autorių patirtimi, trečiajame disertacijos skyriuje, atliekant daugiaplanį atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste vertinimą, bus taikomi kiti empirinio tyrimo metodai, aprašomi 3.4 poskyryje.

Detaliai atsakingo turizmo tyrimų vertinimo analizei reikalinga įvertinti ne tik taikytus teorinius modelius ir metodus, bet ir išnagrinėti tyrimuose naudotus rodiklius. Darnaus turizmo matavimo rodiklių rinkinių kūrimas jau daugelį metų buvo aktyvi tyrimų sritis (Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija, 2018). Kad politikos formuotojai ir kiti asmenys galėtų priimti veiksmingus sprendimus, būtina turėti patikimą statistiką. Tik turint pakankamai ir adekvačių duomenų, kurie generuoja patikimą statistiką, galima atlikti daugiaplanę turizmo analizę. Tai būtina, norint įvertinti skirtingus turizmo socialinius, ekonominius ir aplinkosaugos aspektus. Mokslu pagrįstas ir konsensusu paremtas statistinių duomenų metodas suteikia patikimumo, skatina dialogą ir bendradarbiavimą tarp įvairių suinteresuotųjų šalių, veiksmingesnę ir nuoseklesnę politiką, skaidrumą ir stipresnes institucijas. Tai taip pat padeda geriau pripažinti turizmo potencialą ir įvertinti jo riziką (Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacijos Turizmo tvarumo matavimo statistinė sistema, 2022).

Kitoje poskyrio dalyje pateikiamos trumpos įvairių darnaus turizmo tyrimų santraukos, daugiausia dėmesio skiriant rodiklių rinkiniams, kuriuos rengė ir tyrimuose taikė mokslinės literatūros autoriai, tarptautinės organizacijos, agentūros, portalai ir privatus sektorius. Darnus turizmas, apibūdinamas kaip turizmas, kuriame visapusiškai atsižvelgiama į dabartinį ir būsimą ekonominį, socialinį ir aplinkos poveikį, tenkinant lankytojų, pramonės, aplinkos ir priimančių bendruomenių poreikius (Jungtinės Tautos, 2022), turi tas pačias raiškos dimensijas, kaip ir atsakingas turizmas, tik jo įgyvendinimas interpretuojamas labiau konceptualiaime, bendriniame lygmenyje, lyginant su atsakingo turizmo praktiniu pritaikomumu ir akcentu į lokalų lygmenį.

Dėl to, kadangi nėra bendros atsakingo turizmo vertinimo sistemos, aktualu įvertinti tarptautiniu mastu pripažintus darnaus turizmo rodiklių rinkinius, kurie gali atskleisti vertingų prielaidų atsakingo turizmo vertinimo kriterijams ir metodologijai sudaryti.

10 lentelėje pateikti darnaus turizmo rodiklių rinkinių ir tyrimo metodų, kuriuos kūrė, įgyvendino ir analizavo tarptautinės organizacijos, oficialūs portalai ir kiti tyrėjai, pavyzdžiai.

10 lentelė. Darnaus turizmo rodiklių rinkinių pavyzdžiai

Organizacija / Tyrėjai	Rodiklių rinkiniai ir tyrimo metodų esmė
Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacijos tarptautinis tvaraus turizmo observatorijų tinklas (INSTO)	Tarptautinis tvaraus turizmo observatorijų tinklas (angl. <i>International Network of Sustainable Tourism Observatories</i> , INSTO) vienija turizmo observatorijas iš viso pasaulio. Turizmo observatorijos buvo įkurtos daugelyje vietų, siekiant geriau suprasti, stebėti ir patarti dėl tvaresnės turizmo plėtros politikos. Rodiklių kūrimas, įgyvendinimas ir analizė yra pagrindinė jų darbo dalis. INSTO siūlo institucinę sistemą, devynias problemas, kurias laikomos svarbiausiomis observatorijoms, ir ekonominių duomenų lapą ataskaitoms teikti. Skatinama sistemingai taikyti stebėjimo, vertinimo ir informacijos valdymo metodus kaip pagrindines tvaraus turizmo politikos, strategijų, planų ir valdymo procesų formulavimo bei įgyvendinimo priemones.
Oficialios statistikos portalas <i>Eurostat</i>	2006 m. <i>Eurostat</i> paskelbė išsamią tvaraus turizmo vertinimo apžvalgą. Peržiūroje buvo pasiūlyta 20 rodiklių, visų pirma iš ekonomikos ir aplinkosaugos sričių, ir dar vienas galimų socialinių / kultūrinių rodiklių rinkinys. Rodikliai paskelbti rodiklių sistemoje, pavadintoje DPSIR (angl. <i>The Driver-Pressure-State-Impact-Response</i> , liet. lemiamieji veiksniai, spaudimas, būseną, poveikis, atsakas). Rodiklių rinkinį buvo numatyta taikyti regioniniu / subnacionaliniu lygiu.
Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (EBPO)	Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (angl. <i>Organisation for Economic Co-operation and Development</i> , EBPO) darbas matavimo srityje atskleistas 2010 m. seminare, kuriame buvo nagrinėjamas turizmo ir tvaraus vystymosi ryšys. Jame nustatyti trys pagrindiniai tvaraus turizmo iššūkiai – klimato kaita, išteklių išsaugojimas ir socialinė sanglauda.
Europos Komisija	Europos Komisijos iniciatyva dėl Europos turizmo rodiklių sistemos (angl. <i>European Tourism Indicators System</i> , ETIS), skirtos tvariam turizmo vietovių valdymui, apibrėžė 43 pagrindinius rodiklius ir buvo išbandyta daugelyje vietų, įskaitant NECSTouR26 regionus. Siekiant nustatyti rodiklius, buvo išskirtos keturios pagrindinės temos: turizmo vietovės valdymas, socialinis / kultūrinis poveikis, ekonominė vertė, poveikis aplinkai.

Organizacija / Tyrėjai	Rodiklių rinkiniai ir tyrimo metodų esmė
Jungtinių Tautų dešimtmečio programa (10YFP) tvariam vartojimui ir gamybai (SCP)	Jungtinių Tautų dešimtmečio programa (angl. 10YFP) tvariam vartojimui ir gamybai (angl. <i>Sustainable Consumption and Production, SCP</i>) inicijavo lanksčios stebėsenos ir vertinimo sistemos kūrimą, kad būtų pateiktos gairės ir vizija bei įvertinta pažanga, didinant pajėgumus pereinant prie SCP, apimanti tvaraus turizmo programą (angl. <i>Sustainable Tourism Program, STP</i>) šioje platesnėje sistemoje.
Europos aplinkos agentūra (EEA)	Europos aplinkos agentūra (angl. <i>European Environment Agency, EEA</i>) kuria turizmą ir aplinką siejančių rodiklių (angl. TOUERM) ataskaitų teikimo mechanizmą, siekdama pateikti išsamesnį turizmo vaizdą, gaunamą stebint ir informuojant apie spaudimą bei poveikį ir Europos pramonės sektorių tvarumo tendencijas.
Jungtinės Tautos	Jungtinių Tautų aplinkos apsaugos programoje kuriamas tvaraus turizmo privačiame sektoriuje rodiklių rinkinys. Kiti privataus sektoriaus pokyčiai apima šiuos rodiklių rinkinius: <ul style="list-style-type: none"> • savanoriškus sertifikavimo standartus, susijusius su tvaraus turizmo veikla, kur Pasaulio darnaus turizmo taryba (angl. <i>Global Sustainable Tourism Council, GSTC</i>) yra pagrindinis pagalbininkas; • „Hilton“ viešbučių tvarumo matavimo platformą; • viešbučių vandens matavimo iniciatyvą (angl. <i>Hotel Water Measurement Initiative, HWMI</i>) ir jos atitikmenį anglies kiekiui, kurią skatina Tarptautinė turizmo verslo ir bendruomenių partnerystė (angl. <i>International Tourism Partnership, ITP</i>); • Pasaulio kelionių ir turizmo tarybos (angl. <i>World Travel and Tourism Council, WTTC</i>) kartu su Grifito ir Sario universitetais paskelbtą tvarumo ataskaitų teikimo tyrimą, susijusį su Jungtinių Tautų darnaus vystymosi tikslais.

Šaltinis: Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija, 2018.

Analizuojant atsakingo turizmo vertinimo aspektus, apžvelgiami 10 lentelėje pateikti darnaus turizmo rodiklių rinkiniai ir turizmo vertinimo metodikos. Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacijos Tarptautinis tvaraus turizmo observatorijų tinklas (angl. INSTO, 2018) yra tinklas, stebintis ekonominį, aplinkosauginį ir socialinį turizmo poveikį turizmo vietovės lygmeniu. Inicijatyva grindžiama ilgalaikiu Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacijos įsipareigojimu siekti tvaraus ir atsparaus sektoriaus augimo, matuojant ir stebint, remiant įrodymais pagrįstą turizmo valdymą. Jis siūlo įvertinti turizmo sezoniskumą, darbo vietų aspektus, turizmo vietovės ekonomines naudas, energijos valdymą, vandens valdymą, vandens švaistymo valdymą, atliekų valdymą, klimato veiksmus, prieinamumą, vietos gyventojų pasitenkinimą ir

valdymą. Siekiant geriau suprasti, stebėti ir patarti dėl tvaresnės turizmo plėtros politikos, apimant tiek ekonominį, tiek sociokultūrinį bei aplinkosauginį aspektus, Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacijos Tarptautinio tvaraus turizmo observatorijų tinklo darbe sukurta šį mokslinį klausimą atliepanti vertinimo sistema.

Nagrinėjant *Eurostat* rodiklių rinkinį, galima prisiminti, kad 2004 m. *Eurostat* pavedė Švedijos statistikos tarnybai atlikti metodologinį tyrimą apie tvarią turizmo plėtrą, nes aplinka yra veiksnys, darantis vis didesnę įtaką turistų paklausai. Rezultatas pateikiamas Darnaus turizmo plėtros matavimo metodiniame darbe (Europos Komisija, 2006), kuriame nurodyti 20 pagrindinių tvaraus turizmo rodiklių, visų pirma iš ekonomikos ir aplinkosaugos sričių, ir dar vienas rinkinys galimų socialinių / kultūrinių rodiklių, kurie gali būti naudojami tiek nacionaliniu, regioniniu ir vietos lygmeniu ES šalyse, tiek Europos ekonominės bendrijos lygmeniu, įskaitant išsamų kiekvieno rodiklio aprašymą. Rodikliai suskirstyti į penkis pogrupius: varomosios jėgos, spaudimo, būsenos, poveikio ir atsako. Šiame dokumente, kuris iš pradžių buvo parengtas 6-ajai Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacijos tarptautinei turizmo statistikos konferencijai, apžvelgiami įvairūs didžiųjų duomenų šaltiniai ir jų galima svarba rengiant turizmo statistiką. Darbe aptariamos galimybės ir pavojai, kuriuos gali sukurti naujų šaltinių naudojimas: nauji arba greitesni duomenys su geresniu geografiniu detalumu; sinergija su kitomis statistikos sritimis, turinčiomis tuos pačius šaltinius; sąnaudų efektyvumas; vartotojų pasitikėjimas; partnerystė su duomenis turinčiomis organizacijomis; prieiga prie asmens duomenų; prieigos ir išvesties tęstinumas; kokybės kontrolė ir nepriklausomumas; selektyvumo šališkumas; suderinimas su esamomis sąvokomis ir apibrėžimais; naujų įgūdžių poreikis ir pan. Pasaulinė didžiųjų duomenų dimensija ir tarptautinis įmonių ar tinklų, turinčių duomenis, pobūdis reikalauja diskusijos tarptautiniu lygmeniu, nors teisinių ir etinių klausimų dažnai yra ir vietos lygmeniu (*Eurostat*, 2019). Rodiklių rinkiniu siekiama skatinti sistemingai taikyti stebėjimo, vertinimo ir informacijos valdymo metodus, kaip pagrindines tvaraus turizmo politikos, strategijų, planų ir valdymo procesų formulavimo ir įgyvendinimo priemones, apimant ekonomikos ir aplinkosaugos sritis bei integruojant socialinį / kultūrinį aspektą. Darbe sukurta šį mokslinį klausimą atliepanti vertinimo sistema.

EBPO darnios plėtros strategijų ir turizmo seminaro (2010), kuriame buvo nagrinėjamas turizmo ir tvaraus vystymosi ryšys, išvadose atskleista, jog norint įgyvendinti strategijas, pirmiausia reikia atlikti kuo tikslesnius, tinkamiausius vertinimus ir matavimus. Teigiama, kad buvo imtasi sertifikavimo pastangų, kurios turi būti tęsiamos, tačiau reikia apibrėžti naujas priemones, kad būtų galima įvertinti daugybę turizmo veiklos padarinių. Darbe pabrėžiama, jog labai svarbu turėti galimybę įvertinti turizmo poveikį vietai bei šalies ekonomikai ir turistų bei vietos gyventojų gerovei, ir akcentuojama, kad reikia nustatyti rodiklius. EBPO seminare numatyta vadovautis EBPO rodikliais, nustatytais Europos Komisijos Ekonominės veiklos ir socialinės pažangos matavimo ataskaitoje (2009). Ataskaitoje išskiriami trijų dimensijų rodikliai:

klasikiniai BPV, gyvenimo kokybės, darnaus vystymosi ir aplinkos. Ekonominiu požiūriu darbe akcentuojamas siekis įvertinti turizmo ir tvaraus vystymosi ryšį per turizmo poveikį šalies ekonomikai, vietovei, vietos gyventojų gerovei.

Europos Komisija (2013) sukūrė Europos turizmo rodiklių sistemą (angl. *European tourism indicators system*, ETIS), kuria siekiama padėti gerinti tvarų turizmo vietų valdymą, suteikdama turizmo suinteresuotosioms šalims paprastą ir naudingą priemonių rinkinį. Tai padėtų suinteresuotosioms šalims įvertinti ir stebėti savo tvarumo valdymo procesus, o ateityje dalytis pažanga ir palyginti rezultatus (ETIS, 2013). ETIS rodiklių sistema skirta tvariam turizmo vietovių valdymui, siekiant paskatinti vietoves priimti protingesnę požiūrį į turizmo planavimą. Sistema sukurta kaip valdymo priemonė, padedanti kelionių organizatoriams, kurie nori tvaraus ryšio su turizmo vietovėmis; kaip stebėjimo sistema, palengvinanti duomenų ir išsamios informacijos rinkimą bei sudaranti sąlygas kelionių organizatoriams stebėti veiklos rezultatus; kaip informacinė priemonė, naudinga politikos formuotojams, turizmo įmonėms ir kitoms suinteresuotosioms šalims. Sistemoje taikomi keturių grupių rodikliai: turizmo vietovės valdymo, ekonominės vertės, socialinio ir kultūrinio poveikio bei aplinkosauginio poveikio. 43 pagrindiniai rodikliai apima esminę informaciją arba informaciją, kuri padeda suprasti turizmo vietovę, vykdyti stebėseną ir veiklos valdymą. Rodikliai apima pagrindinius tvarumo stebėjimo aspektus ir sudaro veiksmingo turizmo vietovės valdymo pagrindą, taip pat leidžia palyginti laiką ir turizmo vietoves. Pasak sistemos sudarytojų, idealiu atveju visi rodikliai turėtų būti reguliariai stebimi, tačiau ne visos turizmo vietovės iš pradžių galės gauti visus reikiamus duomenis. Vis dėlto tai neturėtų trukdyti pradėti tvarumo stebėjimo procesą ir informacijos rinkimą. Ekonominis požiūris darbe integruojamas per ekonominės vertės rodiklius, suteikiančius galimybę turizmo vietovės tvarumo stebėsenai ir veiklos valdymui.

Jungtinių Tautų dešimtmečio programos (2018, 10YFP) rezultatas yra pasaulinė sistema, sustiprinanti tarptautinį bendradarbiavimą, siekiant paspartinti perėjimą prie tvaraus vartojimo ir gamybos. Šia programa siekiama nacionaliniu ir regioniniu lygmenimis plėtoti, atkartoti ir didinti tvarų vartojimą bei gamybą ir efektyvaus išteklių naudojimo iniciatyvas, atsieti aplinkos blogėjimą nuo ekonomikos augimo ir taip padidinti grynąjį ekonominės veiklos indėlį į skurdo mažinimą ir socialinį vystymąsi. 10YFP turi šešias pradines programas, kuriose integruoti rodikliai: vartotojų informavimas; tvarūs pastatai ir statyba; tvaraus maisto sistemos; tvarus gyvenimo būdas ir švietimas; tvarūs viešieji pirkimai; tvarus turizmas. Tvaraus turizmo programoje daugiausia dėmesio skiriama keturioms darbo sritims: 1) SCP modelių integravimui į turizmo politiką ir sistemas; 2) turizmo suinteresuotųjų šalių bendradarbiavimui, siekiant pagerinti turizmo sektoriaus SCP veiklą; 3) gairių, priemonių ir techninių sprendimų taikymo skatinimui, siekiant sušvelninti turizmo poveikį ir integruoti SCP modelius tarp turizmo suinteresuotųjų šalių; 4) tvaraus turizmo investicijų ir finansavimo didinimui. Ekonominis požiūris integruojamas ieškant sprendimų pereiti prie

tvaraus vartojimo ir gamybos, apimant tvaraus turizmo programą, akcentuojant turizmo investicijas ir finansavimą.

Europos aplinkosaugos agentūra (angl. *European Environment Agency*, EEA) 2013 m. pradėjo veiklą, siekdama išbandyti ir sukurti rodikliais pagrįstą ataskaitų teikimo mechanizmą, susiejantį turizmą ir aplinką (TOUERM, arba turizmo ir aplinkos ataskaitų teikimo mechanizmą). Pagrindinis jo tikslas yra pateikti išsamesnį turizmo vaizdą, atsižvelgiant į Europos aplinkosaugos agentūros vykdomus bendruosius kitų Europos ekonomikos sektorių (transporto, energetikos, žemės ūkio ir pramonės) aplinkosaugos veiksmingumo stebėjimo procesus. Darbe buvo nustatyti 25 prioritetiniai rodikliai, suskirstyti į prioritetus pagal šiuos kriterijus: 1) duomenų prieinamumą; 2) konsoliduotą metodiką; 3) apdorojimo reikalavimus, kuriuos įmanoma įgyvendinti projekto metu; 4) politikos aktualumą; 5) aiškumą. Iki šiol sukurti pakaitiniai rodikliai skirti įvairioms temoms, susijusioms su turizmo tvarumo aplinkos aspektu, aprėpti, be kitų aspektų, apimant vietovių patrauklumą, vandens suvartojimą, biologinės įvairovės trikdymą, tvarumo praktikos plitimą, taikant aplinkosaugos sertifikavimo schemas ir ženklinimą bei ekologinio turizmo galimybes. Tam tikru mastu iš pradžių žemės panaudojimas taip pat sprendžiamas kuriant specifinius su turizmu ir rekreacija susijusius objektus (slidinėjimo zonas, prielaukas, golfo aikštynus). Dauguma šių rodiklių duomenų rinkinių atitinka Europos turizmo rodiklių sistemą (ETIS), kurią Europos Komisija sukūrė kaip orientacinę sistemą, padedančią stebėti ir valdyti turizmo vietoves tvaraus vystymosi požiūriu (Giulietti, Romagosa, Fons Esteve ir Schroder, 2018). Darbe ekonominis aspektas integruojamas per mechanizmo funkcionalumą vertinant įvairius ekonomikos sektorius.

Jungtinių Tautų aplinkos programoje kuriamas tvaraus turizmo privačiame sektoriuje rodiklių rinkinys, apimantis keletą atskirų rodiklių rinkinių. Pirmasis rodiklių rinkinys – Pasaulio tvaraus turizmo tarybos (angl. *Global Sustainable Tourism Council*, GSTC) kriterijai, kurie buvo sukurti siekiant užtikrinti bendrą supratimą apie tvarų turizmą visame pasaulyje ir yra minimali riba, kurios turėtų siekti bet kuri turizmo įmonė. Kriterijai skirstomi pagal keturias pagrindines temas: efektyvų tvarumo planavimą, socialinės ir ekonominės naudos vietos bendruomenei didinimą, kultūros paveldo stiprinimą ir neigiamo poveikio aplinkai mažinimą. Jie taikomi visai turizmo pramonei (Pasaulio darnaus turizmo taryba, 2019). Šie kriterijai yra pasaulinių pastangų sukurti bendrą kalbą apie tvarumą turizmo srityje rezultatas. Jie apima keturias dedamąsias: tvarų valdymą, socialinį ir ekonominį poveikį, kultūrinį poveikį, poveikį aplinkai (įskaitant išteklių naudojimą, taršos mažinimą ir biologinės įvairovės bei kraštovaizdžio išsaugojimą) (Pasaulio darnaus turizmo taryba, 2022). Antrasis rodiklių rinkinys yra „Hilton“ viešbučių tvarumo matavimo platforma. Rodikliai buvo sukurti 2018 m. paskelbus įsipareigojimą iš naujo apibrėžti tvarias keliones iki 2030 m. ir keliauti pagal tikslus, atitinkančius Jungtinių Tautų darnaus vystymosi tikslus. „Hilton“ viešbučiai siekė pateikti skaidrią ir patikimą pažangos, padarytos siekiant 2030 m. tikslų, atas-

kaitą ir įtraukti suinteresuotąsias šalis į atsakingų kelionių vertės kūrimą. Nuo 2012 m. pristatyta išorės ataskaita apie „Travel with Purpose“ įmonės atsakomybės programą. Veikla vertinama naudojant „LightStay“ valdymo platformą, kuri leidžia išmatuoti, valdyti ir pranešti apie socialinę ir aplinkosauginę poveikį visame pasaulyje, apimant daugiau nei 7 100 valdomų ir franšizuotų viešbučių (Hilton, 2022). Dar vienas rodiklių rinkinys – Viešbučių vandens matavimo iniciatyva (angl. *Hotel Water Measurement Initiative*, HWMI). Įrankį sukūrė svetingumo pramonė, siekdama sukurti nuoseklią metodiką visiems viešbučiams vandens suvartojimui matuoti. Šiuo metu iniciatyva naudojasi bemaž 20 tūkst. viešbučių visame pasaulyje. Iniciatyvos tikslas – plačiai naudojant sistemą pagerinti supratimą, skaidrumą ir tikslumą visoje turizmo pramonėje (Viešbučių vandens matavimo iniciatyva, 2016). Pasaulio kelionių ir turizmo tarybos (angl. *World Travel and Tourism Council*, WTTC) kartu su Grifito ir Sario universitetais paskelbtame tvarumo ataskaitų teikimo tyrime, susijusiame su Jungtinių Tautų darnaus vystymosi tikslais, skelbiama, kad kelionių ir turizmo sektorius neatsiliko nuo pasaulinės tvarumo ataskaitų teikimo ir aplinkosauginės, socialinės bei valdymo informacijos naudojimo tendencijos. Prie šios tendencijos prisidėjo vertybinių popierių biržos taisyklės, vyriausybės ataskaitų teikimo įgaliojimai, klientų prašymai ir vidinis jos svarbos pripažinimas, taip pat patobulinimai, tokie kaip suderinimas su Jungtinių Tautų darnaus vystymosi tikslais, ambicingų tikslų nustatymas ir ataskaitų teikimo formatų tobulinimas (Pasaulio kelionių ir turizmo taryba, 2017). Apibendrinant – Jungtinių Tautų tvaraus turizmo rodiklių rinkiniuose dominuoja dvi dimensijos – sociokultūrinė ir aplinkosauginė, ekonominio poveikio nagrinėjimą paliekant nuošalyje.

Atlikus turizmo tyrimo metodų ir rodiklių rinkinių analizę akivaizdu, kad nors paprastai tam tikro reiškinio tyrimui taikomi rodiklių rinkiniai yra panašios sudėties, tačiau analizuojant darnaus turizmo rodiklius pastebima, kad mokslininkų, organizacijų ar privataus sektoriaus atstovų sudaryti rodiklių rinkiniai skiriasi. Todėl atlikus detalią analizę, yra galimybė patobulinti suderinimą (Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija, 2018). Remiantis darnaus turizmo tyrimo metodų ir rodiklių analizės rezultatais, identifikuoti bendri bruožai – daugelyje darbų turizmas nagrinėjamas trimis pjūviais, apimant aplinkosauginę, sociokultūrinę ir ekonominę dimensijas. Remiantis šiais identifikuotais turizmo analizės bruožais, disertacijos tyrime taip pat išlaikomos trys pagrindinės atsakingo turizmo raiškos dimensijos – ekonominė, sociokultūrinė ir aplinkosauginė.

Tačiau siekiant identifikuoti konkrečius atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai vertinimo kriterijus, būtina nuosekliai išnagrinėti mokslininkų, analizuojančių atsakingą turizmą, tyrimuose naudotus rodiklius ir rodiklių rinkinius. Identifikuojant rodiklius, remiamasi devyniais pagrindiniais mokslinės literatūros šaltiniais, kuriuose nagrinėtas atsakingas turizmas: Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacijos Turizmo tvarumo matavimo statistinė sistema (2022), Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacijos, Europos Bendrijų Komisijos, Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos Turizmo palydovine sąskaita (2008), Hanafiah, Azman, Jamaluddino

ir Aminuddin darbu „Atsakinga turizmo praktika ir gyvenimo kokybė: Langkawi salos bendruomenių perspektyva“ (2016), Musavengane ir Steyno darbu „Atsakingo turizmo praktika Keiptauno viešbučių subsektoriuje“ (2013), Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacijos darbu „Turizmo tvarumo matavimas“ (2020), Mathew ir Kuriakose darbu „Atsakingo turizmo vertinimas: suinteresuotosiomis šalimis pagrįstos skalės kūrimas“ (2018), Xin ir Chan darbu „Kelionių organizatorių perspektyvos apie atsakingo turizmo rodiklius Kinabalu nacionaliniame parke, Sabahe“ (2014), Sangkhaduano ir kt. darbu „Ryšys tarp atsakingos turizmo praktikos, kelionės tikslo tvarumo ir gyvenimo kokybės: jūrų nacionalinio parko bendruomenių perspektyva“ (2021) ir Mathew ir Sreejesho darbu „Atsakingo turizmo įtaka turizmo vietovių tvarumui ir bendruomenės gyvenimo kokybei“ (2017).

Turizmas daro įtaką ekonomikai, gamtinei ir užstatytai aplinkai, lankomų vietų vietiniams gyventojams ir patiems lankytojams. Dėl tokio įvairaus teigiamo ir neigiamo poveikio ir daugybės suinteresuotųjų šalių reikia holistinio požiūrio į turizmo plėtrą, valdymą ir stebėjimą. Šį požiūrį remia Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija (angl. UNWTO), siekdama suformuluoti ir įgyvendinti nacionalinę ir vietos turizmo politiką (Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacijos Turizmo tvarumo matavimo statistinė sistema, 2022). Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacijos Turizmo tvarumo matavimo statistinė sistema (2022) yra daugiafunkcė konceptuali sistema, skirta padėti registruoti ir pateikti duomenis apie turizmo tvarumą, apimančią turizmo ekonominius, aplinkos ir socialinius ryšius bei poveikį holistiniu aspektu. Moksliniame darbe akcentuojama, kad statistinė sistema yra duomenų ir statistikos struktūra, kurioje pateikiamos bendros sąvokos, apibrėžimai, klasifikacijos ir atskaitų teikimo taisyklės. Statistinės sistemos taikomos visose oficialiosios statistikos srityse ir atlieka šaltinių duomenų pavertimą gerai priimta ir autoritetinga statistika, kuri gali būti naudojama priimant sprendimus. Labai svarbu sukurti bendrą sistemą, kuri padėtų palyginimui. Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacijos Turizmo tvarumo matavimo statistinėje sistemoje (2022) teigiama, jog gali atrodyti, kad informacijos integravimo pakanka vienai sprendimus priimančių asmenų grupei, pavyzdžiui, turizmo vietovės valdytojams arba nacionaliniams turizmo administratoriams, tačiau akivaizdu, kad skirtingų grupių sprendimai yra tarpusavyje susiję. Pavyzdžiui, vietos ir nacionalinės politikos pasirinkimai daro įtaką vieni kitiems kaip ir skirtingų vyriausybės departamentų ir agentūrų politikos pasirinkimai. Atsižvelgiant į tai, gali kilti didelių kliūčių pažangai, jei skirtingos suinteresuotosios šalys turi informacijos, pagrįstos skirtingais apibrėžimais ir matavimo ribomis. Holistinis statistinis metodas, aprašytas Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacijos Turizmo tvarumo matavimo statistinėje sistemoje (2022), padeda įveikti šias informacijos kliūtis ir paremti labiau įsitraukusį ir įtraukesnį sprendimų priėmimą. Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacijos Turizmo tvarumo matavimo statistinė sistema (2022) apima turizmo ekonominės, aplinkosaugos bei socialinės dimensijų matavimą ir yra pritaikoma visais

erdviniiais masteliais nuo vietinės turizmo vietovės iki pasaulinio masto. Universalus mastelio sistema yra siejama su tuo, koks nustatomas matavimo tikslas. Naudojant Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacijos Turizmo tvarumo matavimo statistinę sistemą (2022) pastebimos naudos: pagrindo sukūrimas, kad būtų galima pateikti bendrą, nuoseklų ir išsamų turizmo tvarumo ir jo tendencijų vaizdą; bendros kalbos turizmo tvarumo, turizmo subjektų ir kitų pagrindinių politikos sričių, tokių kaip planavimas, pramonė, infrastruktūra, aplinka, socialiniai reikalai, finansai ir centriniai bankai, atžvilgiu sukūrimas; turizmo veiklos rezultatų ir skirtingų politikos kryptių poveikio nuoseklus palyginimas su kitais sektoriais ir skirtingose vietose; pagrindas nustatyti ir įvertinti galimybes naudoti naujus ir alternatyvius duomenų šaltinius; duomenų rinkimo ir organizavimo koordinavimo, mokymo ir gebėjimų stiprinimo veiksmingumo gerinimas, institucinių turizmo statistikos valdymo ir valdymo susitarimų tobulinimas. Vertinant ekonominį aspektą, statistinėje sistemoje jis integruojamas į daugiaplanį vertinimą greta socialinės ir aplinkosauginės dimensijų.

Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacijos, Europos Bendrijų statistikos tarnybos, Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos Turizmo palydovinės sąskaitos (2008) sukūrimas apima išsamią visų prekių ir paslaugų, kurios gali būti siejamos su turizmu, paklausos aspektų analizę, nustatant sąsają su tokių prekių ir paslaugų tiekimu šalies viduje arba už jos ribų ir aprašant, kaip ši pasiūla (vidaus arba importuotų produktų) sąveikauja su kita ekonomine veikla, kaip atskaitos tašką naudojant pasiūlos informaciją ir lenteles. Turizmo palydovinės sąskaitos (2008) tikslas – detaliam išanalizuoti visus prekių ir paslaugų paklausos aspektus, susijusius su lankytojų veikla; stebėti operatyvinę sąsają su tokių prekių tiekimu ir paslaugų teikimu ekonomikoje; apibūdinti, kaip ši pasiūla sąveikauja su kita ekonomine veikla. Turizmo palydovinės sąskaitos (2008) sistema turėtų užtikrinti didesnę vidinę turizmo statistikos suderinamumą su likusia šalies statistikos sistema, taip pat padidinti šių duomenų tarptautinį palyginamumą. Kadangi 2008 m. Tarptautinės turizmo statistikos rekomendacijos jau pateikia pagrindinį konceptualų suderinamumą su kitomis statistikos sistemomis, pavyzdžiui, Nacionalinių sąskaitų sistema (2008) bei Mokėjimų balanso ir tarptautinių investicijų padėties vadovu, Turizmo palydovinė sąskaita (2008) remiasi šiuo nuoseklumu ir suteikia papildomų išteklių susieti turizmo statistiką su standartinėmis Nacionalinių sąskaitų lentelėmis. Kadangi šiai priemonei reikalingas skirtingų naudojamų duomenų šaltinių nuoseklumas, jiems keliamos griežtesnės sąlygos, ypač suderinant skirtingus duomenis, dėl ko atsiranda galimybė įvertinti nuoseklius kintamuosius, kurie tiksliau atspindi tiesioginį ekonominį turizmo indėlį ir jo tarpusavio priklausomybę su likusia šalies ekonomika.

Turizmo palydovinėje sąskaitoje (2008) pateikiama: makroekonominiai suvestiniai rodikliai, apibūdinantys turizmo apimtį ir tiesioginį ekonominį indėlį, pavyzdžiui, turizmo tiesioginė bendroji pridėtinė vertė ir turizmo tiesioginis bendrasis vidaus produktas, atitinkantys panašius visos ekonomikos ir kitos gamybinės ūkinės veiklos bei

funkcinių interesų sričių suvestinius rodiklius; išsamūs duomenys apie turizmo vartojimą, platesnė sąvoka, siejama su lankytojų, kaip vartotojų, veikla, ir aprašymas, kaip šią paklausą tenkina vidaus pasiūla ir importas, integruoti į lenteles, gautas iš pasiūlos ir panaudojimo lentelių, kurias galima sudaryti tiek esamomis, tiek ir lyginamosiomis kainomis; išsamios turizmo šakų gamybos sąskaitos, įskaitant duomenis apie užimtumą, sąsajas su kita gamybine ekonomine veikla ir bendrojo pagrindinio kapitalo formavimą; ryšys tarp ekonominių duomenų ir nepiniginės informacijos apie turizmą, pavyzdžiui, kelionių (ar apsilankymų) skaičius, kelionės trukmė, tikslas, režimas ekonominių kintamųjų charakteristikoms nurodyti. Turizmo palydovinę sąskaitą (2008) galima vertinti kaip 10 suvestinių lentelių rinkinį, kurių kiekvienoje yra pagrindiniai duomenys: atvykstamojo, vietinio turizmo ir išvykstamojo turizmo išlaidos; vidaus turizmo išlaidos; turizmo pramonės produkcijos sąskaitos; turizmui priskiriama bendroji pridėtinė vertė (BPV) ir turizmo bendrasis vidaus produktas (BVP); užimtumas; investicijos; valdžios sektoriaus vartojimas; nepiniginiai rodikliai. Turizmo palydovinės sąskaitos (2008) metodinė sistema turėtų būti vertinama iš dviejų skirtingų perspektyvų: kaip statistikos priemonė, kuri papildo sąvokas, apibrėžimus, suvestinius duomenis ir klasifikacijas, jau pateiktas 2008 m. Tarptautinėse turizmo statistikos rekomendacijose, ir suskirsto jas į analitines lenteles, elementus, skirtus regionų, šalių ar šalių grupių įverčiams palyginti. Šiuos elementus taip pat galima palyginti su kitais tarptautiniu mastu pripažintais makroekonominiais suvestiniais rodikliais. Kadangi sistemoje pateikiamos gairės šalims toliau plėtoti savo turizmo statistikos sistemą, pagrindinis tikslas yra sudaryti Turizmo palydovinę sąskaitą, kuria būtų galima vertinti tokios sistemos sintezę. Nepaisant to, kad šalys neprivalo sudaryti Turizmo palydovinės sąskaitos (2008), šios sąskaitos lentelių sudarymas turi būti suprantamas kaip svarbus žingsnis procese, kuriuo siekiama toliau plėtoti ir integruoti turizmo statistiką į šalies nacionalinę apskaitos sistemą. Šalys, kurios įdiegė arba įtraukė turizmo palydovinę sąskaitą į savo nacionalinių sąskaitų sistemą, patyrė tokios priemonės svarbą gerinant turizmo statistikos aprėptį ir kokybę, taip pat atliekant makroekonominę turizmo analizę (Jungtinių Tautų Turizmo palydovinė sąskaita, 2008). Šioje daugiaplanėje metodinėje sistemoje ekonominis aspektas vertinamas greta integruojant aplinkosauginius ir socialinius rezultatus.

Hanafta ir kt. darbe „Atsakinga turizmo praktika ir gyvenimo kokybė: Langkawi salos bendruomenių perspektyva“ (2016) siekiama patikrinti tiesioginį ir netiesioginį gyventojų suvokimą apie turizmo plėtros poveikį gyvenimo kokybei, daugiausia dėmesio skiriant slopinančiam atsakingo turizmo praktikos poveikiui. Tyrimu siekiama iširti, ar atsakingas turizmas turi įtakos ryšiui tarp gyventojų suvokimo apie turizmo plėtrą ir gyvenimo kokybės. Remiantis pagrindinių turizmo poveikio tyrimų apžvalgomis, nagrinėjami įvairūs gyventojų suvokimo apie turizmo plėtrą veiksniai. Tyrimo sistemos pritaikymas apima svarbų šio tyrimo tikslą, integruojantį visus svarbius veiksnius, formuojančius ir darančius įtaką gyventojų suvokimui apie turizmo plėtrą.

Mokslininkų tyrimo duomenims Langkawi saloje rinkti buvo naudojamas savarankiškai pildomas klausimynas, išplatinant anketas ir taikant kvotinės atrankos metodą, pagrįstą populiacijos dydžiu. Duomenys buvo renkami du mėnesius, anketa buvo pildoma savarankiškai, išdalinta ir renkama ją užpildžius. Empirinis tyrimas buvo atliekamas integruojant tris dimensijas – ekonominę, aplinkosauginę ir socialinę. Turizmo plėtros suvokimas buvo matuojamas 23 rodikliais: ekonominiam poveikiui įvertinti skirti keturi rodikliai, aplinkosauginiam – keturi, socialiniam – trys. Taip pat analizuotas atsakingas turizmo vietovės planavimas, kurio poveikiui įvertinti naudoti keturi rodikliai, atsakinga aplinkosaugos praktika ir gyvenimo kokybė, kurioms įvertinti taip pat naudota po keturis rodiklius. Gyventojų suvokimo apie turizmo plėtrą apžvalga atskleidė tris esminius aspektus – ekonominius, socialinius bei kultūrinius ir kompleksinį požiūrį. Tyrime įvertinta, kad turizmo plėtra lemia geresnę gyvenimo kokybę, kurią įtakoja atsakingas turizmas (Hahafiah ir kt., 2016).

Musavengane ir Steyno tyrimas „Atsakingo turizmo praktika Keiptauno viešbučių subsektoriuje“ (2013), atliktas Keiptaune, buvo paskatintas tarptautinio turizmo politikos formuotojų susirūpinimo dėl tvaraus verslo praktikos įgyvendinimo su turizmu susijusiose organizacijose efektyvumo. Tyrimas, atliktas integruojant tris – aplinkos, visuomenės ir ekonomikos – sritis, kelia klausimus apie Pietų Afrikos nacionalinio turizmo departamento veiksmingumą ugdant, skatinant ir informuojant apie atsakingo turizmo reikalavimus ir praktiką Keiptauno viešbučių sektoriuje. Duomenims apie atsakingo turizmo praktiką rinkti buvo panaudotas šimto Keiptauno viešbučių pavyzdys. Anketa buvo apklausta dešimt viešbučių vadovų. Anketa buvo parengta remiantis literatūros analize, kuri taip pat suteikė teorinį pagrindą interviu temoms plėtoti. Buvo analizuojamos žinių apie atsakingą turizmą gairės, atsakingo turizmo iniciatyvų praktikavimo ar nepaisymo priežastys ir narystė viešbučiuose. Siekta išaiškinti, ar viešbučiai dirba atsakingai, kaip jie gali veikti atsakingai, jeigu nežino *atsakingo turizmo* sąvokos. Musavengane ir Steyno (2013) tyrime ekonomiškai atsakingo turizmo gairių praktika Keiptauno viešbučių pramonėje buvo analizuota integruojant šešis tiriamus ekonominius kintamuosius: turizmo veiklos ekonominio poveikio įvertinimą, intensyvesnius ekonominius ryšius ir sumažėjusį nutekėjimą, bendruomenės dalyvavimą, skaidrų įdarbinimą ir sąžiningą atlyginimą, vietinės rinkodaros ir produktų kūrimą bei skatinimą, teisingą verslą ir sąžiningas kainas. Keturi kintamieji, kurie buvo vertinti siekiant nustatyti socialiai atsakingą turizmo praktiką: vietos bendruomenių įtraukimas į planavimą ir sprendimų priėmimą, turizmo veiklos socialinio poveikio įvertinimas, pagarba socialinei ir kultūrinei įvairovei bei jautrumas priimančiosios šalies kultūrai. Taip pat buvo integruoti trys aplinkosauginiai kintamieji: aplinkosauginis sąmoningumas kuriant savo turizmo veiklą, tvarus gamtos išteklių naudojimas, biologinės įvairovės išlaikymas. Mokslininkų tyrimas parodė, kad Keiptauno viešbučiai yra gana gerai informuoti apie įmonių socialinę atsakomybę ir paprastai gerai išmano aplinkosaugos atsakomybės iniciatyvas, tačiau viešbučių pramonėje yra menkai su-

prantama atsakingo turizmo koncepcija, ir tai paaiškina lėtą jos gairių taikymą bei praktiką. Tyrimas atskleidė, kad dauguma Keiptauno viešbučių vertina turizmo veiklos ekonominį poveikį.

Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija, bendradarbiaudama su Jungtinių Tautų statistikos skyriumi, skatina Turizmo tvarumo matavimo statistinės sistemos (2022) kūrimą, siekiant visoms pasaulio šalims sudaryti bendrą sistemą, pagal kurią būtų galima įvertinti turizmo poveikį ir indėlį ekonomikai, visuomenei ir aplinkas tiek nacionaliniu, tiek subnacionaliniu lygmenimis. Turizmo tvarumo matavimo statistinė sistema (2022) yra Jungtinių Tautų statistikos komisijos pripažinta sistema, skirta turizmo indėliui įgyvendinant tvarios plėtros darbotvarkę stebėti. Tai vertinga orientacinė priemonė, skirta šalims teikti patikimus, palyginamus ir integruotus duomenis, kad būtų galima geriau vadovautis priimant sprendimus ir politiką, susijusią su tvariu turizmu, įskaitant Darnaus vystymosi tikslus. Sistemoje integruoti pagrindiniai statistiniai duomenys ir rodikliai vertinant turizmo socialinį, aplinkosauginį ir ekonominį poveikį nacionaliniu, subnacionaliniu ar globaliu lygmenimis. Kiekvienai poveikio dimensijai įvertinti naudojama po aštuonis rodiklius. Ekonominė dimensija: turizmo pramonės pridėtinė vertė, turizmo BVP, turizmo įstaigos, turizmo išlaidos, turizmo infrastruktūra, užimtumas turizmo srityje, turizmo įstaigų demografija, investicijos. Aplinkosauginei dimensijai: vandens naudojimas turizmo pramonėje (įskaitant nuotekų srautus), energijos naudojimas turizmo pramonėje, ŠESD emisijos, kurias sukelia turizmo pramonė, kietosios atliekos, susidarančios turizmo pramonėje, žemės naudojimas (įskaitant jūrų teritorijas), ekosistemų būklė ir paslaugos su turizmu susijusioms vietovėms, laukinė gamta saugomose teritorijose / parkuose, žalieji darbai. Socialinei dimensijai: kultūra / paveldas, sveikata, išsilavinimas, bendruomenė, lankytojų suvokimas, turizmo valdymas, priimamumas, padorus darbas. Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija, kaip turizmo Darnaus vystymosi rodiklių 8.9.1 „Tiesioginis turizmas BVP“ ir 12.b.1 „Standartinių apskaitos priemonių, skirtų ekonominiams ir aplinkosaugos turizmo aspektams stebėti, diegimas“ skatintoja, renka, tikrina ir teikia nacionalinio lygio duomenis apie šiuos rodiklius Jungtinių Tautų statistikos skyriui. Turizmo tvarumo matavimo statistinės sistemos (2022) gairėse teigiama, kad turizmo tvarumo vertinimas yra labai svarbus, siekiant pagerinti politikos veiksmus, skirtus darniam vystymuisi, ir skatins vieną bendrą statistikos kalbą, kurią būtų galima pritaikyti įvairiose šalyse ir skirtinguose ekonomikos sektoriuose, o turizmo balsas būtų išgirstas priimant pagrindinius sprendimus. Siekiama, kad ši sistema taptų trečiuoju tarptautiniu turizmo standartu po Tarptautinių rekomendacijų dėl turizmo statistikos ir Turizmo palydovinės sąskaitos (Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacijos Turizmo tvarumo matavimo statistinė sistema, 2022).

Mathew ir Kuriakose darbe „Atsakingo turizmo vertinimas: suinteresuotosiomis šalimis pagrįstos skalės kūrimas“ (2018) teigiama, kad atsakingą turizmą įvertinti yra sudėtinga, nes vertinimas susideda iš kelių sudėtingų ir neapčiuopiamų rodiklių. Darbe teigiama, kad daugelis turizmo kryptių akcentuoja atsakingo turizmo žymą, neatsižvel-

giant į jos tinkamumą ir teorinius pagrindus, todėl tai yra sunkiai suprantama koncepcija. Šis klausimas tampa dar svarbesnis, kai koncepcija sulaukia pasaulinio dėmesio dėl padidėjusio jos poveikio bendruomenei ir pragyvenimui, todėl autoriai siekia apibrėžti atsakingo turizmo rodiklius, kad būtų galima atskirti vietoves, remiantis turizmo atsakomybe suinteresuotųjų šalių atžvilgiu. Autoriai bando pateikti teorinį atsakingo turizmo pagrindą ir sukurti atsakingo turizmo matavimo priemonę. Pradinis žingsnis buvo sukurti elementus trims dimensijoms: ekonominei, socialinei ir aplinkosauginei atsakomybei, pasitelkiant literatūros tyrimą, po kurio buvo atliktas giluminis interviu ir ekspertų nuomonės tyrimas su ekspertų grupe. Siekiant nustatyti elementus, buvo atsižvelgta į pagrindines atsakingo turizmo politikos gaires, Pietų Afrikos atsakingo turizmo gaires, atsakingo turizmo kriterijus, Keiptauno deklaraciją ir Keralos deklaraciją. Trys atsakingo turizmo sritys vertintos analizuojant kintamuosius, kurie identifikuoti remiantis mokslinės literatūros analize. Ekonominė atsakomybė vertinta analizuojant šešis rodiklius: įsidarbinimo galimybes, įgūdžių ugdymą, pragyvenimo lygį, vietos produkcijos pirkimą, vietinių įmonių paramą ir integruotą turizmo vietos ekonomiką. Socialinė atsakomybė vertinta analizuojant trylika rodiklių: vietos meno ir kultūros rėmimą, vietinių suvenyrų reklamavimą, kultūrą, paveldą ir tradiciją, vietos bendruomenės įtraukimą, socialinės plėtros programas, vietos infrastruktūros plėtrą, vietos kraštovaizdžio išsaugojimą, kultūrinius mainus, įsidarbinimo galimybes „atsilikusiems“ žmonėms, pagrindinių patogumų gerinimą, paramą nepalankioje padėtyje esančių žmonių įmonėms, mokymus įsitraukti, visuomenės informuotumą. Aplinkosauginė dimensija vertinta analizuojant keturis rodiklius: gamtos apsaugą, aplinkosauginį sąmoningumą, atliekų mažinimą ir atliekų tvarkymą. Mathew ir Kuriakose (2018) sukurta ir patikrinta skalė gali būti naudojama vertinant kelionių vietas, atsižvelgiant į jų atsakomybę vietos ekonomikai, pastangas socialinei plėtrai ir kultūros išsaugojimui bei aplinkos išsaugojimui. Tai paskatintų politikos formuotojų, turizmo planuotojų, tyrėjų ir su turizmu susijusių ekspertų kūrybines pastangas stiprinti tvarumo iniciatyvas gerinant turizmo vietovių kokybę ir susijusias intervencijas, ypač teikiant paskatas. Autorių teigimu, ši suinteresuotosiomis šalimis pagrįsta priemonė taip pat suteikia daugiau vilčių dėl įtraukaus požiūrio ir bendradarbiavimo su suinteresuotosiomis šalimis įgyvendinimo.

Xin ir Chan darbo „Kelionių organizatorių perspektyvos apie atsakingo turizmo rodiklius Kinabalu nacionaliniame parke, Sabahe“ (2014) tyrimo tikslas – ištirti kelionių organizatorių požiūrį į atsakingo turizmo rodiklius. Empirinis vertinimas atliekamas Kinabalu nacionaliniame parke, Sabaho valstijoje, Malaizijoje. Siekiant išsiaiškinti atsakingo turizmo rodiklius kelionių organizatorių požiūriu, atlikti giluminiai interviu, tyrime dalyvavo 25 kelionių organizatoriai. Tyrimu siekta suprasti kelionių organizatorių valdymo modelį, ištirti respondentų poziciją ir išgauti pagrįstus duomenis. Socialinis konstruktyvizmas-interpretatyvizmas yra taikomas kaip šio tyrimo interpretacinis pagrindas, kadangi jo tikslas – ištirti žmonių elgesį, susijusį su jų požiūriu į atsakingo turizmo rodiklius. Tyrime naudojami keturi pagrindiniai atsakingo turizmo

principai – ekologiniai, ekonominiai, kultūriniai ir socialiniai. Išvadose pateikiamos keturios rodiklių temos ir 17 pagrindinių rodiklių, tarp kurių turizmo vietovės valdymas (darnaus turizmo viešoji politika, aktyvus įsitraukimas, vartotojų pasitenkinimas, informacija ir komunikacija, tinkamai išvystyta vietovė), ekonominė dimensija (turizmo indėlis į vietos ekonomiką, užimtumo lygis, užimtumo kokybė, turizmo tiekimo grandinės valdymas), ekologinė dimensija (stresas, transporto poveikio mažinimas, kraštovaizdžio ir biologinės įvairovės tvarkymas, išsaugojimas, atliekų tvarkymas) ir socialinė dimensija (gyventojų pasitenkinimas, infrastruktūros gerinimas) bei kultūrinė dimensija (saugomas ir stiprinamas kultūros paveldas, vietos identitetas ir turtas). Sudaryta atsakingo turizmo vertinimo metodologija leido įvertinti atsakingo turizmo rodiklių pagrindinę reikšmę kelionių organizatorių požiūriu (Xin ir Chan, 2014).

Sangkhaduano ir kt. darbe „Ryšys tarp atsakingos turizmo praktikos, turizmo vietovės tvarumo ir gyvenimo kokybės: jūrų nacionalinio parko bendruomenių perspektyva“ (2021) bandoma nustatyti priimančių bendruomenių suvoktos atsakingo turizmo praktikos poveikį suvokiamam turizmo vietovių tvarumui ir gyvenimo kokybei jose, taip pat priimančių bendruomenių suvoktos turizmo vietovės tvarumo įtaką suvokiamai gyvenimo kokybei. Tyrimas atliktas įtraukus 355 dalyvius iš vietos bendruomenių Haad Chao Mai jūrų nacionaliniame parke, Tailande. Ryšys tarp kintamųjų aiškinamas konceptualiu modeliu ir tyrimo hipotezėmis. Atsakingo turizmo praktikos suvokimas buvo matuojamas dešimtimi kriterijų, susidedančių iš trijų dimensijų: ekonominės atsakomybės, socialinės atsakomybės ir aplinkosauginės atsakomybės. Šie elementai buvo pritaikyti remiantis mokslininkų (Hanafiah ir kt., 2016; Mathew ir Sreejesh, 2017; Hafiz, Jamaluddin, Zulkifly ir Otuman, 2014) tyrimais. Suvokimas apie turizmo vietovės tvarumą buvo matuojamas dešimtimi kriterijų, apimant tris dimensijas: ekonominį tvarumą, socialinį tvarumą ir aplinkos tvarumą. Jie buvo pritaikyti iš Mathew ir Sreejesho (2017), Lee ir Jan (2019) ir Mearns (2011) tyrimų. Suvokimas apie gyvenimo kokybę buvo matuojamas dvylika rodiklių, sudarytų pagal keturias kategorijas: materialinė gerovė, bendruomenės gerovė, emocinė gerovė ir sveikatos bei saugos gerovė. Gyvenimo kokybės rodikliai buvo pritaikyti iš Mathew ir Sreejesho (2017) ir Kim ir kt. (2013) tyrimų. Mokslininkų darbe buvo sukurta konceptuali santykio tarp atsakingo turizmo praktikos, turizmo vietovės tvarumo ir gyvenimo kokybės sistema. Tai paaiškino, kad suvokiama atsakingo turizmo praktika turi teigiamą įtaką suvokiamam turizmo vietovės tvarumui ir teigiamai veikia gyvenimo kokybę, o suvokiamas turizmo vietovės tvarumas – suvoktą gyvenimo kokybę. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad ekonominiai, socialiniai ir aplinkosaugos aspektai, susiję su kelionės tikslo tvarumu, buvo labai svarbūs, kad priimančiosios bendruomenės suprastų gyvenimo kokybę. Suvokiama atsakingo turizmo praktika turėjo reikšmingą įtaką suvokiamam turizmo vietovės tvarumui ir suvokiamai gyvenimo kokybei. Be to, suvokiamas kelionės tikslo tvarumas turėjo įtakos suvokiamai gyvenimo kokybei. Daroma išvada, kad atsakingo turizmo praktikos įtraukimas į vietos plėtros planą gali

sudaryti sąlygas tvarumui ir geresnei priimančiųjų bendruomenių gyvenimo kokybei, o tai gali padaryti parką sėkmingą ekoturizmo vieta. Mokslininkų tyrimas prisideda prie žinių ir supratimo apie atsakingo turizmo praktiką ir jos teigiamą poveikį turizmo vietovės tvarumui bei gyvenimo kokybei, tai turi esminę reikšmę akademiniam ir administraciniam darbui turizmo srityje. Autorių teigimu, atitinkamos vyriausybės agentūros turėtų skatinti suinteresuotąsias turizmo šalis elgtis etiškai, kad turizmo vietovės būtų tvarios. Tyrime integruotos trys – ekonominė, socialinė ir aplinkosauginė – dimensijos leido atskleisti integruotą požiūrį į atsakingo turizmo praktiką.

Mathew ir Sreejesho darbo „Atsakingo turizmo įtaka turizmo vietovių tvarumui ir bendruomenės gyvenimo kokybei“ (2017) pagrindinis tikslas – ištirti suvokto atsakingo turizmo įtaką suvokiamai bendruomenių gyvenimo kokybei turizmo vietovėse ir išanalizuoti tarpininkaujantį suvoktą vietovės tvarumo vaidmenį. Tyrimu bandoma nustatyti atsakingo turizmo ir gyvenimo kokybės ryšį, pasitelkiant turizmo vietovės tvarumą kaip tarpinį mechanizmą. Tyrimu siekiama sukurti suvokiamą tvaraus turizmo vietovių valdymo modelį, siekiant pagerinti bendruomenės gyvenimo kokybę. Pagrindiniai šio tyrimo konstruktai apima suvokiamą apie atsakingą turizmą, turizmo vietovės tvarumą, gyvenimo kokybę ir vietos gyventojų pasitenkinimą gyvenimu. Jiems įvertinti naudojami keturi pagrindiniai požiūriai – ekonominis, socialinis, kultūrinis ir aplinkosauginis. Nustatyta, kad vietos bendruomenės gyventojams suvokiamas atsakingas turizmas vaidina pagrindinį vaidmenį formuojant suvokiamą turizmo vietovės tvarumą, o tai daro įtaką jų suvokiamai gyvenimo kokybei. Tyrimas atskleidė, kad palankus vietos gyventojų suvokimas apie atsakingo turizmo praktiką turi reikšmingą teigiamą ryšį su vietovės tvarumu (ekonominiu, socialiniu, kultūriniu ir aplinkosauginiu), kurį suvokia vietos bendruomenė, ir bendruomenės gyvenimo kokybe (bendruomenės gerove, emocine gerove, sveikatos ir saugumo gerove). Įvertinta, kad bendrą gyvenimo kokybę lemia tvarus kelionės tikslas ir atsakingo turizmo iniciatyvos. Taigi, Mathew ir Sreejesho (2017) tyrimo išvados turi įtakos sėkmingam turizmo verslo valdymui, taip pat bendruomenės tvarumui ir jų gerovei, integruojant ekonominį, socialinį, kultūrinį ir aplinkosauginį aspektus.

Šiuose moksliniuose darbuose išskiriami ekonominės, sociokultūrinės, aplinkosauginės dimensijų rodikliai. Kai kurie autoriai darbuose taip pat išskiria atsakingo turizmo vietovės planavimo / valdymo, atsakingos aplinkosaugos praktikos ir gyvenimo kokybės rodiklius. Nepaisant mokslininkų analizuojamų skirtingų požiūrių, nėra bendros daugiaplanio vertinimo sistemos, kuri leistų įvertinti atsakingo turizmo poveikį ekonomine išraiška. Daugelyje darbų analizė atliekama darnaus vystymosi kontekste, neskiriant dėmesio ekonominei išraiškai. Analizuotuose mokslininkų darbuose naujų rodiklių aibė pateikiama 3 priede.

Remiantis mokslininkų tyrimuose išskiriamais pasikartojančiais atsakingo turizmo rodikliais, sudaryti rodiklių rinkiniai kiekvienai atsakingo turizmo dimensijai vertinti. 11 lentelėje pateikiami atsakingo turizmo poveikio vertinimo ekonominės dimensijos rodikliai.

11 lentelė. Atsakingo turizmo poveikio vertinimo ekonominės dimensijos aspektu rodikliai

Ekonominiai rodikliai / Šaltiniai	JT Pasaulio turizmo organizacijos Turizmo tvarumo matavimo statistinė sistema (2022)	JT Pasaulio turizmo organizacijos, <i>Eurostat</i> , EBPO Turizmo palydovinė sąskaita (2008)	Hanafiah ir kt. (2016)	Musavengane ir Steyn, (2013)	Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija (2020)	Mathew ir Kuriakose (2018)	Xin ir Chan (2014)	Sangkhaduan ir kt. (2021)	Mathew ir Sreejesh (2017)
Vietinių produktų pirkimas								+	+
Pragyvenimo išlaidos			+			+			
Įsidarbinimo galimybės			+			+		+	+
Užimtumas turizmo srityje	+				+		+		
Įgūdžių lavinimas						+			+
Vietos verslo rėmimas						+	+		+
Turizmo institucijos	+						+		
Turizmo išlaidos	+				+				
Turizmo infrastruktūros turto sąskaita	+				+				
Atvykstamojo, vidaus ir išvykstamojo turizmo išlaidos		+							
Vidaus turizmo išlaidos		+							
Turizmo BVP		+			+				
Aiškus gyvenimo lygio pagerėjimas							+		
Intensyvesni ekonominiai ryšiai ir sumažėjęs nutekėjimas				+					
Vietos investicijos		+							
Vietos produkcija				+		+			
Turizmo industrijos pridėtinė vertė					+				
Turizmo pramonės produkcijos sąskaitos		+							

Ekonominiai rodikliai / Šaltiniai	JT Pasaulio turizmo organizacijos Turizmo tvarumo matavimo statistinė sistema (2022)	JT Pasaulio turizmo organizacijos, <i>Eurostat</i> , EBPO Turizmo palydovinė sąskaita (2008)	Hanafiah ir kt. (2016)	Musavengane ir Steyn, (2013)	Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija (2020)	Mathew ir Kuriakose (2018)	Xin ir Chan (2014)	Sangkhaduan ir kt. (2021)	Mathew ir Sreejesh (2017)
Pajamos, viršijančios išlaidas			+						
Turizmo srautas (apimtis ir vertė) turizmo srityje	+						+		
Turizmo tiekimo grandinė							+		

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis mokslinės literatūros analize.

11 lentelėje išskiriami tokie mokslinės literatūros autorių tyrimuose dažniausiai naudoti atsakingo turizmo poveikio ekonominės dimensijos vertinimo rodikliai kaip turizmo srautas, turizmo išlaidos, turizmo infrastruktūra, užimtumas turizmo srityje, įsidarbinimo galimybės, atvykstamojo, vidaus, išvykstamojo turizmo išlaidos, turizmo pramonės produkcijos sąskaitos, vietos investicijos, pragyvenimo išlaidos, vietos produkcija, turizmo industrijos pridėtinė vertė, turizmo BVP, vietos verslo rėmimas, aiškus gyvenimo lygio pagerėjimas, vietinių produktų pirkimas, įgūdžių lavinimas, turizmo veikla, vidaus turizmo išlaidos, intensyvesni ekonominiai ryšiai ir sumažėjęs nutekėjimas, pajamos, viršijančios išlaidas, turizmo tiekimo grandinė. Įsidarbinimo galimybės yra rodiklis, kuris vertinant atsakingą turizmą naudojamas net keturiuose iš devynių mokslinės literatūros šaltinių. Užimtumas turizmo srityje ir vietos verslo rėmimas – rodikliai, naudojami trijuose šaltiniuose iš devynių. Iš viso identifikuotas 21 atsakingo turizmo poveikio vertinimo ekonominės dimensijos rodiklis. Visi jie integruojami į empirinį disertacijos tyrimą.

12 lentelėje pateikiami atsakingo turizmo poveikio vertinimo sociokultūrinės dimensijos rodikliai.

12 lentelė. Atsakingo turizmo poveikio vertinimo sociokultūrinės dimensijos aspektu rodikliai

Sociokultūriniai rodikliai / Šaltiniai	JT Pasaulio turizmo organizacijos Turizmo tvarumo matavimo statistinė sistema (2022)	JT Pasaulio turizmo organizacijos, <i>Eurostat</i> , EBPO Turizmo palydovinė sąskaita (2008)	Hanafiah ir kt. (2016)	Musavengane ir Steyn (2013)	Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija (2020)	Mathew ir Kuriakose, (2018)	Xin ir Chan (2014)	Sangkhaduan ir kt. (2021)	Mathew ir Sreejesh (2017)
Tikslų siekimas							+		
Prieinamumas					+		+		
Nauda bendruomenei							+		
Bendruomeninis / socialinis poveikis							+		
Įdarbinimo galimybių sukūrimas „atsilikusiesiems“						+		+	+
Laisvalaikio veikla			+						+
Kultūrinė veikla			+						
Kultūriniai mainai						+			+
Kultūra / paveldas					+	+	+		+
Padorus darbas						+			
Infrastruktūros plėtra						+	+		
Švietimas / socialinio ugdymo programos					+	+	+		+
Lyčių lygybė							+		
Geras reljefo valdymas							+		
Sveikatos rezultatai					+				
Vietos bendruomenės įsitraukimas						+	+	+	+
Vietinis pasitenkinimas							+		
Turistų skaičius	+						+		
Vietos kraštovaizdžio išsaugojimas						+			
Vietos meno ir kultūros propagavimas			+						

Sociokultūriniai rodikliai / Šaltiniai	JT Pasaulio turizmo organizacijos Turizmo tvarumo matavimo statistinė sistema (2022)	JT Pasaulio turizmo organizacijos, <i>Eurostat</i> , EBPO Turizmo palydovinė sąskaita (2008)	Hanafiah ir kt. (2016)	Musavengane ir Steyn (2013)	Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija (2020)	Mathew ir Kuriakose, (2018)	Xin ir Chan (2014)	Sangkhaduan ir kt. (2021)	Mathew ir Sreejesh (2017)
Visuomenės sąmoningumas									+
Patenkinti turistai	+				+		+		
Socialiniai ir bendruomeniniai rodikliai (pvz., nusikalstamumas)	+								

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis mokslinės literatūros analize.

12 lentelėje išskiriami tokie mokslinės literatūros autorių tyrimuose dažniausiai naudoti atsakingo turizmo poveikio sociokultūrinės dimensijos vertinimo rodikliai kaip tikslų siekimas, prieinamumas, nauda bendruomenei, bendruomeninis / socialinis poveikis, įdarbinimo galimybių sukūrimas „atsilikusiesiems“, laisvalaikio veikla, kultūrinė veikla, kultūriniai mainai, kultūra / paveldas, padorus darbas, infrastruktūros plėtra, švietimas / socialinio ugdymo programos, lyčių lygybė, geras reljefo valdymas, sveikatos rezultatai, vietos bendruomenės įsitraukimas, vietinis pasitenkinimas, turistų skaičius, vietos kraštovaizdžio išsaugojimas, vietos meno ir kultūros propagavimas, visuomenės sąmoningumas, patenkinti turistai, socialiniai ir bendruomeniniai rodikliai (nusikalstamumas). Kultūra, paveldas, švietimas, socialinio ugdymo programos, vietos bendruomenės įsitraukimas yra rodikliai, kurie vertinant atsakingą turizmą naudojami net keturiuose iš devynių mokslinės literatūros šaltinių. Įdarbinimo galimybių sukūrimas „atsilikusiesiems“ ir patenkinti turistai – rodikliai, naudojami trijuose šaltiniuose iš devynių. Iš viso identifikuoti 23 atsakingo turizmo poveikio vertinimo sociokultūrinėje dimensijoje rodikliai. Visi jie integruojami į empirinį disertacijos tyrimą.

13 lentelėje pateikiami atsakingo turizmo poveikio vertinimo aplinkosauginės dimensijos rodikliai.

13 lentelė. Atsakingo turizmo poveikio vertinimo aplinkosauginės dimensijos aspektu rodikliai

Aplinkosauginiai rodikliai / Šaltiniai	JT Pasaulio turizmo organizacijos Turizmo tvarumo matavimo statistinė sistema (2022)	JT Pasaulio turizmo organizacijos, <i>Eurostat</i> , EBPO Turizmo palydovinė sąskaita (2008)	Hanafiah ir kt. (2016)	Musavengane ir Steyn (2013)	Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija (2020)	Mathew ir Kuriakose, (2018)	Xin ir Chan (2014)	Sangkhaduan ir kt. (2021)	Mathew ir Sreejesh (2017)
Klimato kaita							+		
Ekologija ir aplinkosaugos problemos			+					+	+
Su turizmu susijusių vietovių ekosistemų būklė ir paslaugos	+				+		+		
Energija	+				+		+		
ŠESD emisijos	+				+				
Tvarumas							+		
Žalieji darbai					+				
Naudojimo intensyvumas							+		
Vietos investicijos ir infrastruktūra (įskaitant nuotekų srautus)					+				
Žemės turto sąskaita (įskaitant jūrines teritorijas)	+				+				
Šviesos ir triukšmo kontrolė / valdymas							+		
Tarša			+						
Gamtos išteklių tauso- jimo skatinimas							+		
Gamtos apsauga						+	+	+	+
Transporto poveikio mažinimas							+		

Aplinkosauginiai rodikliai / Šaltiniai	JT Pasaulio turizmo organizacijos Turizmo tvarumo matavimo statistinė sistema (2022)	JT Pasaulio turizmo organizacijos, <i>Eurostat</i> , EBPO Turizmo palydovinė sąskaita (2008)	Hanafiah ir kt. (2016)	Musavergane ir Steyn (2013)	Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija (2020)	Mathew ir Kuriakose, (2018)	Xin ir Chan (2014)	Sangkhaduan ir kt. (2021)	Mathew ir Sreejesh (2017)
Ataskaita apie su turizmu susijusių vietovių ekosistemų būklę	+								
Nuotekų valymas							+		
Stresas							+		
Kietosios atliekos	+				+		+		
Atliekų tvarkymas			+			+		+	+
Vandens ištekliai	+				+		+		

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis mokslinės literatūros analize.

13 lentelėje išskiriami tokie mokslinės literatūros autorių tyrimuose dažniausiai naudoti atsakingo turizmo poveikio aplinkosauginės dimensijos vertinimo rodikliai kaip klimato kaita, ekologija ir aplinkosaugos problemos, su turizmu susijusių vietovių ekosistemų būklė ir paslaugos, energija, ŠESD emisijos, tvarumas, žalieji darbai, naudojimo intensyvumas, vietos investicijos ir infrastruktūra (įskaitant nuotekų srautus), žemės turto sąskaita (įskaitant jūrines teritorijas), šviesos ir triukšmo kontrolė / valdymas, tarša, gamtos išteklių tausojimo skatinimas, gamtos apsauga, transporto poveikio mažinimas, ataskaita apie su turizmu susijusių vietovių ekosistemų būklę, nuotekų valymas, stresas, kietosios atliekos, atliekų tvarkymas, vandens ištekliai. Gamtos apsauga ir atliekų tvarkymas yra rodikliai, kurie vertinant atsakingą turizmą naudojami net keturiuose iš devynių mokslinės literatūros šaltinių. Ekologija ir aplinkosaugos problemos, su turizmu susijusių vietovių ekosistemų būklė ir paslaugos, energija, kietosios atliekos, vandens ištekliai – rodikliai, naudojami trijuose šaltiniuose iš devynių. Iš viso identifikuoti 21 atsakingo turizmo poveikio vertinimo aplinkosauginės dimensijos rodikliai. Visi jie integruojami į disertacijos empirinį tyrimą.

Apibendrinant atsakingo turizmo poveikio daugiaplanio vertinimo kriterijų analizę, įvertinta, kad atsakingo turizmo tyrimuose vyrauja trys pagrindinės vertinimo dimensijos – ekonominė, sociokultūrinė, aplinkosauginė, kurioms įvertinti mokslinės literatūros

autorai naudoja įvairius rodiklių rinkinius. Atlikus mokslinės literatūros analizę identifiuoti atsakingo turizmo poveikio daugiaplanio vertinimo, integruojant ekonominę, sociokultūrinę ir aplinkosauginę dimensijas, pagrindiniai kriterijai (12 pav.).

Ekonominė dimensija	Sociokultūrinė dimensija	Aplinkosauginė dimensija
<ul style="list-style-type: none"> • Vietinių produktų pirkimas (E1) • Pragyvenimo išlaidos (E2) • Įsidarbinimo galimybės (E3) • Užimtumas turizmo srityje (E4) • Įgūdžių lavinimas (E5) • Vietos verslo rėmimas (E6) • Turizmo institucijos (E7) • Turizmo išlaidos (E8) • Turizmo infrastruktūros turto sąskaita (E9) • Atvykstantojo, vidaus ir išvykstantojo turizmo išlaidos (E10) • Vidaus turizmo išlaidos (E11) • Turizmo bendrasis vidaus produktas (BVP) (E12) • Aiškus gyvenimo lygio pagerėjimas (E13) • Intensyvesni ekonominiai ryšiai ir sumažėjęs nutekėjimas (E14) • Vietos investicijos (E15) • Vietos produkcija (E16) • Turizmo industrijos pridėtinė vertė (E17) • Turizmo pramonės produkcijos sąskaitos (E18) • Pajamos, viršijančios išlaidas (E19) • Turizmo šlautos (apimtis ir vertė) turizmo srityje (E20) • Turizmo tiekimo grandinė (E21) 	<ul style="list-style-type: none"> • Tikslų siekimas (S1) • Prieinamumas (S2) • Nauda bendruomenei (S3) • Bendruomeninis / socialinis poveikis (S4) • Įdarbinimo galimybių sukūrimas „atsilikusiesiems“ (S5) • Laisvalaikio veikla (S6) • Kultūrinė veikla (S7) • Kultūriniai mainai (S8) • Kultūra / paveldas (S9) • Padorus darbas (S10) • Infrastruktūros plėtra (S11) • Švietimas / socialinio ugdymo programos (S12) • Lyčių lygybė (S13) • Geras reljefo valdymas (S14) • Sveikatos rezultatai (S15) • Vietos bendruomenės įsitraukimas (S16) • Vietinis pasitenkinimas (S17) • Turistų skaičius (S18) • Vietos kraštovaizdžio išsaugojimas (S19) • Vietos meno ir kultūros propagavimas (S20) • Visuomenės sąmoningumas (S21) • Patenkinti turistai (S22) • Socialiniai ir bendruomeniniai rodikliai (pvz., nusikalstamumas) (S23) 	<ul style="list-style-type: none"> • Klimato kaita (A1) • Ekologija ir aplinkosaugos problemos (A2) • Su turizmu susijusių vietovių ekosistemų būklė ir paslaugos (A3) • Energija (A4) • ŠESD emisijos (A5) • Tvarumas (A6) • Žalieji darbai (A7) • Naudojimo intensyvumas (A8) • Vietos investicijos ir infrastruktūra (įskaitant nuotekų šlautos) (A9) • Žemės turto sąskaita (įskaitant jūrines teritorijas) (A10) • Šviesos ir triukšmo kontrolė / valdymas (A11) • Tarša (A12) • Gamtos išteklių tausojimo skatinimas (A13) • Gamtos apsauga (A14) • Transporto poveikio mažinimas (A15) • Ataskaita apie su turizmu susijusių vietovių ekosistemų būklę (A16) • Nuotekų valymas (A17) • Stresas (A18) • Kietosios atliekos (A19) • Atliekų tvarkymas (A20) • Vandens ištekliai (A21)

12 pav. Atsakingo turizmo poveikio daugiaplanio vertinimo kriterijai

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis mokslinės literatūros analize.

12 pav. pateikti atsakingo turizmo poveikio vertinimo pagrindinių raiškos dimensijų – ekonominės, sociokultūrinės, aplinkosauginės – kriterijai. Identifikuoti 21 ekonominio poveikio (E1–E21), 23 sociokultūrinio poveikio (S1–S23), 21 aplinkosauginio poveikio (A1–A21) vertinimo kriterijai. Visi jie integruojami į empirinį disertacijos tyrimą, kuriuo siekiama įvertinti atsakingo turizmo poveikį ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste. Rodiklių santrumpų sąrašas pateiktas 2 priede.

Apibendrinant atsakingo turizmo tyrimų geografinę aprėptį ir pagrindines mokslinių žurnalų, kuriuose publikuoti atsakingo turizmo tyrimai, kryptis, nepaisant plačios tarpžemyninės geografinės aprėpties, stokojama tyrimų Baltijos jūros šalių regione, tarp pagrindinių atsakingo turizmo tyrimų nematyti Lietuvos tyrėjų. Turinio atžvilgiu tyrimų aprėptyje išryškėja aplinkosauginė ir sociokultūrinė atsakingo turizmo dimensijos, stokojama ekonominio atsakingo turizmo aspekto. Atlikus mokslinės literatūros analizę ir sintezę atskleista, kad mokslininkai nagrinėja atsakingą turizmą turizmo vietovėje, atsakingo turizmo poveikį vietos bendruomenei, atsakingą turizmą turizmo suinteresuotųjų šalių kontekste, vertina atsakingo turizmo ekonominį poveikį, tačiau tai daroma labiau teoriniu lygmeniu. Įvertinus mokslininkų taikytus atsakingo turizmo modelius išryškėja sociokultūrinė dimensija ir dėmesys elgsenai. Atlikus mokslininkų taikytų metodų analizę identifikuota, kad dažniausiai atsakingo turizmo tyrimuose taikyti empirinio tyrimo kiekybiniai ir kokybiniai metodai, taip pat konceptualusis metodas. Apibendrinant atsakingo turizmo poveikio daugiaplanio vertinimo kriterijų analizę, įvertinta, kad atsakingo turizmo tyrimuose vyrauja trys pagrindinės vertinimo dimensijos – ekonominė, sociokultūrinė, aplinkosauginė, kurioms įvertinti mokslininkai naudoja įvairius rodiklius. Atlikus analizę identifikuoti 21 ekonominio, 23 sociokultūrinio, 21 aplinkosauginio poveikio vertinimo kriterijai. Įvertinta atsakingo turizmo tyrimų geografinė aprėptis, tyrimų kryptys, metodai, rodikliai atskleidė, kad vis dėlto išgrynintos daugiaplanės, apimančios visas tris atsakingo turizmo dimensijas ir akcentuojančios ekonominio poveikio aspektus vertinimo metodikos nėra. Tai dar kartą pagrindžia vykdomo atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste tyrimo aktualumą, naujumą ir reikšmę turizmo, ekonomikos ir dar nauš vystymosi kontekste.

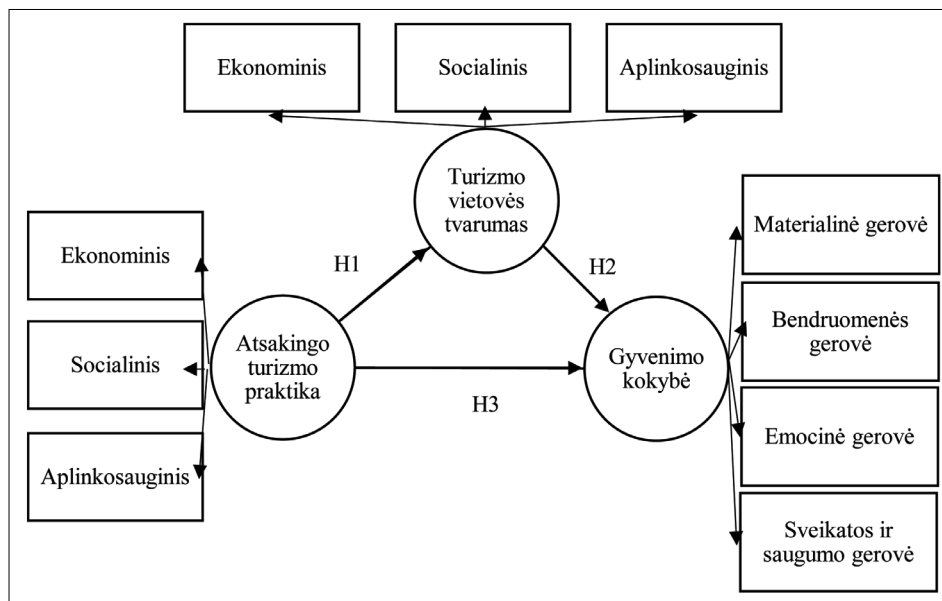
Kadangi ekonominei dimensijai įvertinti empiriškai skiriama sąlyginai mažiausiai dėmesio, disertacijos tyrimu siekiama užpildyti šią mokslinės literatūros erdvę nagrinėjant atsakingą turizmą ekonominiu aspektu Baltijos jūros šalių regiono kontekste. Remiantis atlikta analize, disertacijos tyrime atsakingam turizmui nagrinėti pasitelkiamas konceptualusis metodas teoriniu aspektu nagrinėjant turimą informaciją ir duomenis, taip pat integruoti kiekybinio tyrimo vartotojų elgsenai atsakingo turizmo atžvilgiu įvertinti rezultatai. Disertacijos tyrime taip pat išlaikomos trys pagrindinės atsakingo turizmo raiškos dimensijos – ekonominė, sociokultūrinė ir aplinkosauginė. Daugiaplanis atsakingo turizmo vertinimas akcentuojant ekonominio poveikio raišką suponuoja disertacijos tyrimo aktualumą ir reikšmę užpildant mokslinės literatūros spragą.

Identifikuoti atsakingo turizmo ekonominio, sociokultūrinio, aplinkosauginio poveikio rodikliai integruojami į disertacijos empiriniam tyrimui atlikti kuriamą modelį.

3.2. Atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste modelis

Turizmo palydovinėje sąskaitoje (2008) turizmas apibrėžiamas kaip veikla, kurios lankytojai imasi lankymosi metu ir lankydami, tiesiogiai ir netiesiogiai skatina ekonominį aktyvumą lankomoje vietoje ir už jos ribų, daugiausia dėl prekių ir paslaugų, kurias reikia pagaminti ir teikti, paklausos. Teigiama, kad yra didelis susidomėjimas tokio padidėjusio ekonominės veiklos poveikio vertinimu visai šaliai, regionui ar net turizmo vietai. Vis dėlto, nors atsakingo turizmo tyrimai vykdomi jau ne pirmą dešimtmetį, dėl bendros šio reiškinio ir jo poveikio vertinimo metodikos vis dar nėra sutarta. Turizmo ryšys su didele ekonominių veiklų įvairove paskatino susidomėjimą matuoti jo ekonominį indėlį daugiausia lankomose vietose bei įvertinti jo tarpusavio priklausomybę nuo kitų socialinių ir ekonominių veiklų. Todėl daugelis šalių ir tarptautinių organizacijų dalyvavo kuriant koncepcijas, sistemas, duomenų bazes ir metodus, kad šis matavimas būtų įmanomas (Jungtinių Tautų Turizmo palydovinė sąskaita, 2008). Vis dėlto autoriai taiko skirtingas metodikas, dėl to, siekiant įvertinti atsakingo turizmo poveikį ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste, būtinas vertinimo modelis. Modelis sudaromas remiantis kitų mokslininkų, tyrusių atsakingo turizmo poveikį, įžvalgomis, kurios leidžia apžvelgti turimą atsakingo turizmo poveikio vertinimo metodikos patirtį ir pagrįsti naujai kuriamą modelį. Modelyje integruojami Pasaulio banko (2023) išskiriami ekonominės veiklos rodikliai.

Sangkhaduangas ir kt. (2021) analizuoja atsakingo turizmo praktikos, turizmo vietovės tvarumo ir gyvenimo kokybės ryšį jūrų nacionalinių parkų bendruomenių požiūriu. Mokslininkų tyrime buvo bandoma nustatyti priimančiųjų bendruomenių suvoktos atsakingo turizmo praktikos poveikį turizmo vietovių tvarumui ir gyvenimo kokybei, taip pat priimančiųjų bendruomenių suvoktos turizmo vietovės tvarumo įtaką suvokiamai gyvenimo kokybei. Tyrimas atliktas apklausus 355 dalyvius Haad Chao Mai jūrų nacionaliniame parke Tailande. Surinkti duomenys buvo analizuojami naudojant struktūrinių lygčių modeliavimą (angl. *structural equation modelling*, SEM). Sangkhaduango ir kt. (2021) darbe buvo sukurta konceptuali santykio tarp atsakingo turizmo praktikos, turizmo vietovės tvarumo ir gyvenimo kokybės sistema, kuri aiškina, kad suvokiama atsakingo turizmo praktika turi teigiamą įtaką suvokiamam turizmo vietovės tvarumui ir gyvenimo kokybei, o suvokiamas turizmo vietovės tvarumas teigiamai veikia suvokiamą gyvenimo kokybę. Ryšys tarp kintamųjų paaiškinamas konceptuali modeliu ir tyrimo hipotezėmis, pavaizduotomis 13 paveiksle.

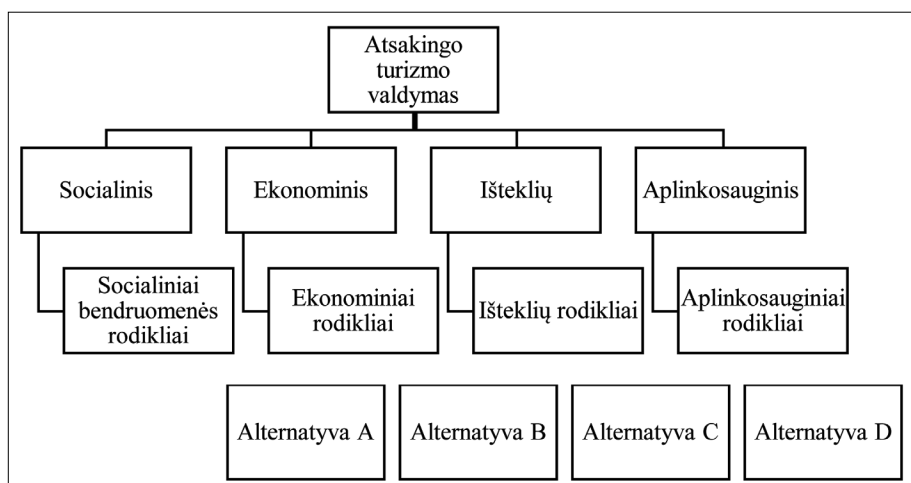
13 pav. Konceptualus atsakingo turizmo praktikos, turizmo vietovės tvarumo ir gyvenimo kokybės ryšio modelis

Šaltinis: Sangkhaduang ir kt., 2021.

Autoriai įvertina, kad atsakingo turizmo praktikos įtraukimas į vietovės plėtros planą gali sudaryti sąlygas tvarumui ir geresnei priimančiųjų bendruomenių gyvenimo kokybei, o tai gali padaryti vietovę sėkminga ekoturizmo vieta (Sangkhaduang ir kt., 2021). Modelyje taip pat išskiriamos trys atsakingo turizmo poveikio dimensijos – ekonominė, socialinė ir aplinkosauginė. Tokios pat trys poveikio sritys pritaikytos ir analizuojant turizmo vietovės tvarumą. Gyvenimo kokybė apibūdinama per materialinę, bendruomenės, emocinę, sveikatos ir saugumo gerovę. Sangkhaduangas ir kt. (2021) įvertino, kad atsakingo turizmo praktikos įtraukimas į turizmo vietovės plėtros planą gali sudaryti sąlygas tvarumui ir geresnei priimančiųjų bendruomenių gyvenimo kokybei, kas patvirtina atsakingo turizmo vietovės kontekste svarbą. Remiantis modelyje iliustruotomis dedamosiomis, disertacijos tyrime atsakingas turizmas bei turizmo vietovės tvarumas per atsakingo turizmo raišką taip pat vertinamas integruojant ekonominę, sociokultūrinę (papildant socialinę dimensiją kultūrine) ir aplinkosauginę dimensijas.

Nairas, Ramachandranas, Shuibas, Syamsulas ir Nairas (2012) nagrinėja daugia-kriterį atsakingo turizmo valdymo sprendimų priėmimo metodą ir šio metodo, atsižvelgiant į daugelio suinteresuotųjų šalių nuomones, tinkamumą Tun Sakaran jūrų parko Malaizijoje valdymui. Tyrime pristatoma dabartinė saugomų jūrų teritorijų

plėtra Malaizijoje, nagrinėjamas daugiakriteris sprendimų priėmimo metodas valdant saugomas jūrų teritorijas. Šio metodo taikymas yra reikšmingas, nes daugėja literatūros, pateisinančios kelių suinteresuotųjų šalių nuomonių įtraukimą į sprendimų priėmimo procesą. Mokslininkai taip pat nagrinėja jūrų parko valdymo politiką ir daugiakriterio metodo tinkamumą jos valdymui. Siūloma, kad kelių kriterijų metodas, naudojant analitinio hierarchinio proceso metodiką (angl. *analytical hierarchical process*, AHP), atrodo teisingas, nes jis naudoja hierarchinę struktūrą, kad problemos būtų suskirstytos į mažesnius valdomus vienetus. 14 paveiksle parodyta, kaip galima pasiekti bendrą atsakingo ekoturizmo vietovės valdymo tikslą, įvertinus individualius kriterijus socialiniu, ekonominiu, išteklių ir aplinkos požiūriu.

14 pav. Atsakingo ekoturizmo vietovės valdymo kriterijų hierarchija

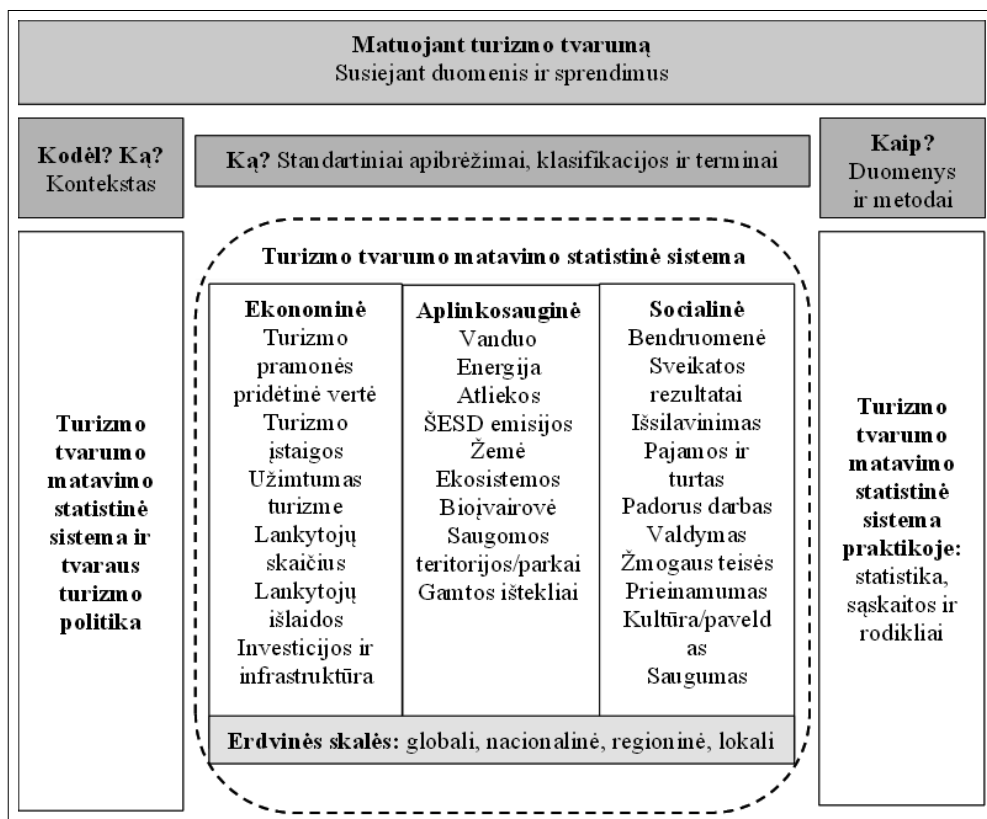
Šaltinis: Nair ir kt., 2012.

14 paveiksle matyti, kad kiekvienas nustatytas kriterijus turi savo išmatuojamus arba subjektyvius rodiklius. Autoriai kriterijus lygina taikydami porų metodą, kad būtų galima įvertinti atskirus kriterijus (Saaty ir Alexander, 1989). Įvertinta, kad analitinio hierarchinio proceso metodo taikymas priimant daugiakriterius sprendimus, planuojant ir skirstant išteklius bei sprendžiant konfliktus gali būti tinkamas įrankis.

Kuriant disertacijos tyrimo modelį taip pat integruojamos pagrindinės atsakingo turizmo dimensijos – ekonominė, sociokultūrinė (apimant ir kultūrinius aspektus, neakcentuotus Nairo ir kt. (2012) tyrime) ir aplinkosauginė. Kiekvienai dimensijai įvertinti pasitelkiami mokslinės literatūros analizės rezultatais identifikuoti rodikliai.

Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija (2022) sukūrė Turizmo tvarumo matavimo statistinę sistemą. Ja siekiama suteikti vieną atskaitos tašką, leidžiantį iš-

plėsti dabartinę turizmo statistiką, kad ji apimtų tris tvaraus turizmo dimensijas – ekonominę, aplinkosauginę ir socialinę – atitinkamu erdviu mastu, įskaitant pasaulinį, nacionalinį, regioninį, vietinį lygmenis. Pasak organizacijos, turizmo tvarumo vertinimo statistinė sistema vaidina pagrindinį vaidmenį susiejant diskusiją apie tvaraus turizmo politiką su duomenų ir metodų kūrimu (15 pav.).

15 pav. Turizmo tvarumo matavimo statistinė sistema

Šaltinis: Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija (2022).

15 paveiksle pateikta Turizmo tvarumo matavimo statistinė sistema – modelis, apimantis ekonominius, aplinkosauginius, socialinius rodiklius ir akcentuojantis tokios vertinimo sistemos kūrimo kontekstą, duomenų rinkimo principus bei metodiką. Modelyje pateikiami kiekvienos tvaraus turizmo dimensijos vertinimo kriterijai. Akcentuojamas modelio pritaikomumas apimant globalų, nacionalinį, regioninį, vietinį lygmenis. Modelis kelia probleminius klausimus ir analizuojant numatytus duomenis, taikant statistinius matavimus generuoja problemų sprendimo atsakymus.

Turizmo tvarumo matavimo statistinės sistemos (2022), autorių teigimu, negalima pervertinti bendros sistemos kūrimo svarbos situacijos palyginimui. Gali pasirodyti, kad informacijos integravimo pakanka vienai sprendimus priimančių asmenų grupei, pavyzdžiui, vietos / turizmo vietovės valdytojams arba nacionaliniams turizmo administratoriams, tačiau akivaizdu, kad skirtingų grupių sprendimai yra tarpusavyje susiję. Pavyzdžiui, vietos ir nacionalinės politikos pasirinkimai daro įtaką vieni kitiems, kaip ir skirtingų departamentų bei agentūrų politikos pasirinkimai. Atsižvelgiant į tai, gali kilti didelių kliūčių pažangai, jei skirtingos suinteresuotosios šalys turi informacijos, pagrįstos skirtingais apibrėžimais ir matavimo ribomis. Turizmo tvarumo matavimo statistinės sistemos projekte rekomenduojamas statistinis metodas padeda įveikti šias informacijos kliūtis ir padėti priimti įtraukesnius sprendimus. Apibendrinant – Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacijos Turizmo tvarumo matavimo statistinėje sistemoje (2022) nėra įsakmiai pasirenkami turizmo tvarumo rodikliai, tačiau sistema gali padėti suderinti įvairių rodiklių matavimą ir taip suteikti galimybę palyginti tvaraus turizmo veiklos rezultatus. Teigiama, kad Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacijos Turizmo tvarumo matavimo statistinės sistemos (2022) svarba laikui bėgant išryškės, nes, nors sąvokos ir apibrėžimai gali būti gana stabilūs, tikėtina, kad duomenų šaltiniai laikui bėgant keisis – pavyzdžiui, atsiras didelių duomenų masyvų, ilgų laikotarpių duomenų rinkinių, taip pat bus nuolat keičiamos politikos temos, siekiai ir tikslai. Tačiau išlaikant statistinę sistemą, kuri yra matavimo pagrindas, ją periodiškai tobulinant, kad būtų garantuotas suderinimas su sprendimų priėmimo kontekstu ir platesniais pokyčiais, užtikrinama, kad duomenis būtų galima prasmingai susieti su politika ir kad būtų galima nuolat atlikti veiksmingus palyginimus, nepaisant nuolatinių duomenų šaltinių ir politikos pokyčių (Turizmo tvarumo matavimo statistinė sistema, 2022).

Disertacijos tyrime siekiama sudaryti ir verifikuoti universalų atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste vertinimo modelį, kuris galėtų būti taikomas skirtingiems duomenims ir skirtingiems politiniams, ekonominiams, socialiniams, aplinkosauginiams sprendimams įvertinti. Kuriant disertacijos modelį taip pat buvo taikomi Turizmo tvarumo matavimo statistinės sistemos (2022) principai. Modelyje integruotos trys pagrindinės atsakingo turizmo poveikio raiškos dimensijos – ekonominė, sociokultūrinė, aplinkosauginė, taip pat išlaikomas modelio erdvinio masto universalumas ir pritaikomumas pasauliniu, nacionaliniu, regioniniu ar vietiniu lygmenimis. Modeliui įvertinti taip pat kuriama speciali metodika, apimanti statistinę kiekvienos dimensijos vertinimo kriterijų duomenų analizę.

Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacijos, Europos Bendrijų statistikos tarnybos, Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos sukurtoje Turizmo palydovinėje sąskaitoje (2008) vertinant turizmo poveikį analizuojami makroekonominiai turizmo rodikliai. Iš esmės Turizmo palydovinė sąskaita (2008) yra aprašomoji ir neapima netiesioginio ir sukulto turistų vartojimo poveikio ekonominei sistemai

matavimo. Tai reiškia, kad turizmo įtaka ekonomikai nevisiškai atsispindi Turizmo palydovinės sąskaitos (2008) lentelėse, todėl turi būti matuojama ir analizuojama kitomis priemonėmis. Tai galima padaryti, pavyzdžiui, naudojant įvesties ir išvesties arba apskaičiuojamus bendrosios pusiausvyros modelius, pagrįstus palydovine turizmo sąskaita, arba kitas modeliavimo priemones, kurios leidžia atlikti išsamią turizmo poveikio analizę. Remiantis šiomis išvalgomis, disertacijos tyrime integruojami ekonominiai Turizmo palydovinėje sąskaitoje (2008) analizuojami rodikliai, tačiau kuriant turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste vertinimo modelį, integruojamos ir kitos atsakingo turizmo poveikio raiškos dimensijos, kuria ma specialia jas apimanti metodika.

Kitų mokslininkų, analizuojančių atsakingą turizmą ir jo poveikį, darbuose tyrimų instrumentų sandaroje išryškėja pasikartojanti tendencija – pagrindinių raiškos dimensijų išskyrimas. Autoriai išskiria ekonominę, socialinę arba sociokultūrinę, aplinkosauginę dimensijas.

Hanafiaho ir kt. (2016) gyventojų suvokimas apie turizmo plėtrą vertinamas apimant ekonominius, aplinkosauginius ir socialinius veiksnius. Kiekvienai dimensijai įvertinti pasitelkiami vertinimo kriterijai, iš viso 12 rodiklių. Tyrimas atliekamas pasitelkiant kiekybinį apklausos metodą, duomenys apdorojami atliekant patvirtinamąją faktorių analizę ir mediacijos testą.

Musavengane ir Steyno (2013) darbe, siekiant išspręsti tyrimo problemą ir tikslą įvertinti tvaraus verslo praktikos įgyvendinimo su turizmu susijusiose organizacijose efektyvumą, buvo atliktas apklausos tyrimas, kuriame taikomi tiek kiekybiniai, tiek kokybiniai metodai. Kiekybinis metodas taikomas atsakingo turizmo praktikavimo mastui įvertinti, o kokybinis tyrimas – siekiant atskleisti atsakingo turizmo iniciatyvų priėmimo arba nepaisymo viešbučių pramonėje priežastis. Autorių tyrime integruoti trijų dimensijų – ekonominės, socialinės, aplinkosauginės – vertinimo kriterijai.

Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacijos „Turizmo tvarumo matavimo“ (2020) gairėse siūloma turizmo tvarumą vertinti per tris dimensijas – ekonominę, aplinkosauginę, socialinę – kiekvienai jų įvertinti naudojant atitinkamus rodiklius.

Mathew ir Kuriakose (2018) tyrime buvo sukurti elementai trims dimensijoms – ekonominei, socialinei ir aplinkosauginei atsakomybei – įvertinti. Dimensijoms įvertinti naudoti rodikliai, identifikuoti atlikus mokslinės literatūros analizę. Rezultatams sugeneruoti pasitelktas giluminis interviu ir ekspertų nuomonės tyrimas su ekspertų grupe.

Panašus tyrimo instrumentas naudojamas ir Xin ir Chan (2014) tyrime, kuriame integruojama vienuolika Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacijos numatytų rodiklių, apimančių tris svarbius tvaraus turizmo elementus, įskaitant socialinį, ekonominį ir aplinkos bei valdymo planavimą. Kokybinis metodas taikomas duomenims rinkti per 25 giluminius interviu.

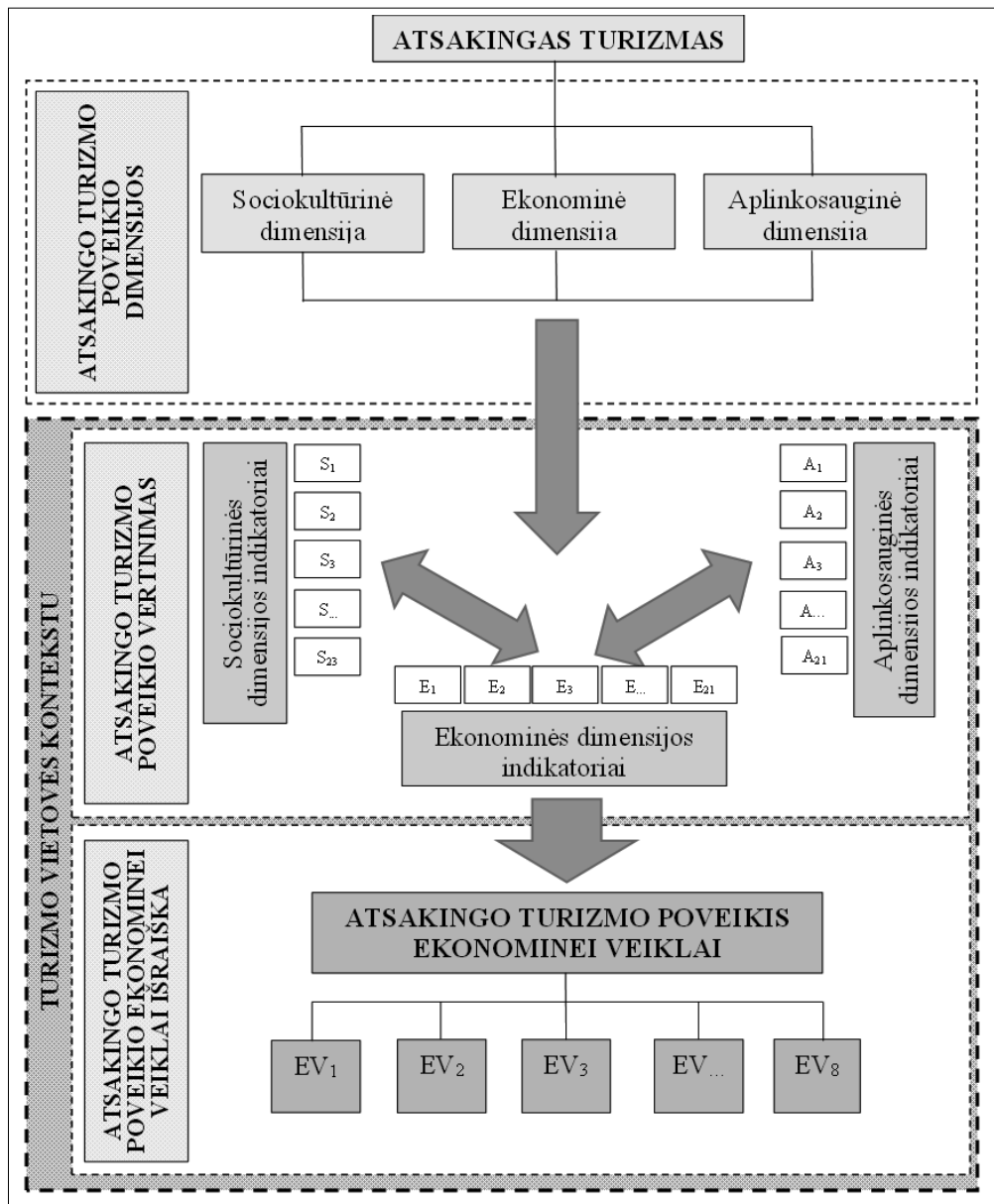
Mathew ir Sreejesho (2017) tyrime vertinamos keturios pagrindinės atsakingo turizmo dimensijos – ekonominė, socialinė, kultūrinė ir aplinkosauginė.

Remiantis autorių atliktais tyrimais, disertacijos tyrimo modelyje išlaikoma trima-
tė atsakingo turizmo vertinimo schema. Integruojamos trys atsakingo turizmo povei-
kio raiškos dimensijos ir ekonominiai, sociokultūriniai (integruojant socialinį ir kul-
tūrinį aspektus), aplinkosauginiai vertinimo rodikliai. Kiekvienai dimensijai įvertinti
naudojami specialūs vertinimo kriterijai – rodikliai, identifikuoti mokslinės literatūros
analizės metu. Modelyje integruojami Pasaulio banko (2023) pateikiami ekonominės
veiklos rodikliai.

Apibendrinant – atsakingas turizmas buvo vertinamas mokslinės literatūros auto-
rių pagal sudarytus conceptualius modelius ir vertinimo metodikas. Daugelyje moks-
linių tyrimų išryškėja atsakingo turizmo daugiaplanio vertinimo tendencija išskirti
pagrindines poveikio dimensijas – ekonominę, socialinę, kultūrinę arba sociokultūri-
nę ir aplinkosauginę. Kiekvienai jų įvertinti pasitelkiami rodikliai. Vis dėlto autorių
parengtuose modeliuose neakcentuojamas ekonominis atsakingo turizmo poveikis,
stinga daugiaplanio atsakingo turizmo ekonominio poveikio, integruojant sociokul-
tūrinės ir aplinkosauginės dimensijos įtaką, vertinimo. Dėl to, siekiant įvertinti at-
sakingo turizmo poveikį ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste, remiantis
kitų mokslininkų patirtimi ir integruojant trūkstamus vertinimo aspektus, sudaromas
specialus disertacijos tyrimui pritaikytas modelis (16 pav.).

Atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste verti-
nimo modelis susideda iš trijų etapų. Pirmajame modelio etape identifikuojamos at-
sakingo turizmo poveikio dimensijos – ekonominė, sociokultūrinė ir aplinkosauginė.
Dimensijos išskirtos remiantis mokslinės literatūros analize. Antrajame modelio etape
atliekamas atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste
vertinimas, nagrinėjant trijų išskirtų atsakingo turizmo poveikio dimensijų vertinimo
kriterijus. Siekiant įvertinti turizmo atsakingumą, analizėje naudojami sociokultūri-
niai ir aplinkosauginiai rodikliai, vertinama jų sąveika su ekonominės dimensijos ro-
dikliais. Modelyje E1–E21 žymimi ekonominiai rodikliai, S1–S23 – sociokultūriniai,
A1–A21 – aplinkosauginiai. EV1–EV8 žymimi ekonominės veiklos rodikliai. Re-
miantis mokslinės literatūros analizės rezultatais, atrinktų ir modelyje integruojamų
rodiklių santrumpų sąrašas pateiktas 2 priede. Atsakingo turizmo rodikliai atrinkti
remiantis mokslinės literatūros analize, ekonominės veiklos rodikliai – remiantis Pa-
saulio banko (2023) duomenimis.

Šiame darbe vertinamas atsakingo turizmo poveikis ekonominei veiklai, kuri su-
prantama kaip šalies vidaus, išorės, įeinančių ir išėinančių srautų visuma (Ly, 2021).
Pasaulio banko (2023) teigimu, ekonominės veiklos rodikliai leidžia analizuoti įvai-
rius šalies ir pasaulio ekonominės veiklos aspektus. Kai šalys gamina prekes ir pas-
laugas ir jas vartoja savo viduje arba prekiauja tarptautiniu mastu, ekonominiai rodi-
kliai matuoja skirtingų ekonomikų dydžio ir struktūros lygius bei pokyčius ir nustato
augimą bei susitraukimus. Ekonominiai rodikliai apima makroekonominius rodiklius:
bendrąjį vidaus produktą (BVP), vartojimą, investicijas ir tarptautinę prekybą bei sta-

16 pav. Atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste vertinimo modelis

Šaltinis: sudaryta autorės.

bilumą: centrinės valdžios biudžetą, kainas, pinigų pasiūlą ir mokėjimų balansą (Pasaulio bankas, 2023).

Antrajame modelio etape identifikuojami koreliuojantys atsakingo turizmo ekonominės ir sociokultūrinės bei aplinkosauginės dimensijų rodikliai. Identifikavus statistiškai reikšmingas koreliacijas turinčius atsakingo turizmo ekonominės dimensijos poveikio rodiklius, tiriamas jų ryšys su ekonominės veiklos rodikliais.

Trečiajame etape vertinamas atsakingo turizmo poveikis ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste, nustatant poveikio stiprumą, kryptį ir priežastingumą. Turizmo vietovės konteksto raška modelyje veikia antrajame ir trečiajame etapuose per tam tikrai turizmo vietai priskiriamų atsakingo turizmo ir ekonominės veiklos rodiklių naudojimą modelio skaičiavimuose.

Erdvinių zonų apibrėžimo, šio tyrimo kontekste – turizmo vietovės identifikavimo, aptarimas nukenčia dėl kalbos ir formuluotės pasirinkimo, kaip apibūdinti įvairias matavimo ir analizės skales, kurias svarsto įvairios suinteresuotosios šalys. Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija (2018) teigia, kad turizmo tvarumo vertinimo statistinei sistemai taikomi šie lygmenys:

- Globalus-pasaulinis – reiškia visas šalis ir jūrų zonas;
- Viršnacionalinės zonos – reiškia šalių grupes;
- Nacionalinis – kalbama apie šalis;
- Regioninis – nurodo administracinio vieneto lygmenį, esantį žemiau nacionalinio lygmens (atitinka NUTS 2 lygmenį ES teritorinio klasifikavimo schemoje);
- Savivaldybė arba miestas-regionas – tai administracinių vienetų lygmuo, atitinkantis lokalizuotus, bet gana didelius gyventojų skaičius;
- Vietinis – nurodant sritis arba zonas tam tikroje savivaldybėje, kuriose yra ypač daug bendros paskirties ar suderintos veiklos ir verslo koncentracijos arba grupių.

Remiantis Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija (2018), diskutuojant apie turizmo tvarumą, *turizmo vietovės* sąvoka dažniausiai siejama su vietos ar savivaldybės lygmenimis apibrėžtomis erdvinėmis sritimis, o kai vartojamas terminas *vietovė*, taikoma ši konkretesnė turizmo srities samprata. Tačiau sąvoka *turizmo vietovė* gali reikšti bet kurią iš šių skalių (išskyrus globalią-pasaulinę). Taigi turizmo vietovė gali būti šalis, regionas, savivaldybė arba vieta.

Nors modelis gali būti pritaikytas turizmo vietovę interpretuojant tarptautiniu, nacionaliniu, regioniniu, miesto, vietovės / vietos lygmenimis, disertacijos tyrime turizmo vietovė tiriama regioniniu lygmeniu – Baltijos jūros regionas, kurį sudaro šalys ES narės, tai Danija, Estija, Suomija, Vokietija, Latvija, Lietuva, Lenkija, Švedija (Europos Komisija, 2009).

Modelio empiriniam patikrinimui sudaroma speciali metodika.

3.3. Atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste modelio verifikacijos metodika

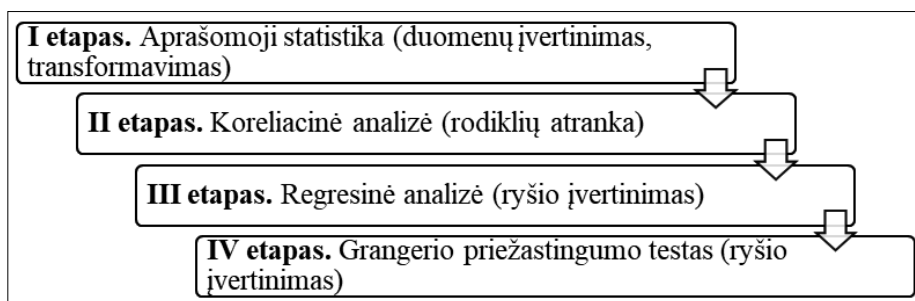
Beveik visuose tyrimuose, kuriuose buvo nagrinėjamas ryšys tarp suvoktos ekonominės naudos ir požiūrio į turizmą, buvo nustatytas teigiamas ryšys (Latkova ir Vogt, 2012). Tačiau, kaip buvo įvertinta nagrinėjant mokslinę literatūrą, atsakingas turizmas yra daugialypis, kompleksinis – ekonominį, sociokultūrinį ir aplinkosauginį – poveikį turintis reiškinys, dėl to analizuojant atsakingą turizmą ir jo poveikį būtina taikyti specialią tyrimo metodiką. Kai kurie tyrimai atskleidė, kad tarp atsakingo turizmo teorijos ir realios praktikos trūksta ryšio, nepaisant kai kurių vyriausybių ir nevyriausybinių organizacijų paskelbtų atsakingo turizmo gairių (Tzschentke ir kt., 2004), o tai dar labiau išryškina poreikį ištirti atsakingą turizmą ir jo poveikį, kad būtų galima kontroliuoti šio reiškinio taikymą praktikoje.

Atsakingo turizmo reiškinį ir jo poveikį nagrinėjanti Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija (2018) teigia, kad statistinės sistemos sukūrimas užtikrintų tokią naudą:

- bendra sistema diskutuojant apie turizmo tvarumą pačiame turizmo sektoriuje ir siejant su kitomis pagrindinėmis politikos sritimis, tokiomis kaip planavimas, pramonė, infrastruktūra, aplinka, socialiniai reikalai, finansai ir centriniai bankai;
- gebėjimas nuosekliai palyginti turizmo sektoriaus rezultatus ir skirtingų politikos kryptių poveikį su kitais sektoriais ir skirtingose turizmo vietovėse bei šalyse;
- duomenų rinkimo ir organizavimo koordinavimo tobulinimo, naujų ir alternatyvių duomenų šaltinių naudojimo galimybių nustatymo, mokymo ir gebėjimų stiprinimo efektyvumo bei institucinių turizmo statistikos valdymo ir valdymo priemonių tobulinimo pagrindas;
- vieno, nuoseklaus ir išsamaus turizmo tvarumo ir jo tendencijų vaizdo pamatas.

Disertacijos tyrime atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai vertinimas atliekamas pagal sudarytą atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste modelį. Empirinis modelio patikrinimas atliekamas taikant keturių etapų metodologiją. Atlikus visus atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste vertinimo modelio verifikacijos žingsnius bus įvertinta, kokie konkrečiai atsakingo turizmo rodikliai turi įtakos ekonominės veiklos rodikliams, kokios krypties ir kokio stiprumo poveikis daromas. Tyrime pasirinkta analizuoti Baltijos jūros regiono šalių, kurios priklauso tai pačiai ekonominei erdvei ir yra ES narės, tai Danija, Estija, Suomija, Vokietija, Latvija, Lietuva, Lenkija, Švedija (Europos Komisija, 2009), statistinius duomenis. Rusija, priklausanti Baltijos jūros regionui, kaip išlyga į tyrimą neįtraukiama dėl to, kad nėra ES narė. Analizei pasirinktos skirtingos turizmo vietovės gali naudoti skirtingą statistikos skaičiavimo praktiką ir metodiką, dėl to, empiriniame tyrime integruojant skirtingais skaičiavimais grįstus rodiklius, gali būti sukurtos skirtingų vertinimo kriterijų ir rezultatų prielaidos. Disertacijos geografinio tyrimų lauko pasirinkimas grindžiamas šalyse taikoma panašia statistikos

skaičiavimo praktika ir metodika, bendrų duomenų prieinamumu statistikos portaluose (Europos oficialios statistikos portalas Eurostat, EBPO ir kt.). Atliekama regioninio lygmens analizė. Analizei pasirenkamas maksimalus pagal duomenų prieinamumą galimas laikotarpis – 2010–2021 m. Toks pasirinkimas leidžia atmesti galimą išorinių veiksnių poveikį ir gauti objektyvius tyrimo rezultatus. Atliekant atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste modelio verifikaciją, lyginami pasirinkto analizės laikotarpio skirtingų šalių atsakingo turizmo, įtraukiant daugiaplanį vertinimą, apimančią ekonominę, sociokultūrinę ir aplinkosauginę dimensijas, ir ekonominės veiklos rodikliai, nustatant tarpusavio ryšį, identifikuojant poveikio ekonominei veiklai dydį ir kryptį. 17 paveiksle pavaizduota atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste vertinimo eigos struktūra.

17 pav. Atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste vertinimo eigos schema

Šaltinis: sudaryta autorės.

17 paveiksle pateikta disertacijos tyrimo keturių etapų struktūra taikoma pasirinktai šalių grupei analizuojamu laikotarpiu įvertinti.

I etapas. Pirmajame etape įvertinami ir transformuojami tyrime naudojami atsakingo turizmo poveikio ekonominėje, sociokultūrinėje, aplinkosauginėje dimensijose duomenys. Rodiklių statistiniam vertinimui naudojami teorinės analizės metu atrinkti ir pritaikomumu atliktuose mokslininkų tyrimuose argumentuoti rodikliai. Rodikliai vertinami skiriant identifikuotas, pagrįstas ir į atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste vertinimo modelį įtrauktas tris dimensijas – ekonominę, sociokultūrinę ir aplinkosauginę. Prieš atliekant nuodugnesnę surinktų duomenų statistinę analizę, pirmiausia reikia išnagrinėti kintamuosius atskirai, taikant aprašomosios statistikos metodus. Aprašomosios statistikos metodus sudaro: duomenų grupavimas, dažnių lentelės, statistinių charakteristikų (duomenų padėties ir sklaidos rodiklių) skaičiavimas, grafinis stebėjimų vaizdavimas (Bilevičienė ir Jonušauskas, 2011). Aprašomoji statistika – tai statistikos dalis, skirta duomenims sisteminti ir gra-

fiškai vaizduoti, kurios tikslas – glaustas informacijos pateikimas (Čekanavičius ir Murauskas, 2018). Disertacijos tyrime naudojamos dažnių pasiskirstymo lentelės, susijusios su dažnių pasiskirstymu, išskiriamos skaitinės dažnių pasiskirstymo charakteristikos, taip pat parametrai, leidžiantys įvertinti duomenų pasiskirstymo normalumą. Kaip įprasta taikant aprašomosios statistikos metodą, dažnių pasiskirstymo lentelėse pateikiamos visos skirtingos duomenų reikšmės ir jų pasikartojimo dažniai. Tyrime įvardijamos skaitinės duomenų sklaidos charakteristikos – imties plotis, vidurkis, (empirinis) standartinis nuokrypis, asimetrijos koeficientas ir imties eksceso koeficientas (*Kurtosis*). Kadangi tyrime naudojami kiekybiniai duomenys, juos sisteminant ir grafiškai vaizduojant gali būti taikomi visi minėti būdai (Čekanavičius ir Murauskas, 2018). Įvertinus duomenų pasiskirstymą ir normalumą, duomenys transformuojami juos logaritmuojant, siekiant stabilizuoti dispersiją, transformuoti iškreiptus pasiskirstymus, padaryti duomenis lengviau analizuojamus ir interpretuojamus. Aprašomosios statistikos analizei atlikti naudojama IBM SPSS Statistics 29.0 programinė įranga.

II etapas. Antrajame etape vykdoma atsakingo turizmo poveikio vertinimo rodiklių atranka atliekant koreliacinę analizę (kanoninę koreliaciją ir koreliaciją). Kadangi sudarytas atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste vertinimo modelis yra naujas, iki šiol nenaudota būtent tokiam atsakingo turizmo poveikio tyrimui pritaikyta metodika. Rodiklių statistiniam vertinimui naudojami teorinės analizės metu atrinkti ir pritaikomumu atliktuose mokslininkų tyrimuose argumentuoti rodikliai, vertinami skiriant tris dimensijas – ekonominę, sociokultūrinę ir aplinkosauginę. Kiekvienai analizuojamai atsakingo turizmo dimensijai surenkami konkretūs rodikliai (įvertinant prieinamumą oficialiuose statistikos portaluose ir duomenų bazėse – *Eurostat* bei Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija). Teorinės analizės metu atsakingo turizmo daugiaplaniam vertinimui identifikuoti rodikliai, įtraukiant ekonominę, sociokultūrinę, aplinkosauginę dimensijas, taip pat ir ekonominės veiklos rodiklius, pateikti 14 lentelėje.

14 lentelėje pateikti ir tyrime naudojami atsakingo turizmo poveikio raiškos ekonominės, sociokultūrinės, aplinkosauginės dimensijos rodikliai identifikuoti remiantis mokslinės literatūros analize. Detali atsakingo turizmo rodiklių atrankos eiga pateikta 3.1 poskyryje, rodiklių pagrindimas pateiktas 11, 12 ir 13 lentelėse. Atrinktų rodiklių santrumpų sąrašas pateiktas 2 priede. Ekonominės veiklos rodikliai atrinkti remiantis Pasaulio banko (2023) duomenimis.

14 lentelė. Atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste tyrimo duomenys

2010–2021 m. duomenys			
Rodikliai			Duomenų šaltiniai
(remiantis JT Pasaulio turizmo organizacijos Turizmo tvarumo matavimo statistine sistema, 2022; JT Pasaulio turizmo organizacijos, Eurostat, EBPO Turizmo palydovine sąskaita, 2008; Hanafiah ir kt., 2016; Musavengane ir Steyn, 2013; JT Pasaulio turizmo organizacija, 2020; Mathew ir Kuriakose, 2018; Xin ir Chan, 2014; Sangkhaduan ir kt., 2021; Mathew ir Sreejesh, 2017)			
Atsakingo turizmo rodikliai (N=75)			
Ekonominiai rodikliai (N=21)	Sociokultūriniai rodikliai (N=23)	Aplinkosauginiai rodikliai (N=21)	
<ul style="list-style-type: none"> • Vietinių produktų pirkimas (E1) • Pragyvenimo išlaidos (E2) • Įsidarbinimo galimybės (E3) • Užimtumas turizmo srityje (E4) • Įgūdžių lavinimas (E5) • Vietos verslo rėmimas (E6) • Turizmo institucijos (E7) • Turizmo išlaidos (E8) • Turizmo infrastruktūros turto sąskaita (E9) • Atvykstamojo, vidaus ir išvykstamojo turizmo išlaidos (E10) • Vidaus turizmo išlaidos (E11) • Turizmo bendrasis vidaus produktas (BVP) (E12) • Aiškus gyvenimo lygio pagerėjimas (E13) • Intensyvesni ekonominiai ryšiai ir sumažėjęs nutekėjimas (E14) • Vietos investicijos (E15) • Vietos produkcija (E16) • Turizmo industrijos pridėtinė vertė (E17) • Turizmo pramonės produkcijos sąskaitos (E18) • Pajamos, viršijančios išlaidas (E19) • Turizmo srautas (apimtis ir vertė) turizmo srityje (E20) • Turizmo tiekimo grandinė (E21) 	<ul style="list-style-type: none"> • Tikslų siekimas (S1) • Prieinamumas (S2) • Nauda bendruomenei (S3) • Bendruomeninis / socialinis poveikis (S4) • Įdarbinimo galimybių sukūrimas „atsilikusiesiems“ (S5) • Laisvalaikio veikla (S6) • Kultūrinė veikla (S7) • Kultūriniai mainai (S8) • Kultūra / paveldas (S9) • Padorus darbas (S10) • Infrastruktūros plėtra (S11) • Švietimas / socialinio ugdymo programos (S12) • Lyčių lygybė (S13) • Geras reljefo valdymas (S14) • Sveikatos rezultatai (S15) • Vietos bendruomenės įsitraukimas (S16) • Vietinis pasitenkinimas (S17) • Turistų skaičius (S18) • Vietos kraštovaizdžio išsaugojimas (S19) • Vietos meno ir kultūros propagavimas (S20) • Visuomenės sąmoningumas (S21) • Patenkinti turistai (S22) • Socialiniai ir bendruomeniniai rodikliai (pvz., nusikalstamumas) (S23) 	<ul style="list-style-type: none"> • Klimato kaita (A1) • Ekologija ir aplinkosaugos problemos (A2) • Su turizmu susijusių vietovių ekosistemų būklė ir paslaugos (A3) • Energija (A4) • ŠESD emisijos (A5) • Tvarumas (A6) • Žalieji darbai (A7) • Naudojimo intensyvumas (A8) • Vietos investicijos ir infrastruktūra (įskaitant nuotekų srautus) (A9) • Žemės turto sąskaita (įskaitant jūrinės teritorijas) (A10) • Šviesos ir triukšmo kontrolė / valdymas (A11) • Tarša (A12) • Gamtos išteklių tausojimo skatinimas (A13) • Gamtos apsauga (A14) • Transporto poveikio mažinimas (A15) • Ataskaita apie su turizmu susijusių vietovių ekosistemų būklę (A16) • Nuotekų valymas (A17) • Stresas (A18) • Kietosios atliekos (A19) • Atliekų tvarkymas (A20) • Vandens ištekliai (A21) 	<ul style="list-style-type: none"> • Eurostat • Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija
Poveikio ekonominei veiklai rodikliai (N=8)			
<ul style="list-style-type: none"> • Makroekonominiai rodikliai: bendrasis vidaus produktas (BVP (EV1)), vartojimas (EV2), investicijos (EV3), tarptautinė prekyba (EV4). • Stabilumo rodikliai: centrinės valdžios biudžetas (EV5), kainos (EV6), pinigų pasiūla (EV7), mokėjimų balansas (EV8). 			

Šaltinis: sudaryta autorės.

Ekonominių ir sociokultūrinių bei ekonominių ir aplinkosauginių rodiklių grupių ryšio reikšmingumui įvertinti taikomas kanoninės koreliacijos metodas, skirtas ryšiu tarp šių kintamųjų grupių vertinti (Venclovienė, 2010). Kanoninė koreliacija yra daugiamatė koreliacijos analizė. *Kanoninis* yra statistinis terminas, skirtas latentiniams kintamiesiems (kurie nėra tiesiogiai stebimi) analizuoti; minėti kintamieji atspindi kelis tiesiogiai stebimus kintamuosius. Kanoninės koreliacijos analizė yra daugialypės X kartotinės Y koreliacijos analizė. Kanoninis koreliacijos koeficientas matuoja ryšio stiprumą tarp dviejų kanoninių kintamųjų grupių. Kanoninė koreliacija yra daugialypės regresijos apibendrinimas (Prabhu, Kumar, Arokia Raja ir Karthi, 2020). Daugialypėje regresijoje ieškoma faktorių $x(1)$, $x(2)$, ..., $x(n)$ tiesinės kombinacijos, kuri stipriausiai koreliuotų su atsaku Y. Kanoninės koreliacinės analizės tikslas – nustatyti kuo glaudesnę ryšį tarp dviejų kintamųjų grupių tiesinių funkcijų (Venclovienė, 2010). Kelių x ir y atveju kanoninė koreliacijos analizė sudaro du variantus:

$$CVX1 = a_1x_1 + a_2x_2 + a_3x_3 + \dots + a_nx_n \quad (1)$$

$$CVY1 = b_1y_1 + b_2y_2 + b_3y_3 + \dots + b_my_m \quad (2)$$

Kanoniniai svoriai $a_1 \dots a_n$ ir $b_1 \dots b_n$ parenkami taip, kad jie maksimaliai padidintų koreliaciją tarp kanoninių variacijų CVX1 ir CVY1 (Prabhu ir kt., 2020). Taikant kanoninės koreliacijos metodą, įvertinamas ryšys tarp atsakingo turizmo poveikio rodiklių grupių – tarp ekonominės ir sociokultūrinės dimensijos rodiklių bei tarp ekonominės ir aplinkosauginės dimensijos rodiklių. Kanoninės koreliacijos metodas leidžia įvertinti, ar sociokultūrinių ir aplinkosauginių rodiklių grupės koreliuoja su ekonominiiais rodikliais, identifikuoti ryšio stiprumą ir kryptį. Kanoninei koreliacinei analizei atlikti naudojama IBM SPSS Statistics 29.0 programinė įranga.

Siekiant įvertinti, kurie konkrečiai iš 25 lentelėje pateiktų atsakingo turizmo sociokultūrinių ir aplinkosauginių dimensijų rodiklių yra svarbūs atsakingo turizmo ekonominei veiklai, identifikuojant statistiškai reikšmingus ryšius tarp jų taikomas koreliacinės analizės metodas. Koreliacinės analizės tikslas yra įvertinti, kurie atsakingo turizmo ekonominės veiklos rodikliai statistiškai reikšmingai koreliuoja su atsakingo turizmo sociokultūrinės ir aplinkosauginės dimensijos rodikliais tam, kad statistiškai reikšmingų ryšių turintys atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodikliai galėtų būti naudojami kitame empirinio tyrimo etape, vertinant ryšį su ekonomine veikla. Statistiškai vertinant rodiklius pabrėžiama, kad tas pats rodiklis visoms analizuojamoms šalims turi tuos pačius matavimo vienetus. Koreliacinė analizė – tai statistinis metodas, kuriuo tiriami atsitiktinių dydžių, turinčių normalųjį skirstinį, tarpusavio ryšiai generalinėje aibėje (Kėdaitis, 2009), skirtas dviejų ar daugiau kintamųjų ryšiu nustatyti (Čekanavičius ir Murauskas, 2018). Koreliacinė analizė neatskleidžia ryšio tarp vertinamų reikšmių atsiradimo priežasčių, tačiau parodo, ar egzistuoja ryšys tarp tiriamų kintamųjų ir koks yra ryšio stiprumas. Didelės koreliacijos skaitinės reikšmės

reiškia, kad koreliacija yra stipri, mažos, – kad koreliacija silpna. Ryšio kryptį parodo koreliacijos koeficientas R , svyruojantis nuo -1 iki 1 . Kai R lygus -1 arba 1 , tai visi taškai (x_i, y_i) yra tiesėje, kurios krypties koeficientas yra neigiamas arba teigiamas, kai R lygus 0 , tai kintamieji yra tiesiškai nepriklausomi. Koreliacija yra stipri, kai gaunama reikšmė nuo $0,71$ iki 1 arba nuo $-0,71$ iki -1 , vidutinė, kai koreliacijos koeficientas R svyruoja nuo $0,31$ iki $0,71$ arba nuo $-0,31$ iki $-0,71$, koreliacija yra silpna, kai R reikšmė yra nuo $0,3$ iki $-0,3$. Atsižvelgiama tik į koreliacijas, kurios yra reikšmingos, kai p reikšmė yra mažiau negu $0,05$. Koreliacinei analizei atlikti naudojama IBM SPSS Statistics 29.0 programinė įranga. Taikant koreliacinės analizės metodą nustatoma, kurie atsakingo turizmo sociokultūrinės ir aplinkosauginės dimensijų rodikliai turi statistiškai reikšmingą ryšį ar įtaką ekonominės dimensijos rodikliams.

III etapas. Trečiajame etape vertinamas antrajame etape identifikuotų statistiškai reikšminga koreliacija pasižyminčių atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių poveikis ekonominės veiklos rodikliams. Poveikiui įvertinti taikomas daugialypės regresinės analizės metodas. Regresinė analizė – tai statistinių metodų taikymas tiriant regresinius dydžių sąryšius (regresijas) (Račkauskas, 2011). Regresinė analizė yra svarbi mokslinių tyrimų dalis, nes regresiniai sąryšiai stebimi įvairiose mokslo srityse. Dėl to toks tyrimo metodas tinka ir atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai vertinti. Regresinė analizė taikoma surinkus statistinius rodiklių duomenis, šiuo atveju identifikavus statistiškai reikšmingą poveikį turinčius atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklius. Tiriant dviejų kintamųjų Y ir X regresinę priklausomybę pagal stebėjimų rezultatus (y, x) , nustatoma sąlyginio vidurkio priklausomybė nuo kintamojo X įgyjamų reikšmių x :

$$E(Y|X = x) = g(x) \quad (3)$$

Parenkamas tiesinis modelis, t. y. manoma, kad regresijos funkcija $Y(x; \beta)$ yra tiesinė parametru β atžvilgiu:

$$Y(x) = \beta_0 + \beta_1 x + \beta_2 x^2 \quad (4)$$

Parametrai β vertinami pagal turimus duomenis (y, x) . Y žymimas priklausomas kintamasis, kurio vertę norima nustatyti, remiantis aiškinamaisiais veiksniais, t. y. nepriklausomais kintamaisiais, žymimais X . Šiame atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste tyrime priklausomi kintamieji yra ekonominės veiklos rodikliai, nepriklausomi kintamieji – atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodikliai, gauti atlikus daugiaplanį vertinimą (įvertinus ryšius su sociokultūrine ir aplinkosaugine dimensijomis). Vertinant nepriklausomų kintamųjų įtaką priklausomiems kintamiesiems, vertinamas atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių poveikis ekonominės veiklos rodikliams. Statistiškai reikšmingą poveikį ekonominės veiklos rodikliams turinčių atsakingo turizmo ekonominės dimensijos

rodiklių poveikio stiprumo ir krypties identifikavimui sudaromos regresinės lygtys. Sudarytos daugialypės tiesinės regresijos standartizuotų paklaidų histogramos rodo kintamųjų pasiskirstymą ir padeda įvertinti tiesinės regresijos prielaidas, tokias kaip normalumas, vidurkis, centravimas, nuokrypiai ir kt. Sudarytos standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinų procentinių dažnių (P–P plot) diagramos pateikia vizualų stebimų duomenų ir teorinio pasiskirstymo palyginimą, leidžiantį įvertinti modelio tinkamumą. Regresinei analizei atlikti naudojama IBM SPSS Statistics 29.0 programinė įranga. Kadangi regresinė analizė neatskleidžia priežastingumo, ryšio priežastingumas vertinamas IV tyrimo etape.

IV etapas. Regresinė analizė neatskleidžia ryšio tarp kintamųjų priežastingumo, dėl to ryšio tarp atsakingo turizmo ir ekonominės veiklos priežastingumui įvertinti naudojamas Grangerio priežastingumo testas. Grangerio priežastingumo testas yra statistinės hipotezės testas, skirtas nustatyti, ar viena laiko eilutė yra naudinga prognozuojant kitą. Siekiant įvertinti ryšio tarp atsakingo turizmo ir ekonominės veiklos priežastingumą, tikrinamos dvi hipotezės: nulinė hipotezė (H0), teigianti, jog nepriklausomų kintamųjų – atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių (E1–E21) (1 priedas) – praeities reikšmės nepadaeda numatyti dabartinės priklausomo kintamojo – ekonominės veiklos rodiklio (EV1–EV8) (1 priedas) – reikšmės ir alternatyvi hipotezė (H1), teigianti, kad nepriklausomų kintamųjų – atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių (E1–E21) (1 priedas) – praeities reikšmės padeda numatyti dabartinę priklausomo kintamojo – ekonominės veiklos rodiklio (EV1–EV8) (1 priedas) – reikšmę. Jei tikimybės reikšmė yra mažesnė už bet kurį lygį, tada hipotezė bus atmesta tame lygyje (Wei, 2016). Remiantis Grangerio priežastingumo testu, turėtų būti išpildytos dvi sąlygos: X turėtų įnešti statistiškai reikšmingą indėlį į Y prognozę, Y neturėtų įnešti statistiškai reikšmingo indėlio į X prognozę (Danilenko, 2009).

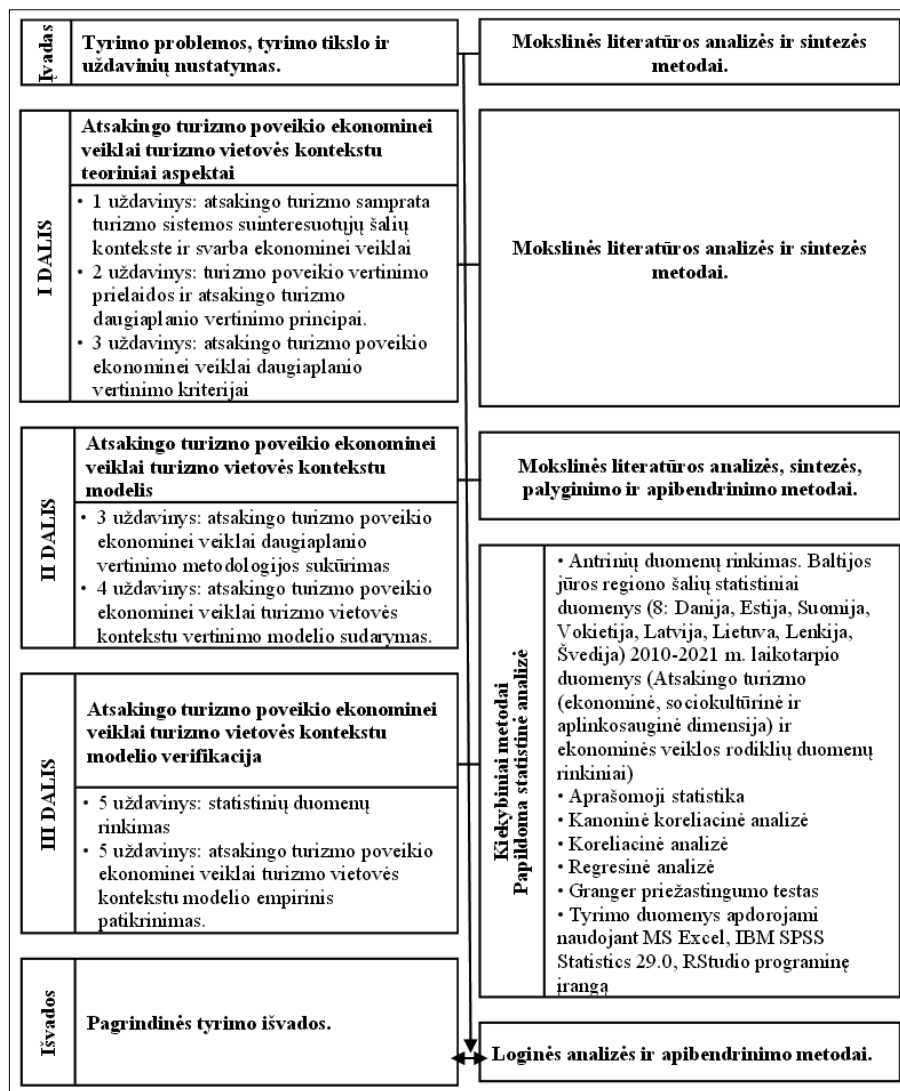
Grangerio priežastingumo testas realizuojamas tiriant vektorinės autoregresijos modelį (VAR):

$$\begin{aligned} y_t &= \alpha_1 + \sum_i \beta_i x_{t-i} + \sum_j \gamma_j y_{t-j} + \varepsilon_{1t} \\ x_t &= \alpha_2 + \sum_i \theta_i x_{t-i} + \sum_j \delta_j y_{t-j} + \varepsilon_{2t}, \text{ kur} \\ \sigma_{\varepsilon_{1t}, \varepsilon_{2t}} &= 0 \quad \forall t, [\varepsilon_{1t} \quad \varepsilon_{2t}]' \sim N(0, \Sigma_\varepsilon) \end{aligned} \quad (5)$$

Grangerio priežastingumo testu tikrinamas ryšio tarp priklausomų (ekonominės veiklos rodiklių) ir nepriklausomų (atsakingo turizmo ekonominės veiklos rodikliai) kintamųjų priežastingumas. Grangerio priežastingumo testas atliekamas naudojant RStudio programinę įrangą.

Įgyvendinus visus keturis atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste vertinimo etapus, paaiškės, kokie atsakingo turizmo rodikliai lemia ekonominės veiklos rodiklius, kokios krypties ir kokio stiprumo yra poveikis.

18 paveiksle pateikta viso atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste tyrimo metodologija, išskiriant tyrimo metodus kiekvienai disertacijos tyrimo daliai.

18 pav. Atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste tyrimo metodologija

Šaltinis: sudaryta autorės.

18 paveikslas iliustruoja viso disertacijos tyrimo, apimančio teorines ir empirinę dalis, metodologiją.

IV.

Empirinis atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste modelio verifikavimas

Atliekant atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste modelio empirinį patikrinimą siekiama įvertinti, kokie konkrečiai atsakingo turizmo rodikliai turi įtakos ekonominės veiklos rodikliams, kokios krypties ir kokio stiprumo yra poveikis. Regioniniu lygmeniu analizuojami 2010–2021 m. Baltijos jūros regiono šalių, kurios yra ES narės – Danijos, Estijos, Suomijos, Vokietijos, Latvijos, Lietuvos, Lenkijos, Švedijos – statistiniai duomenys.

Pirmajame empirinio tyrimo etape vertinami Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo rodikliai: 21 ekonominės dimensijos, 23 sociokultūrinės dimensijos ir 21 aplinkosauginės dimensijos rodiklis. Pasak (Lee, 2020), prieš pradėdant statistinę analizę, duomenų pasiskirstymo tikrinimas, ryšys tarp kintamųjų, trūkstamų duomenų ir pašalinių rodiklių valdymas yra tinkamas statistinės analizės ir išvadų metodas, leidžiantis įveikti analizės metu galinčias kilti problemas. Autoriaus teigimu, duomenų pasiskirstymas ir ryšiai tarp kintamųjų nustato netinkamus iškreipto pasiskirstymo kintamuosius ir atskleidžia tiesinės regresijos galimybę. Duomenų pasiskirstymo forma dažnai nustatoma pagal reprezentatyvias vertes, įskaitant vidurkį, medianą ir duomenų sklaidos reikšmes, tokias kaip standartinis nuokrypis, kvartilai, minimumas ir maksimumas (Lee, 2020). Be to, asimetrijos koeficiento *Skewness* ir imties eksceso koeficiento *Kurtosis* reikšmės atskleidžia išsamesnę duomenų pasiskirstymo formą (Kim, 2013). Disertacijos tyrime naudojamiems duomenims įvertinti taikomas apra-

šomosios statistikos metodas – išskiriamos skaitinės reikšmės, nusakančios duomenų imties plotį (įvertinant minimalią, maksimalią reikšmę), vidurkį, standartinį nuokrypį, koeficientų *Skewness* ir *Kurtosis* reikšmes.

15 lentelėje pateikiama Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių aprašomoji statistika.

15 lentelė. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių aprašomoji statistika

Variable / Statistics	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	Skewness		Kurtosis	
						Statistic	Std. Error	Statistic	Std. Error
E1	32	700947,00	37235826,00	7457028,38	10330279,29	1,737	0,414	1,855	0,809
E2	96	87,96	115,75	101,51	5,34	0,361	0,246	0,353	0,488
E3	96	-6,70	6,50	0,57	1,80	-1,175	0,246	4,383	0,488
E4	12	237973,00	275036,00	257764,67	13362,77	-0,063	0,637	-1,237	1,232
E5	60	85,60	24887,30	4112,26	7479,68	2,144	0,309	2,901	0,608
E6	88	0,06	1,40	0,42	0,35	0,743	0,257	-0,674	0,508
E7	15	8230,00	46591,00	26012,13	15899,25	0,325	0,580	-1,977	1,121
E8	77	257104802,58	166842881056,00	22564944889,25	39329119403,74	2,345	0,274	4,446	0,541
E9	92	538,00	53532,00	9234,27	16512,40	2,116	0,251	2,741	0,498
E10	77	181970873,63	113680349074,00	13744702766,80	25444781395,62	2,487	0,274	5,294	0,541
E11	77	75133928,95	54011366664,00	8820242122,46	14143068246,66	2,108	0,274	3,168	0,541
E12	22	1,18	5,46	2,70	1,20	1,055	0,491	0,071	0,953
E13	16	2258,00	422061,00	43362,38	101552,65	3,924	0,564	15,570	1,091
E14	88	11756,30	1693923,00	273066,20	455457,03	2,224	0,257	3,428	0,508
E15	87	12,30	36,50	21,99	6,24	0,315	0,258	-0,910	0,511
E16	88	21935,30	4819410,30	771481,32	1326928,75	2,220	0,257	3,366	0,508
E17	13	33,10	38,90	35,44	1,52	0,604	0,616	1,287	1,191
E18	13	862,60	30012,80	13754,93	13946,08	0,186	0,616	-2,335	1,191
E19	96	11424,00	3024567,00	482769,03	824437,28	2,230	0,246	3,437	0,488
E20	77	1798498,00	267879111,00	52150018,38	74344717,48	2,061	0,274	3,022	0,541
E21	91	1110,70	193552,00	33098,27	47728,09	2,066	0,253	3,304	0,500

Šaltinis: sudaryta autorės, naudojant SPSS programinę įrangą.

15 lentelėje E1–E21 trumpiniais žymimi atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodikliai (2 priedas), išreikšti turizmo sektoriaus rodikliais – turistų vietiniuose trumpalaikiuose būstuose, siūlomuose per bendradarbiavimo ekonomikos platformas, praleistų naktų skaičiumi (E1), vidutiniu vartotojų kainų indeksu (E2), vidaus užimtumo augimu lyginant su praėjusiais metais procentais (E3), turizmo sektoriuje dirban-

čių asmenų skaičiumi (E4), mokymo įstaigų išlaidų mokymui milijonais eurų (E5), oficialios paramos vystymuisi bendrosiose nacionalinėse pajamose procentine dalimi (E6), turizmo įmonių skaičiumi (E7), bendromis turizmo išlaidomis eurai (E8), turizmo įstaigų skaičiumi (E9), atvykstantojo turizmo išlaidomis eurai (E10), vietinėmis turizmo išlaidomis eurai (E11), turizmo BVP procentais (E12), vidutinių namų ūkių pajamų dydžiu eurai (E13), turizmo prekių ir paslaugų eksporto apimtimi milijonais eurų (E14), investavimo normos dydžiu procentais (E15), vietinės produkcijos verte milijonais eurų (E16) turizmo pridėtine verte milijonais eurų (E17), turizmo produkcijos verte milijonais eurų (E18), turizmo nacionalinių pajamų dydžiu milijonais eurų (E19), kelionių skaičiumi (E20), tarptautinės prekybos turizmo paslaugomis dydžiu milijonais eurų (E21). Lentelėje pateiktos standartinio nuokrypio (*Std. Deviation*) reikšmės leidžia įvertinti, kad atsakingo turizmo ekonominės dimensijos duomenys pasiskirstę netolygiai. *Skewness* ir *Kurtosis* parametrų reikšmės suteikia informacijos apie duomenų pasiskirstymo formą, simetriją ir koncentraciją, jas vertinant randamas duomenų skirstinio nukrypimas nuo normalaus pasiskirstymo. Remiantis analizės duomenimis, daugelio rodiklių *Skewness* reikšmė nėra artima 0, taip pat šio parametro reikšmės yra tiek teigiamos, tiek neigiamos, o tai rodo, kad duomenys yra pasiskirstę nesimetriškai. *Kurtosis* reikšmės iliustruoja pasiskirstymo kreivių formą ir sunkumą, pateikiant informaciją apie duomenų koncentraciją aplink vidurkį ir duomenų nuokrypius lyginant su normaliu pasiskirstymu. Analizės rezultatai atskleidžia, kad daugelio rodiklių šio parametro reikšmės nėra artimos 0, taip pat yra tiek teigiamos, tiek neigiamos, o tai rodo, kad duomenų skirstinys nėra normalaus pasiskirstymo, kad yra nuokrypių. Tokie aprašomosios statistikos rezultatai atskleidžia poreikį transformuoti atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių duomenis, kad tolesnė analizė galėtų atskleisti statistiškai patikimus, praktinę išraišką turinčius rezultatus. Vertinant lentelėje pateiktas imties dydžio (N) reikšmes, taip pat atsiskleidžia tyrimo ribotumas dėl trūkstamų Baltijos jūros regiono šalių statistinių duomenų. Tai rodo poreikį pasitelkti metodiką, pakeičiančią trūkstamas duomenų reikšmes. Metodas, sukuriantis trūkstamas reikšmes remiantis duomenų vidurkiu, bus pritaikomas kitame empirinio tyrimo žingsnyje.

16 lentelėje pateikiami Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo sociokultūrinės dimensijos rodiklių aprašomosios statistikos rezultatai.

16 lentelė. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo sociokultūrinės dimensijos rodiklių aprašomoji statistika

Variable / Statistics	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	Skewness		Kurtosis	
						Statistic	Std. Error	Statistic	Std. Error
S1	6	784,00	31595,00	7398,17	12022,00	2,303	0,845	5,411	1,741
S2	92	538,00	53532,00	9234,27	16512,40	2,116	0,251	2,741	0,498
S3	88	1378,65	15356,52	6873,69	5103,51	0,213	0,257	-1,682	0,508
S4	96	17,58	57,65	37,33	11,77	0,252	0,246	-1,280	0,488
S5	96	3,20	20,20	9,41	4,03	0,245	0,246	-0,508	0,488
S6	64	2,70	35,10	12,02	8,47	1,198	0,299	0,434	0,590
S7	88	3,20	5,80	4,32	0,64	0,060	0,257	-0,779	0,508
S8	96	-1642,00	2384,70	-180,51	598,55	0,456	0,246	4,285	0,488
S9	89	0,80	3,10	1,58	0,69	0,732	0,255	-0,875	0,506
S10	96	-1,50	15,00	5,94	3,81	0,793	0,246	0,095	0,488
S11	27	0,00	19,00	7,34	6,73	0,418	0,448	-1,488	0,872
S12	51	25,00	58,00	43,29	8,79	-0,242	0,333	-0,628	0,656
S13	88	4,50	29,90	16,48	5,71	0,079	0,257	-0,022	0,508
S14	24	1,50	7,60	3,37	2,29	1,017	0,472	-0,738	0,918
S15	86	4,10	16,20	8,68	3,37	0,660	0,260	-0,520	0,514
S16	96	22,65	92,25	62,71	20,27	-0,287	0,246	-1,173	0,488
S17	23	6,30	8,10	7,30	0,56	-0,241	0,481	-1,202	0,935
S18	76	274680,00	54875841,00	11025733,55	17037436,56	1,867	0,276	2,055	0,545
S19	63	100,00	310,50	140,05	45,21	1,758	0,302	2,879	0,595
S20	64	109,00	44563,00	9537,48	12552,18	1,658	0,299	1,702	0,590
S21	8	61,00	90,70	77,58	10,45	-0,481	0,752	-0,990	1,481
S22	80	20,80	48,00	38,67	7,14	-0,847	0,269	-0,018	0,532
S23	87	4,50	34,00	14,69	5,64	0,553	0,258	0,404	0,511

Šaltinis: sudaryta autorės, naudojant SPSS programinę įrangą.

16 lentelėje S1–S23 trumpiniais žymimi atsakingo turizmo sociokultūrinės dimensijos rodikliai (2 priedas), išreikšti rodikliais – įmonių, turinčių tikslų padidinti rinkos dalį, skaičiumi (S1), turizmo sektoriaus lovų skaičiumi (S2), socialinių išmokų dydžiu eurais (S3), skurdo rizikos lygiu procentais (S4), užimtumu pagal išsilavinimo lygį (S5), asmenų, galinčių reguliariai dalyvauti laisvalaikio veikloje, skaičiumi (S6), kultūrinio užimtumo procentais (S7), tarptautinės prekybos paslaugomis balanso dydžiu (S8), valdžios sektoriaus išlaidų kultūrinėms paslaugoms dydžiu (S9), lyčių skirtumų užimtumo srityje dydžiu procentais (S10), vidaus kelių transporto išlaidų dydžiu milijonais eurų (S11), asmenų aukštajame moksle skaičiumi (S12), moterų ir vyrų darbo

užmokesčio skirtumų dydžiu procentais (S13), dirbtiniu paviršiumi padengtos žemės dydžiu procentais (S14), asmenų sveiko gyvenimo metų, sulaukus 65 metų, skaičiumi (S15), asmenų, įsitraukusių į valdžios veiklą, procentais (S16), vidutiniu pasitenkinimo įvertinimo reitingu (S17), dalyvaujančių turizmo sektoriuje asmenų skaičiumi tūkstančiais turistų (S18), aplinkos išsaugojimo paslaugų apyvartos indekso dydžiu (S19), įsitraukusių į menų studijas mokinių ir studentų skaičiumi (S20), saugumo politikos priemonių, rizikos ir darbuotojų informuotumo dydžiu procentais (S21), viešbučių ir panašių apgyvendinimo įstaigų grynojo užimtumo dydžiu procentais (S22), nusikaltimų, smurto ar vandalizmo rajone dydžiu procentais (S23). Lentelėje pateiktos atsakingo turizmo sociokultūrinės dimensijos rodiklių standartinio nuokrypio (*Std. Deviation*) reikšmės leidžia įvertinti, kad duomenys pasiskirstę netolygiai. Daugeliui rodiklių *Skewness* reikšmė nėra artima 0, taip pat šio parametro reikšmės yra tiek teigiamos, tiek neigiamos, o tai rodo, kad duomenys yra pasiskirstę nesimetriškai. *Kurtosis* reikšmės atskleidžia, kad daugelio rodiklių šio parametro reikšmės nėra artimos 0, taip pat yra tiek teigiamos, tiek neigiamos, o tai rodo, kad duomenų skirstinys nėra normalaus pasiskirstymo ir yra nuokrypių. Tokie aprašomosios statistikos rezultatai atskleidžia poreikį transformuoti atsakingo turizmo sociokultūrinės dimensijos rodiklių duomenis, kad tolesnė analizė galėtų atskleisti statistiškai patikimus, praktinę išraišką turinčius rezultatus. Imties dydžio (N) reikšmės atskleidžia tyrimo ribotumus dėl trūkstamų Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo sociokultūrinės dimensijos statistinių duomenų. Kitame empirinio tyrimo etape bus pritaikomas metodas, kuriuo, remiantis duomenų vidurkiu, bus įvedamos trūkstamos duomenų reikšmės.

17 lentelėje pateikiama Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo aplinkosauginės dimensijos rodiklių aprašomoji statistika.

17 lentelė. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo aplinkosauginės dimensijos rodiklių aprašomoji statistika

Variable / Statistics	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	Skewness		Kurtosis	
						Statistic	Std. Error	Statistic	Std. Error
A1	38	0,00	14214,00	1433,42	2890,50	3,226	0,383	11,475	0,750
A2	72	308,10	76272,80	12577,68	21240,56	2,105	0,283	2,873	0,559
A3	96	236,30	12742,19	2913,81	3928,35	1,657	0,246	1,332	0,488
A4	80	84,43	128,49	101,10	9,25	1,351	0,269	1,545	0,532
A5	88	20,60	94,70	61,39	18,44	-0,469	0,257	-0,752	0,508
A6	88	812,96	242094,84	43167,00	60660,47	1,797	0,257	2,410	0,508
A7	57	25759,00	657035,00	140526,00	166722,25	2,088	0,316	3,415	0,623
A8	89	0,02	1,29	0,27	0,28	1,548	0,255	2,260	0,506
A9	73	6,90	3716,00	757,37	1133,53	1,712	0,281	1,636	0,555

Variable / Statistics	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	Skewness		Kurtosis	
						Statistic	Std. Error	Statistic	Std. Error
A10	24	100,00	100,00	100,00	0,00	-	-	-	-
A11	87	8,00	27,80	15,50	4,59	1,185	0,258	0,979	0,511
A12	87	8,50	36,50	17,52	7,78	0,897	0,258	-0,225	0,511
A13	12	508063,50	1132443,50	766120,73	204840,91	0,393	0,637	-0,996	1,232
A14	80	43167,00	449718,00	209429,38	160400,14	0,166	0,269	-1,762	0,532
A15	16	11298,40	199818,00	40643,45	46106,11	3,010	0,564	10,546	1,091
A16	12	0,00	5500,00	1289,24	1934,60	1,510	0,637	1,064	1,232
A17	74	17,00	1946,29	387,78	599,26	1,836	0,279	1,898	0,552
A18	13	1,30	8,00	4,24	2,51	0,466	0,616	-1,526	1,191
A19	88	0,17	12,61	2,90	3,76	1,268	0,257	-0,094	0,508
A20	48	837777,00	142528452,00	31418509,52	44977894,56	1,673	0,343	1,426	0,674
A21	88	0,06	1,40	0,42	0,35	0,743	0,257	-0,674	0,508

Šaltinis: sudaryta autorės, naudojant SPSS programinę įrangą.

17 lentelėje A1–A21 trumpiniais žymimi atsakingo turizmo aplinkosauginės dimensijos rodikliai (21 priedas), išreikšti rodikliais – su klimatu susijusių ekonominių nuostolių dydžiu milijonais eurų (A1), nacionalinių išlaidų aplinkos apsaugai dydžiu milijonais eurų (A2), gyvūnų populiacijų dydžiu tūkstančiais vienetų (A3), energijos suvartojimo indekso dydžiu (A4), grynojo šiltnamio efektą sukeliančių dujų kiekio indeksu (A5), atsinaujinančiųjų išteklių naudojimo elektros energijai gaminti dydžiu gigavatvalandėmis (A6), užimtumo aplinkosaugos prekių ir paslaugų sektoriuje dydžiu asmenų skaičiumi (A7), pramonės išmetamų teršalų intensyvumo dydžiu gramais vienam pridėtinės vertės eurui, kai baziniai metai 2010 (A8), valdžios sektoriaus investicijų į aplinkos apsaugą dydžiu milijonais eurų (A9), žemės paviršiaus panaudojimo dydžiu procentais (A10), namų ūkiuose gyvenančių gyventojų, kenčiančių nuo triukšmo, dydžiu procentais (A11), taršos ir kitų aplinkos problemų dydžiu procentais (A12), nefinansinio turto balanso natūralių išteklių išsaugojimui dydžiu milijonais eurų (A13), „Natura 2000“ saugomų teritorijų kvadratinį kilometrų skaičiumi (A14), kelių eismo intensyvumo dydžiu milijonais kilometrų (A15), apsauginės funkcijos teritorijų dydžiu tūkstančiais hektarų (A16), nuotekų šalinimo dydžiu tūkstančiais tonų (A17), asmenų, pranešusių apie streso sukeltas sveikatos problemas, dydžiu procentais (A18), šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisijos dydžiu milijonais tonų (A19), atliekų tvarkymo dydžiu tonomis (A20), vandens, paruošto naudoti, dydžiu procentais (A21). Lentelėje pateiktos atsakingo turizmo aplinkosauginės dimensijos rodiklių standartinio nuokrypio (*Std. Deviation*) reikšmės, kurios daugelio rodiklių yra itin didelės, atskleidžia, kad duomenys pasiskirstę netolygiai. *Skewness* reikšmės

rodo, kad duomenys yra pasiskirstę nesimetriškai. *Kurtosis* reikšmės rodo, kad duomenų skirstinys nėra normalaus pasiskirstymo ir yra nuokrypių. Tokie aprašomosios statistikos rezultatai atskleidžia poreikį transformuoti atsakingo turizmo aplinkosauuginės dimensijos rodiklių duomenis. Lentelėje pateiktos imties dydžio (N) reikšmės rodo tyrimo ribotumus dėl trūkstamų atsakingo turizmo aplinkosauuginės dimensijos statistinių duomenų. Kitame empirinio tyrimo etape bus pritaikoma metodika, kuria įvedamos trūkstamos duomenų reikšmės.

18 lentelėje pateikiama Baltijos jūros regiono šalių ekonominės veiklos rodiklių aprašomoji statistika.

18 lentelė. Baltijos jūros regiono šalių ekonominės veiklos rodiklių aprašomoji statistika

Variable / Statistics	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	Skewness		Kurtosis	
						Statistic	Std. Error	Statistic	Std. Error
EV1	88	16677,30	3601750,00	580854,83	990554,20	2,224	0,257	3,388	0,508
EV2	96	7934,50	1717921,00	287890,29	488908,26	2,197	0,246	3,223	0,488
EV3	96	-1195967,00	2524975,00	328047,67	889494,72	0,470	0,246	-0,082	0,488
EV4	88	-15733,20	252247,50	26787,88	71782,18	2,393	0,257	4,052	0,508
EV5	96	-147554,00	65623,00	-4450,39	26638,25	-3,214	0,246	16,610	0,488
EV6	96	88,50	121,70	103,12	5,86	0,946	0,246	1,397	0,488
EV7	27	68,20	125,50	96,55	14,70	0,291	0,448	-0,316	0,872
EV8	96	-19209,80	283850,00	32950,02	77424,78	2,391	0,246	4,273	0,488

Šaltinis: sudaryta autorės, naudojant SPSS programinę įrangą.

18 lentelėje EV1–EV8 trumpiniais žymimi atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodikliai (2 priedas), išreikšti metinio BVP dydžiu rinkos kainomis milijonais eurų (EV1), namų ūkių galutinio vartojimo išlaidų dydžiu milijonais eurų (EV2), grynąja tarptautinių investicijų pozicija milijonais vietinės valiutos vienetų (EV3), kurią sudaro bendra šalies grynoji finansinė pozicija (turto atėmus išsipareigojimus), tarptautinės prekybos dydžiu milijonais eurų (EV4), valdžios sektoriaus deficito / pertekliaus dydžiu milijonais eurų (EV5), kainų dydžiu (EV6), pinigų indeksuotu dydžiu (EV7), mokėjimų balanso dydžiu milijonais eurų (EV8). Lentelėje pateiktos Baltijos jūros regiono šalių ekonominės veiklos rodiklių standartinio nuokrypio (*Std. Deviation*) reikšmės atskleidžia, kad duomenys pasiskirstę netolygiai. *Skewness* reikšmės rodo, kad duomenys yra pasiskirstę nesimetriškai. *Kurtosis* reikšmės atskleidžia, kad duomenų skirstinys nėra normalaus pasiskirstymo ir yra nuokrypių. Aprašomosios statistikos rezultatai rodo poreikį transformuoti duomenis, užtikrinant jų normalizavimą. Imties dydžio (N) reikšmės atskleidžia tyrimo ribotumus dėl trūkstamų statistinių

duomenų. Kitame empirinio tyrimo etape bus pritaikoma metodika, kuria įvedamos trūkstamos duomenų reikšmės.

Kadangi aprašomosios statistikos rezultatai atskleidė, jog disertacijos tyrime naudojamų duomenų rinkinyje yra trūkstamų statistinių duomenų, siekiant išvengti statistinių trikdžių taikant tolesnius metoduose ir skaičiavimus, taikyta metodika trūkstamų duomenų reikšmėms įvesti. Remiantis Kwako ir Kimo (2017) statistinių duomenų rengimo ir trūkstamų reikšmių valdymo analize, trūkstamos vertės gali būti pakeistos reikšmėmis, gautomis atlikus statistinę analizę. Pasak autorių, taikant aiškų modeliavimo metodą, daroma prielaida, kad kintamieji turi tam tikrą nuspėjamą pasiskirstymą ir įvertina kiekvieno skirstinio parametrus, kurie naudojami reikšmėms įvesti. Reikšmės gali būti įvedamos taikant skirtingus skaičiavimo metodus pagal vidurkį, medianą, tikimybę, santykį, regresiją, nuspėjamąją regresiją ir pasiskirstymo prielaidą (Kwak ir Kim, 2017). Disertacijos tyrime trūkstamos reikšmės įvesti naudojami skaičiavimai remiantis vidurkio metodika. Sudaromas naujas duomenų rinkinys be trūkstamų reikšmių.

Aprašomosios statistikos analizė taip pat atskleidė, kad visų trijų atsakingo turizmo dimensijų ir ekonominės veiklos duomenys nėra normalaus pasiskirstymo, dėl to išvadoms apie duomenų normalumą pagrįsti atliekamas Kolmogorovo–Smirnovio testas. Matuodamas didžiausią vertikalųjį nuokrypį tarp duomenų empirinio kumuliacinio pasiskirstymo funkcijos ir normalaus skirstinio kaupiamojo pasiskirstymo funkcijos, testas atskleidžia duomenų normalumą.

19 lentelėje pateikiami Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių Kolmogorovo–Smirnovio testo rezultatai.

19 lentelė. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių Kolmogorovo–Smirnovio testas

Variable / Statistics	N	Normal Parameters ^{a,b}		Most Extreme Differences			Test Statistic	Asymp. Sig. (2-tailed) ^c	Monte Carlo Sig. (2-tailed) ^d		
		Mean	Std. Deviation	Absolute	Positive	Negative			Sig.	99 % Confidence Interval	
										Lower Bound	Upper Bound
E1	96	7457028,375	5901074,634	0,417	0,417	-0,250	0,417	0,000	0,000	0,000	0,000
E2	96	101,505	5,336	0,125	0,125	-0,095	0,125	0,001	0,001	0,000	0,002
E3	96	0,574	1,795	0,145	0,109	-0,145	0,145	0,000	0,000	0,000	0,000
E4	96	257764,667	4547,062	0,438	0,438	-0,437	0,438	0,000	0,000	0,000	0,000
E5	96	4112,263	5894,502	0,417	0,417	-0,247	0,417	0,000	0,000	0,000	0,000
E6	96	0,418	0,336	0,217	0,217	-0,144	0,217	0,000	0,000	0,000	0,000
E7	96	26012,133	6103,499	0,437	0,437	-0,406	0,438	0,000	0,000	0,000	0,000

IV. Empirinis atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste modelio verifikavimas

Variable / Statistics	N	Normal Parameters ^{a,b}		Most Extreme Differences			Test Statistic	Asymp. Sig. (2-tailed) ^c	Monte Carlo Sig. (2-tailed) ^d		
		Mean	Std. Deviation	Absolute	Positive	Negative			Sig.	99 % Confidence Interval	
										Lower Bound	Upper Bound
E8	96	22564944889,251	35177033792,790	0,365	0,365	-0,263	0,365	0,000	0,000	0,000	0,000
E9	96	9234,272	16161,028	0,337	0,337	-0,295	0,337	0,000	0,000	0,000	0,000
E10	96	13744702766,805	22758504349,292	0,365	0,365	-0,276	0,365	0,000	0,000	0,000	0,000
E11	96	8820242122,460	12649944803,977	0,344	0,344	-0,245	0,344	0,000	0,000	0,000	0,000
E12	96	2,701	0,565	0,437	0,437	-0,333	0,438	0,000	0,000	0,000	0,000
E13	96	43362,375	40352,932	0,490	0,490	-0,344	0,490	0,000	0,000	0,000	0,000
E14	96	273066,198	435858,215	0,366	0,366	-0,274	0,366	0,000	0,000	0,000	0,000
E15	96	21,986	5,933	0,114	0,114	-0,078	0,114	0,004	0,003	0,002	0,004
E16	96	771481,324	1269829,547	0,384	0,384	-0,278	0,384	0,000	0,000	0,000	0,000
E17	96	35,438	0,540	0,438	0,427	-0,438	0,437	0,000	0,000	0,000	0,000
E18	96	13754,931	4956,569	0,438	0,438	-0,427	0,438	0,000	0,000	0,000	0,000
E19	96	482769,031	824437,276	0,374	0,374	-0,284	0,374	0,000	0,000	0,000	0,000
E20	96	52150018,377	66495936,821	0,336	0,336	-0,224	0,336	0,000	0,000	0,000	0,000
E21	96	33098,267	46455,110	0,268	0,268	-0,246	0,268	0,000	0,000	0,000	0,000

Šaltinis: sudaryta autorės, naudojant SPSS programinę įrangą.

19 lentelėje pateikiami Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių (E1–E21) (2 priedas) Kolmogorovo–Smirnovio testo rezultatai rodo, kad duomenys nėra normaliai pasiskirstę. Tai atskleidžia testo statistikos (lentelėje – *Test Statistic*) reikšmė, kuri 19-os rodiklių yra didesnė nei testo kritinė reikšmė 0,139, nustatyta remiantis formule $1.36/\sqrt{n}$ (Facchinetti, 2009), ir testo reikšmingumo matas p reikšmė (lentelėje – *Asymp. Sig. (2-tailed)*), kuri visiems analizuojamiems rodikliams yra mažesnė už 0,05 ir parodo, kad visi atsakingo turizmo ekonominės dimensijos duomenys labai skiriasi nuo normalaus pasiskirstymo. Tai patvirtina ir Monte Karlo modeliavimas (lentelėje – *Monte Carlo Sig. (2-tailed)*), kurio visos reikšmės taip pat mažesnės už 0,05.

20 lentelėje pavaizduoti Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo sociokultūrinės dimensijos rodiklių Kolmogorovo–Smirnovio testo rezultatai.

20 lentelė. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo sociokultūrinės dimensijos rodiklių Kolmogorovo–Smirnovos testas

Variable / Statistics	N	Normal Parameters ^{a,b}		Most Extreme Differences			Test Statistic	Asymp. Sig. (2-tailed) ^c	Monte Carlo Sig. (2-tailed) ^d		
		Mean	Std. Deviation	Absolute	Positive	Negative			Sig.	99 % Confidence Interval	
										Lower Bound	Upper Bound
S1	96	7398,167	2758,035	0,490	0,490	-0,448	0,490	0,000	0,000	0,000	0,000
S2	96	9234,272	16161,028	0,337	0,337	-0,295	0,337	0,000	0,000	0,000	0,000
S3	96	6873,692	4883,902	0,241	0,241	-0,130	0,241	0,000	0,000	0,000	0,000
S4	96	37,326	11,768	0,103	0,103	-0,095	0,103	0,014	0,011	0,008	0,014
S5	96	9,409	4,026	0,072	0,072	-0,069	0,072	,200e	0,262	0,251	0,273
S6	96	12,023	6,898	0,276	0,276	-0,088	0,276	0,000	0,000	0,000	0,000
S7	96	4,318	0,617	0,072	0,061	-0,072	0,072	,200e	0,258	0,247	0,269
S8	96	-180,514	598,553	0,220	0,218	-0,220	0,220	0,000	0,000	0,000	0,000
S9	96	1,584	0,667	0,166	0,166	-0,132	0,166	0,000	0,000	0,000	0,000
S10	96	5,939	3,810	0,109	0,109	-0,093	0,109	0,007	0,005	0,003	0,007
S11	96	7,337	3,523	0,375	0,375	-0,344	0,375	0,000	0,000	0,000	0,000
S12	96	43,294	6,375	0,250	0,250	-0,242	0,250	0,000	0,000	0,000	0,000
S13	96	16,483	5,461	0,082	0,082	-0,072	0,082	0,109	0,109	0,100	0,117
S14	96	3,371	1,126	0,417	0,417	-0,333	0,417	0,000	0,000	0,000	0,000
S15	96	8,680	3,190	0,133	0,133	-0,076	0,133	0,000	0,000	0,000	0,001
S16	96	62,715	20,266	0,144	0,091	-0,144	0,144	0,000	0,000	0,000	0,000
S17	96	7,304	0,267	0,400	0,396	-0,400	0,400	0,000	0,000	0,000	0,000
S18	96	11025733,553	15138159,639	0,292	0,292	-0,239	0,292	0,000	0,000	0,000	0,000
S19	96	140,051	36,526	0,292	0,292	-0,136	0,292	0,000	0,000	0,000	0,000
S20	96	9537,484	10221,806	0,271	0,271	-0,178	0,271	0,000	0,000	0,000	0,000
S21	96	77,575	2,836	0,458	0,458	-0,458	0,458	0,000	0,000	0,000	0,000
S22	96	38,669	6,510	0,175	0,076	-0,175	0,175	0,000	0,000	0,000	0,000
S23	96	14,694	5,364	0,093	0,093	-0,049	0,093	0,038	0,037	0,032	0,042

Šaltinis: sudaryta autorės, naudojant SPSS programinę įrangą.

20 lentelėje pateikiami Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo sociokultūrinės dimensijos rodiklių (S1–S23) (1 priedas) Kolmogorovo–Smirnovos testo rezultatai rodo, kad duomenys nėra normaliai pasiskirstę. Tai atskleidžia testo statistikos (lentelėje – *Test Statistic*) reikšmė, kuri 17-os rodiklių yra didesnė nei testo kritinė reikšmė 0,139, ir *p* reikšmė (lentelėje – *Asymp. Sig. (2-tailed)*), kuri 12 rodiklių (S1–S12) yra mažesnė už 0,05 ir parodo, kad didesnė dalis atsakingo turizmo sociokultūrinės dimensijos duomenų labai skiriasi nuo normalaus pasiskirstymo. Tai patvirtina ir Monte

Karlo modeliavimas (lentelėje – *Monte Carlo Sig. (2-tailed)*), kurio dauguma reikšmių (20 reikšmių) taip pat yra mažesnės už 0,05.

21 lentelėje pavaizduoti Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo aplinkosauuginės dimensijos rodiklių Kolmogorovo–Smirnovio testo rezultatai.

21 lentelė. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo aplinkosauuginės dimensijos rodiklių Kolmogorovo–Smirnovio testas

Variable / Statistics	N	Normal Parameters ^{a,b}		Most Extreme Differences			Test Statistic	Asymp. Sig. (2-tailed) ^c	Monte Carlo Sig. (2-tailed) ^d		
		Mean	Std. Deviation	Absolute	Positive	Negative			Sig.	99 % Confidence Interval	
										Lower Bound	Upper Bound
A1	96	1433,421	1803,899	0,396	0,396	-0,213	0,396	0,000	0,000	0,000	0,000
A2	96	12577,683	18362,568	0,385	0,385	-0,252	0,385	0,000	0,000	0,000	0,000
A3	96	2913,805	3928,354	0,378	0,378	-0,248	0,378	0,000	0,000	0,000	0,000
A4	96	101,102	8,433	0,246	0,246	-0,087	0,246	0,000	0,000	0,000	0,000
A5	96	61,393	17,647	0,115	0,060	-0,115	0,115	0,003	0,003	0,001	0,004
A6	96	43167,002	58050,180	0,271	0,271	-0,233	0,271	0,000	0,000	0,000	0,000
A7	96	140526,000	128004,658	0,354	0,354	-0,185	0,354	0,000	0,000	0,000	0,000
A8	96	0,269	0,273	0,208	0,208	-0,180	0,208	0,000	0,000	0,000	0,000
A9	96	757,370	986,821	0,260	0,260	-0,223	0,260	0,000	0,000	0,000	0,000
A10	96	100,000	,00000f	-	-	-	-	-	-	-	-
A11	96	15,499	4,368	0,189	0,189	-0,124	0,189	0,000	0,000	0,000	0,000
A12	96	17,522	7,402	0,156	0,156	-0,111	0,156	0,000	0,000	0,000	0,000
A13	96	766120,733	69702,961	0,438	0,438	-0,437	0,438	0,000	0,000	0,000	0,000
A14	96	209429,375	146270,412	0,255	0,255	-0,175	0,255	0,000	0,000	0,000	0,000
A15	96	40643,450	18320,709	0,417	0,417	-0,417	0,417	0,000	0,000	0,000	0,000
A16	96	1289,238	658,303	0,458	0,458	-0,417	0,458	0,000	0,000	0,000	0,000
A17	96	387,777	525,310	0,281	0,281	-0,240	0,281	0,000	0,000	0,000	0,000
A18	96	4,238	0,893	0,448	0,448	-0,417	0,448	0,000	0,000	0,000	0,000
A19	96	2,901	3,602	0,271	0,271	-0,225	0,271	0,000	0,000	0,000	0,000
A20	96	31418509,521	31636341,018	0,375	0,375	-0,167	0,375	0,000	0,000	0,000	0,000
A21	96	0,418	0,336	0,217	0,217	-0,144	0,217	0,000	0,000	0,000	0,000

Šaltinis: sudaryta autorės, naudojant SPSS programinę įrangą.

21 lentelėje pateikiami Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo aplinkosauuginės dimensijos rodiklių (A1–A21) (2 priedas) Kolmogorovo–Smirnovio testo rezultatai rodo, kad duomenys nėra normaliai pasiskirstę. Tai atskleidžia testo statistikos (lentelėje – *Test Statistic*) reikšmė, kuri 19-os rodiklių yra didesnė nei testo kritinė

reikšmė 0,139, ir p reikšmė (lentelėje *Asymp. Sig. (2-tailed)*), kuri visų analizuojamų rodiklių yra mažesnė už 0,05 ir parodo, kad visi atsakingo turizmo aplinkosauginės dimensijos duomenys labai skiriasi nuo normalaus pasiskirstymo. Tai patvirtina ir Monte Karlo modeliavimas (lentelėje – *Monte Carlo Sig. (2-tailed)*), kurio visos reikšmės taip pat mažesnės už 0,05.

22 lentelėje pavaizduoti Baltijos jūros regiono šalių ekonominės veiklos rodiklių Kolmogorovo–Smirnovio testo rezultatai.

22 lentelė. Baltijos jūros regiono šalių ekonominės veiklos rodiklių Kolmogorovo–Smirnovio testas

Variable / Statistics	N	Normal Parameters ^{a,b}		Most Extreme Differences			Test Statistic	Asymp. Sig. (2-tailed) ^c	Monte Carlo Sig. (2-tailed) ^d		
		Mean	Std. Deviation	Absolute	Positive	Negative			Sig.	99 % Confidence Interval	
										Lower Bound	Upper Bound
EV1	96	580854,832	947929,564	0,385	0,385	-0,276	0,385	0,000	0,000	0,000	0,000
EV2	96	287890,293	488908,257	0,352	0,352	-0,283	0,352	0,000	0,000	0,000	0,000
EV3	96	328047,674	889494,718	0,215	0,215	-0,140	0,215	0,000	0,000	0,000	0,000
EV4	96	26787,881	68693,309	0,388	0,388	-0,303	0,388	0,000	0,000	0,000	0,000
EV5	96	-4450,395	26638,251	0,296	0,265	-0,296	0,296	0,000	0,000	0,000	0,000
EV6	96	103,120	5,864	0,148	0,148	-0,095	0,148	0,000	0,000	0,000	0,000
EV7	96	96,548	7,688	0,365	0,354	-0,365	0,365	0,000	0,000	0,000	0,000
EV8	96	32950,018	77424,776	0,378	0,378	-0,251	0,378	0,000	0,000	0,000	0,000

Šaltinis: sudaryta autorės, naudojant SPSS programinę įrangą.

22 lentelėje pateikiami Baltijos jūros regiono šalių ekonominės veiklos rodiklių (EV1–EV8) (2 priedas) Kolmogorovo–Smirnovio testo rezultatai rodo, kad duomenys nėra normaliai pasiskirstę. Tai atskleidžia testo statistikos (lentelėje – *Test Statistic*) reikšmė, kuri visų rodiklių yra didesnė nei testo kritinė reikšmė 0,139 ir p reikšmė (lentelėje – *Asymp. Sig. (2-tailed)*), kuri visų analizuojamų rodiklių yra mažesnė už 0,05 ir parodo, kad visi duomenys labai skiriasi nuo normalaus pasiskirstymo. Tai patvirtina ir Monte Karlo modeliavimas (lentelėje – *Monte Carlo Sig. (2-tailed)*), kurio visos reikšmės taip pat mažesnės už 0,05.

Apibendrinant aprašomosios statistikos analizės ir duomenų pasiskirstymo vertinimo testo rezultatus, galima daryti išvadą, kad visi Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominės, sociokultūrinės ir aplinkosauginės dimensijos bei ekonominės veiklos duomenys yra pasiskirstę ne pagal normalųjį skirstinį. Pasak Lee (2020), daugeliui statistinės analizės metodų reikalingos duomenų normalumo

prielaidos. Statistiniai rezultatai, gauti iš duomenų, pasiskirsčiusių ne pagal normalųjį skirstinį, gali būti statistinių klaidų priežastis, o tai gali būti akivaizdžios kliūtys patikimiems moksliniams rezultatams pasiekti. Dėl to, siekiant stabilizuoti dispersiją, transformuoti iškreiptus pasiskirstymus, padaryti duomenis lengviau analizuojamus ir interpretuojamus, visi duomenys yra logaritmuojami. Taikant logaritminę transformaciją, kiekviena reikšmė keičiama pagal logaritmo charakteristikas, skirtumai tarp transformuotų reikšmių tampa mažesni nei pradinėje skalėje (Lee, 2020).

Pasak Lee (2020), logaritminė transformacija neįmanoma, kai pradiniam duomenų rinkinyje reikšmės yra neigiamos arba nulinės. Autoriaus teigimu, siekiant išspręsti šią problemą yra įprasta pridėti teigiamą konstantą prie pradinių duomenų. Changyongas ir kt. (2014) antrina, jog logaritminė transformacija gali būti naudojama tik teigiamiesiems duomenims, taigi įprasta prie turimų duomenų pridėti nedidelę teigiamą konstantą prieš taikant šią transformaciją. Westas (2022) aiškina, kad duomenų rinkinyje esant neigiamų verčių, logaritmines transformacijas galima taikyti prie visų reikšmių pridėjus nedidelį teigiamą skaičių, t. y. pridėjus nedidelę reikšmę, kuri leidžia įgyvendinti transformaciją ir pateikti tinkamas vertes tolesniems skaičiavimams. Kadangi disertacijos tyrime naudojamuose duomenyse yra nulinių ir mažų neigiamų reikšmių, logaritmuojant šiuos duomenis pridedama konstanta, kad būtų sudarytas visas logaritmuotų, normaliai pasiskirsčiusių duomenų rinkinys, tinkamas tolesnei statistinei analizei. Konstantos reikšmės pasirinktos vertinant logaritmuojamų duomenų reikšmes, siekiant gauti teigiamas, didesnes už nulį logaritmuotų duomenų reikšmes. Atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių rinkinyje taikant konstantą, lygią 10, logaritmuoti du rodikliai: įsidarbinimo galimybės (E3) ir vietos verslo rėmimas (E6). Sociokultūrinėje dimensijoje taikant konstantą, lygią 10 000, logaritmuoti keturi rodikliai: kultūriniai mainai (S8), kultūrinis paveldas (S10), padorus darbas (S10), infrastruktūros plėtra (S11). Aplinkosauginėje dimensijoje taikant konstantą, lygią 10, logaritmuoti keturi rodikliai: naudojimo intensyvumas (A8), ataskaita apie su turizmu susijusių vietovių ekosistemų būklę (A16), kietosios atliekos (A19), vandens ištekliai (A21). Taikant konstantą, lygią 10 000 000, logaritmuoti keturi ekonominės veiklos rodikliai: investicijos (EV3), tarptautinė prekyba (EV4), centrinės valdžios biudžetas (EV5), mokėjimų balansas (EV8).

Apibendrinant pirmąjį empirinio tyrimo etapą, įvertinus duomenis atliekant aprašomosios statistikos analizę, taikant statistinius metodus, užpildytos trūkstamos duomenų reikšmės; sprendžiant duomenų ne pagal normalųjį skirstinį pasiskirstymo problemą, atliktas duomenų transformavimas juos logaritmuojant. Parengtas naujas visas duomenų rinkinys tolesnei statistinei analizei.

Antrajame atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste modelio empirinio patikrinimo etape vykdoma atsakingo turizmo poveikio vertinimo rodiklių atranka, taikant kanoninės koreliacijos ir koreliacijos metodus. Išlaikant daugiaplaučio vertinimo principus, vertinamas ryšys tarp atsakingo turizmo

ekonominės ir sociokultūrinės bei ekonominės ir aplinkosauginės dimensijos rodiklių, siekiant identifikuoti atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklius, kurie bus vertinami kitame empirinio tyrimo etape. Ekonominių ir sociokultūrinių bei ekonominių ir aplinkosauginių rodiklių grupių ryšio reikšmingumui įvertinti taikomas kanoninės koreliacijos metodas.

23 lentelėje pateikiami Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominės ir sociokultūrinės dimensijų rodiklių rinkinių kanoninės koreliacijos rezultatai.

23 lentelė. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominių ir sociokultūrinių dimensijų rodiklių rinkinių kanoninė koreliacija

Nr.	Correlation	Eigenvalue	Wilks Statistic	F	Num D.F	Denom D.F.	Sig.
1	1,000	643371375338641,000	0,000	55,660	483,000	886,744	0,000
2	0,995	97,574	0,000	5,276	440,000	856,949	0,000
3	0,985	33,695	0,000	3,856	399,000	826,152	0,000
4	0,937	7,171	0,000	2,919	360,000	794,351	0,000
5	0,918	5,348	0,000	2,508	323,000	761,545	0,000
6	0,861	2,859	0,001	2,139	288,000	727,735	0,000
7	0,842	2,442	0,002	1,910	255,000	692,919	0,000
8	0,782	1,571	0,008	1,673	224,000	657,095	0,000
9	0,753	1,306	0,022	1,508	195,000	620,262	0,000
10	0,712	1,027	0,050	1,340	168,000	582,417	0,007
11	0,682	0,869	0,101	1,182	143,000	543,558	0,096
12	0,641	0,699	0,189	1,007	120,000	503,678	0,470
13	0,528	0,386	0,320	0,819	99,000	462,771	0,887
14	0,467	0,280	0,444	0,718	80,000	420,826	0,964
15	0,424	0,219	0,568	0,633	63,000	377,824	0,986
16	0,344	0,134	0,693	0,538	48,000	333,730	0,995
17	0,307	0,104	0,786	0,486	35,000	288,480	0,994
18	0,272	0,080	0,868	0,418	24,000	241,922	0,993
19	0,204	0,043	0,937	0,307	15,000	193,641	0,994
20	0,142	0,021	0,978	0,200	8,000	142,000	0,990
21	0,046	0,002	0,998	0,050	3,000	72,000	0,985

Šaltinis: sudaryta autorės, naudojant SPSS programinę įrangą.

23 lentelėje pateikiami kanoninės koreliacijos rezultatai, gauti vertinant Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominių ir sociokultūrinių dimensijų rodiklių rinkinius. Analizės rezultatai atskleidžia, kad yra 10 rinkinių, kuriuose atsakin-

go turizmo ekonominės ir sociokultūrinės dimensijų rodikliai koreliuoja statistiškai reikšmingai (remiantis p reikšme, kai $p < 0,05$). Iš jų – septynios koreliacijos yra stipraus ryšio (koreliacijos koeficientas $> 0,800$), trys – vidutinio stiprumo ryšio (koreliacijos koeficientas $0,500–0,800$), likusios – silpno stiprumo (koreliacijos koeficientas $0–0,500$). Reikšmingos kanoninės koreliacijos rodo statistiškai reikšmingą tiesinį ryšį tarp atsakingo turizmo ekonominės dimensijos ir sociokultūrinės dimensijos. Mažos Wilkso statistikos reikšmės (lentelėje – *Wilks Statistic*) patvirtina stiprų ryšį tarp šių dviejų kintamųjų rinkinių.

24 lentelėje pavaizduoti Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominės ir aplinkosauginės dimensijų rodiklių rinkinių kanoninės koreliacijos rezultatai.

24 lentelė. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominių ir aplinkosauginių rodiklių rinkinių kanoninė koreliacija

Nr.	Correlation	Eigenvalue	Wilks Statistic	F	Num D.F	Denom D.F.	Sig.
1	0,998	286,764	0,000	7,771	399,000	840,285	0,000
2	0,987	38,381	0,000	5,244	360,000	807,776	0,000
3	0,960	11,634	0,000	4,012	323,000	774,263	0,000
4	0,907	4,648	0,000	3,323	288,000	739,745	0,000
5	0,904	4,487	0,000	2,963	255,000	704,221	0,000
6	0,857	2,756	0,001	2,544	224,000	667,689	0,000
7	0,809	1,894	0,005	2,244	195,000	630,148	0,000
8	0,751	1,293	0,016	2,013	168,000	591,596	0,000
9	0,730	1,140	0,036	1,853	143,000	552,027	0,000
10	0,714	1,043	0,077	1,665	120,000	511,439	0,000
11	0,633	0,670	0,158	1,420	99,000	469,823	0,009
12	0,583	0,515	0,264	1,248	80,000	427,169	0,087
13	0,497	0,329	0,400	1,076	63,000	383,456	0,333
14	0,420	0,214	0,531	0,969	48,000	338,651	0,536
15	0,393	0,182	0,644	0,921	35,000	292,687	0,601
16	0,386	0,175	0,762	0,829	24,000	245,411	0,698
17	0,247	0,065	0,895	0,535	15,000	196,401	0,919
18	0,209	0,046	0,953	0,434	8,000	144,000	0,899
19	0,056	0,003	0,997	0,077	3,000	73,000	0,972
1	0,998	286,764	0,000	7,771	399,000	840,285	0,000
2	0,987	38,381	0,000	5,244	360,000	807,776	0,000

Šaltinis: sudaryta autorės, naudojant SPSS programinę įrangą.

24 lentelėje pateikiami kanoninės koreliacijos rezultatai, gauti vertinant Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominių ir aplinkosauginių dimensių rodiklių rinkinius. Analizės rezultatai atskleidžia, kad yra vienuolika rinkinių, kuriuose atsakingo turizmo ekonominės ir aplinkosauginės dimensių rodikliai koreliuoja statistiškai reikšmingai (remiantis p reikšme, kai $p < 0,05$). Iš jų – septynios koreliacijos yra stipraus ryšio (koreliacijos koeficientas $> 0,800$), dvi – vidutinio stiprumo ryšio (koreliacijos koeficientas $0,500-0,800$), likusios – silpno stiprumo (koreliacijos koeficientas $0-0,500$). Reikšmingos kanoninės koreliacijos rodo statistiškai reikšmingą tiesinį ryšį tarp atsakingo turizmo ekonominės dimensijos ir aplinkosauginės dimensijos. Mažos Wilkso statistikos reikšmės (lentelėje – *Wilks Statistic*) patvirtina stiprų ryšį tarp šių dviejų kintamųjų rinkinių.

Apibendrinant kanoninės koreliacijos rezultatus galima teigti, kad reikšmingos kanoninės koreliacijos rodo reikšmingą atsakingo turizmo ekonominės ir sociokultūrinės dimensių bei ekonominės ir aplinkosauginės dimensių ryšį. Tačiau kai kurių koreliacijų reikšmės trūkumas rodo ryšio tarp ekonominių ir sociokultūrinių bei aplinkosauginių rodiklių detalesnio vertinimo poreikį, kad tolesniam empirinio tyrimo etapui būtų identifikuoti tie atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodikliai, kurie turi statistiškai reikšmingų ryšių su abiejų dimensių – sociokultūrinės ir aplinkosauginės – rodikliais. Tam pasitelkiama koreliacinė analizė.

25 lentelėje pavaizduoti Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominių ir sociokultūrinių rodiklių koreliacijos rezultatai.

25 lentelėje pateikti Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominių (E1–E21) (2 priedas) ir sociokultūrinių rodiklių (S1–S23) (2 priedas) koreliacijos rezultatai rodo, kad nustatyta statistiškai reikšmingų ryšių tarp Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių ir sociokultūrinės dimensijos rodiklių. Lentelėje pažymėti statistiškai reikšmingi (remiantis p reikšme, kai $p < 0,05$) ryšiai: „+“ ar „–“, ženklas reiškia ryšio kryptį, spalvos sodrumas reiškia ryšio stiprumą – tamsiausia spalva reiškia stiprų ryšį (koreliacijos koeficientas $> 0,800$), vidutinė – vidutinio stiprumo ryšį (koreliacijos koeficientas $0,500-0,800$), šviesiausia – silpną ryšį (koreliacijos koeficientas $0,500-0,800$). Nustatyta 12 statistiškai reikšmingų stiprių ryšių. Jie pasireiškia tarp septynių ekonominės ir keturių sociokultūrinės dimensijos rodiklių. Vertinant visus statistiškai reikšmingus ryšius, galima apibendrinti, kad sociokultūrinės dimensijos rodikliai statistiškai reikšmingai koreliuoja su visais ekonominiais rodikliais. Tik vieni ekonominės dimensijos rodikliai turi daugiau statistiškai reikšmingų ryšių su sociokultūriniais rodikliais, kiti – tik su keliais ar vienu sociokultūrinės dimensijos rodikliu. Tačiau toks vertinimas dar kartą pagrindžia, kad atsakingo turizmo ekonominiai ir sociokultūriniai rodikliai yra statistiškai reikšmingai susiję.

26 lentelėje pavaizduoti Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominių ir sociokultūrinių rodiklių koreliacijos rezultatai.

25 lentelė. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominių ir sociokultūrinių rodiklių koreliacija

	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7	S8	S9	S10	S11	S12	S13	S14	S15	S16	S17	S18	S19	S20	S21	S22	S23
E1		+					-	-		+						-	+	+		+			+
E2		+				-		+				-				+	-	-	+				-
E3																						+	
E4	+																						
E5	+	+	+	+	+			-	-	+				+			+	+	-	+		-	+
E6			+	+	+	-			-		+				+	+	+		+			+	+
E7			+	+	+	-	+		-	+					+	+	+	+	-				+
E8		+	+	+	+	-		-	-	+				+	+		+	+	-	+			+
E9							-		-	+	-				+	-	+	+		+			
E10		+	+	+	+	-		-	-	+					+		+	+	-	+		+	+
E11	+	+	+	+	+	-		-	-	+				+	+	+	+	+	-	+			+
E12		-							+		+		+		-		-	-					
E13										+			-		+								
E14	+	+	+	+	+	-	-	-	-	+				+	+		+	+	-	+			+
E15	-	-	-	-	-	+		+	+	-	-			-	-	-	-	-		-			-
E16		+	+	+	+	-		-	-	+			-	+	+		+	+		+			
E17	+										-											+	
E18			+	+	+	-	+		-	+					+	+	+	+	-				+
E19		+	+	+	+	-	-		-	+			-	+	+		+	+		+			
E20		+	+	+	+		-		-	+				+	+		+	+	-	+			+
E21	+	+	+	+	+	-	-		-	+				+	+	+	+	+		+			+

Šaltinis: sudaryta autorės, naudojant SPSS programinę įrangą.

26 lentelė. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominių ir aplinkosauginių rodiklių koreliacija

	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8	A9	A10	A11	A12	A13	A14	A15	A16	A17	A18	A19	A20	A21
E1			+														+		+		
E2					-								+							+	
E3																					
E4													+								
E5		+	+		+	+	+	-	+		+			+	+		+	-	+	+	+
E6		+	+	-		+		-			+	-		+	+		+	-			
E7		+		-	+	+			+			-		+							+
E8		+	+		+	+	+	-	+		+			+	+		+		+	+	+
E9		+	+			+	+	-	+			+		+		+	+	-	+	+	
E10		+	+		+	+	+	-	+		+			+	+		+		+	+	+
E11		+	+		+	+	+	-	+		+			+	+		+		+	+	+
E12			-			-			-					+		-	-		-	-	-
E13							+														+
E14		+	+		+	+	+	-	+		+			+	+		+	-	+	+	+
E15		-	-	+	-	-	-	+	-		-			-	-	-	-	+	-	-	-
E16		+	+		+	+	+	-			+			+	+	+	+		+	+	+
E17													+								
E18		+		-		+			+			-		+							+
E19		+	+		+	+	+	-	+		+			+	+	+	+	-	+	+	+
E20		+	+		+	+	+	-	+		+			+	+		+		+	+	+
E21		+	+	-		+	+	-	+		+			+	+	+	+	-	+	+	+

Šaltinis: sudaryta autorės, naudojant SPSS programinę įrangą.

26 lentelėje pateikti Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominių (E1–E21) (2 priedas) ir aplinkosauginių rodiklių (A1–A21) (2 priedas) koreliacijos rezultatai rodo, kad nustatyta statistiškai reikšmingų ryšių (remiantis p reikšme, kai $p < 0,05$) tarp Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių ir aplinkosauginės dimensijos rodiklių. 32 lentelėje išlaikomas toks pat statistiškai reikšmingų ryšių žymėjimas kaip 31 lentelėje. Nustatyti septyni statistiškai reikšmingi stiprūs ryšiai. Jie pasireiškia tarp keturių ekonominės ir trijų aplinkosauginės dimensijos rodiklių. Vertinant visus statistiškai reikšmingus ryšius galima apibendrinti, kad atsakingo turizmo aplinkosauginės dimensijos rodikliai statistiškai reikšmingai koreliuoja su 20 ekonominės dimensijos rodiklių. Statistiškai reikšmingų ryšių nenustatyta vertinant įsidarbinimo galimybes (E3).

Apibendrintai vertinant koreliacinės analizės rezultatus galima daryti išvadą, kad atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodikliai yra statistiškai reikšmingai susiję su sociokultūrinės ir aplinkosauginės dimensijų rodikliais. Statistiškai reikšmingų ryšių su aplinkosaugine dimensija nenustatyta tik vertinant ekonominį rodiklį „Įsidarbinimo galimybės“ (E3). Dėl to, užtikrinant daugiaplanio vertinimo principus, pagal kuriuos atsižvelgiama į ekonominių ir sociokultūrinių bei aplinkosauginių atsakingo turizmo rodiklių sąveiką, tolesnė atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste modelio empirinio patikrinimo analizė bus atliekama vertinant 20 atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių (visi, išskyrus E3).

Trečiajame atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste modelio empirinio patikrinimo etape, atliekant regresinę analizę, vertinamas identifikuotų statistiškai reikšminga koreliacija tarp ekonominės ir sociokultūrinės bei aplinkosauginės dimensijų pasižyminčių atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių (20 rodiklių) poveikis ekonominės veiklos rodikliams (8 rodikliai).

Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių ir ekonominės veiklos rodiklių regresinės analizės rezultatai (I dalis) pateikti 27 lentelėje.

27 lentelė. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių ir ekonominės veiklos rodiklių regresija (I dalis)

Nepriklausomi kintamieji / Priklausomi kintamieji	Bendrasis vidaus produktas (EV1)			Vartojimas (EV2)			Investicijos (EV3)			Tarptautinė prekyba (EV4)		
	B	t	Sig.	B	t	Sig.	B	T	Sig.	B	t	Sig.
Konstanta	-	-	-	-	-	-	18,497	2,938	0,004	16,128	51,185	0,000
E1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,002	2,270	0,026
E2	-	-	-	-	-	-	0,642	3,175	0,002	0,030	2,982	0,004
E4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
E5	-	-	-	0,022	2,145	0,035	-	-	-	0,002	3,696	0,000
E6	-	-	-	-2,340	-6,420	0,000	-	-	-	-	-	-
E7	0,377	1,988	0,050	-	-	-	-	-	-	-	-	-
E8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,031	3,239	0,002
E9	-0,088	-3,431	0,001	-	-	-	-	-	-	0,002	2,849	0,006
E10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-0,011	-2,136	0,036
E11	-	-	-	-0,145	-2,024	0,047	-	-	-	-0,021	-4,921	0,000
E12	-0,211	-2,546	0,013	-0,105	-2,914	0,005	-	-	-	-	-	-
E13	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
E14	1,033	33,220	0,000	-	-	-	-	-	-	0,002	2,803	0,006
E15	-0,420	-3,462	0,001	-	-	-	-	-	-	-0,010	-3,238	0,002
E16	-0,084	-2,674	0,009	-	-	-	-	-	-	-	-	-
E17	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
E18	-	-	-	-	-	-	0,078	2,088	0,040	0,004	2,059	0,043
E19	0,183	2,961	0,004	0,984	36,779	0,000	-0,065	-2,082	0,041	-	-	-
E20	0,220	2,744	0,008	0,181	5,199	0,000	-0,157	-3,852	0,000	-	-	-
E21	-0,090	-2,241	0,028	-0,039	-2,227	0,029	0,049	2,392	0,019	-	-	-

Šaltinis: sudaryta autorės, naudojant SPSS programinę įrangą.

27 lentelėje pateikiami Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių (E1–E21) (2 priedas) ir ekonominės veiklos rodiklių (EV1–EV4) (2 priedas) regresinės analizės, kur priklausomi kintamieji yra ekonominės veiklos rodikliai, nepriklausomi kintamieji – atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodikliai, rezultatai. Gautos statistinių skaičiavimų reikšmės rodo, kad tarp šių rodiklių nustatyta statistiškai reikšmingų ryšių. Lentelėje pateikti statistiškai reikšmingą poveikį (remiantis *Sig.* reikšme, kur *Sig.* < 0,05) ekonominės veiklos rodikliams (priklausomiems kintamiesiems) darantys atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodikliai (nepriklausomi kintamieji). Nestandartizuoti koeficientai (B) rodo priklausomo kintamojo pokytį, kai atitinkamas nepriklausomas kintamasis pasikeičia vienu vienetu, o kiti nepriklausomi kintamieji išlieka pastovūs. *t* reikšmės taip pat patvirtina, kad nepriklausomas kintamasis turi reikšmingą ryšį su priklausomu kintamuoju. Vertinant atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių poveikį bendrajam vidaus produktui (EV1), vartojimui (EV2), investicijoms (EV3) ir tarptautinei prekybai (EV4), pastebėta, kad šiems ekonominės veiklos rodikliams statistiškai reikšmingos įtakos turi visi regresinėje analizėje naudoti atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodikliai, išskyrus užimtumą turizmo srityje (E4), aiškų gyvenimo lygio pagerėjimą (E13) ir turizmo industrijų pridėtinę vertę (E17). Tačiau užimtumas turizmo srityje (E4) ir turizmo industrijos pridėtinę vertę (E17) turi įtakos kitiems ekonominės veiklos rodikliams, pateiktiems II analizės dalyje, 34 lentelėje. Vertinant investicijų (EV3) ir tarptautinės prekybos (EV4) rodiklius taip pat statistiškai reikšminga yra konstanta, išreiškianti tikėtiną priklausomo kintamojo vertę, kai visi nepriklausomi kintamieji yra lygūs nuliui. Kadangi atsakingas turizmas apibūdinamas kaip turizmo forma, kuria siekiama sumažinti neigiamą turizmo poveikį ir padidinti teigiamą, remiantis regresinės analizės I dalies rezultatais, galima daryti prielaidą, kad atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodikliai (E1, E2, E5, E7, E8, E14, E18, E19, E20, E21), kurių padidėjimas vienu vienetu lemia bendrojo vidaus produkto (EV1), vartojimo (EV2), investicijų (EV3) ir tarptautinės prekybos (EV4) padidėjimą, prisideda prie teigiamo turizmo poveikio ekonominiu požiūriu. Kaip sumažinamas neigiamas poveikis, neidentifikuota.

28 lentelėje pateikti Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių ir ekonominės veiklos rodiklių regresinės analizės rezultatai (II dalis).

28 lentelė. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių ir ekonominės veiklos rodiklių regresija (II dalis)

Nepriklausomi kintamieji / Priklausomi kintamieji	Centrinės valdžios biudžetas (EV5)			Kainos (EV6)			P pinigų pasiūla (EV7)			Mokėjimų balansas (EV8)		
	B	t	Sig.	B	t	Sig.	B	t	Sig.	B	t	Sig.
Konstanta	15,866	66,221	0,000	-	-	-	-15,701	-2,165	0,034	16,275	43,529	0,000
E1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,002	2,383	0,020
E2	-	-	-	0,601	5,548	0,000	0,562	2,413	0,018	0,034	2,858	0,006
E4	-	-	-	-	-	-	1,935	2,589	0,012	-	-	-
E5	0,001	2,498	0,015	-	-	-	-	-	-	0,002	3,131	0,002
E6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
E7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
E8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,031	2,766	0,007
E9	-	-	-	-0,016	-2,264	0,026	-	-	-	0,002	3,033	0,003
E10	-	-	-	-0,110	-1,989	0,050	-	-	-	-	-	-
E11	-0,011	-3,292	0,002	-	-	-	-	-	-	-0,019	-3,891	0,000
E12	-	-	-	-	-	-	0,177	3,659	0,000	-	-	-
E13	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
E14	-	-	-	-0,018	-2,083	0,041	-	-	-	-	-	-
E15	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
E16	-	-	-	0,023	2,738	0,008	-	-	-	-	-	-
E17	-	-	-	-1,021	-2,403	0,019	-2,034	-2,226	0,029	-	-	-
E18	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,005	2,041	0,045
E19	-0,003	-2,245	0,028	-	-	-	-	-	-	-	-	-
E20	0,003	2,002	0,049	-	-	-	0,108	2,310	0,024	-	-	-
E21	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Šaltinis: sudaryta autorės, naudojant SPSS programinę įrangą.

28 lentelėje pateikiami Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominių (E1–E21) (2 priedas) ir likusių keturių ekonominės veiklos rodiklių (EV5–EV8) (2 priedas) regresinės analizės rezultatai. Gautos statistinių skaičiavimų reikšmės rodo, kad tarp šių rodiklių nustatyta statistiškai reikšmingų ryšių. Lentelėje pateikti statistiškai reikšmingą poveikį (remiantis *Sig.* reikšme, kur *Sig.* < 0,05) ekonominės veiklos rodikliams darantys atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodikliai. Pateikti ir nestandartizuoti koeficientai (B) bei *t* reikšmės, patvirtinančios, kad nepriklausomas kintamasis turi reikšmingą ryšį su priklausomu kintamuoju. Vertinant atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių poveikį centrinės valdžios biudžetui (EV5), kainoms (EV6), pinigų pasiūlai (EV7) ir mokėjimų balansui (EV8), pastebėta, kad šiems ekonominės veiklos rodikliams statistiškai reikšmingos įtakos turi visi regresinėje analizėje naudoti rodikliai, išskyrus vietos verslo rėmimą (E6), turizmo institucijas (E7), aiškų gyvenimo lygio pagerėjimą (E13) ir turizmo tiekimo grandinę (E21). Tačiau vietos verslo rėmimas (E6), turizmo institucijos (E7) ir turizmo tiekimo grandinė (E21) turi įtakos kitiems ekonominės veiklos rodikliams, pateiktiems analizės I dalyje, 33 lentelėje. Vertinant centrinės valdžios biudžeto (EV5), pinigų pasiūlos (EV7) ir mokėjimų balanso (EV8) rodiklius, taip pat statistiškai reikšminga yra konstanta, išreiškianti tikėtiną priklausomo kintamojo vertę, kai visi nepriklausomi kintamieji yra lygūs nuliui. Vienintelis atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklis, neturintis įtakos ekonominei veiklai, yra aiškus gyvenimo lygio pagerėjimas (E13). Atliepiant atsakingo turizmo poveikį sumažinti neigiamą turizmo ir padidinti teigiamą, remiantis regresinės analizės II dalies rezultatais, galima daryti prielaidą, kad atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodikliai (E1, E2, E4, E5, E8, E9, E12, E16, E18, E20), kurių padidėjimas vienu vienetu lemia centrinės valdžios biudžeto (EV5), kainų (EV6), pinigų pasiūlos (EV7), mokėjimų balanso (EV8) padidėjimą, prisideda prie teigiamo turizmo poveikio ekonominiu požiūriu. Kaip sumažinamas neigiamas poveikis, neidentifikuota.

Apibendrinant regresinės analizės, kuri atlikta vertinant 20 atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių poveikį aštuoniems ekonominės veiklos rodikliams, rezultatus, nustatyti 58 statistiškai reikšmingi ryšiai. Įvertinta, kad 19 atsakingo turizmo rodiklių turi statistiškai reikšmingą poveikį aštuoniems ekonominės veiklos rodikliams.

Siekiant įvertinti statistiškai reikšmingą poveikį ekonominės veiklos rodikliams turinčių atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių poveikio stiprumą ir kryptį, sudaromos daugialypės tiesinės regresijos lygtys. Daugialypės tiesinės regresijos formulėje priklausomus kintamuosius (ekonominės veiklos rodiklius) žymi Y, nepriklausomus kintamuosius (atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklius), kurie turi statistiškai reikšmingą poveikį priklausomam kintamajam, žymi X1, X2 ir kt., β0 žymima konstanta:

$$Y(X) = \beta_0 + \beta X_1 + \beta X_2 + \dots + \beta X_n \quad (6)$$

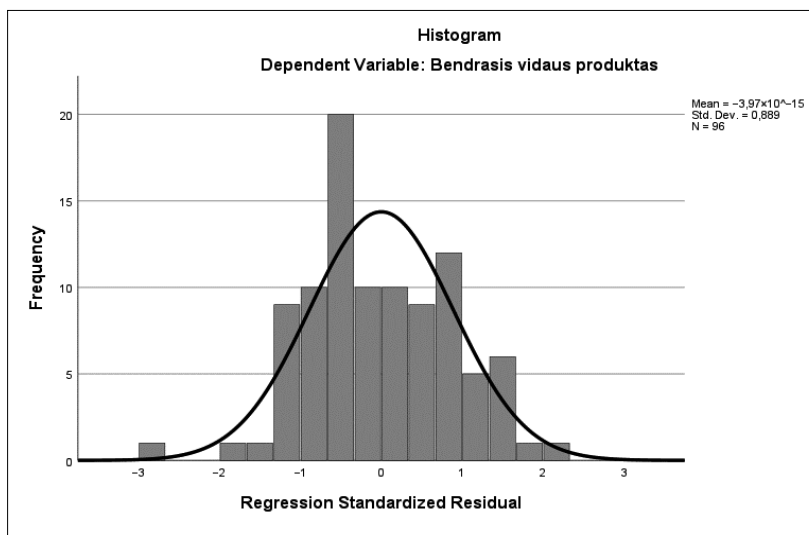
Regresinės lygtys sudaromos kiekvienam priklausomam kintamajam, t. y. kiekvienam ekonominės veiklos rodikliui. Lygtyse pateikiami kiekvienam atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodikliui priskirti statistiškai reikšmingi koeficientai rodo atitinkamų nepriklausomų kintamųjų poveikio numatomam rezultatui stiprumą ir kryptį. Teigiamas koeficientas rodo teigiamą poveikį, neigiamas – neigiamą. Iš viso sudaromos aštuonios lygtys. Kiekvienai situacijai sudaromos daugialypės tiesinės regresijos standartizuotų paklaidų histogramos, parodančios kintamųjų pasiskirstymą ir padedančios įvertinti tiesinės regresijos prielaidas – normalumą, vidurkį, centravimą, nuokrypius ir kt. Taip pat sudaromos standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinų procentinių dažnių (P–P plot) diagramos, vizualizuojančios stebimų duomenų ir teorinio pasiskirstymo palyginimą sudarant galimybę įvertinti modelio tinkamumą.

Atsakingo turizmo poveikis bendrajam vidaus produktui (BVP) (EV1):

$$Y_{EV1} = (0,337 * E7) + (-,088 * E9) + (-0,211 * E12) + (1,033 * E14) + (-0,420 * E15) + (-0,084 * E16) + (1,083 * E19) + (0,220 * E20) + (-0,090 * E21)$$

Regresinė lygtis iliustruoja Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių poveikį BVP. Regresinės analizės rezultatai atskleidžia, kad BVP statistiškai reikšmingą poveikį turi devyni atsakingo turizmo ekonominiai rodikliai: turizmo institucijos (E7), turizmo infrastruktūros turto sąskaita (E9), turizmo BVP (E12), padidėję ekonominiai ryšiai ir sumažėjęs nutekėjimas (E14), vietos investicijos (E15), vietos produkcija (E16), pajamos, viršijančios išlaidas (E19), turizmo srutas (apimtis ir vertė) turizmo srityje (E20) ir turizmo tiekimo grandinė (E21). Atsakingo turizmo poveikio BVP regresinės analizės lygtyje greta atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių (E7–E21) pateikti koeficientai atskleidžia, keliais vienetais atitinkamo atsakingo turizmo rodiklio padidėjimas 1 vienetu padidintų ar sumažintų BPV. Atsakingo turizmo rodiklių padidinimo 1 vienetu nulemti BVP pokyčiai svyruoja nuo –0,211 iki 1,083 vieneto.

Regresijai iliustruoti sudaroma atsakingo turizmo poveikio BVP daugialypės tiesinės regresijos standartizuotų paklaidų histograma (19 pav.)

19 pav. Atsakingo turizmo poveikio BVP daugialypės tiesinės regresijos standartizuotų paklaidų histograma

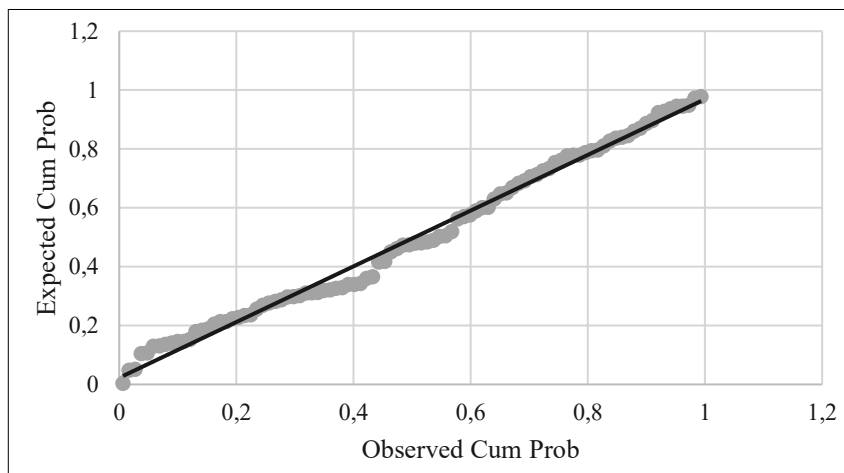
Šaltinis: sudaryta autorės, naudojant SPSS programinę įrangą.

Vertinant 19 paveiksle iliustruotas atsakingo turizmo poveikio BVP daugialypės tiesinės regresijos standartizuotas paklaidas matyti, kad Y yra gana normaliai pasiskirstęs, nepaisant vienos didesnės duomenų išskirties. Nepaisant šios išskirties, histogramos stulpeliai atitinka varpo formą, ir tai rodo, kad standartizuotos paklaidos atitinka normalųjį pasiskirstymą.

Vizualiam stebimų duomenų ir teorinio pasiskirstymo palyginimui sudaroma atsakingo turizmo poveikio BVP standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagrama (20 pav.).

Analizuojant atsakingo turizmo poveikio BVP standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagramą (20 pav.) matyti, kad stebimi duomenų taškai išsidėstę greta krypties linijos. Tai rodo gerą duomenų ir teorinio pasiskirstymo atitikimą. Ryškesnių nukrypimų nuo krypties linijos nenustatyta, tai reiškia, kad nukrypimų nuo numatomo pasiskirstymo nėra.

Tiek histogramos, tiek standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagramos duomenys patvirtina, kad, vertinant atsakingo turizmo poveikį BVP, standartizuotos liekamosios paklaidos yra pasiskirsčiusios normaliai.

20 pav. Atsakingo turizmo poveikio BVP standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagrama

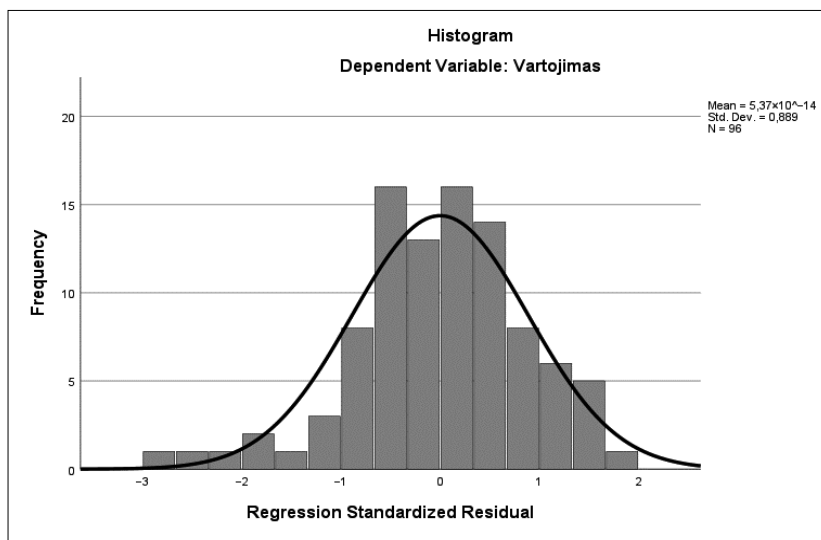
Šaltinis: sudaryta autorės, naudojant SPSS programinę įrangą.

Atsakingo turizmo poveikis vartojimui (EV2):

$$Y_{EV2} = (0,022 * E5) + (-,340 * E6) + (-0,145 * E11) + (-0,105 * E12) + (0,984 * E19) + (0,181 * E20) + (-0,039 * E21)$$

Regresinė lygtis iliustruoja Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių poveikį vartojimui. Regresinės analizės rezultatai atskleidžia, kad vartojimui statistiškai reikšmingą poveikį turi septyni atsakingo turizmo ekonominiai rodikliai: įgūdžių lavinimas (E5), vietos verslo rėmimas (E6), vidaus turizmo išlaidos (E11), turizmo BVP (E12), pajamos, viršijančios išlaidas (E19), turizmo srutas (apimtis ir vertė) turizmo srityje (E20) ir turizmo tiekimo grandinė (E21). Atsakingo turizmo poveikio vartojimui regresinės analizės lygtyje greta atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių (E5–E21) pateikti koeficientai atskleidžia, keliais vienetais atitinkamo atsakingo turizmo rodiklio padidėjimas 1 vienetu padidintų ar sumažintų vartojimą. Atsakingo turizmo rodiklių padidinimo 1 vienetu nulemti vartojimo pokyčiai svyruoja nuo –2,340 iki 0,984 vieneto.

Regresijai iliustruoti sudaroma atsakingo turizmo poveikio vartojimui daugialypės tiesinės regresijos standartizuotų paklaidų histograma (21 pav.).

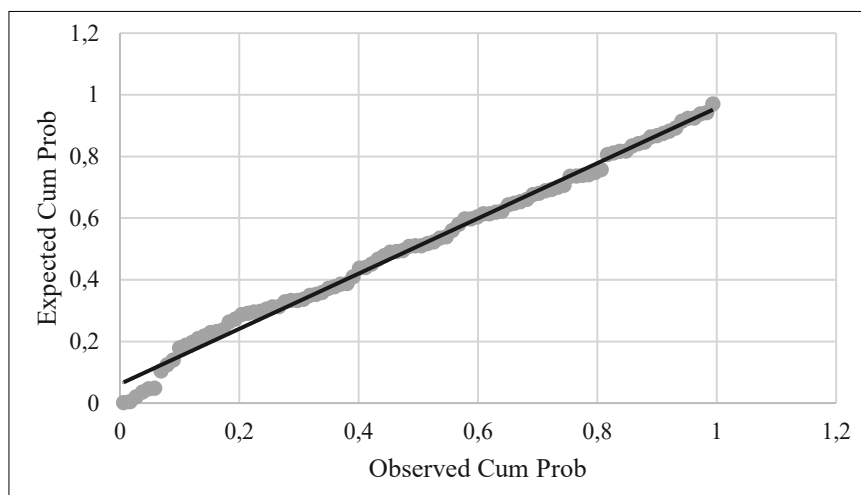
21 pav. Atsakingo turizmo poveikio vartojimui daugialypės tiesinės regresijos standartizuotų paklaidų histograma

Šaltinis: sudaryta autorės, naudojant SPSS programinę įrangą.

Vertinant 21 paveiksle iliustruotas atsakingo turizmo poveikio vartojimui daugialypės tiesinės regresijos standartizuotas paklaidas matyti, kad Y yra pasiskirstęs normaliai. Histogramos stulpeliai atitinka varpo formą, ir tai rodo, kad standartizuotos paklaidos atitinka normalųjį pasiskirstymą.

Vizualiam stebimų duomenų ir teorinio pasiskirstymo palyginimui sudaroma atsakingo turizmo poveikio vartojimui standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagrama (22 pav.).

Analizuojant atsakingo turizmo poveikio vartojimui standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagramą (22 pav.) matyti, kad stebimi duomenų taškai išsidėstę greta krypties linijos. Tai rodo gerą duomenų ir teorinio pasiskirstymo atitikimą. Ryškesnių nukrypimų nuo krypties linijos nenustatyta, o tai reiškia, kad nukrypimų nuo numatomo pasiskirstymo nėra.

22 pav. Atsakingo turizmo poveikio vartojimui standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagrama

Šaltinis: sudaryta autorės, naudojant SPSS programinę įrangą.

Tiek histogramos, tiek standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagramos duomenys patvirtina, kad, vertinant atsakingo turizmo poveikį vartojimui, standartizuotos liekamosios paklaidos yra pasiskirsčiusios normaliai.

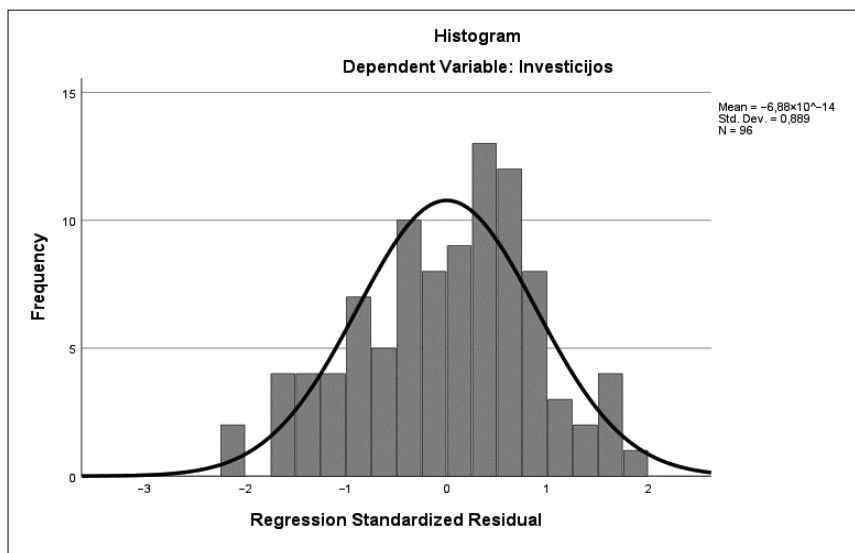
Atsakingo turizmo poveikis investicijoms (EV3):

$$Y_{EV3} = 18,497 + (0,642 * E2) + (0,078 * E18) + (-0,065 * E19) + (-0,157 * E20) + (0,049 * E21)$$

Regresinė lygtis iliustruoja Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių poveikį investicijoms. Regresinės analizės rezultatai atskleidžia, kad investicijoms statistiškai reikšmingą poveikį turi penki atsakingo turizmo ekonominiai rodikliai: pragyvenimo išlaidos (E2), turizmo pramonės produkcijos sąskaitos (E18), pajamos, viršijančios išlaidas (E19), turizmo srutas (apimtis ir vertė) turizmo srityje (E20) ir turizmo tiekimo grandinė (E21). Atsakingo turizmo poveikio investicijoms regresinės analizės lygtyje greta atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių (E2–E21) pateikti koeficientai atskleidžia, keliais vienetais atitinkamo atsakingo turizmo rodiklio padidėjimas 1 vienetu padidintų ar sumažintų investicijas. Atsakingo turizmo rodiklių padidinimo 1 vienetu nulemti investicijų pokyčiai svyruoja nuo –0,157 iki 0,642 vieneto. Konstanta (18,497) reiškia numatomą investicijų

reikšmę, jeigu visi atsakingo turizmo rodikliai (E2, E18, E19, E20, E21) yra lygūs nuliui.

Regresijai iliustruoti sudaroma atsakingo turizmo poveikio investicijoms daugialypės tiesinės regresijos standartizuotų paklaidų histograma (23 pav.).

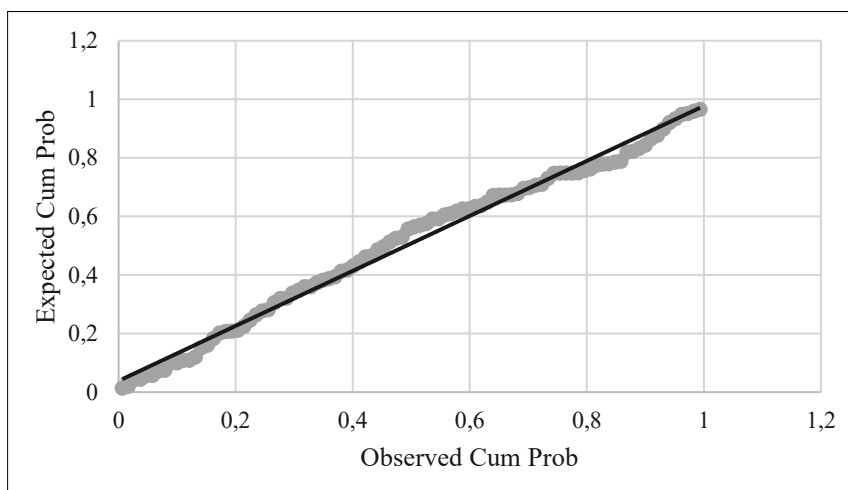

23 pav. Atsakingo turizmo poveikio investicijoms daugialypės tiesinės regresijos standartizuotų paklaidų histograma

Šaltinis: sudaryta autorės, naudojant SPSS programinę įrangą.

Vertinant 23 paveiksle iliustruotas atsakingo turizmo poveikio investicijoms daugialypės tiesinės regresijos standartizuotas paklaidas matyti, kad Y yra gana normaliai pasiskirstęs, nepaisant dviejų didesnių duomenų išskirčių, kurias iliustruoja histogramos stulpeliai, viršijantys kreivės ribas. Nepaisant šių nežymių išskirčių, histogramos stulpeliai atitinka varpo formą, ir tai rodo, kad standartizuotos paklaidos atitinka normalųjį pasiskirstymą.

Vizualiam stebimų duomenų ir teorinio pasiskirstymo palyginimui sudaroma atsakingo turizmo poveikio investicijoms standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinų procentinių dažnių (P–P plot) diagrama (24 pav.).

24 pav. Atsakingo turizmo poveikio investicijoms standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagrama

Šaltinis: sudaryta autorės, naudojant SPSS programinę įrangą.

Analizuojant atsakingo turizmo poveikio investicijoms standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagramą (24 pav.) matyti, kad stebimi duomenų taškai išsidėstę greta krypties linijos. Tai rodo gerą duomenų ir teorinio pasiskirstymo atitikimą. Ryškesnių nukrypimų nuo krypties linijos nenustatyta, o tai reiškia, kad nukrypimų nuo numatomo pasiskirstymo nėra.

Tiek histogramos, tiek standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagramos duomenys patvirtina, kad vertinant atsakingo turizmo poveikį investicijoms standartizuotos liekamosios paklaidos yra pasiskirsčiusios normaliai.

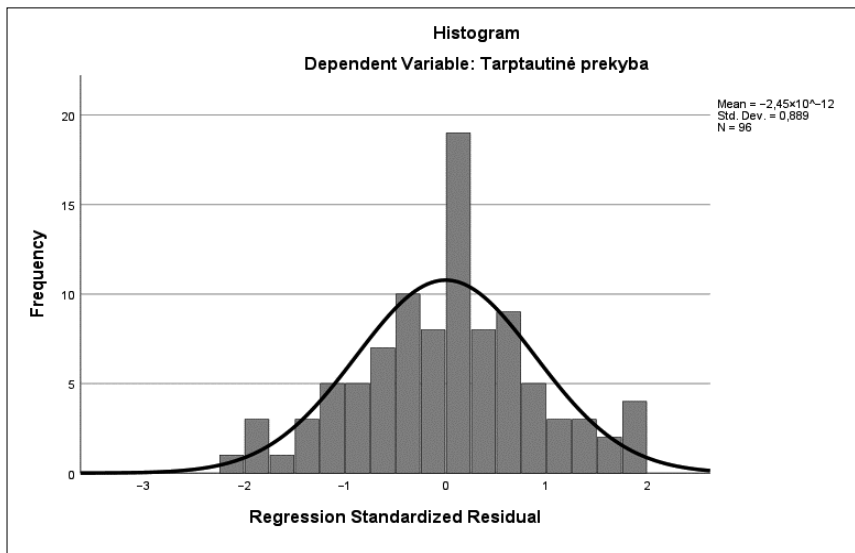
Atsakingo turizmo poveikis tarptautinei prekybai (EV4):

$$Y_{EV4} = 16,128 + (0,002 * E1) + (0,030 * E2) + (0,002 * E5) + (0,031 * E8) + (0,002 * E9) + (-0,011 * E10) + (-0,021 * E11) + (0,002 * E14) + (-0,010 * E15) + (0,004 * E18)$$

Regresinė lygtis iliustruoja Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių poveikį tarptautinei prekybai. Regresinės analizės rezultatai atskleidžia, kad tarptautinei prekybai statistiškai reikšmingą poveikį turi 10 atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių: vietinių produktų pirkimas (E1), pragyvenimo išlaidos (E2), įgūdžių lavinimas (E5), turizmo išlaidos (E8), turizmo infrastruktūros turto sąskaita (E9), atvykstamojo, vidaus ir išvykstamojo turizmo iš-

laidos (E10), vidaus turizmo išlaidos (E11), padidėję ekonominiai ryšiai ir sumažėjęs nutekėjimas (E14), vietos investicijos (E15) ir turizmo pramonės produkcijos sąskaitos (E18). Atsakingo turizmo poveikio tarptautinei prekybai regresinės analizės lygtyje greta atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių (E1–E18) pateikti koeficientai atskleidžia, keliais vienetais atitinkamo atsakingo turizmo rodiklio padidėjimas 1 vienetu padidintų ar sumažintų tarptautinę prekybą. Atsakingo turizmo rodiklių padidinimo 1 vienetu nulemti tarptautinės prekybos pokyčiai svyruoja nuo –0,021 iki 0,031 vieneto. Konstanta (16,128) reiškia numatomą tarptautinės prekybos reikšmę, jeigu visi atsakingo turizmo rodikliai (E1, E2, E5, E8, E9, E10, E11, E14, E15, E18) yra lygūs nuliui.

Regresijai iliustruoti sudaroma atsakingo turizmo poveikio tarptautinei prekybai daugialypės tiesinės regresijos standartizuotų paklaidų histograma (25 pav.).

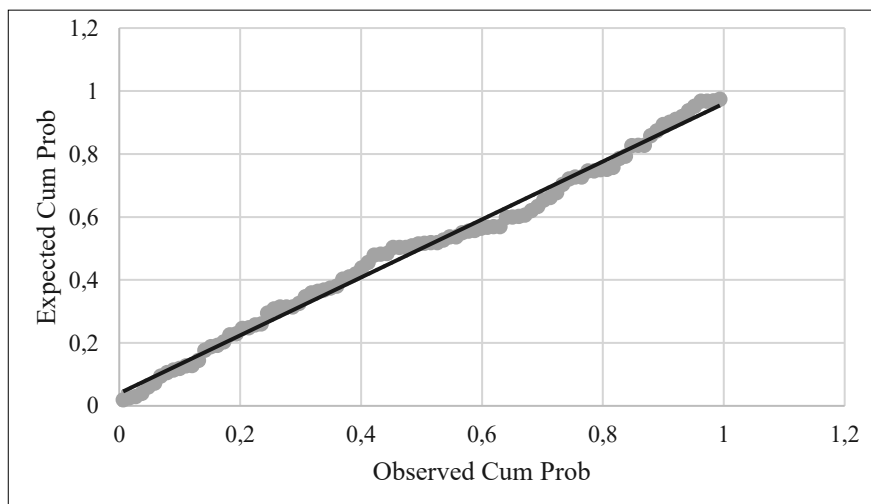

25 pav. Atsakingo turizmo poveikio tarptautinei prekybai daugialypės tiesinės regresijos standartizuotų paklaidų histograma

Šaltinis: sudaryta autorės, naudojant SPSS programinę įrangą.

Vertinant 25 paveiksle iliustruotas atsakingo turizmo poveikio tarptautinei prekybai daugialypės tiesinės regresijos standartizuotas paklaidas matyti, kad Y yra gana normaliai pasiskirstęs, nepaisant vienos duomenų išskirties, kurią iliustruoja centrinis histogramos stulpelis, viršijantis kreivės ribas. Nepaisant šių nežymių išskirčių, histogramos stulpeliai atitinka varpo formą, ir tai rodo, kad standartizuotos paklaidos atitinka normalųjį pasiskirstymą.

Vizualiam stebimų duomenų ir teorinio pasiskirstymo palyginimui sudaroma atsakingo turizmo poveikio tarptautinei prekybai standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagrama (26 pav.).

26 pav. Atsakingo turizmo poveikio tarptautinei prekybai standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagrama

Šaltinis: sudaryta autorės, naudojant SPSS programinę įrangą.

Analizuojant atsakingo turizmo poveikio tarptautinei prekybai standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagramą (26 pav.) matyti, kad stebimi duomenų taškai išsidėstę greta krypties linijos. Tai rodo gerą duomenų ir teorinio pasiskirstymo atitikimą. Ryškesnių nukrypimų nuo krypties linijos nenumatyta, o tai reiškia, kad nukrypimų nuo numatomo pasiskirstymo nėra.

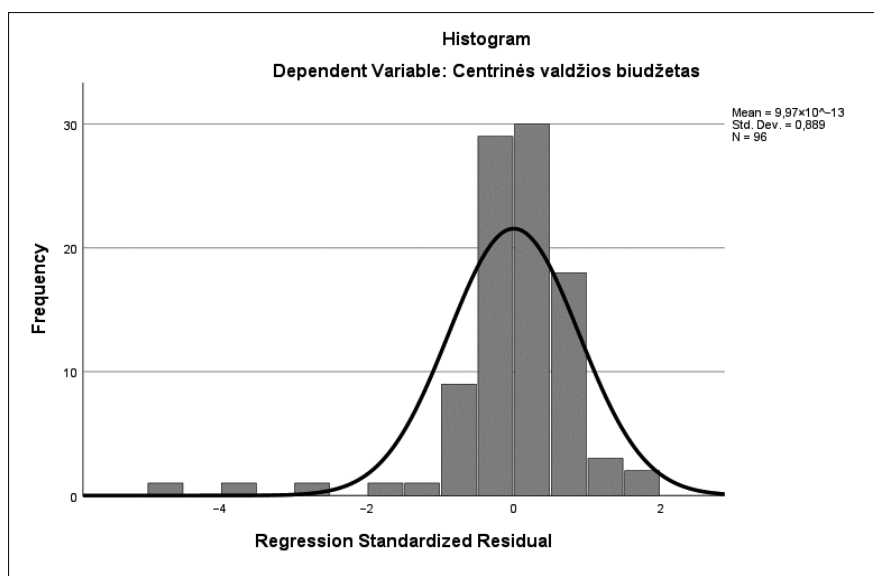
Tiek histogramos, tiek standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagramos duomenys patvirtina, kad vertinant atsakingo turizmo poveikį tarptautinei prekybai standartizuotos liekamosios paklaidos yra pasiskirsčiusios normaliai.

Atsakingo turizmo poveikis centrinės valdžios biudžetui (EV5):

$$Y_{EV5} = 15,866 + (0,001 * E5) + (-0,011 * E11) + (-0,003 * E19) + (0,003 * E20)$$

Regresinė lygtis iliustruoja Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių poveikį centrinės valdžios biudžetui. Regresinės analizės rezultatai atskleidžia, kad centrinės valdžios biudžetui statistiškai reikšmingą poveikį turi keturi atsakingo turizmo ekonominiai rodikliai: įgūdžių lavinimas (E5), vidaus turizmo išlaidos (E11), pajamos, viršijančios išlaidas (E19) ir turizmo srautas (apimtis ir vertė) turizmo srityje (E20). Atsakingo turizmo poveikio centrinės valdžios biudžetui regresinės analizės lygtyje greta atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių (E5–E20) pateikti koeficientai atskleidžia, keliais vienetais atitinkamo atsakingo turizmo rodiklio padidėjimas 1 vienetu padidintų ar sumažintų centrinės valdžios biudžetą. Atsakingo turizmo rodiklių padidinimo 1 vienetu nulemti centrinės valdžios biudžeto pokyčiai svyruoja nuo $-0,011$ iki $0,003$ vieneto. Konstanta ($15,866$) reiškia numatomą centrinės valdžios biudžeto reikšmę, jeigu visi atsakingo turizmo rodikliai (E5, E11, E19, E20) yra lygūs nuliui.

Regresijai iliustruoti sudaroma atsakingo turizmo poveikio centrinės valdžios biudžetui daugialypės tiesinės regresijos standartizuotų paklaidų histograma (27 pav.).

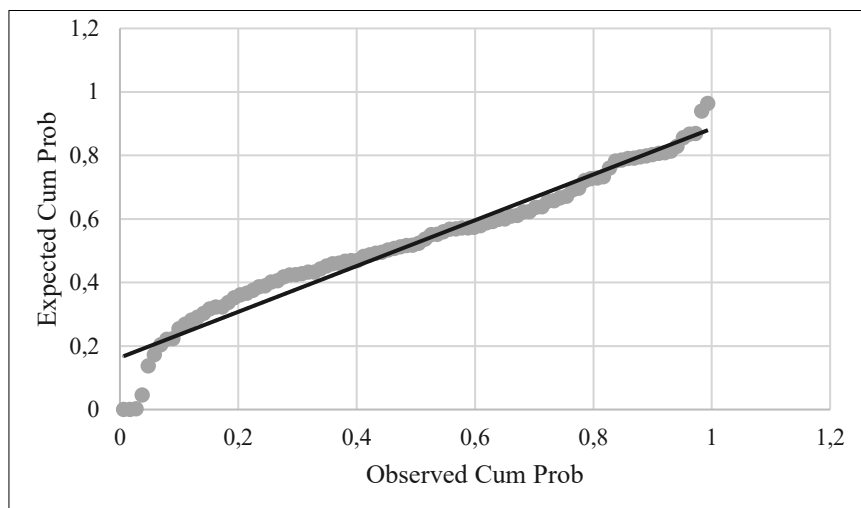
27 pav. Atsakingo turizmo poveikio centrinės valdžios biudžetui daugialypės tiesinės regresijos standartizuotų paklaidų histograma

Šaltinis: sudaryta autorės, naudojant SPSS programinę įrangą.

Vertinant 27 paveiksle iliustruotas atsakingo turizmo poveikio centrinės valdžios biudžetui daugialypės tiesinės regresijos standartizuotas paklaidas matyti, kad Y yra gana normaliai pasiskirstęs, nepaisant dviejų didesnių duomenų išskirčių, kurias iliustruoja histogramos stulpeliai, viršijantys kreivės ribas. Nepaisant šių išskirčių, his-

togramos stulpeliai atitinka varpo formą, ir tai rodo, kad standartizuotos paklaidos atitinka normalųjį pasiskirstymą.

Vizualiam stebimų duomenų ir teorinio pasiskirstymo palyginimui sudaroma atsakingo turizmo poveikio centrinės valdžios biudžetui standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagrama (28 pav.).

28 pav. Atsakingo turizmo poveikio centrinės valdžios biudžetui standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagrama

Šaltinis: sudaryta autorės, naudojant SPSS programinę įrangą.

Analizuojant atsakingo turizmo poveikio centrinės valdžios biudžetui standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagramą (28 pav.) matyti, kad stebimi duomenų taškai išsidėstę greta krypties linijos. Tai rodo gerą duomenų ir teorinio pasiskirstymo atitikimą. Nors yra keletas šiek tiek nutolusių taškų, ryškesnių nukrypimų nuo krypties linijos nenustatyta, o tai reiškia, kad nukrypimų nuo numatomo pasiskirstymo nėra.

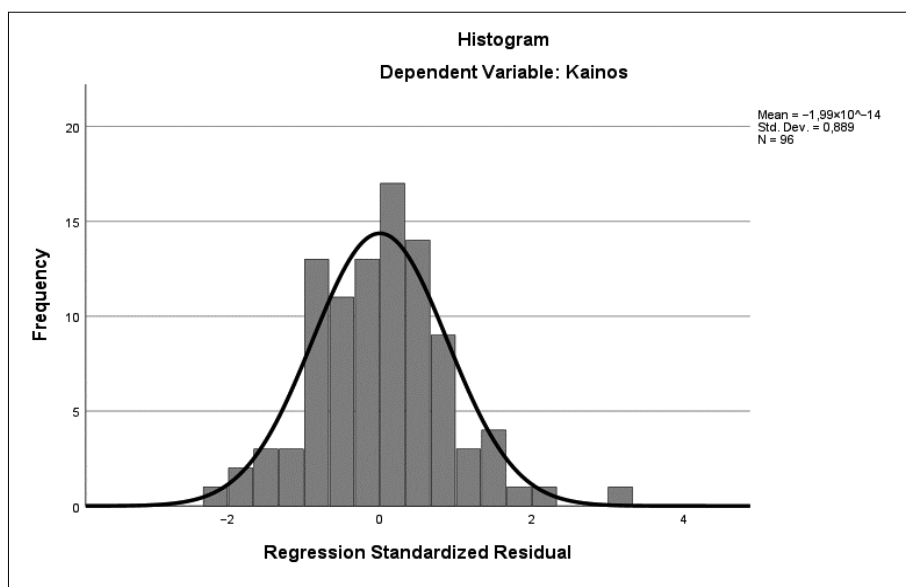
Tiek histogramos, tiek standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagramos duomenys patvirtina, kad, vertinant atsakingo turizmo poveikį centriniam valdžios biudžetui, standartizuotos liekamosios paklaidos yra pasiskirsčiusios normaliai.

Atsakingo turizmo poveikis kainoms (EV6):

$$Y_{EV6} = (0,601 * E2) + (-0,016 * E9) + (-0,110 * E10) + (-0,018 * E14) + (0,023 * E16) + (-1,021 * E17)$$

Regresinė lygtis iliustruoja Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių poveikį kainoms. Regresinės analizės rezultatai atskleidžia, kad kainoms statistiškai reikšmingą poveikį turi šeši atsakingo turizmo ekonominiai rodikliai: pragyvenimo išlaidos (E2), turizmo infrastruktūros turto sąskaita (E9), atvykstantojo, vidaus ir išvykstantojo turizmo išlaidos (E10), padidėję ekonominiai ryšiai ir sumažėjęs nutekėjimas (E14), vietos produkcija (E16) ir turizmo industrijos pridėtinė vertė (E17). Atsakingo turizmo poveikio kainoms regresinės analizės lygtyje greta atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių (E2–E17) pateikti koeficientai atskleidžia, keliais vienetais atitinkamo atsakingo turizmo rodiklio padidėjimas 1 vienetu padidintų ar sumažintų kainas. Atsakingo turizmo rodiklių padidinimo 1 vienetu nulemti kainų pokyčiai svyruoja nuo $-1,021$ iki $0,601$ vieneto.

Regresijai iliustruoti sudaroma atsakingo turizmo poveikio kainoms daugialypės tiesinės regresijos standartizuotų paklaidų histograma (29 pav.).

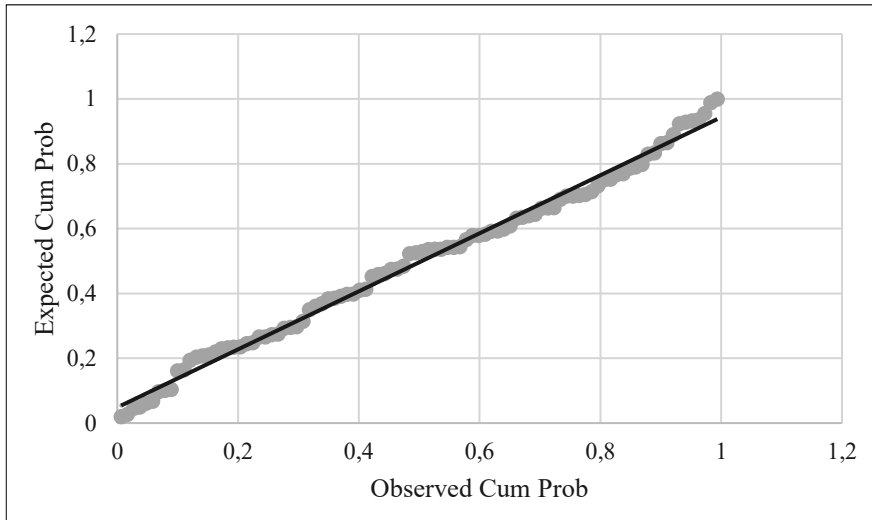

29 pav. Atsakingo turizmo poveikio kainoms daugialypės tiesinės regresijos standartizuotų paklaidų histograma

Šaltinis: sudaryta autorės, naudojant SPSS programinę įrangą.

Vertinant 29 paveiksle iliustruotas atsakingo turizmo poveikio kainoms daugialypės tiesinės regresijos standartizuotas paklaidas matyti, kad Y yra gana normaliai pasiskirstęs. Histogramos stulpeliai atitinka varpo formą, ir tai rodo, kad standartizuotos paklaidos atitinka normalųjį pasiskirstymą.

Vizualiam stebimų duomenų ir teorinio pasiskirstymo palyginimui sudaroma atsakingo turizmo poveikio kainoms standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagrama (30 pav.).

30 pav. Atsakingo turizmo poveikio kainoms standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagrama

Šaltinis: sudaryta autorės, naudojant SPSS programinę įrangą.

Analizuojant atsakingo turizmo poveikio kainoms standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagramą (30 pav.) matyti, kad stebimi duomenų taškai išsidėstę greta krypties linijos. Tai rodo gerą duomenų ir teorinio pasiskirstymo atitikimą ir reiškia, kad nukrypimų nuo numatomo pasiskirstymo nėra.

Tiek histogramos, tiek standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagramos duomenys patvirtina, kad vertinant atsakingo turizmo poveikį kainoms standartizuotos liekamosios paklaidos yra pasiskirsčiusios normaliai.

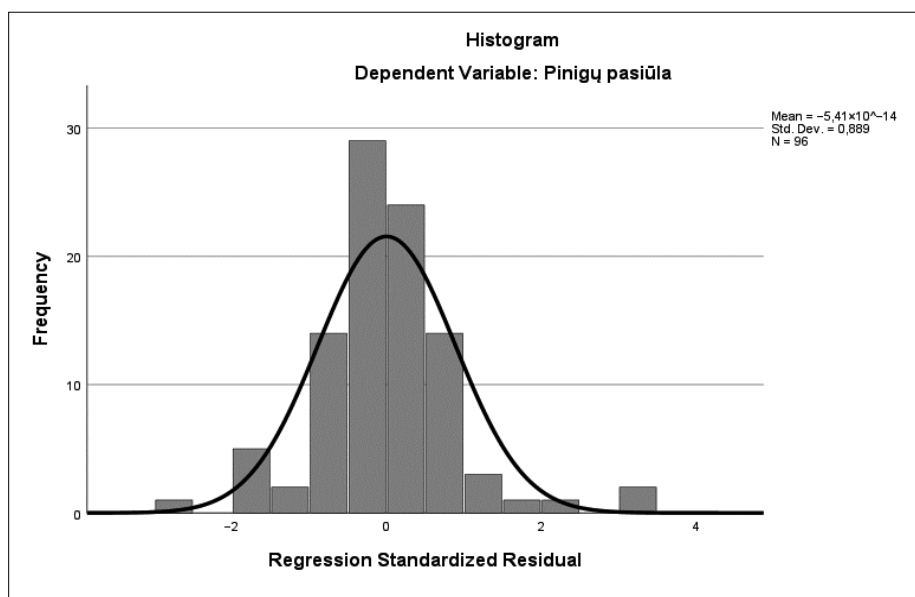
Atsakingo turizmo poveikis pinigų pasiūlai (EV7):

$$Y_{EV7} = -15,701 + (0,562 * E2) + (1,935 * E4) + (0,177 * E12) + (-2,034 * E17) + (0,108 * E20)$$

Regresinė lygtis iliustruoja Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių poveikį pinigų pasiūlai. Regresinės analizės rezultatai

atskleidžia, kad pinigų pasiūlai statistiškai reikšmingą poveikį turi penki atsakingo turizmo ekonominiai rodikliai: pragyvenimo išlaidos (E2), užimtumas turizmo srityje (E4), turizmo BVP (E12), turizmo industrijos pridėtinė vertė (E17) ir turizmo srautas (apimtis ir vertė) turizmo srityje (E20). Atsakingo turizmo poveikio pinigų pasiūlai regresinės analizės lygtyje greta atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių (E2–E20) pateikti koeficientai atskleidžia, keliais vienetais atitinkamo atsakingo turizmo rodiklio padidėjimas 1 vienetu padidintų ar sumažintų pinigų pasiūlą. Atsakingo turizmo rodiklių padidinimo 1 vienetu nulemti pinigų pasiūlos pokyčiai svyruoja nuo –2,034 iki 1,935 vieneto. Konstanta (–15,701) reiškia numatomą pinigų pasiūlos reikšmę, jeigu visi atsakingo turizmo rodikliai (E2, E4, E12, E17, E20) yra lygūs nuliui.

Regresijai iliustruoti sudaroma atsakingo turizmo poveikio pinigų pasiūlai daugialypės tiesinės regresijos standartizuotų paklaidų histograma (31 pav.).

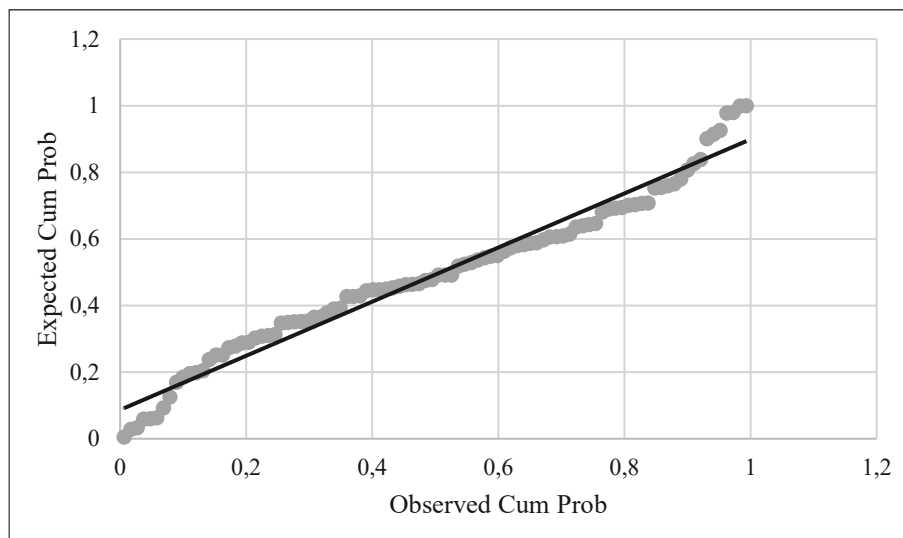

31 pav. Atsakingo turizmo poveikio pinigų pasiūlai daugialypės tiesinės regresijos standartizuotų paklaidų histograma

Šaltinis: sudaryta autorės, naudojant SPSS programinę įrangą.

Vertinant 31 paveiksle iliustruotas atsakingo turizmo poveikio pinigų pasiūlai daugialypės tiesinės regresijos standartizuotas paklaidas matyti, kad Y yra gana normaliai pasiskirstęs. Histogramos stulpeliai atitinka varpo formą, ir tai rodo, kad standartizuotos paklaidos atitinka normalųjį pasiskirstymą.

Vizualiam stebimų duomenų ir teorinio pasiskirstymo palyginimui sudaroma atsakingo turizmo poveikio pinigų pasiūlai standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinų procentinių dažnių (P–P plot) diagrama (32 pav.).

32 pav. Atsakingo turizmo poveikio pinigų pasiūlai standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinų procentinių dažnių (P–P plot) diagrama

Šaltinis: sudaryta autorės, naudojant SPSS programinę įrangą.

Analizuojant atsakingo turizmo poveikio pinigų pasiūlai standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinų procentinių dažnių (P–P plot) diagramą (32 pav.) matyti, kad stebimi duomenų taškai išsidėstę greta krypties linijos. Nors yra keletas šiek tiek nutolusių taškų, ryškesnių nukrypimų nuo krypties linijos nenustatyta, o tai reiškia, kad nukrypimų nuo numatomo pasiskirstymo nėra.

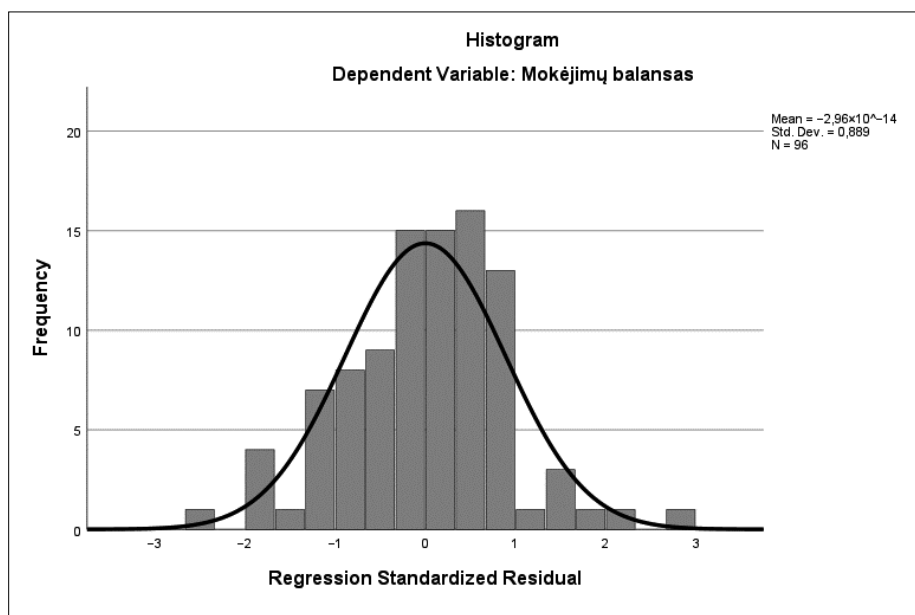
Tiek histogramos, tiek standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinų procentinių dažnių (P–P plot) diagramos duomenys patvirtina, kad vertinant atsakingo turizmo poveikį pinigų pasiūlai standartizuotos liekamosios paklaidos yra pasiskirsčiusios normaliai.

Atsakingo turizmo poveikis mokėjimų balansui (EV8):

$$Y_{EV8} = 16,275 + (0,002 * E1) + (0,034 * E2) + (0,002 * E5) + (0,031 * E8) + (0,002 * E9) + (-0,019 * E11) + (0,005 * E18)$$

Regresinė lygtis iliustruoja Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių poveikį mokėjimų balansui. Regresinės analizės rezultatai atskleidžia, kad mokėjimų balansui statistiškai reikšmingą poveikį turi septyni atsakingo turizmo ekonominiai rodikliai: vietinių produktų pirkimas (E1), pragyvenimo išlaidos (E2), įgūdžių lavinimas (E5), turizmo išlaidos (E8), turizmo infrastruktūros turto sąskaita (E9), vidaus turizmo išlaidos (E11) ir turizmo pramonės produkcijos sąskaitos (E18). Atsakingo turizmo poveikio mokėjimų balansui regresinės analizės lygtyje greta atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių (E1–E18) pateikti koeficientai atskleidžia, keliais vienetais atitinkamo atsakingo turizmo rodiklio padidėjimas 1 vienetu padidintų ar sumažintų mokėjimų balansą. Atsakingo turizmo rodiklių padidinimo 1 vienetu nulemti mokėjimų balanso pokyčiai svyruoja nuo $-0,019$ iki $0,034$ vieneto. Konstanta ($16,275$) reiškia numatomą mokėjimų balanso reikšmę, jeigu visi atsakingo turizmo rodikliai (E1, E2, E5, E8, E9, E11, E18) yra lygūs nuliui.

Regresijai iliustruoti sudaroma atsakingo turizmo poveikio mokėjimų balansui daugialypės tiesinės regresijos standartizuotų paklaidų histograma (33 pav.).

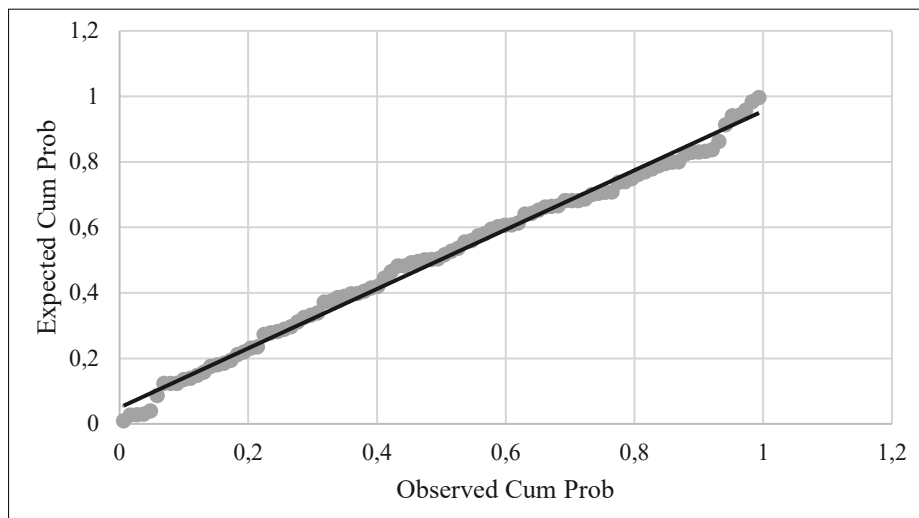

33 pav. Atsakingo turizmo poveikio mokėjimų balansui daugialypės tiesinės regresijos standartizuotų paklaidų histograma

Šaltinis: sudaryta autorės, naudojant SPSS programinę įrangą.

Vertinant 33 paveiksle iliustruotas atsakingo turizmo poveikio mokėjimų balansui daugialypės tiesinės regresijos standartizuotas paklaidas matyti, kad Y yra gana normaliai pasiskirstęs. Histogramos stulpeliai atitinka varpo formą, ir tai rodo, kad standartizuotos paklaidos atitinka normalųjį pasiskirstymą.

Vizualiam stebimų duomenų ir teorinio pasiskirstymo palyginimui sudaroma atsakingo turizmo poveikio mokėjimų balansui standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagrama (34 pav.).

34 pav. Atsakingo turizmo poveikio mokėjimų balansui standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagrama

Šaltinis: sudaryta autorės, naudojant SPSS programinę įrangą.

Analizuojant atsakingo turizmo poveikio mokėjimų balansui standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagramą (34 pav.) matyti, kad stebimi duomenų taškai išsidėstę greta krypties linijos. Ryškesnių nukrypimų nuo krypties linijos nenustatyta, o tai reiškia, kad nukrypimų nuo numatomo pasiskirstymo nėra.

Tiek histogramos, tiek standartizuotų liekamųjų paklaidų ir normaliojo atsitiktinio dydžio santykinių procentinių dažnių (P–P plot) diagramos duomenys patvirtina, kad vertinant atsakingo turizmo poveikį mokėjimų balansui standartizuotos liekamosios paklaidos yra pasiskirsčiusios normaliai.

29 lentelėje pateikti Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių ir ekonominės veiklos rodiklių Grangerio priežastingumo testo rezultatai.

29 lentelė. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių ir ekonominės veiklos rodiklių Grangerio priežastingumo testas

Nepriklausomi kintamieji / Priklausomi kintamieji	BVP		Vartojimas		Investicijos		Tarpautinė prekyba		Centrinės valdžios biudžetas		Kainos		P pinigų pasiūla		Mokėjimų balansas	
	F-statistic	p-value	F-statistic	p-value	F-statistic	p-value	F-statistic	p-value	F-statistic	p-value	F-statistic	p-value	F-statistic	p-value	F-statistic	p-value
E1	2,288	0,018	6,786	0,000	0,328	0,981	0,653	0,788	2,983	0,003	1,101	0,377	0,586	0,845	0,650	0,791
E2	3,690	0,000	1,087	0,388	3,051	0,002	0,844	0,606	0,904	0,492	3,666	0,000	1,240	0,279	0,631	0,807
E4	0,169	0,999	0,245	0,995	0,577	0,852	0,004	1,000	0,033	1,000	1,863	0,058	14,704	0,000	0,006	1,000
E5	1,672	0,097	1,119	0,363	0,526	0,889	0,537	0,882	0,913	0,539	0,856	0,594	1,149	0,341	0,537	0,882
E6	1,785	0,072	0,884	0,567	1,138	0,349	0,724	0,722	0,248	0,994	0,337	0,979	0,651	0,790	1,019	0,444
E7	0,253	0,994	0,486	0,915	0,772	0,676	0,010	1,000	0,046	1,000	1,687	0,093	22,226	0,000	0,017	1,000
E8	2,576	0,008	1,346	0,218	0,520	0,893	0,449	0,936	0,865	0,586	1,404	0,190	0,629	0,809	0,356	0,974
E9	4,247	0,000	0,457	0,931	0,136	1,000	1,739	0,081	3,294	0,001	0,898	0,554	0,277	0,991	1,292	0,247
E10	2,272	0,019	1,433	0,177	0,445	0,938	0,594	0,839	1,196	0,307	1,709	0,088	0,529	0,887	0,461	0,929
E11	2,665	0,006	0,988	0,471	0,713	0,733	0,353	0,975	0,605	0,830	1,108	0,371	0,962	0,495	0,267	0,992
E12	0,472	0,923	0,116	1,000	0,936	0,518	7e-041	1,000	0,779	0,669	0,582	0,848	0,305	0,986	0,001	1,000
E13	0,785	0,663	0,389	0,962	0,632	0,807	0,382	0,965	0,202	0,998	0,868	0,582	3,274	0,001	0,468	0,925
E14	1,217	0,294	1,444	0,173	0,306	0,986	0,508	0,902	1,403	0,191	0,680	0,764	0,582	0,848	0,324	0,982
E15	4,792	0,000	1,242	0,277	0,691	0,753	2,625	0,007	1,058	0,411	1,114	0,367	0,309	0,985	1,687	0,093
E16	928,630	0,000	1,498	0,151	0,273	0,992	0,633	0,806	1,292	0,247	0,463	0,928	0,599	0,834	0,874	0,577
E17	0,216	0,997	0,262	0,993	0,412	0,953	0,001	1,000	0,008	1,000	1,669	0,098	11,177	0,000	0,002	1,000
E18	0,224	0,997	0,366	0,971	0,650	0,791	0,013	1,000	0,033	1,000	2,017	0,038	20,626	0,000	0,021	1,000
E19	299,300	0,000	0,061	1,000	0,163	0,999	1,035	0,430	1,800	0,069	0,294	0,988	0,199	0,998	1,177	0,320
E20	2,070	0,033	1,716	0,086	0,452	0,934	0,387	0,963	0,817	0,632	0,965	0,492	0,591	0,841	0,318	0,983
E21	6,786	0,000	0,447	0,937	0,346	0,976	0,318	0,983	0,848	0,602	0,416	0,951	0,929	0,525	0,552	0,871

Šaltinis: sudaryta autorės, naudojant SPSS programinę įrangą.

Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių ir ekonominės veiklos rodiklių Grangerio priežastingumo testo rezultatai (29 lentelė) rodo nulinės hipotezės (H_0), teigiančios, jog nepriklausomų kintamųjų (atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių) praeities reikšmės nepadaeda numatyti dabartinės priklausomų kintamųjų (ekonominės veiklos rodiklių) reikšmės. p reikšmės (lentelėje – p -value), mažesnės negu 0,05, atskleidžia, kad H_0 yra atmetama, ir galima daryti išvadą, kad yra alternatyvi hipotezė (H_1), teigianti, kad nepriklausomų kintamųjų (atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių) praeities reikšmės padeda numatyti dabartinę priklausomo kintamojo (ekonominės veiklos rodiklių) reikšmę. Testas atliktas su prielaida, kad priežastingumas vertinamas ir yra galimybė, remiantis priklausomais kintamaisiais, prognozuoti nepriklausomus kintamuosius, turint 12 reikšmių laiko eilutes. Testo rezultatai atskleidė 22 statistiškai reikšmingus ryšius, kurie leidžia teigti, kad hipotezė H_0 , teigianti, kad atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių praeities reikšmės nepadaeda numatyti dabartinės ekonominės veiklos rodiklių reikšmės, yra atmetama, ir patvirtinama H_1 hipotezė, teigianti, kad atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių praeities reikšmės padeda numatyti dabartinę ekonominės veiklos rodiklių reikšmę, t. y. atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodikliai turi įtakos ekonominės veiklos rodikliams. Vertinant įtaką BVP (EV1) nustatyta, kad reikšmingi yra 11 kintamųjų: vietinių produktų pirkimas (E1), pragyvenimo išlaidos (E2), turizmo išlaidos (E8), turizmo infrastruktūros turto sąskaita (E9), atvykstamojo, vidaus ir išvykstamojo turizmo išlaidos (E10), vidaus turizmo išlaidos (E11), vietos investicijos (E15), vietos produkcija (E16), pajamos, viršijančios išlaidas (E19), turizmo srautas (apimtis ir vertė) turizmo srityje (E20) ir turizmo tiekimo grandinė (E21). Vertinant įtaką vartojimui (EV2) nustatyta, kad reikšmingas vienas kintamasis: vietinių produktų pirkimas (E1). Vertinant įtaką investicijoms (EV3) nustatyta, kad reikšmingas vienas kintamasis: pragyvenimo išlaidos (E2). Vertinant įtaką tarptautinei prekybai (EV4) nustatyta, kad reikšmingas vienas kintamasis: vietos investicijos (E15). Vertinant įtaką centriniam valdžios biudžetui (EV5) nustatyta, kad reikšmingi du kintamieji: vietinių produktų pirkimas (E1) ir turizmo infrastruktūros turto sąskaita (E9). Vertinant įtaką kainoms (EV6) nustatyta, kad reikšmingas vienas kintamasis: pragyvenimo išlaidos (E2). Vertinant įtaką pinigų pasiūlai (EV7) nustatyta, kad reikšmingi penki kintamieji: užimtumas turizmo srityje (E4), turizmo institucijos (E7), aiškus gyvenimo lygio pagerėjimas (E13), turizmo industrijos pridėtinė vertė (E17) ir turizmo pramonės produkcijos sąskaitos (E18). Vertinant įtaką mokėjimų balansui (EV8) reikšmingų kintamųjų nenustatyta. Santykinai didelė F reikšmė (lentelėje – F -statistic), naudojama nepriklausomų kintamųjų uždelstų verčių ir dabartinės priklausomo kintamojo reikšmės ryšio reikšmingumui įvertinti, pagrindžia ryšio reikšmingumą ir H_0 hipotezės paneigimą.

Vertinant Grangerio priežastingumo testo rezultatus, apibendrinama, kad testas patvirtina atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių įtakingumą ekonominės

veiklos rodikliams, todėl galima teigti, kad atsakingas turizmas turi poveikį ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste.

Apibendrinant atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste modelio empirinio patikrinimo rezultatus, įvertintas modelio tinkamumas, nustatyta, kokie atsakingo turizmo rodikliai turi įtakos ekonominės veiklos rodikliams, kokios krypties ir kokio stiprumo yra poveikis. Regioninio lygmens analizei naudojant 2010–2021 m. Baltijos jūros regiono šalių, kurios yra ES narės – Danijos, Estijos, Suomijos, Vokietijos, Latvijos, Lietuvos, Lenkijos, Švedijos, statistinius duomenis, įvertinta 20 atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių, kurie buvo atrinkti remiantis koreliacinės analizės rezultatais kaip statistiškai reikšmingai koreliuojantys su atsakingo turizmo sociokultūrinės ir aplinkosauginės dimensijų rodikliais, poveikis aštuoniems ekonominės veiklos rodikliams. Atlikus regresinę analizę tarp priklausomų kintamųjų – ekonominės veiklos rodiklių ir nepriklausomų kintamųjų – atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių, nustatyti 58 statistiškai reikšmingi ryšiai. Įvertinta, kad 19 regresinei analizei naudotų atsakingo turizmo rodiklių turi statistiškai reikšmingą poveikį aštuoniems ekonominės veiklos rodikliams. Vertinant atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių poveikį bendrajam vidaus produktui (EV1), vartojimui (EV2), investicijoms (EV3), tarptautinei prekybai (EV4), centrinės valdžios biudžetui (EV5), kainoms (EV6), pinigų pasiūlai (EV7) ir mokėjimų balansui (EV8) nustatyta, kad šiems ekonominės veiklos rodikliams statistiškai reikšmingos įtakos turi 19 rodiklių: vietinių produktų pirkimas (E1), pragyvenimo išlaidos (E2), užimtumas turizmo srityje (E4), įgūdžių lavinimas (E5), vietos verslo rėmimas (E6), turizmo institucijos (E7), turizmo išlaidos (E8), turizmo infrastruktūros turto sąskaita (E9), atvykstantojo, vidaus ir išvykstantojo turizmo išlaidos (E10), vidaus turizmo išlaidos (E11), turizmo BVP (E12), padidėję ekonominiai ryšiai ir sumažėjęs nutekėjimas (E14), vietos investicijos (E15), vietos produkcija (E16), turizmo industrijos pridėtinė vertė (E17), turizmo pramonės produkcijos sąskaitos (E18), pajamos, viršijančios išlaidas (E19), turizmo srautas (apimtis ir vertė) turizmo srityje (E20), turizmo tiekimo grandinė (E21). Aiškų gyvenimo lygio pagerėjimas (E13) yra vienintelis ekonominei veiklai įtakos neturintis atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklis. Sudarytos daugialypės tiesinės regresijos lygtys atskleidė statistiškai reikšmingą poveikį ekonominei veiklai turinčius atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklius, poveikio stiprumą ir kryptį.

Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo poveikis BVP pasireiškia devyniais statistiškai reikšmingais atsakingo turizmo rodikliais: padidinus E7 1 vienetu numatoma BVP vertė padidėtų 0,337; padidinus E9 1 vienetu numatoma BVP vertė sumažėtų 0,088; padidinus E12 1 vienetu – sumažėtų 0,211; padidinus E14 1 vienetu – padidėtų 1,033; padidinus E15 1 vienetu – sumažėtų 0,420; padidinus E16 1 vienetu – sumažėtų 0,084; padidinus E19 1 vienetu – padidėtų 1,083; padidinus E20 1 vienetu – padidėtų 0,220; padidinus E21 1 vienetu – sumažėtų 0,090. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo poveikis vartojimui pasireiškia septyniais statistiškai reikšmingais atsakingo turizmo

rodikliais: padidinus E5 1 vienetu numatoma vartojimo vertė padidėtų 0,022; padidinus E6 1 vienetu – sumažėtų 2,340; padidinus E11 1 vienetu – sumažėtų 0,145; padidinus E12 1 vienetu – sumažėtų 0,105; padidinus E19 1 vienetu – padidėtų 0,984; padidinus E20 1 vienetu – padidėtų 0,181; padidinus E21 1 vienetu – sumažėtų 0,039. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo poveikis investicijoms pasireiškia penkiais statistiškai reikšmingais atsakingo turizmo rodikliais: padidinus E2 1 vienetu numatoma investicijų vertė padidėtų 0,642; padidinus E18 1 vienetu – padidėtų 0,078; padidinus E19 1 vienetu – sumažėtų 0,065; padidinus E20 1 vienetu – sumažėtų 0,157; padidinus E21 1 vienetu – padidėtų 0,049. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo poveikis tarptautinei prekybai pasireiškia 10 statistiškai reikšmingų atsakingo turizmo rodiklių: padidinus E1 1 vienetu numatoma tarptautinės prekybos vertė padidėtų 0,002; padidinus E2 1 vienetu – padidėtų 0,030; padidinus E5 1 vienetu – padidėtų 0,002; padidinus E8 1 vienetu – padidėtų 0,031; padidinus E9 1 vienetu – padidėtų 0,002; padidinus E10 1 vienetu – sumažėtų 0,011; padidinus E11 1 vienetu – sumažėtų 0,021; padidinus E14 1 vienetu – padidėtų 0,002; padidinus E15 1 vienetu – sumažėtų 0,010; padidinus E18 1 vienetu – padidėtų 0,004. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo poveikis centrinės valdžios biudžetui pasireiškia keturiais statistiškai reikšmingais atsakingo turizmo rodikliais: padidinus E5 1 vienetu numatoma centrinės valdžios biudžeto vertė padidėtų 0,001; padidinus E11 1 vienetu – sumažėtų 0,011; padidinus E19 1 vienetu – sumažėtų 0,003; padidinus E20 1 vienetu – padidėtų 0,003. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo poveikis kainoms pasireiškia šešiais statistiškai reikšmingais atsakingo turizmo rodikliais: padidinus E2 1 vienetu numatoma kainų vertė padidėtų 0,601; padidinus E9 1 vienetu – sumažėtų 0,016; padidinus E10 1 vienetu – sumažėtų 0,110; padidinus E14 1 vienetu – sumažėtų 0,018; padidinus E16 1 vienetu – padidėtų 0,023; padidinus E17 1 vienetu – sumažėtų 1,021. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo poveikis pinigų pasiūlai pasireiškia penkiais statistiškai reikšmingais atsakingo turizmo rodikliais: padidinus E2 1 vienetu numatoma pinigų pasiūlos vertė padidėtų 0,562; padidinus E4 1 vienetu – padidėtų 1,935; padidinus E12 1 vienetu – padidėtų 0,177; padidinus E17 1 vienetu – sumažėtų 2,034; padidinus E20 1 vienetu – padidėtų 0,108. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo poveikis mokėjimų balansui pasireiškia septyniais statistiškai reikšmingais atsakingo turizmo rodikliais: padidinus E1 1 vienetu numatoma mokėjimų balanso vertė padidėtų 0,002; padidinus E2 1 vienetu – padidėtų 0,034; padidinus E5 1 vienetu – padidėtų 0,002; padidinus E8 1 vienetu – padidėtų 0,031; padidinus E9 1 vienetu – padidėtų 0,002; padidinus E11 1 vienetu – sumažėtų 0,019; padidinus E18 1 vienetu – padidėtų 0,005.

Atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste modelio empirinio patikrinimo rezultatai, vertinant Baltijos jūros regiono šalių duomenis, patvirtino, kad atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodikliai turi statistiškai reikšmingą poveikį ekonominės veiklos rodikliams, todėl galima daryti išvadą, kad atsakingas turizmas turi poveikį ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste. Poveikio dydis ir stiprumas priklauso nuo turizmo vietovės atsakingo turizmo rodiklių.

Išvados

1. Atsakingas turizmas – tai turizmo forma, pasirenkama siekiant tikslingai sumažinti neigiamą ekonominį, sociokultūrinį bei aplinkosauginį poveikį ir skatinti teigiamą turizmo poveikį. Vykdam šį turizmą, būtina, kad suinteresuotosios šalys prisiimtų atsakomybę ir reikštų kompleksines iniciatyvas bei veiksmus, skatinančius atsakingesnį turizmą. Siekiant turizmo transformacijos ir perėjimo prie atsakingesnės turizmo formos, kartu turėtų veikti keliautojai turistai, vyriausybė, vietos valdžia, nevyriausybinės organizacijos, turizmo sektoriaus įmonės, žiniasklaida, vietos gyventojai. Didelę svarbą turi atsakingo turizmo ekonominė dimensija, kuri akcentuoja turizmo atsakomybę už ekonominį poveikį, neigiamo poveikio mažinimą ir ekonominės naudos didinimą, ekonominę naudą vietos bendruomenėms. Atsakingas turizmas gali teikti tiesioginę ekonominę naudą generuojant lankytojų išlaidas, kuriant darbo vietas, įdarbinant vietos gyventojus, juos mokant, didinant vietoje pagamintų prekių ir paslaugų pirkimą, vietos užimtumą, ekonominius ryšius.

2. Perteklinio turizmo padariniai ir COVID-19 pandemijos nulemtas sąstingis turėjo didelį poveikį turizmo sektoriui ir paskatino daugiaplanį turizmo vertinimą ieškant sprendimų tvaresnei ateičiai. Turizmo sektoriaus išlikimas reikalauja transformacijos, kuri paskatintų perėjimą prie tvaresnės, atsakingesnės turizmo formos. Vertinant turizmą daugiaplaniu požiūriu, pastebėtas teigiamas ir neigiamas turizmo poveikis, kurio apraiškų elementus galima klasifikuoti pagal tris pagrindines dimensijas: eko-

nominę, sociokultūrinę ir aplinkosauginę. Teoriniu aspektu vertinant turizmo poveikį, išryškėjo neigiamo poveikio išraiškos elementų persvara lyginant su teigiamais. Analizės rezultatai išryškino neigiamo turizmo poveikio persvarą ir atskleidė, kad būtina ieškoti darnesnių turizmo formų.

3. Atsakingo turizmo tyrimuose vyraujant trims pagrindinėms vertinimo dimensijoms – ekonominei, sociokultūrinei, aplinkosauginei – identifikuoti atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai daugiaplanio vertinimo kriterijai, integruojant šias tris dimensijas. 21 atsakingo turizmo ekonominės dimensijos kriterijus. 23 atsakingo turizmo sociokultūrinės dimensijos kriterijai. 21 atsakingo turizmo aplinkosauginės dimensijos kriterijus.

4. Atsakingo turizmo daugiaplanio vertinimo tyrimuose pasitelkiami atsakingo turizmo ekonominės, sociokultūrinės ir aplinkosauginės dimensijų rodikliai, tačiau atsakingo turizmo išraiškos turizmo vietovės atžvilgiu modeliuose neišskiriamas atsakingo turizmo poveikis ekonominei veiklai. Siekiant įvertinti atsakingo turizmo poveikį ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste, sudaromas specialus disertacijos tyrimui pritaikytas modelis, apimantis daugiaplanį atsakingo turizmo poveikio vertinimą, išskiriant ekonominį poveikį, kartu integruojant sociokultūrinės ir aplinkosauginės dimensijų įtaką. Atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste vertinimo modelis susideda iš trijų etapų. Pirmajame etape identifikuojamos atsakingo turizmo poveikio dimensijos. Antrajame atliekamas atsakingo turizmo poveikio vertinimas nagrinėjant trijų atsakingo turizmo poveikio dimensijų vertinimo kriterijus – sociokultūrinių ir aplinkosauginių rodiklių sąveiką su ekonominės dimensijos rodikliais. Identifikuojami ekonominės dimensijos rodikliai, koreliuojantys su sociokultūrinės ir aplinkosauginės dimensijų rodikliais. Trečiajame etape tiriamas identifikuotų atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių ryšys su ekonominės veiklos rodikliais – vertinamas atsakingo turizmo poveikis ekonominei veiklai, nustatant poveikio stiprumą, kryptį ir priežastingumą.

5.1. Atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste modelio empirinis verifikavimas patvirtino modelio tinkamumą. Atlikus regioninio lygmens analizę naudojant 2010–2021 m. Baltijos jūros regiono šalių, kurios yra ES narės, – Danijos, Estijos, Suomijos, Vokietijos, Latvijos, Lietuvos, Lenkijos, Švedijos – statistinius duomenis, įvertinta, kad 19 atsakingo turizmo rodiklių (turistų vietiniuose trumpalaikiuose būstuose, siūlomuose per bendradarbiavimo ekonomikos platformas, praleistų naktų skaičius, vidutinis vartotojų kainų indeksas, turizmo sektoriuje dirbančių asmenų skaičius, mokymo įstaigų išlaidos mokymui, oficialios paramos vystymuisi bendrosiose nacionalinėse pajamose dalis, turizmo įmonių skaičius, bendros turizmo išlaidos, turizmo įstaigų skaičius, atvykstamojo turizmo išlaidos, vietinės turizmo išlaidos, turizmo BVP, turizmo prekių ir paslaugų eksporto apimtis, investavimo normos dydis, vietinės produkcijos vertė, turizmo pridėtinė vertė, turizmo produkcijos vertė, turizmo nacionalinių pajamų dydis, kelionių skaičius, tarptautinės

prekybos turizmo paslaugomis dydis) turi statistiškai reikšmingą poveikį aštuoniems ekonominės veiklos rodikliams (bendrajam vidaus produktui, namų ūkių galutinio vartojimo išlaidų dydžiui, grynajai tarptautinių investicijų pozicijai, tarptautinei prekybai, valdžios sektoriaus deficitui / pertekliui, kainoms, pinigų indeksuotam dydžiui ir mokėjimų balansui).

5.2. Nustatyta, kad Baltijos jūros regiono šalių BVP statistiškai reikšmingą poveikį turi devyni atsakingo turizmo rodikliai – turizmo įmonių skaičiaus, turizmo įstaigų skaičiaus, turizmo BVP, turizmo prekių ir paslaugų eksporto apimtys, investavimo normos dydžio, vietinės produkcijos vertės, turizmo nacionalinių pajamų, kelionių skaičiaus, tarptautinės prekybos turizmo paslaugomis padidėjimas 1 vienetu nulemtų BVP pokyčių svyravimus nuo $-0,211$ iki $1,083$ vieneto. Statistiškai reikšmingą poveikį vartojimo išlaidoms turi septyni atsakingo turizmo rodikliai – mokymo įstaigų išlaidų mokymui, oficialios paramos vystymuisi bendrosiose nacionalinėse pajamose dalies, vietinių turizmo išlaidų, turizmo BVP, turizmo nacionalinių pajamų, kelionių skaičiaus, tarptautinės prekybos turizmo paslaugomis padidėjimas 1 vienetu nulemtų vartojimo išlaidų svyravimus nuo $-2,340$ iki $0,984$ vieneto. Statistiškai reikšmingą poveikį grynajai tarptautinių investicijų pozicijai turi penki atsakingo turizmo rodikliai – vidutinio vartotojų kainų indekso, turizmo produkcijos vertės, turizmo nacionalinių pajamų, kelionių skaičiaus, tarptautinės prekybos turizmo paslaugomis padidėjimas 1 vienetu nulemtų grynosios tarptautinių investicijų pozicijos svyravimus nuo $-0,157$ iki $0,642$ vieneto. Statistiškai reikšmingą poveikį tarptautinei prekybai turi 10 atsakingo turizmo rodiklių – turistų vietiniuose trumpalaikiuose būstuose, siūlomuose per bendradarbiavimo ekonomikos platformas, praleistų naktų skaičiaus, vartotojų kainų indekso, mokymo įstaigų išlaidų mokymui, bendrų turizmo išlaidų, turizmo įstaigų skaičiaus, atvykstamojo turizmo išlaidų, vietinių turizmo išlaidų, turizmo prekių ir paslaugų eksporto, investavimo normos dydžio, turizmo produkcijos vertės padidėjimas 1 vienetu nulemtų tarptautinės prekybos svyravimus nuo $-0,021$ iki $0,031$ vieneto. Statistiškai reikšmingą poveikį valdžios sektoriaus deficitui / pertekliui turi keturi atsakingo turizmo rodikliai – mokymo įstaigų išlaidų mokymui, vietinių turizmo išlaidų, turizmo nacionalinių pajamų, kelionių skaičiaus padidėjimas 1 vienetu nulemtų valdžios sektoriaus deficito / pertekliaus svyravimus nuo $-0,011$ iki $0,003$ vieneto. Statistiškai reikšmingą poveikį kainoms turi šeši atsakingo turizmo rodikliai – vartotojų kainų indekso, turizmo įstaigų skaičiaus, atvykstamojo turizmo išlaidų, turizmo prekių ir paslaugų eksporto, vietinės produkcijos vertės, turizmo pridėtinės vertės padidėjimas 1 vienetu nulemtų kainų svyravimus nuo $-1,021$ iki $0,601$ vieneto. Statistiškai reikšmingą poveikį pinigų indeksuotam dydžiui turi penki atsakingo turizmo rodikliai – vartotojų kainų indekso, turizmo sektoriuje dirbančių asmenų skaičiaus, turizmo BVP, turizmo pridėtinės vertės, kelionių skaičiaus padidėjimas 1 vienetu nulemtų pinigų indeksuoto dydžio svyravimus nuo $-2,034$ iki $1,935$ vieneto. Statistiškai reikšmingą poveikį mokėjimų balansui turi septyni atsakingo turizmo

rodikliai – turistų vietiniuose trumpalaikiuose būstuose, siūlomuose per bendradarbiavimo ekonomikos platformas, praleistų naktų skaičiaus, vartotojų kainų indekso, mokymo įstaigų išlaidų mokymui, bendrų turizmo išlaidų, turizmo įstaigų skaičiaus, vietinių turizmo išlaidų, turizmo produkcijos vertės padidėjimas 1 vienetu nulemtų mokėjimo balanso svyravimus nuo $-0,019$ iki $0,034$ vieneto.

5.3. Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių ir ekonominės veiklos rodiklių Grangerio priežastingumo testo rezultatai atskleidė 22 statistiškai reikšmingus ryšius, kurie leidžia teigti, kad H_0 hipotezė, teigianti, jog atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių praeities reikšmės nepadeda numatyti dabartinės ekonominės veiklos rodiklių reikšmės, yra atmėtama, o H_1 hipotezė, teigianti, kad atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodiklių praeities reikšmės padeda numatyti dabartinę ekonominės veiklos rodiklių reikšmę, t. y. atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodikliai turi įtakos ekonominės veiklos rodikliams, yra patvirtinama. Daroma išvada, kad atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodikliai turi įtakos ekonominės veiklos rodikliams. Grangerio priežastingumo testu vertinant atsakingo turizmo poveikį BVP nustatyta, kad statistiškai reikšmingą poveikį turi turistų vietiniuose trumpalaikiuose būstuose, siūlomuose per bendradarbiavimo ekonomikos platformas, praleistų naktų skaičius, vidutinių vartotojų kainų indeksas, bendros turizmo išlaidos, turizmo įstaigų skaičius, atvykstamojo turizmo išlaidos, vietinės turizmo išlaidos, investavimo normos dydis, vietinės produkcijos vertė, turizmo nacionalinių pajamų dydis, kelionių skaičius tarptautinės prekybos turizmo paslaugomis dydis. Statistiškai reikšmingą poveikį vartojimo išlaidoms turi turistų vietiniuose trumpalaikiuose būstuose, siūlomuose per bendradarbiavimo ekonomikos platformas, praleistų naktų skaičius. Poveikį grynajai tarptautinių investicijų pozicijai turi vartotojų kainų indeksas. Poveikį tarptautinei prekybai – investavimo normos dydis. Poveikį valdžios sektoriaus deficitui / pertekliui – turistų vietiniuose trumpalaikiuose būstuose, siūlomuose per bendradarbiavimo ekonomikos platformas, praleistų naktų skaičius ir turizmo įstaigų skaičius. Statistiškai reikšmingą poveikį kainoms turi vartotojų kainų indeksas. Poveikį pinigų indeksuotam dydžiui turi turizmo sektoriuje dirbančių asmenų skaičius, turizmo įmonių skaičius, vidutinių namų ūkių pajamų dydis, turizmo pridėtinė vertė, turizmo produkcijos vertė. Vertinant atsakingo turizmo poveikį mokėjimų balansui reikšmingos įtakos nenustatyta.

5.4. Regresinė analizė ir Grangerio priežastingumo testas patvirtino, kad atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodikliai turi statistiškai reikšmingą poveikį ekonominės veiklos rodikliams regioniniu turizmo vietovės – Baltijos jūros regiono šalių – lygmeniu, todėl daroma išvada, kad atsakingas turizmas turi poveikį ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste. Identifikuota poveikio kryptis ir priežastingumas – atsakingo turizmo rodikliai veikia ekonominės veiklos rodiklius, ekonominės veiklos rodikliai kinta priklausomai nuo atsakingo turizmo rodiklių pokyčių. Vertinant poveikio kryptingumą, reikšmingos įtakos nenustatyta tik vienam ekonominės veiklos

rodikliui – mokėjimų balansui. Atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai dydis ir stiprumas priklauso nuo Baltijos jūros regiono šalių atsakingo turizmo rodiklių, todėl daroma išvada, kad atsakingo turizmo poveikio dydis ir stiprumas priklauso nuo turizmo vietovės atsakingo turizmo rodiklių.

6. Apibendrinant disertacijos tyrimo svarbą ir pagrindines išvalgas, disertacijoje išnagrinėta Lietuvos mokslininkų menkai tyrinėta sritis – atsakingas turizmas, identifikuojant jo sampratą, poveikį ekonominei veiklai, daugiaplanio vertinimo aspektus. Atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste modelio verifikavimas naudojant identifikuotus tarptautiniu mastu reikšmingus atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai vertinimo kriterijus, vertinant aštuonių šalių 12 metų duomenis, leidžia daryti išvadą apie modelio tinkamumą ir praktinio pritaikymo aprėptį pasirenkant reikiamą turizmo vietovės konteksto lygmenį (nuo vietos iki tarptautinio) ir laikotarpį. Tai atveria galimybes tolesniems srities tyrimams vertinant situaciją skirtingu lygmeniu ir įvairiais laikotarpiais. Įvertinant tyrimo ribotumus, kai kurios duomenų eilutės turėjo trūkstamų verčių, kadangi oficialių statistinių duomenų portalai tokios informacijos neturi, dėl to duomenys buvo transformuoti užpildant jas pritaikius vidutinių reikšmių metodiką, o tai galėjo turėti įtakos kai kurių rodiklių ir skaičiavimų įvertinimui. Trūkstami duomenys ir pritaikyta jų apdorojimo metodika galėjo turėti įtakos modelio verifikacijos rezultatams, tačiau nesutrukdė pasiekti disertacijos tyrimo tikslo – sudaryti ir verifikuoti atsakingo turizmo poveikio ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste vertinimo modelį, atskleidžiant modelio tinkamumą, patikimumą ir universalumą praktinio pritaikymo požiūriu.

Summary

Introduction. Tourism is a social, cultural, and economic phenomenon related to the movement of people (Tourism Satellite Account of the United Nations, World Tourism Organization, Commission of the European Communities, Organization for Economic Cooperation and Development, 2008). Tourism creates new employment opportunities, generates income, boosts economic activity, and draws investments into tourism-related business. The development of tourism can significantly contribute to solving the issues of unemployment and emigration and promotion of the economic growth. Before the COVID-19 pandemic brought the world and the tourism sector to a standstill, in 2019, the tourism sector generated 10.4% of the global Gross Domestic Product (GDP) and created over 300 million jobs (World Travel and Tourism Council, 2020). The positive effects of tourism have been emphasized in the scientific literature for several decades. However, with the rapid expansion of tourism, situations where some popular tourist destinations may no longer be able to accommodate excessively large volumes of tourists, have been emerging. The rapid growth of tourism has underscored its negative consequences for the natural and socio-cultural environment. There has been the pressing need to transform tourism with the view towards a more responsible relationship between tourism and the environment.

Tourism trends shifted in March 2020 due to the global COVID-19 pandemic (World Health Organization (WHO), 2020), which restricted tourist freedom and led

to a significant drop in tourism volumes, causing substantial losses for both the tourism sector and the global economy. Nevertheless, although the official end of the pandemic was recorded in May 2023 (WHO, 2023), few years after the largest pandemic outbreak, different views among researchers have emerged, viewing the stagnation in tourism as an opportunity for a reset by transitioning towards more responsible forms of tourism for sustainable development.

The relationship between tourism and the environment, shaped by the concern for both natural and social environment, has given rise to the concept of sustainable tourism and has been influencing the development of other concepts such as responsible tourism. The development of sustainable tourism is an ongoing topic in both research and practice, contributing to the rise of responsible tourism as a distinct field within tourism studies and philosophy, enriching the discourse of sustainable tourism (Mihalic, Mohamadi, Abbasi and David, 2021). Recently, there has been a growing focus on the integration of the concepts of sustainable and responsible tourism into tourism development programs. Having brought the tourism sector to a standstill, the COVID-19 pandemic has also served as a catalyst for change to make the recovering tourism more sustainable and responsible. The transition to responsible tourism is also supported by the global organizations, including the frameworks of Sustainable Development Goals under Agenda 2030 (United Nations, 2019) and the European Green Deal (2021). The practice of responsible tourism has become the most popular concept and principle of modern tourism development that will guide the sector down the path of sustainability (Randhave and Upadhye, 2022).

Responsible tourism has been studied by researchers for many years, focusing on various responses. Nonetheless, the understanding of the origins and consequences of the phenomenon is still limited (Mondal and Samaddar, 2021). Despite the numerous studies on the role and outcomes of responsible tourism (Ho and Tan, 2021), there is ambiguity and confusion among the academics and practitioners regarding the actual meaning, implementation, and terminology of responsible tourism (Stanford and Turner, 2022). Cheng (2016) agrees that various claims about the terminology, ideology, and characteristics of responsible tourism have created confusion in the current academic and stakeholder discourse. According to Ho and Tan (2021), there is also a notable gap in research focusing on the intentions linked to responsible tourism, i.e. intentions to participate in responsible tourism, to strengthen the ethics of sustainable tourism, and to preserve the destination by limiting its visitation rates by domestic and inbound tourists (Un and Yoon, 2020). In recent years, there has been a surge in interest towards responsible tourism both as an academic subject and as an industry practice following global demands for the business to look beyond profit maximization and to include social and environmental objectives in their strategies (Maignan and Ferrell, 2004). In order to increase the extent of research on the subject of responsible tourism and to assess its practical applicability, responsible tourism was

also analyzed in the context of the tourism destination. However, despite the decades of debate and theoretical and practical activities related to tourism sustainability, its implementation remains a difficult task. It is assumed that there is a lack of investigation of the meaning and multi-dimensional effect of responsible tourism. References to the benefits of responsible tourism for the socio-cultural and natural environment can be traced in the scientific literature. Nonetheless, even though tourism is generally perceived as a driving force of the economy, the effects of responsible tourism on economic performance are unclear due to the absence of a single assessment methodology. It is therefore relevant to assess the phenomenon of responsible tourism and to create a model for the assessment of the effect of responsible tourism on economic performance in the context of tourism destination, which would allow to assess the effect on economic performance. The context of the tourism destination, viewing tourism destination as a spatial area defined at the appropriate level (United Nations World Tourism Organization, 2018), allows to increase the practical applicability of research by performing the assessment of responsible tourism at the required level: international, national, regional, city, local, or other.

Scientific problem and the level of its investigation. Despite the long-term growth in the volume of tourism accompanied by the growing economic indicators, and in light of the growing environmental concerns, the effects of climate change and their impact on people and areas, there has been an increasing emphasis on responsibility and ethics in tourism (Ruhanen and Bowles, 2020). The transition to responsible tourism strengthening the positive effects of tourism and mitigating the negative ones has been prompted by the shifting trends in tourism volumes and overtourism. These changes underscored the negative effects of tourism before the stagnation of tourism caused by the COVID-19 pandemic, which can be viewed as an opportunity to transform tourism. Responsible tourism, gaining significant interest among both practitioners and researchers, is currently being promoted in many cities and tourism destinations as a solution to the challenges posed by tourism (Um and Yoon, 2020). Research is increasingly highlighting responsible tourism as an alternative approach to overcoming the negative effects of mass tourism, whilst supporting the stakeholders' economic, social, and environmental interests (Stanford and Turner, 2022). Although responsible tourism has been studied by authors for many years, focusing on various responses, the understanding of the origins and consequences of the phenomenon is still limited (Mondal and Samaddar, 2021). This leads to the issue of designing a single methodology for multi-dimensional assessment of responsible tourism. The methodology should enable the assessment of the effect of responsible tourism on economic performance by integrating the socio-cultural and environmental factors and introducing the context of tourism destination. The latter may reveal significant results for the national, regional, and local economy that would also be useful for policy developers and enhance the practical applicability of this type of research.

The role of tourism is analyzed in the scientific literature that also pinpoints the positive and negative effects of tourism on the economic, socio-cultural, and natural environment (Das and Sharma, 2009; Godfrey and Clarke, 2000; Marzuki, 2012; Butarbutar and Soemarno, 2013; Gutierrez-Domenech, 2014; Gossling and Peeters, 2015; Sheng, Li and Wang, 2017; Carvache-Franco, Carvache-Franco, Sanchez-Riera, and Carvache-Franco, 2018; Labanauskaitė, 2008, 2011; Markauskienė and Gižienė, 2012, and others). Trends in the variation of volume of tourism are analyzed, including the number of tourists, volume of accommodation services, number of overnight stays, etc. (Butler, 1980; 2008; World Travel and Tourism Council, 2019; United Nations World Tourism Organization, 2019; etc.). In recent years, the phenomenon of overtourism has attracted the attention of many researchers (Goodwin, 2017; Mullis, 2017; Walmsley, 2017; Peeters et al., 2018; Calderwood and Soshkin, 2019; Francis, 2019; and others). Researchers and global, international organizations were conducting the analysis of tourism trends and prospects during the COVID-19 pandemic (Brouder, 2020; Deb and Nafi, 2020; Organisation for Economic Co-operation and Development, 2020; Gossling, Scott and Hall, 2020; Haryanto, 2020; United Nations World Tourism Organisation, 2020; World Travel and Tourism Council, 2020; Altuntas and Gok, 2021; Cheer et al., 2021; Kaushal and Srivastava, 2021; Skare, Soriano and Porada-Rochon, 2021; Zhang, Wang, Wang, Li and Zhang, 2021; Švarplys, 2020; Karsokeinė and Dromantienė, 2021; and others). Recognizing the need to maintain a balance between the economic, socio-cultural, and natural environments, it is necessary to find a new, more responsible form of tourism, and responsible tourism is gaining attention from the researchers (Amin, 2017; Karimi ir Darban Astane, 2021; Blackstock, White, McCrum, Scott and Hunter, 2008; Booyens and Rogerson, 2016; Budeanu, 2007; Burrai, Buda and Stanford, 2019; Caruana, Glozer, Crane and McCabe, 2014; Chan and Fiffy, 2021; Chan, Marzuki and Mohtar, 2021; Cheer et al., 2021; Chen, Dai, Liu, Liu and Jia, 2021; Cheng, 2016; Clifton and Benson, 2006; David, 2011; Debicka and Oniszczyk-Jastrzebek, 2014; Dias, Aldana, Pereira, da Costa and Antonio, 2021; Dodds and Kuehnel, 2008; Eichelberger, Heigl, Peters and Pikkemaat, 2021; Fang, 2020; Farmaki, Constanti, Yiasemi and Karis, 2014; Fennell, 2006; Freeman, 1984; Frey and George, 2010; Gao, Huang and Zhang, 2016; Gong, Detchkhajornjaroensri and Knight, 2019; Goodwin, 2011; Goodwin and Font, 2014; Goodwin, 2011, 2014; Hamid, Isa, Kiumarsi, 2020; Ho and Tan, 2021; Jamal and Higham, 2021; Jenkins and Schroder, 2013; Krippendorf and Andrassy, 1987; Leslie, 2012; Maignan and Ferrell, 2004; Manente and Minghetti, 2010; Manente, Minghetti and Mingotto, 2014; Mathew and Sreejesh, 2017; Mathiew, 2017; Mihalic, 2016; Mihalic et al., 2021; Mody, Day, Sydnor, Jaffe and Lehto, 2014; Mohamadi, Abbasi, Ranaei Kordshouli and Askarifar, 2022; Mondal and Samaddar, 2021; Mostafanezhad, Cheer and Sin, 2020; Nguyen, Vo, To and Dinh, 2019; Randhave and Upadhye, 2022; Reid, 2003; Ruhanen and Bowles, 2020; Saarinen, 2021; Sangkhaduang, Visuthis-

majarn and Kongchouy, 2021; Sica, Sisto, Bianchi and Cappelletti, 2021; Spenceley, Rely, Keyser, Warmeant, McKenzie, Mataboge, . . . Seif 2002; Stanford and Turner, 2022; Tremblay-Huet and Lapointe, 2021; Um and Yoon, 2020; United Nations World Tourism Organization, 2020; Weeden, 2013; Wheeller, 1991; Xin and Chan, 2014; Zhang et al., 2021; and others). The concept of responsible tourism has been widely explored in the research and practice (Eichelberger et al., 2021) in various fields of tourism (Chan et al., 2021). Responsible tourism has attracted the attention of many people involved in the tourism industry (Burrai et al., 2019). In addition to the academic interest, there have also been international policy discussions on the issue of responsibility in tourism (Goodwin, 2011). Despite the numerous studies on the role and outcomes of responsible tourism (Ho and Tan, 2021), there is ambiguity and confusion among the academics and practitioners regarding the actual meaning, implementation, and terminology of responsible tourism (Stanford and Turner, 2022). There is also a clear lack of research examining intentions related to responsible tourism (Ho and Tan, 2021). The diversity of claims about the terminology, ideology, and characteristics of responsible tourism has created confusion in the current academic and stakeholder discourse (Cheng, 2016). This prompts the need to rethink responsible tourism (Burrai et al., 2019) and reduce the ambiguity of the term so that stakeholders can more easily implement responsible tourism in the industry (Stanford and Turner, 2022).

However, the assessment of responsible tourism is primarily concentrated on research into the sociocultural and environmental perspective of responsible tourism (Ayuso, 2006; Ballantyne, Packer and Sutherland, 2011; Caruana et al., 2014; Chan and Tay, 2016; Cheng, Wu and Huang, 2013; Cheng, Wu, Wang and Wu, 2019; Cheng and Wu, 2015; Cheung, Fok, Tsang, Fang and Tsang, 2015; Chin, Chin and Wong, 2018; Chiu, Lee and Chen, 2014; Clifton and Benson, 2006; Corraliza and Berenguer, 2000; Cottrell, 2003; Dief and Font, 2010; Farmer, Knapp and Benton, 2007; Goodwin, 2002; Hsu, 2004; Hughes, Packer and Ballantyne, 2011; Karna, Hansen and Heikki, 2003; Kim, Uysal and Sirgy, 2013; Kuo, 2002; Lee and Jan, 2015; Mei, Wai and Ahamad, 2017; Milfont and Duckitt, 2004; Pooley and O'Connor, 2000; Prayag and Ryan, 2011; Ramkissoon, Smith and Weiler, 2013; Rivera and De Leon, 2005; Rivera, 2002; Stern, Powell and Ardoin, 2008; Thapa, Graefe and Meyer, 2005; Wiseman and Bogner, 2003; Zhao, Lynch and Chen, 2010; and others). The authors examine responsible tourism in the context of tourism destination (Burrai et al. 2019; Gong et al., 2019; Manente and Minghetti 2010; Mathiew 2017; Mathew and Sreejesh 2017; Xin and Chan 2014; Manente et al. 2014; Amin 2017; Goodwin 2011; Mody et al. 2014; Budeanu, 2005, 2007; Chan et al. 2021; Goodwin 2011; Zhang et al. 2021; Sangkhaduang et al., 2021). The existing scientific literature usually focuses on only one domain of responsible tourism in its investigation. Hence, there is the lack of a research methodology that would link all three dimensions of the effect of in the as-

assessment of responsible tourism and, taking into account the current trends of changes in the intensity of tourism, reveal the effect of tourism on economic performance. It should also account for the socio-cultural and environmental aspect and enable the researchers to generate results in the context of tourism destination at the selected international, national, regional, city, local, or other relevant level. The dissertation research aims to bridge the gap in scientific research and to create a model for the assessment of the effect of responsible tourism on economic performance in the context of tourism destination by integrating the insights presented in the research works by other researchers and generating new scientific results at both conceptual and empirical levels, thereby substantiating the significance of the dissertation research.

Object of the research: the effect of responsible tourism on economic performance in the context of tourism destination.

Aim of the research: to design and verify a model for the assessment of the effect of responsible tourism on economic performance in the context of tourism destination.

Objectives of the research:

1. To identify the concept of responsible tourism in the context of stakeholders of the tourism system and the importance of responsible tourism for economic performance.
2. To analyze the assumptions for the assessment of the effect of tourism and the principles of multi-dimensional assessment of responsible tourism.
3. To determine the criteria for the multi-dimensional assessment of the effect of responsible tourism on economic performance.
4. To design an assessment model of the effect of responsible tourism on economic performance in the context of tourism destination.
5. To verify the assessment model of the effect of tourism on economic performance in the context of tourism destination.

Dissertation structure. The dissertation consists of an Introduction, three parts (four sections), and Conclusions (see Figure 1).

The first part of the dissertation presenting the theoretical background consists of two sections. Section I identifies the concept and features of responsible tourism in the context of stakeholders of the tourism system and the importance of responsible tourism in the context of economic performance. It also pinpoints the tourism challenges which prompt the transition to a more responsible form of tourism. Section II analyzes the assumptions for the assessment of the effect of tourism and the principles of multi-dimensional assessment of responsible tourism. The analyzed assumptions for the assessment of the effect of tourism range from overtourism to the challenges and opportunities related to the stagnation caused by the COVID-19 pandemic; the effect of tourism is examined in economic, socio-cultural, and environmental aspects.

The second part of the dissertation, described in Section III, the assessment criteria of the effect of responsible tourism on economic performance are determined

following the analysis of the theoretical scientific literature and identification of the assessment aspects of the effect of responsible tourism. The assessment model of the effect of responsible tourism on economic performance in the context of tourism destination is designed. The model consists of the assessment of three sets of indicators of the effect of responsible tourism, namely, the economic indicators of the effect of responsible tourism are supplemented with the indicators of the socio-cultural and environmental dimensions in order to assess their complex effect on economic performance in the context of tourism destination. A research methodology is developed for the verification of the model. The methodology enables the assessment of the effect of responsible tourism on economic performance, its direction, and causality in the multi-dimensional context.

In the third part of the dissertation, Section IV, the assessment model of the effect of tourism on economic performance in the context of a tourism destination is verified empirically. In particular, the research methods of descriptive statistics are used for assessment of the indicators to be used in the assessment model of the effect of responsible tourism on economic performance in the context of tourism destination. The indicators are selected using the canonical correlation and correlation methods. The verification of the model is performed using the regression analysis and Granger causality test.

Research methods. In the first and second parts of the dissertation, the methods of analysis, conceptual analysis, synthesis, comparison, and descriptive statistics are used to analyze the theoretical scientific material. In the third, empirical part of the thesis, the verification of the model of the effect of responsible tourism on economic performance in the context of tourism destination is performed according to the designed methodology, which consists of four stages: the method of descriptive statistics is used for data evaluation; the indicators are selected using canonical correlation and correlation methods; the regression analysis method is used for the assessment of the effect; and the Granger causality test is used for the assessment of the causality of the relationship. After the completion of all stages of the assessment of the effect of responsible tourism on economic performance in the context of tourism destination, the indicators of responsible tourism are assessed in terms of their effect on the indicators of economic performance, and the direction and strength of the effect on the economic performance are assessed.

Novelty of the dissertation. The dissertation analyzes the area that has little been studied by other researchers, in particular in Lithuania, i.e. the assessment of the effect of responsible tourism on economic performance in the context of tourism destination. The unique character of the dissertation, in the general economic context of research on responsible tourism, is based on the following:

- The concept of responsible tourism in the context of the stakeholders is refined. The concept specified in view of the multi-dimensional assessment of tourism,

taking into account the previous multi-dimensional definitions of responsible tourism, plays an important role for further research. Given the lack of research on responsible tourism conducted by Lithuanian researchers, the refined concept can serve as the basis for further analysis of this field on a national scale, and may be useful for international research.

- The criteria for the multi-dimensional assessment of the effect of responsible tourism on economic performance, are determined. Following the analysis of the scientific literature, the criteria for the assessment of responsible tourism are identified, including the economic, socio-cultural, and environmental dimensions. The identified sets of indicators expand the assessment of the economic effect of tourism by introducing socio-cultural, and environmental dimensions, enabling the researcher to assess the characteristics, importance, and effect of responsible tourism.
- The assessment model of the effect of responsible tourism on economic performance in the context of tourism destination, is designed. The model is applicable to tourism destinations at different levels: international, national, regional, municipal, and area/locality level. The model enables the assessment in different time periods. This substantiates the scope of the applicability of the model and opens opportunities for further research in the field by assessing the situation at different levels and in different time periods. To create and verify the model, the criteria of multi-dimensional assessment of responsible tourism are used. These indicators provide credibility to the study and open opportunities for further research in the field.

Limitations of the research. Long-term economic, socio-cultural, and environmental indicators and a special multi-dimensional assessment methodology are needed for the verification of the model for assessment of the effect of responsible tourism on economic performance in the context of tourism destination. The following research limitations were encountered:

- Different countries follow different methodologies for the calculation of statistical data. Indicators calculated using different methodologies may distort research results. Hence, the number of countries suitable for the research, using the same methodology for the calculation of statistical indicators, and accumulating data in a single international database, was limited.
- Certain statistical data were not collected at all or their collection had been launched only recently. Only the accessible statistical data could be used for the verification of the model for assessment of the effect of responsible tourism on economic performance in the context of tourism destination. Not all the data were accessible, as official statistical data portals did not provide the respective information.
- Certain indicators had missing values in the analysis period; hence, the data were transformed by completing them in accordance with the mean value methodology. This approach may have influenced the evaluation of certain indicators and calculations.

Continuity of the dissertation research. The dissertation research can be continued by adapting the model for assessment of the effect of responsible tourism on economic performance in the context of tourism destination to different levels: international, national, regional, municipal, area/locality level of tourism destination, by collecting relevant statistical data and using them for model verification. Studies of different scales would enable the assessment of the differences in the effect of responsible tourism on economic performance in various geographical areas encountering environmental, socio-cultural, or economic issues caused by tourism. The research can be supplemented with an integrated element of expression of consumer behavior in relation to responsible tourism, which would enable the researcher to assess the possibilities of expression and implementation of responsible tourism. Such research would be useful for tourism and economic policy makers in assessing the transition to a more responsible form of tourism.

Volume of the dissertation. The dissertation consists of 215 pages, 29 tables, 34 figures, 6 formulas, and 3 appendices. 364 literature references were used.

Presentation of the scientific results of the dissertation. The results of the dissertation research were presented at twelve national and international scientific conferences and published in ten Lithuanian and foreign scientific publications (see the list of scientific publications).

Results of the research. Following the analysis, responsible tourism was defined as a form of tourism chosen purposefully with the aim to reduce the negative economic, socio-cultural, and environmental effect and promote the positive effect of tourism, which requires the stakeholders to assume responsibility and complex initiatives and actions in order to make tourism more responsible. Travelers-tourists, the government, local authorities, non-governmental organizations, companies operating in the tourism sector, the media, and local residents should work together in order to transform tourism and transition to a more responsible form of tourism. The economic dimension of responsible tourism, which emphasizes the responsibility of tourism for the economic effect, reduction of negative effect and increase of economic benefits, economic benefits to local communities, is of great importance. Responsible tourism can provide direct economic benefits by generating visitor spending, creating jobs, employing local residents, training them, increasing the purchase of locally produced goods and services, and promoting local employment and economic relations.

The effects of overtourism and the stagnation caused by the COVID-19 pandemic have had a significant impact on the tourism sector and have prompted the multi-dimensional assessment of tourism in search of solutions for a more sustainable future. The survival of tourism sector requires a transformation that would prompt the transition to a more sustainable, responsible form of tourism. During the multi-dimensional assessment of tourism, positive and negative effects of tourism was observed, and the elements of the effects could be classified according to three main dimensions: econo-

mic, socio-cultural, and environmental. From the theoretical point of view, the prevalence of expression elements of the negative effects over the positive ones was more evident. The results of the analysis highlighted the predominance of negative effects of tourism and revealed the necessity to explore more sustainable forms of tourism.

Three main assessment dimensions prevail in the studies on responsible tourism: economic, socio-cultural, and environmental. Hence, the criteria integrating all these three dimensions to be used for the multi-dimensional assessment of the effect of responsible tourism on economic performance were identified. 21 responsible tourism criterion of the economic dimension. 23 responsible tourism criteria of the socio-cultural dimension. 21 responsible tourism criterion of the environmental dimension.

In the studies involving multi-dimensional assessment of responsible tourism, the responsible tourism indicators of the economic, socio-cultural, and environmental dimensions are used. Nonetheless, the models of the expression of responsible tourism in relation to the tourism destination do not distinguish the effect of responsible tourism on the economic performance. For the assessment of the effect of responsible tourism on the economic performance in the context of tourism destination, a special model adapted to the dissertation research was created. The model involves the multi-dimensional assessment of the effect of responsible tourism by distinguishing the economic effect, while integrating the effect of socio-cultural and environmental dimensions. The model for assessment of the effect of tourism on economic performance in the context of tourism destination consists of three stages. In the first stage, the dimensions of the effect of responsible tourism effect are identified. In the second stage, the assessment of the effect of responsible tourism is carried out by examining the assessment criteria of the three dimensions pertaining to the responsible tourism, namely, the interaction of socio-cultural and environmental indicators with the indicators of the economic dimension. Indicators of the economic dimension correlating with the indicators of the socio-cultural and environmental dimensions, are identified. In the third stage, the relationship between the identified responsible tourism indicators of the economic dimension and the economic performance indicators is analyzed: the effect of responsible tourism on economic performance is assessed, including the determination of the strength, direction, and causality of the effect.

The empirical verification of the model for assessment of the effect of tourism on economic performance in the context of tourism destination confirmed the appropriateness of the model. The conducted regional level analysis using the 2010–2021 statistical data of the EU member countries belonging to the Baltic Sea region – Denmark, Estonia, Finland, Germany, Latvia, Lithuania, Poland, Sweden – showed that 19 responsible tourism indicators (the number of nights spent by tourists in local short-term accommodation offered through collaborative economy platforms, average consumer price index, number of persons working in the tourism sector, expenditure on training by educational institutions, share of official subsidies for development

support in gross national income, number of tourism enterprises, total tourism expenditure, number of tourism establishments, inbound tourism expenditure, local tourism expenditure, tourism GDP, volume of export of tourism goods and services, investment rate, value of local production, added value of tourism, value of tourism production, national income from tourism, number of trips, scope of international trade in tourism services) had a statistically significant effect on 8 economic performance indicators (gross domestic product, household final consumption expenditure, net international investment position, international trade, government sector deficit/surplus, prices, indexed amount of money and balance of payments).

9 responsible tourism indicators (number of tourism enterprises, number of tourism establishments, tourism GDP, volume of export of tourism goods and services, investment rate, value of local production, national income from tourism, number of trips, scope of international trade in tourism services) were found to have a statistically significant effect on the GDP of the countries of the Baltic Sea region as their increase by 1-unit would determine the fluctuations of GDP changes from -0.211 to 1.083 unit. 7 responsible tourism indicators (expenditure on training by educational institutions, share of official subsidies for development support in national gross income, local tourism expenditure, tourism GDP, national income from tourism, number of trips, scope of international trade in tourism services) had a statistically significant effect on consumption expenditure, with a 1-unit increase in the indicators determining fluctuations of consumption expenditure from -2.340 to 0.984 units. 5 responsible tourism indicators (average consumer price index, value of tourism production, national income from tourism, number of trips, international trade in tourism services) had a statistically significant effect on the net international investments position, with a 1-unit increase in the indicators potentially leading to fluctuations in the net international investment position from -0.157 to 0.642 unit. 10 responsible tourism indicators (number of nights spent by tourists in local short-term accommodation offered through collaborative economy platforms, consumer price index, expenditure on training by educational institutions, total tourism expenditure, number of tourism establishments, inbound tourism expenditure, local tourism expenditure, export of tourism goods and services, investment rate, value of tourism production) had a statistically significant impact on international trade, with a 1-unit increase in the indicators determining fluctuations in international trade from -0.021 to 0.031 unit. 4 responsible tourism indicators (expenditure on training by educational institutions, local tourism expenditure, national income from tourism, number of trips) had a statistically significant effect on the deficit/surplus of the government sector, with a 1-unit increase in the indicators determining fluctuations in the deficit/surplus of the government sector from -0.011 to 0.003 unit. 6 responsible tourism indicators (consumer price index, number of tourism establishments, inbound tourism expenditure, exports of tourism goods and services, value of local production, added value of tourism) had a statistically significant effect on prices, with a 1-unit increase in the in-

dicators determining price fluctuations from -1.021 to 0.601 unit. 5 responsible tourism indicators (consumer price index, number of persons working in the tourism sector, tourism GDP, added value of tourism, number of trips) had a statistically significant effect on the indexed value of money, with a 1-unit increase determining the fluctuations of the indexed value of money from -2.034 to 1.935 units. 7 responsible tourism indicators (number of nights spent by tourists in local short-term accommodation offered through collaborative economy platforms, consumer price index, expenditure on training by educational institutions, total tourism expenditure, number of tourism establishments, local tourism expenditure, value of tourism production) had a statistically significant impact on the balance of payments, with a 1-unit increase in the indicators determining fluctuations in the balance of payments from -0.019 to 0.034 unit.

The results of the Granger causality test of the responsible tourism indicators of the economic dimension and economic performance indicators in the countries of the Baltic Sea region revealed 22 statistically significant relationships. These relationships suggested that the H_0 hypothesis, namely, that the past values of the responsible tourism indicators of the economic dimension did not help predict the current value of economic performance indicators, is rejected. Accordingly, hypothesis H_1 , namely, that the past values of the responsible tourism indicators of the economic dimension helped predict the current value of the economic performance indicators, is confirmed, meaning that the responsible tourism indicators of the economic dimension have an effect on the economic performance indicators. It is concluded that the responsible tourism indicators of the economic dimension have an effect on the economic performance indicators. The Granger causality test used in the assessment of the effect of responsible tourism on GDP showed that the number of nights spent in local short-term accommodation offered through collaborative economy platforms, average consumer price index, total tourism expenditure, number of tourism establishments, inbound tourism expenditure, local tourism expenditure, investment rate, value of local production, national income from tourism, number of trips, scope of international trade in tourism services, had a statistically significant effect on GDP. The number of nights spent by tourists in local short-term accommodation offered through collaborative economy platforms had a statistically significant effect on consumption expenditure. The consumer price index had an effect on the net international investment position. The investment rate had an effect on the international trade. The number of nights spent by tourists in local short-term accommodation offered through collaborative economy platforms and number of tourism establishments had an effect on the deficit/surplus of the government sector. The consumer price index had a statistically significant effect on prices. The indexed amount of money was influenced by the number of persons working in the tourism sector, number of tourism enterprises, average household income, added value of tourism, and the value of tourism production.

The assessment of the effect of responsible tourism on the balance of payments did not show any significant effect.

The regression analysis and the Granger causality test confirmed that the responsible tourism indicators of the economic dimension had a statistically significant effect on the economic performance indicators of the tourism destination at the regional level, i.e. the countries of the Baltic Sea region. Therefore, it has been concluded that responsible tourism has an effect on economic performance in the context of tourism destination. The direction of the effect and causality were identified: the responsible tourism indicators were found to have an effect on the economic performance indicators, and the economic performance indicators were found to change depending on the variation in the responsible tourism indicators. During the assessment of the directionality of the effect, only one economic performance indicator – the balance of payments – was not found to be subject to a significant effect. The magnitude and strength of the effect of responsible tourism on the economic performance depended on the responsible tourism indicators of the countries in the Baltic Sea Region. It is therefore concluded that the magnitude and strength of the effect of responsible tourism depends on the responsible tourism indicators of the tourism destination.

Summarizing the importance and main insights of the dissertation research, the area that has little been studied by Lithuanian researchers, i.e. responsible tourism, and its concept, effect on economic performance, has been investigated in the dissertation, and aspects of multi-dimensional assessment have been identified. The assessment model of the effect of responsible tourism on economic performance in the context of tourism destination was verified using the identified internationally significant criteria for the assessment of the effect of responsible tourism on economic performance. For the purpose of verification, the 12-year data of 8 countries were assessed. As a result, it could be concluded that the model is suitable and practically applicable to different scopes by choosing the necessary level of the context of the tourism destination (from local to international) and period. This opens opportunities for further research in the field by assessing the situation at different levels and in different time periods. In terms of the research limitations, the official statistical data portals had missing information; hence, certain data series had missing values. As a result, the data were transformed by completing them using the mean value methodology, which may have influenced the estimation of certain indicators and calculations. The missing data and the applied methodology of processing thereof could have influenced the results of the model verification. Nonetheless, they did not prevent the achievement of the aim of the dissertation research, i.e. to design and verify the model for assessment of the effect of responsible tourism on economic performance in the context of tourism destination, revealing the suitability, reliability, and versatility of the model in terms of practical application.

Literatūra

1. Abaician, V., Khong, K. W., Yeoh, K. K. ir McCabe, S. (2019). Motivations of Undertaking CSR Initiatives by Independent Hotels: A Holistic Approach. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 31: 2468–2487. doi:10.1108/IJCHM-03-2018-0193
2. Ayuso, S. (2006), Adoption of voluntary environmental tools for sustainable tourism: analysing the experience of Spanish hotels. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 13(4), 207–220.
3. Almeyda, A. M., Broadbent, E. N., Wyman, M. S. ir Durham, W. H. (2010). Ecotourism Impacts in the Nicoya Peninsula, Costa Rica. *International Journal of Tourism Research*, 12(6), 803–819.
4. Altuntas, F. ir Gok, M. S. (2021). The effect of COVID-19 pandemic on domestic tourism: A DEMATEL method analysis on quarantine decisions. *International Journal of Hospitality Management*, 92, 1–9. doi: <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102719>
5. Amin, M. R. (2017). Domestic tourists' mind-set towards responsible tourism management: a case study on Cox's Bazar, Bangladesh. *International Journal of Tourism Cities*, 3(2), 121–142.
6. Andereck, K. L. (2009). Tourists' Perceptions of Environmentally Responsible Innovations at Tourism Businesses. *Journal of Sustainable Tourism*, 17(4), 489–499. doi:10.1080/09669580802495790

7. Andereck, K. L., Valentine, K. M., Knopf, R. C. ir Vogt, C. A. (2005). Residents' Perceptions of Community Tourism Impacts. *Annals of Tourism Research*, 32(4), 1056–1076.
8. Aquino, R. S., Luck, M. ir Schanzel, H. A. (2018). A Conceptual Framework of Tourism Social Entrepreneurship for Sustainable Community Development. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 37, 23–32. doi:10.1016/j.jhtm.2018.09.001
9. Arbulu, I., Razumova, M., Rey-Maqueira, J. ir Sastre, F. (2021). Can domestic tourism relieve the COVID-19 tourist industry crisis? The case of Spain. *Journal of Destination Marketing & Management*, 20, 1–12. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2021.100568>
10. Asadi, S., Pourhashemi, S. O., Nilashi, M., Abdullah, R., Samad, S., Yadegari-dehkordi, E. ir Razali, N. S. (2020). Investigating Influence of Green Innovation on Sustainability Performance: A Case on Malaysian Hotel Industry. *Journal of Cleaner Production*, 258, 120860. doi:10.1016/j.jclepro.2020.120860
11. Bagul, A. H. ir Eranza, D. R. (2010). Success indicators for ecotourism site. *Proceedings of regional conference on tourism research*, 82–88.
12. Baksi, A. K. ir Parid, B. B. (2020). Impact of responsible tourism metrics on socio-environmental indicators in post COVID-19 environment: A predictive analysis using temporal causal modelling. *Asian Tourism Research*, 1(1), 372–391.
13. Ballantyne, R., Packer, J. ir Sutherland, L. A. (2011). Visitors' Memories of Wildlife Tourism: Implications for the Design of Powerful Interpretive Experiences. *Tourism Management*, 32(4), 770–779. doi:10.1016/j.tourman.2010.06.012
14. Banerjee, A. (2012). Is Wildlife Tourism Benefiting Indian Protected Areas? A Survey. *Current Issues in Tourism*, 15(3), 211–227. doi:10.1080/13683500.2011.599367
15. Baniya, R., Thapa, B. ir Kim, M. S. (2019). Corporate Social Responsibility among Travel and Tour Operators in Nepal. *Sustainability*, 11(10), 2771. doi:10.3390/su11102771
16. Bertella, G. ir Rossi Romanelli, C. (2018). Tourism Initiatives Developed through Collaboration with Foreign Organizations: The Emergence of Responsible Practices in Cuba. *Tourism Planning & Development*, 15(3), 260–276. doi:10.1080/21568316.2017.1349688
17. Bilevičienė, T. ir Jonušauskas, S. (2011). Statistinių metodų taikymas rinkos tyrimuose: vadovėlis. Prieiga per internetą: <https://cris.mruni.eu/server/api/core/bitstreams/108f3ea3-9b79-4743-8c77-fb378530e514/content>
18. Blackstock, K. L., White, V., McCrum, G., Scott, A. ir Hunter, C. (2008). Measuring responsibility: An appraisal of a Scottish National Park's sustainable tourism indicators. *Journal of Sustainable Tourism*, 16(3), 276–297.

19. Blinova, E., Gregoric, M., Dedusenko, E. ir Romanova, M. (2018). Corporate Social Responsibility in Tourism: International Practices. *European Research Studies Journal*, 21(3), 636–647. doi:10.35808/ersj/1089
20. Bohdanowicz, P. (2006). Environmental Awareness and Initiatives in the Swedish and Polish Hotel Industries – Survey Results. *International Journal of Hospitality Management*, 25(4), 662–682. doi:10.1016/j.ijhm.2005.06.006.Kumar
21. Bohdanowicz, P. (2007). A Case Study of Hilton Environmental Reporting as A Tool of Corporate Social Responsibility. *Tourism Review International*, 11(2), 115–131. doi:10.3727/154427207783948937
22. Bojanic, D. C. (2011). The Impact of Age and Family Life Experiences on Mexican Visitor Shopping Expenditures. *Tourism Management*, 32(2), 406–414. doi:10.1016/j.tourman.2010.03.012
23. Boley, B. B. ir Uysal, M. (2013). Competitive Synergy through Practicing Triple Bottom Line Sustainability: Evidence from Three Hospitality Case Studies. *Tourism and Hospitality Research*, 13(4), 226–238.
24. Booyens, I. ir Rogerson, C. M. (2016). Responsible tourism in the Western Cape, South Africa: an innovation perspective. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 64(4), 385–396.
25. Brouder, P. (2020). Reset redux: possible evolutionary pathways towards the transformation of tourism in a COVID-19 world. *Tourism Geographies*, 22(3), 484–490. doi:10.1080/14616688.2020.1760928
26. Brown, T. J., Ham, S. H. ir Hughes, M. (2010). Picking up Litter: An Application of Theory-based Communication to Influence Tourist Behaviour in Protected Areas. *Journal of Sustainable Tourism*, 18(7) 879–900. doi:10.1080/09669581003721281
27. Buckley, R. (2012). Sustainability reporting and certification in tourism. *Tourism Recreation Research*, 37(1), 85–90.
28. Budeanu, A. (2005). Impacts and responsibilities for sustainable tourism: A tour operator's perspective. *Journal of Cleaner Production*, 13(2) 89–97.
29. Budeanu, A. (2007). Sustainable tourist behaviour? A discussion of opportunities for change. *International Journal of Consumer Studies*, 31, 499–508.
30. Burrai, E., Buda, D. M. ir Stanford, D. (2019). Rethinking the ideology of responsible tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 27(7), 992–1007.
31. Butarbutar, R. ir Soemarno, M. (2013). Environmental Effects of Ecotourism in Indonesia. *Journal of Indonesian Tourism and Development Studies*, 1, 97–107.
32. Butler, R. (1980). The Concept of Tourism Area Cycle of Evolution. *Canadian Geographer*, 24(1), 5–12.
33. Butler, R. (2008). The Concept of A Tourist Area Cycle of Evolution: Implications for Management of Resources. *The Canadian Geographer / Le Geographe canadien*, 24, 5–12.

34. Calderwood, L. U. ir Soshkin, M. (2019). The Travel & Tourism Competitive-ness Report (2019). Travel and Tourism at a Tipping Point. Prieiga per internetą: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TTCR_2019.pdf
35. Candia, C., Pirlone, F. ir Spadaro, I. (2020). Integrating the carrying capacity methodology into tourism strategic plans: A sustainable approach to tourism. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, 15(3), 93–401. doi:10.18280/ijmdp.150317
36. Carasuk, R., Becken, S. ir Hughey, K. F. (2016). Exploring Values, Drivers, and Barriers as Antecedents of Implementing Responsible Tourism. *Journal of Hospitality & Tourism Research* 40(1), 19–36. doi:10.1177/1096348013491607
37. Caruana, R., Glozer, S., Crane, A. ir McCabe, S. (2014). Tourists' accounts of responsible tourism. *Annals of Tourism Research*, 46, 115–129.
38. Carvache-Franco, M., Carvache-Franco, W., Sanchez-Riera, D. ir Carvache-Franco, O. (2018). Community's Perception of a Protected Area on the Impact of Tourism: The Santay Island Case of Ecuador. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 9, 31–42.
39. Center for Responsible Travel. (2020). The Case for Responsible Travel: Trends & Statistics (2020). Prieiga per internetą: trends-and-statistics-2020.pdf (responsibletravel.org)
40. Chan, J. K. L. ir Fiffy, H. S. (2021). Exploring tour operators' perspectives on responsible tourism at ecotourism destination: Meaning, motivation, and practices. *Asia-Pacific Journal of Innovation in Hospitality and Tourism*, 10, 23–40.
41. Chan, J. K. L., Marzuki, K. M. ir Mohtar, T. M. (2021). Local community participation and responsible tourism practices in ecotourism destination: A case of lower Kinabatangan, Sabah. *Sustainability*, 13(23), 13302.
42. Chan, K. ir Tay, K. (2016). Tour Operator Perspectives on Responsible Tourism Practices: A Case of Kinabalu National Park, Sabah. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 10(2), 121–137. doi:10.1108/IJCTHR-07-2014-0057
43. Changyong, F. E. N. G., Hongyue, W. A. N. G., Naiji, L. U., Tian, C. H. E. N., Hua, H. E. ir Ying, L. U. (2014). Log-transformation and its implications for data analysis. *Shanghai archives of psychiatry*, 26(2), 105–109.
44. Cheer, J. M., Ting, H. ir Leong, C. M. (2021). Responsible tourism: a new era of responsibility? *Journal homepage*, 1(1), 1–17.
45. Chen, Y., Dai, Y., Liu, A., Liu, W. ir Jia, L. (2021). Can the COVID-19 risk perception affect tourists' responsible behavior intention: An application of the structural equation model. *Journal of Sustainable Tourism*, 1–20.
46. Cheng, M. (2016). Sharing economy: A review and agenda for future research. *International Journal of Hospitality Management*, 57, 60–70.

47. Cheng, T. M. ir Wu, H. C. (2015). How Do Environmental Knowledge, Environmental Sensitivity, and Place Attachment Affect Environmentally Responsible Behavior? An Integrated Approach for Sustainable Island Tourism. *Journal of Sustainable Tourism* 23(4), 557–576. doi:10.1080/09669582.2014.965177
48. Cheng, T. M., Wu, H. C. ir Huang, L. M. (2013). The Influence of Place Attachment on the Relationship between Destination Attractiveness and Environmentally Responsible Behavior for Island Tourism in Penghu, Taiwan. *Journal of Sustainable Tourism*, 21(8), 1166–1187. doi:10.1080/09669582.2012.750329
49. Cheng, T. M., Wu, H. C., Wang, J. T. M. ir Wu, M. R. (2019). Community Participation as a Mediating Factor on Residents' Attitudes Towards Sustainable Tourism Development and Their Personal Environmentally Responsible Behaviour. *Current Issues in Tourism*, 22(14), 1764–1782. doi:10.1080/13683500.2017.1405383
50. Chettiparamb, A. ir Kokkranikal, J. (2012). Responsible tourism and sustainability: the case of Kumarakom in Kerala, India. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*, 4(3), 302–326.
51. Cheung, L. T. ir Fok, L. (2014). Assessing the Role of Ecotourism Training in Changing Participants' Pro-environmental Knowledge, Attitude and Behaviour. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 19(6), 645–661. doi:10.1080/10941665.2013.797003
52. Cheung, L. T., Fok, L., Tsang, E. P., Fang, W. ir Tsang, H. Y. (2015). Understanding Residents' Environmental Knowledge in a Metropolitan City of Hong Kong, China. *Environmental Education Research*, 21(4), 507–524. doi:10.1080/13504622.2014.898247
53. Chi, G., Zhang, C. ir Liu, Y. Y. (2019). Determinants of Corporate Social Responsibility (CSR) Attitudes: Perspective of Travel and Tourism Managers at World Heritage Sites. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 31(6), 2253–2269.
54. Chin, C. H., Chin, C. L. ir Wong, W. P. M. (2018). The Implementation of Green Marketing Tools in Rural Tourism: The Readiness of Tourists? *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 27(3), 261–280. doi:10.1080/19368623.2017.1359723
55. Chiu, Y. T. H., Lee, W. I. ir Chen, T. H. (2014). Environmentally responsible behavior in ecotourism: Antecedents and implications. *Tourism Management*, 40, 321–329.
56. Chiu, W. ir Leng, H. (2017). Let's Go Cycling: An Analysis of Tourists' Experience on Online Usergenerated Content. *International Journal of Tourism Cities* 3(1), 30–42. doi:10.1108/IJTC-10-2016-004
57. Clifton, J. ir Benson, A. (2006). Planning for Sustainable Ecotourism: The Case for Research Ecotourism in Developing Country Destinations. *Journal of Sustainable Tourism*, 14, 238–254.

58. CNN Travel. (2019). The most visited cities in the world (2019). Prieiga per internetą: <https://edition.cnn.com/travel/article/most-visited-cities-euromonitor-2019/index.html>
59. Coles, T., Fenclova, E. ir Dinan, C. (2013). Tourism and Corporate Social Responsibility: A Critical Review and Research Agenda. *Tourism Management Perspectives*, 6, 122–141. Doi:10.1016/j.tmp.2013.02.001
60. Corraliza, J. A. ir Berenguer, J. (2000). Environmental Values, Beliefs, and Actions: A Situational Approach. *Environment and Behavior*, 32(6), 832–848. Doi:10.1177/00139160021972829
61. Cottrell, S. P. (2003). Influence of Socio Demographics and Environmental Attitudes on General Responsible Environmental Behavior among Recreational Boaters. *Environment and Behavior*, 35(3), 347–375. Doi:10.1177/0013916503035003003
62. Curtis, J., Ham, S. H. ir Weiler, B. (2010). Identifying Beliefs Underlying Visitor Behaviour: A Comparative Elicitation Study Based on the Theory of Planned Behaviour. *Annals of Leisure Research*, 13(4), 564–589. Doi:10.1080/11745398.2010.9686865
63. Čekanavičius, V. ir Murauskas, G. (2018). Aprašomoji statistika. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/aprasomoji-statistika/>
64. Čekanavičius, V. ir Murauskas, G. (2018). Regresinė analizė. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/regresine-analize/>
65. Dagiliūtė, R. ir Bartkutė, Ž. (2014). Kas yra darnus turizmas? Žinių ir nuostatų tyrimas. Žmogaus ir gamtos sauga. 20 tarptautinės mokslinės-praktinės konferencijos medžiaga, 2014 m. gegužės 7–9 d. = *Human and nature safety : proceedings of the 20th international scientific-practice conference*. Kauno r. : Akademija, 3 dalis, 125–128. ISSN 1822-1823
66. Danilenko, S. (2009). Makroekonominių procesų poveikio akcijų rinkai tyrimas, *Ekonomika ir vadyba*, 14, 731–736.
67. Das, D. ir Sharma, S. (2009). An assessment of the impact of tourism development at Varanasi: perspectives of local tourism businesses. *International Journal of Tourism Policy*, 2, 167–186.
68. David, L. (2011). Tourism ecology: Towards the responsible, sustainable tourism future. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 3, 210–216.
69. Deb, S. K. ir Nafi, S. (2020). Impact of COVID-19 Pandemic on Tourism: Recovery Proposal for Future Tourism, *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 33(4), 1486–1492. Doi:10.30892/gtg.334spl06-597
70. Debicka, O. ir Oniszczuk-Jastrzabek, A. (2014). Responsible tourism in Poland. *Faculty of Tourism and Hospitality Management in Opatija. Biennial International Congress. Tourism & Hospitality Industry*, 189. University of Rijeka, Faculty of Tourism & Hospitality Management.

71. Del Chiappa, G., Grappi, S. ir Romani, S. (2016). Attitudes toward Responsible Tourism and Behavioral Change to Practice It: A Demand-side Perspective in the Context of Italy. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 17(2), 191–208. Doi:10.1080/1528008X.2015.1115254
72. Deng, J. ir Li, J. (2015). Self-identification of Ecotourists. *Journal of Sustainable Tourism*, 23(2), 255–279. Doi:10.1080/09669582.2014.934374
73. Department of Environmental Affairs and Tourism. (1996). *A White evelin the Development and Promotion of Tourism*. Department of Environment and Tourism: Pretoria, South Africa.
74. Dias, Á., Aldana, I., Pereira, L., da Costa, R. L. ir António, N. (2021). A Measure of Tourist Responsibility. *Sustainability*, 13, 3351.
75. Dief, M. E. ir Font, X. (2010). The Determinants of Hotels' Marketing Managers' Green Marketing Behaviour. *Journal of Sustainable Tourism*, 18(2): 157–174. Doi:10.1080/09669580903464232
76. Dodds, R. ir Kuehnel, J. (2008). CSR among Canadian mass tour operators: good awareness but little action. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 22(2), 221–244.
77. Dodds, R., Graci, S. R. ir Holmes, M. (2010). Does the Tourist Care? A Comparison of Tourists in Koh Phi Phi, Thailand and Gili Trawangan, Indonesia. *Journal of Sustainable Tourism*, 18(2), 207–222. Doi:10.1016/j.jik.2019.12.002
78. Dolnicar, S. (2004). Beyond “Commonsense Segmentation”: A Systematics of Segmentation Approaches in Tourism. *Journal of Travel Research*, 42(3): 244–250. Doi:10.1177/0047287503258830
79. Dolnicar, S. ir Leisch, F. (2008). Selective Marketing for Environmentally Sustainable Tourism. *Tourism Management*, 29(4), 672–680. Doi:10.1016/j.tourman.2007.07.010
80. Dolnicar, S. ir Long, P. (2009). Beyond ecotourism: the environmentally responsible tourist in the general travel experience. *Tourism Analysis*, 14(4), 503–513.
81. Dolnicar, S., Crouch, G. I. ir Long, P. (2008). Environment-friendly Tourists: What Do We Really Know about Them? *Journal of Sustainable Tourism*, 16(2), 197–210. Doi:10.2167/jost738.0
82. Dwyer, L. ir Kim, C. (2003). Destination Competitiveness: Determinants and Indicators. *Current Issues in Tourism*, 6(5), 369–414. Doi:10.1080/13683500308667962
83. Eger, C., Scarles, C. ir Miller, G. (2019). Caring at A Distance: A Model of Business Care, Trust and Displaced Responsibility. *Journal of Sustainable Tourism*, 27(1), 34–51. Doi:10.1080/09669582.2018.1551403
84. Eichelberger, S., Heigl, M., Peters, M. ir Pikkemaat, B. (2021). Exploring the role of tourists: Responsible behavior triggered by the COVID-19 pandemic. *Sustainability*, 13(11), 5774.

85. European Central Bank. (2020). Economic and monetary developments. Prieiga per internetą: <https://www.ecb.europa.eu/pub/economic-bulletin/html/eb202008.en.html>
86. European Commission Tourism Sustainability Group. (2012). *European Charter for Sustainable and Responsible Tourism*. Brussels, Belgium.
87. European Commission. (2006). Methodological Work on Measuring the Sustainable Development of Tourism. Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3888793/5834249/KS-DE-06-002-EN.PDF.pdf/178f8c9a-4a03-409c-b020-70ff7ef6803a?t=1414779191000>
88. European Commission. (2009). EU Strategy for the Baltic Sea Region. Prieiga per internetą: https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/cooperation/macro-regional-strategies/baltic-sea_en
89. European Commission. (2009). Report on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. Prieiga per internetą: <si/doc/drzstat/Stiglitz%20report.Pdf>
90. European Commission. (2013). The European Tourism Indicator System. Toolkit for Sustainable Destinations. Prieiga per internetą: <https://www.google.lt/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjArbb29suFAxWaExAIHbu4D7MQFnoECBoQAQ&url=https%3A%2F%2Fec.europa.eu%2Fdocsroom%2Fdocuments%2F205%2Fattachments%2F1%2Ftranslations%2Fen%2Frenditions%2Fnative&authuser=1&usg=AOvVaw37S1KHJo2s84VUkQblhXN4&opi=89978449>
91. European Commission. (2021). Delivering the European Green Deal. Prieiga per internetą: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/delivering-european-green-deal_en
92. European Environment Agency. (2020). Prieiga per internetą: <https://www.eea.europa.eu/soer/2015/europe/tourism>
93. European Union. (2024). Grynoji tarptautinių investicijų pozicija – metiniai duomenys. Prieiga per internetą: Grynoji tarptautinių investicijų pozicija – metiniai duomenys – Data Europa EU
94. Eurostat. (2019). Tourism statistics at regional level. Prieiga per internetą: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Tourism_statistics_at_regional_level
95. Eurostat. (2022). Tourism Statistics. Database. Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/tourism/database>
96. Eurostat. (2023). Tourism statistics at regional level. Prieiga per internetą: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Tourism_statistics_at_regional_level&oldid=202503

97. Facchinetti, S. (2009). A procedure to find exact critical values of Kolmogorov-Smirnov test. *Statistica Applicata. Italian Journal of Applied Statistics*, 21(3–4), 337–359.
98. Fang, W. T. (2020). Responsible Tourism. *Tourism in Emerging Economies*, 50, 131–151.
99. Farmaki, A., Constanti, P., Yiasemi, I. ir Karis, P. (2014). Responsible tourism in Cyprus: the rhetoric and the reality. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 6(1), 10–26.
100. Farmer, J., Knapp, D. ir Benton, G. M. (2007). An Elementary School Environmental Education Field Trip: Long-term Effects on Ecological and Environmental Knowledge and Attitude Development. *The Journal of Environmental Education*, 38(3), 33–42. Doi:10.3200/JOEE.38.3.33-42
101. Farsari, I. (2012). *Tourism in the Green Economy: Background Report*. Prieiga per internetą: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1314598/FULLTEXT01.pdf>
102. Fatma, M., Rahman, Z. ir Khan, I. (2016). Measuring Consumer Perception of CSR in Tourism Industry: Scale Development and Validation. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 27, 39–48. Doi:10.1016/j.jhtm.2016.03.002
103. Fennell, D. (2006). *Tourism Ethics*. Channelview: Clevedon, United Kingdom.
104. Fennell, D. A. (2014). Exploring the Boundaries of a New Moral Order for Tourism's Global Code of Ethics: An Opinion Piece on the Position of Animals in the Tourism Industry. *Journal of Sustainable Tourism*, 22(7), 983–996. Doi:10.1080/09669582.2014.918137
105. Fielding, K. S. ir Head, B. W. (2012). Determinants of Young Australians' Environmental Actions: The Role of Responsibility Attributions, Locus of Control, Knowledge and Attitudes. *Environmental Education Research*, 18(2), 171–186. Doi:10.1080/13504622.2011.592936
106. Fishbein, M. ir Ajzen, I. (1975). *Belief, attitude, intention and behavior: An introduction to theory and research*. Reading, MA: Addison-Wesley.
107. Fotiadis, A., Polyzos, S. ir Huan, T. C. T. (2021). The good, the bad and the ugly on COVID-19 tourism recovery. *Annals of Tourism Research*, 87, 1–14. doi:10.1016/j.annals.2020.103117
108. Francis, J. (2019). Overtourism – what is it, and how can we avoid it? Prieiga per internetą: <https://www.responsibletravel.com/copy/what-is-overtourism>
109. Freeman, R. E. (1984). *Strategic Management: A Stakeholder Approach*. Boston, MA, USA: Pitman Publishing Inc.
110. Frey, N. ir George, R. (2010). Responsible tourism management: The missing link between business owners' attitudes and behaviour in the Cape Town tourism industry. *Tourism management*, 31(5), 621–628.

111. Frey, N. ir George, R. (2012). Responsible tourism and the tourism industry: A demand and supply perspective. In *Responsible Tourism*. Routledge.
112. Gao, J., Huang, Z. ir Zhang, C. (2016). Tourists' perceptions of responsibility: An application of norm-activation theory. *Journal of Sustainable Tourism*, 25, 276–291.
113. Garay, L. ir Font, X. (2012). Doing good to do well? Corporate social responsibility reasons, practices and impacts in small and medium accommodation enterprises. *International Journal of Hospitality Management*, 31(2), 328–336.
114. George, R. ir Frey, N. (2010). Creating change in responsible tourism management through social marketing. *South African Journal of Business Management*, 41(1), 11–23.
115. Giulietti, S., Romagosa, F., Esteve, J. F. ir Schroder, Ch. (2018). Tourism and the environment. Towards a reporting mechanism in Europe. Prieiga per internetą: http://www.sepa.gov.rs/download/strano/ETC_TOUERM_report_2018.pdf
116. Global Sustainable Tourism Council (2022). The Difference between Ecotourism and Sustainable Tourism. Prieiga per internetą: <https://www.gstcouncil.org/ecotourism/>
117. Godfrey, K. ir Clarke, J. (2000). *The Tourism Development Handbook*. London: Thompson Learning.
118. Goffi, G., Cucculelli, M. ir Masiero, L. (2019). Fostering Tourism Destination Competitiveness in Developing Countries: The Role of Sustainability. *Journal of Cleaner Production*, 209, 101–115. Doi:10.1016/j.jclepro.2018.10.208
119. Goh, H. C. ir Yusoff, M. M. (2010). Sustaining tourism development in protected areas. A case of Kinabalu Park. *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 1(2), 179–183.
120. Gong, J., Detchkhajornjaroensri, P. ir Knight, D. W. (2019). Responsible tourism in Bangkok, Thailand: Resident perceptions of Chinese tourist behaviour. *International Journal of Tourism Research*, 21, 221–233.
121. Goodwin, H. (2002). Local Community Involvement in Tourism around National Parks: Opportunities and Constraints. *Current Issues in Tourism*, 5(3–4), 338–360. Doi:10.1080/13683500208667928
122. Goodwin, H. (2007). *Responsible tourism in destinations*. Retrieved December.
123. Goodwin, H. (2011). *Responsible Tourism: Using Tourism for Sustainable Development*. Oxford, UK: Goodfellow Publishers.
124. Goodwin, H. (2011). *Taking Responsibility for Tourism*. Oxford: Goodfellow Publisher.
125. Goodwin, H. (2016). *Responsible tourism: Using tourism for sustainable development*. Goodfellow Publishers Ltd. Prieiga per internetą: www.goodfellowpublishers.com/free_files/Chapter%205-4e3a82215c160671ef8af3f3b3c557ac.pdf

126. Goodwin, H. (2017). The challenge of overtourism. Prieiga per internetą: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/629184/IPOL_STU\(2018\)629184_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/629184/IPOL_STU(2018)629184_EN.pdf)
127. Goodwin, H. ir Font, X. (2014). *Progress in responsible tourism*. Oxford, UK: Goodfellow.
128. Goodwin, H. ir Francis, J. (2003). Ethical and Responsible Tourism: Consumer Trends in the UK. *Journal of Vacation Marketing*, 9(3), 271–284. Doi:10.1177/135676670300900306
129. Goodwin, H. ir Pender, L. (2005). Ethics in tourism management (p. 288–304). In *The Management of Tourism*. SAGE Publications Ltd. doi:10.4135/9781446214961
130. Goodwin, N. ir Wilson, S. (2004). Tourism and Local Economic Development. How can businesses in travel and tourism increase the contribution of the industry to local economic development and pro-poor growth? Prieiga per internetą: https://www.haroldgoodwin.info/resources/Flyer_Final.pdf
131. Goodwin, S. (2011). *Analysing policy as discourse: Methodological advances in policy analysis*. Dordrecht, Netherlands: Springer.
132. Goodwin, H. (2001). Responsible tourism and the market. Prieiga per internetą: <https://haroldgoodwin.info/resources/Responsible%20Tourism%20and%20the%20Market.pdf>
133. Goodwin, H. (2014). *The ethics of tourism: Critical and applied perspectives*. Routledge.
134. Gossling, S. ir Peeters, P. M. (2015). Assessing tourism's global environmental impact 1900–2050. *Journal of Sustainable Tourism*, 23(5), 639–659.
135. Gossling, S., Scott, D. ir Hall, M. (2020). Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(1), 1–20. doi:10.1080/09669582.2020.1758708
136. Guillet, B. D., Yaman, R. ir Kucukusta, D. (2012). How Is Corporate Social Responsibility Perceived by Managers with Different Leadership Styles? The Case of Hotel Managers in Hong Kong. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 17(2), 193–209. Doi:10.1080/10941665.2011.616905
137. Gupta, A. ir Dogra, N. (2017). Tourist Adoption of Mapping Apps: A UTAUT2 Perspective of Smart Travellers. *Tourism and Hospitality Management*, 23(2), 145–161.
138. Gursoy, D. ir Rutherford, D. G. (2004). Host Attitudes Toward Tourism: An Improved Structural Model. *Annals of Tourism Research*, 31(3), 495–516. Doi:10.1016/j.annals.2003.08.008
139. Gutierrez-Domenech, M. (2014). European Unit, Research Department, “la Caixa” Dossier: Tourism, Sector of The Future 2012. Prieiga per internetą: <https://www.caixabankresearch.com/documents/10180/361154/38-39+Dossiers+4+ING+%257BENG%257D.pdf>

140. Hafiz, M., Jamaluddin, M., Zulkifly, M. ir Othman, N. (2014). Exploring responsible tourism development facet. *Theory and Practice in Hospitality and Tourism Research*, 173–177. <https://doi.org/10.1201/b17390-35>
141. Haywood, K. M. (2020). A post COVID-19 future-tourism re-imagined and re-enabled. *Tourism Geographies*, 22(3), 599–609. doi:10.1080/14616688.2020.1762120
142. Hamid, M. A., Isa, S. M. ir Kiumarsi, S. (2020). Sustainable tourism practices and business performance from the tour operators ‘perspectives. *Anatolia*, 32, 23–32.
143. Han, H. ir Kim, Y. (2010). An Investigation of Green Hotel Customers’ Decision Formation: Developing an Extended Model of the Theory of Planned Behavior. *International Journal of Hospitality Management*, 29(4), 659–668. Doi:10.1016/j.ijhm.2010.01.001
144. Hanafiah, M. H., Azman, I., Jamaluddin, M. R. ir Aminuddin, N. (2016). Responsible tourism practices and quality of life: Perspective of Langkawi Island communities. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 222, 406–413. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.05.194>
145. Haryanto, T. (2020). Editorial: COVID-19 Pandemic and International Tourism Demand. *Journal of Developing Economies*, 5(1), 1–5. doi:10.20473/jde.v5i1.19767
146. Hathroubi, S., Peypoch, N. ir Robinot, E. (2014). Technical Efficiency and Environmental Management: The Tunisian Case. *Journal of Hospitality and Tourism Management* 21, 27–33. Doi:10.1016/j.jhtm.2014.03.002
147. Hermann, U. P., Geldenhuys, S. ir Coetzee, W. J. L. (2011). Are responsible tourism indicators in the event sector applicable? The case study of Gauteng Province, South Africa. *African Journal of Business Management*, 5(22), 9616–9622.
148. Higgins-Desbiolles, F. (2020). Socialising tourism for social and ecological justice after COVID-19. *Tourism Geographies*, 22, 610–623.
149. Higgins-Desbiolles, F., Carnicelli, S., Krolikowski, C., Wijesinghe, G. ir Boluk, K. (2019). Degrowing Tourism: Rethinking Tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 27(12), 1926–1944. Doi:10.1080/09669582.2019.1601732
150. Hilton (2022). Prieiga per internetą: <https://esg.hilton.com/our-reporting/#:~:text=We%20measure%20our%20performance%20through,7%2C100%20managed%20and%20franchised%20hotels>
151. Ho, J. M. ir Tan, K. L. (2021). The Role of Millennial Tourists in Promoting Responsible Tourism: A Case in Singapore. *Journal of Responsible Tourism Management*, 1(1), 43–58.
152. Holmes, A. P., Grimwood, B. S., King, L. J. ir Lutsel K’e Dené First Nation. (2016). Creating an Indigenized Visitor Code of Conduct: The Development of Denesoline Self-determination for Sustainable Tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 24(8–9), 1177–1193. Doi:10.1080/09669582.2016.1158828

153. Horng, J. S., Hsu, H. ir Tsai, C. Y. (2018). An Assessment Model of Corporate Social Responsibility Practice in the Tourism Industry. *Journal of Sustainable Tourism*, 26(7): 1085–1104. Doi:10.1080/09669582.2017.1388384
154. Hotel Water Measurement Initiative. (2016). Prieiga per internetą: <https://sustainablehospitalityalliance.org/resource/hotel-water-measurement-initiative/>
155. Hsu, C. H. ir Huang, S. (2012). An Extension of the Theory of Planned Behavior Model for Tourists. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 36(3), 390–417. Doi:10.1177/1096348010390817
156. Hsu, S. J. (2004). The Effects of an Environmental Education Program on Responsible Environmental Behavior and Associated Environmental Literacy Variables in Taiwanese College Students. *The Journal of Environmental Education*, 35(2), 37–48. Doi:10.3200/JOEE.35.2.37-48
157. Hughes, K., Packer, J. ir Ballantyne, R. (2011). Using Post-visit Action Resources to Support Family Conservation Learning following a Wildlife Tourism Experience. *Environmental Education Research*, 17(3), 307–328. Doi:10.1080/13504622.2010.540644
158. Ibukun, E., Okuboyejo, S. ir Kelechi, A. (2016). The Adoption of E-tourism: An Empirical Investigation. *Asian Journal of Information Technology*, 15(18), 3422–3429.
159. Ingram, C., Caruana, R. ir McCabe, S. (2017). Participative Inquiry for Tourist Experience. *Annals of Tourism Research*, 65, 13–24. Doi:10.1016/j.annals.2017.04.008
160. Insch, A. (2020). The Challenges of Over-tourism Facing New Zealand: Risks and Responses. *Journal of Destination Marketing & Management*, 15, 100378. Doi:10.1016/j.jdmm.2019.100378
161. *International Conference on Responsible Tourism in Destinations. (2002). The Cape Town Declaration. Cape Town. Prieiga per internetą: https://responsible-tourismpartnership.org/cape-town-declaration-on-responsible-tourism/*
162. Ioannides, D. ir Gyimothy, S. (2020). The COVID-19 crisis as an opportunity for escaping the unsustainable global tourism path. *Tourism Geography*, 22, 624–632.
163. Yoon, A., Jeong, D., Chon, J. ir Yoon, J. H. (2019). A Study of Consumers' Intentions to Participate in Responsible Tourism Using Message Framing and Appeals. *Sustainability*, 11(3), 865. doi:10.3390/su11030865
164. Jaini, N., Anuar, A. N. A. ir Daim, M. S. (2012). The practice of sustainable tourism in ecotourism sites among ecotourism providers. *Asian Social Science*, 8(4), 175.
165. Jamal, T. ir Higham, J. (2021). Justice and ethics: towards a new platform for tourism and sustainability. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(2–3), 143–157. Doi:10.1080/09669582.2020.1835933

166. Jenkins, I. ir Schroder, R. (2013). *Sustainability in tourism: A multidisciplinary approach*. Springer Gabler. doi:10.1007/978-3-8349-7043-5
167. Jeong, C. (2014). Marine Tourist Motivations Comparing Push and Pull Factors. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 15(3), 294–309. Doi:10.1080/1528008X.2014.921772
168. Johnson, P. ir Thomas, B. (1992). *Perspectives on Tourism policy*. London: Marsell Publishing.
169. Jucan, C. ir Jucan, M. (2013). Travel and Tourism as a Driver of Economic Recovery. *Procedia Economics and Finance*, 6, 81–88. Doi:10.1016/s2212-5671(13)00117-2
170. Karimi, M. ir Darban Astane, A. (2021). The role of responsible tourism on quality of life in rural Areas of Gorgan, Iran. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 23(4), 882–912.
171. Karna, J., Hansen, E. ir Heikki, J. (2003). Social Responsibility in Environmental Marketing Planning. *European Journal of Marketing*, 37, 848–871. Doi:10.1108/03090560310465170
172. Karsokienė, R. ir Dromantienė, L. (2021). COVID-19 pandemijos įtaka pasaulio ekonomikai turizmo industrijos kontekste. *Tiltai: socialiniai mokslai*, 1, 186–203.
173. Kaushal, V. ir Srivastava, S. (2021). Hospitality and tourism industry amid COVID-19 pandemic: Perspectives on challenges and learnings from India. *International Journal of Hospitality Management*, 92, 1–9. doi:10.1016/j.ijhm.2020.102707
174. Kėdaitis, V. (2009). *Koreliacinės ir regresinės analizės pagrindai*. Vilnius: VU leidykla.
175. Kennedy, K. ir Dornan, D. A. (2009). An Overview: Tourism Non-governmental Organizations and Poverty Reduction in Developing Countries. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 14(2), 183–200. Doi:10.1080/10941660902847237
176. Kerstetter, D. ir Cho, M. H. (2004). Prior Knowledge, Credibility and Information Search. *Annals of Tourism Research*, 31(4), 961–985. Doi:10.1016/j.annals.2004.04.002
177. Kerstetter, D. L., Hou, J. S. ir Lin, C. H. (2004). Profiling Taiwanese Ecotourists Using a Behavioral Approach. *Tourism Management*, 25(4), 491–498. Doi:10.1016/S0261-5177(03)00119-5
178. Kim, H. Y. (2013). Statistical notes for clinical researchers: assessing normal distribution (2) using skewness and kurtosis. *Restorative dentistry & endodontics*, 38(1), 52–54.
179. Kim, H. Y., Kim, M. ir Goh, B. K. (2011). An Examination of Food Tourist's Behavior: Using the Modified Theory of Reasoned Action. *Tourism Management*, 32(5), 1159–1165. Doi:10.1016/j.tourman.2010.10.006

180. Kim, K., Uysal, M. ir Sirgy, M. J. (2013). How does tourism in a community impact the quality of life of community residents? *Tourism Management*, 36, 527–540. Doi:10.1016/j.tourman.2012.09.005
181. Kim, S. S., Lee, C. K. ir Klenosky, D. B. (2003). The Influence of Push and Pull Factors at Korean National Parks. *Tourism Management*, 24(2), 169–180. Doi:10.1016/S0261-5177(02)00059-6
182. Kirk, D. (1995). Environmental management in hotels. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 7(6), 3–8.
183. Klein, R. A. (2011). Responsible Cruise Tourism: Issues of Cruise Tourism and Sustainability. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 18(1), 107–116. Doi:10.1375/jhtm.18.1.107
184. Klenosky, D. B. (2002). The “Pull” of Tourism Destinations: A Means-end Investigation. *Journal of Travel Research*, 40(4), 396–403. Doi:10.1177/004728750204000405
185. Kriauciūnienė, V. ir Jasaitis, J. (2009). Kaimo turizmas – pažinimui ir pilietiniam ugdymui. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 3, 209–220.
186. Krippendorff, J. (1982). Towards new tourism policies. *Tourism Management*, 3, 135–148.
187. Krippendorff, J. (1987). *The Holiday Makers: Understanding the Impacts of Leisure and Travel*. London, UK: Butterworth-Heinemann.
188. Krippendorff, J. ir Andrassy, V. (1987). *The holiday makers: Understanding the impact of leisure and travel*. Heinemann.
189. Kularatne, T., Wilson, C., Mansson, J., Hoang, V. ir Lee, B. (2019). Do Environmentally Sustainable Practices Make Hotels More Efficient? A Study of Major Hotels in Sri Lanka. *Tourism Management*, 71, 213–225. Doi:10.1016/j.tourman.2018.09.009
190. Kumar, R. B. ir Kumar, M. (2018). Corporate Social Responsibility in Indian Tour Operation Industry. *International Journal of Hospitality and Tourism Systems*, 11(2), 82–88.
191. Kuo, I. L. (2002). The Effectiveness of Environmental Interpretation at Resource-Sensitive Tourism Destinations. *International Journal of Tourism Research*, 4(2), 87–101. Doi:10.1002/jtr.362
192. Kwak, S. K. ir Kim, J. H. (2017). Statistical data preparation: management of missing values and outliers. *Korean Journal of Anesthesiology*, 70(4), 407.
193. Labanauskaitė, D. (2008). Lietuvos atvykstamojo turizmo plėtros ekonominis vertinimas. *Ekonomika ir vadyba*, 13, 570–576.
194. Labanauskaitė, D. (2011). Atvykstamojo turizmo įtakos regionų ekonominiam augimui vertinimas. *Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai*, 1, 154–162.

195. Latkova, P. ir Vogt, C. A. (2012). Residents' attitudes toward existing and future tourism development in rural communities. *Journal of Travel Research*, 51(1), 50–67.
196. Lee, D. K. (2020). Data transformation: a focus on the interpretation. *Korean Journal of Anesthesiology*, 73(6), 503–508.
197. Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3(1), 47–57.
198. Lee, H. Y., Bonn, M. A., Reid, E. L. ir Kim, W. G. (2017). Differences in Tourist Ethical Judgment and Responsible Tourism Intention: An Ethical Scenario Approach. *Tourism Management*, 60, 298–307. Doi:10.1016/j.tourman.2016.12.003
199. Lee, T. H. ir Hsieh, H. P. (2016). Indicators of Sustainable Tourism: A Case Study from A Taiwan's Wetland. *Ecological Indicators*, 67, 779–787. Doi:10.1016/j.ecolind.2016.03.023
200. Lee, T. H. ir Jan, F. H. (2015). The Effects of Recreation Experience, Environmental Attitude, and Biospheric Value on the Environmentally Responsible Behavior of Nature-based Tourists. *Environmental Management*, 56(1), 193–208. Doi:10.1007/s00267-015-0488-y
201. Lee, T. H. ir Jan, F. H. (2019). Can community-based tourism contribute to sustainable development? Evidence from residents' perceptions of the sustainability. *Tourism Management*, 70, 368–380. doi:10.1016/j.tourman.2018.09.003
202. Lee, W. H. ir Moscardo, G. (2005). Understanding the Impact of Ecotourism Resort Experiences on Tourists' Environmental Attitudes and Behavioural Intentions. *Journal of Sustainable Tourism*, 13(6), 546–565. Doi:10.1080/09669580508668581
203. Leslie, D. (2012). *Responsible Tourism: Concepts, Theory and Practice*. Wallington, UK: CABI.
204. Ly, Y. Abou. (2021). Economic Performance and Sustainable Development. Doi:10.1007/978-3-319-71059-4_16-1
205. Lin, L. P. L., Yu, C. Y. ir Chang, F. C. (2018). Determinants of CSER Practices for Reducing Greenhouse Gas Emissions: From the Perspectives of Administrative Managers in Tour Operators. *Tourism Management*, 64, 1–12. Doi:10.1016/j.tourman.2017.07.013
206. Lin, S. ir Zins, A. H. (2016). Intended Destination Image Positioning at Sub-provincial Administration level in China. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 21(11), 1241–1257. Doi:10.1080/10941665.2016.1140662
207. Maignan, I. ir Ferrell, O. C. (2004). Corporate social responsibility and marketing: an integrative framework. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 32(1), 3–19.
208. Malakauskaite, A. ir Navickas, V. (2010). Relation between the level of clusterization and tourism sector competitiveness. *Engineering Economics*, 66(1), 60–67.

209. Manente, M. ir Minghetti, V. (2010). Overview of methodologies for the analysis of responsible tourism and of CSR and proposal for a common EU responsibility label. Prieiga per internetą: https://earthresponsible.files.wordpress.com/2013/03/ciset_csrfinal-report_161210.pdf
210. Manente, M., Minghetti, V. ir Mingotto, E. (2014). *Responsible Tourism and CSR: Assessment Systems for Sustainable Development of SMEs in Tourism*. Switzerland: Springer.
211. Marikyan, D. ir Papagiannidis, S. (2021). Unified Theory of Acceptance and Use of Technology: A review. Prieiga per internetą: <http://open.ncl.ac.uk>
212. Markauskienė, A. ir Gižienė, V. (2012). Atvykstamojo turizmo poveikis šalies ekonomikai. *Economics and Management*, 17(3), 1003–1009.
213. Markose, M. N. ir VT, B. (2020). Resident's Attitude Towards Responsible Tourism in the Post COVID-19 Pandemic Scenario. *Asian Tourism Research*, 1(1), 413–421.
214. Marzuki, A. (2012). Local residents' perceptions towards economic impacts of tourism development. *Tourism*, 60, 199–212.
215. Mathew, P. V. ir Kuriakose, V. (2017). A Study on the Indicator Framework of Responsible Tourism in Tourism Accommodation Sector. *Asian Journal of Management*, 8(4), 989–996. Doi:10.5958/2321-5763.2017.00153.6
216. Mathew, P. V. ir Kuriakose, V. (2018). Measurement for responsible tourism: Development of a stakeholder-based scale. *Asian Journal of Management*, 9(1), 479–489.
217. Mathew, P. V. ir Nimmi, P. M. (2021). Sustainable tourism development: discerning the impact of responsible tourism on community well-being. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*. Doi:10.1108/JHTI-02-2021-0052
218. Mathew, P. V. ir Sreejesh, S. (2017). Impact of responsible tourism on destination sustainability and quality of life of community in tourism destinations. *Journal of Hospitality and Tourism management*, 31, 83–89.
219. Mathew, P. V. (2017). *Responsible Tourism as a Precursor to Sustainable Tourism Development and Quality of Life of Communities—A Study of Tourism Destinations in Kerala*. Doktoro disertacija. University of Science and Technology: Cochin, India.
220. McCarthy, J. (2018). Responsible Cruise Tourism and Regeneration: The Case of Nanaimo, British Columbia, Canada. *International Planning Studies*, 23(3), 225–238. Doi:10.1080/13563475.2018.1428539
221. McCartney, G. (2015). To Be or Not to Be? Addressing the Ethical Void in Macao's Tourism and Casino Development. *Tourism Review*, 70, 150–162. Doi:10.1108/TR-08-2014-0045

222. McKercher, B., Mak, B. ir Wong, S. (2014). Does Climate Change Matter to the Travel Trade? *Journal of Sustainable Tourism*, 22(5), 685–704. Doi:10.1080/09669582.2013.864661
223. Mearns, K. F. (2011). Using sustainable tourism indicators to measure the sustainability of a community based ecotourism venture: Malealea Lodge Pony Trek Centre, Lesotho. *Tourism Review International*, 15, 135–147. doi:10.3727/154427211X13139345020499
224. Mei, N. S., Wai, C. W. ir Ahamad, R. (2017). Public Environmental Awareness and Behaviour in Malaysia. *Asian Journal of Quality of Life*, 2(5), 43–53. Doi:10.21834/ajqol.v2i5.10
225. Melubo, K., Lovelock, B. ir Filep, S. (2019). Motivations and Barriers for Corporate Social Responsibility Engagement: Evidence from the Tanzanian Tourism Industry. *Tourism and Hospitality Research*, 19(3), 284–295.
226. Mihalic, T. (2016). Sustainable-responsible tourism discourse – Towards ‘responsustainable’ tourism. *Journal of Cleaner Production*, 111(3), 461–470. doi:10.1016/j.jclepro. 2014.12.062
227. Mihalic, T., Mohamadi, S., Abbasi, A. ir Dávid, L. D. (2021). Mapping a sustainable and responsible tourism paradigm: A bibliometric and citation network analysis. *Sustainability*, 13(2), 853.
228. Milfont, T. L. ir Duckitt, J. (2004). The Structure of Environmental Attitudes: A First-and Second-order Confirmatory Factor Analysis. *Journal of Environmental Psychology*, 24(3), 289–303. Doi:10.1016/j.jenvp.2004.09.001
229. Mobley, C., Vagias, W. M. ir De Ward, S. L. (2010). Exploring Additional Determinants of Environmentally Responsible Behavior: The Influence of Environmental Literature and Environmental Attitudes. *Environment and Behavior*, 42(4), 420–447. Doi:10.1177/0013916508325002
230. Mody, M., Day, J., Sydnor, S., Jaffe, W. ir Lehto, X. (2014). The different shades of responsibility: Examining domestic and international travelers’ motivations for responsible tourism in India. *Tourism Management. Perspectives*, 12, 113–124.
231. Moghimehfar, F., Halpenny, E. A. ir Ziaee, M. (2014). How Big Is the Gap? Comparing the Behaviours and Knowledge of Mountain Hikers with Ecotourism Ideals: A Case Study of Iran. *Journal of Ecotourism*, 13(1), 1–15. Doi:10.1080/14724049.2014.925466
232. Mohamadi, S., Abbasi, A., Ranaei Kordshouli, H. A. ir Askarifar, K. (2022). Conceptualizing sustainable – responsible tourism indicators: an interpretive structural modeling approach. *Environment, Development and Sustainability*, 24(1), 399–425.
233. Mondal, S. ir Samaddar, K. (2020). Issues and challenges in implementing sharing economy in tourism: a triangulation study. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 32(1), 64–81.

234. Mondal, S. ir Samaddar, K. (2021). Responsible tourism towards sustainable development: Literature review and research agenda. *Asia Pacific Business Review*, 27(2), 229–266.
235. Moravcikova, D., Krizanova, A., Kliestikova, J. ir Rypakova, M. (2017). Green Marketing as the Source of the Competitive Advantage of the Business. *Sustainability*, 9(12), 2218. Doi:10.3390/su9122218
236. Morrison-Saunders, A., Hughes, M., Pope, J., Douglas, A. ir Wessels, J. A. (2019). Understanding visitor expectations for responsible tourism in an iconic national park: Differences between local and international visitors. *Journal of Ecotourism*, 18(3), 284–294.
237. Mostafanezhad, M., Cheer, J. M. ir Sin, H. L. (2020). Geopolitical anxieties of tourism: (Im) mobilities of the COVID-19 pandemic. *Dialogues in Human Geographies*, 10(2), 182–186.
238. Mullis B. (2017). *The growth paradox: can tourism ever be sustainable?* World Economic Forum. Agenda. Prieiga per internetą: <https://www.weforum.org/agenda/2017/08/the-growth-paradox-can-tourism-ever-be-sustainable/>
239. Musavengane, R. (2019). Small hotels and responsible tourism practice: Hoteliers' perspectives. *Journal of cleaner production*, 220, 786–799.
240. Musavengane, R. ir Steyn, J. N. (2013). Responsible Tourism Practices in the Cape Town hotel sub-sector. *International Journal of Hospitality & Tourism Systems*, 6(2), 52–63.
241. Mutana, S. ir Mukwada, G. (2020). Are Policies and Guidelines Shaping Tourism Sustainability in South Africa? Critical Success Factors for Tourism Sustainability Governance in the Drakensberg Region. *Tourism and Hospitality Research*, 20(2), 198–209. Doi:10.1177/1467358419841100
242. Nair, M. B., Ramachandran, S., Shuib, A., Syamsul, H. M. A. ir Nair, V. (2012). Multi-criteria decision making approach for responsible tourism management. *Malaysian Forester*, 72(2), 135–146.
243. Navickas, V. ir Malakauskaite, A. (2009). The possibilities for the identification and evaluation of tourism sector competitiveness factors. *Engineering Economics*, 61(1), 37–44.
244. Nguyen, P. M., Vo, N. D., To, Q. L. ir Dinh, V. T. (2019). Towards Responsible Tourism in Vietnam: Critical Review and Implications for Future Research. In *1st International Conference on Economics, Development and Sustainability (EDESUS 2019)*, 01.
245. Nunkoo, R. ir Gursoy, D. (2012). Residents' Support for Tourism: An Identity Perspective. *Annals of Tourism Research*, 39(1), 243–268. Doi:10.1016/j.annals.2011.05.006

246. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2010). Conclusions of the workshop on sustainable development strategies and tourism. Prieiga per internetą: [https://one.oecd.org/document/CFE/TOU\(2011\)7/en/pdf](https://one.oecd.org/document/CFE/TOU(2011)7/en/pdf)
247. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2020). Mitigating the impact of COVID-19 on tourism and supporting recovery. Doi:10.1787/47045bae-en
248. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2020). Rebuilding tourism for the future: COVID-19 policy responses and recovery. doi:10.1787/bced9859-en
249. Pawson, S., D'Arcy, P. ir Richardson, S. (2017). The Value of Community-based Tourism in Banteay Chhmar, Cambodia. *Tourism Geographies*, 19(3), 378–397. Doi:10.1080/14616688.2016.1183143
250. Peeters, P., Gossling, S., Klijs, J., Milano, C., Novelli M., Dijkmans, C, ..., Postma, A. (2018). *Overtourism: Impact and possible policy responses*. Study. European Parliament.
251. Pereiro, X. (2016). A Review of Indigenous Tourism in Latin America: Reflections on an Anthropological Study of Guna Tourism (Panama). *Journal of Sustainable Tourism*, 24(8–9), 1121–1138. Doi:10.1080/09669582.2016.1189924
252. Pooley, J. A. ir O'Connor, M. (2000). Environmental Education and Attitudes: Emotions and Beliefs are What Is Needed. *Environment and Behavior*, 32(5), 711–723. Doi:10.1177/0013916500325007
253. Poudel, S. ir Nyaupane, G. P. (2017). Understanding Environmentally Responsible Behaviour of Ecotourists: The Reasoned Action Approach. *Tourism Planning & Development*, 14(3), 337–352. Doi:10.1080/21568316.2016.1221851
254. Prabhu, D., Kumar, J., Arokia Raja, J. K. ir Karthi, M. (2020). Maneuvers of multiperspective media retrieval. *International Journal of Creative Research Thoughts*, 8(3), 1709–1712.
255. Prayag, G. ir Hosany, S. (2014). When Middle East Meets West: Understanding the Motives and Perceptions of Young Tourists from United Arab Emirates. *Tourism Management*, 40, 35–45. Doi:10.1016/j.tourman.2013.05.003
256. Prayag, G. ir Ryan, C. (2011). The Relationship between the 'Push' and 'Pull' factors of a Tourist Destination: The Role of Nationality – an Analytical Qualitative Research Approach. *Current Issues in Tourism*, 14(2), 121–143. Doi:10.1080/13683501003623802
257. Quintal, V. A., Lee, J. A. ir Soutar, G. N. (2010). Risk, Uncertainty and the Theory of Planned Behavior: A Tourism Example. *Tourism Management*, 31(6), 797–805. Doi:10.1016/j.tourman.2009.08.006
258. Račkauskas, A. (2011). Regresinė analizė. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/regresine-analize/>

259. Ramkissoon, H., Smith, L. D. G. ir Weiler, B. (2013). Testing the Dimensionality of Place Attachment and Its Relationships with Place Satisfaction and Pro-environmental Behaviours: A Structural Equation Modelling Approach. *Tourism Management*, 36, 552–566. Doi:10.1016/j.tourman.2012.09.003
260. Randhave, M. ir Upadhye, N. (2022). Responsible Tourism Practices and Their Impacts. Prieiga per internetą: <http://210.212.169.38/xmlui/handle/123456789/10102>
261. Rasdi, A. L. M., Som, A. P. M., Azinuddin, M., Nasir, M. N. M. ir Khan, N. F. A. H. (2022). Local community perspective on responsible tourism and destination sustainability. *Planning Malaysia*, 20(3), 255–269.
262. Reddy, M. V. ir Wilkes, K. (2015). *Tourism in the green economy*. Routledge.
263. Reid, D. G. (2003). *Tourism, Globalization and Development: Responsible Tourism Planning*. London, UK: Pluto Press.
264. Responsible Tourism Partnership. (2020). Sustainable tourism is not the same as Responsible Tourism. Prieiga per internetą: Sustainable-Tourism-not-same-as-Responsible-Tourism.pdf.
265. Responsible Travel. (2020). Maximum Experience & Minimum Impact. Prieiga per internetą: <https://www.responsibletravel.com/copy/maximum-experience-minimumimpact>
266. Rivera, J. (2002). Assessing a Voluntary Environmental Initiative in the Developing World: The Costa Rican Certification for Sustainable Tourism. *Policy Sciences*, 35(4), 333–360. Doi:10.1023/A:1021371011105
267. Rivera, J. ir De Leon, P. (2005). Chief Executive Officers and Voluntary Environmental Performance: Costa Rica's Certification for Sustainable Tourism. *Policy Sciences*, 38(2–3), 107–127. Doi:10.1007/s11077-005-6590-x
268. Rowen, I. (2020). The transformational festival as a subversive toolbox for a transformed tourism: lessons from Burning Man for a COVID-19 world. *Tourism Geographies*, 22(3), 695–702.
269. Ruhanen, L. ir Bowles, L. (2020). Student Perspectives of Responsible Tourism Behaviour: The Role of Tourism Education. *Journal of Hospitality & Tourism Education*, 32(4), 255–265.
270. Saarinen, J. (2014). Critical Sustainability: Setting the Limits to Growth and Responsibility in Tourism. *Sustainability*, 6(1), 1–17. Doi:10.3390/su6010001
271. Saarinen, J. (2021). Is being responsible sustainable in tourism? Connections and critical differences. *Sustainability*, 13(12), 6599.
272. Saaty, T. L. ir Alexander, J. M. (1989). *Conflict resolution: The Analytic Hierarchy Approach*. New York: Praeger.
273. San Martín, H. ir Herrero, A. (2012). Influence of the User's Psychological Factors on the Online Purchase Intention in Rural Tourism: Integrating Innovativeness to the UTAUT Framework. *Tourism Management*, 33(2), 341–350.

274. Sangkhaduang, T., Visuthismajarn, P. ir Kongchouy, N. (2021). The Relationship between Responsible Tourism Practice, Destination Sustainability and Quality of Life: Perspective of Marine National Park Communities. *Planning*, 16(5), 895–901.
275. Saphores, J. D. M., Ogunseitan, O. A. ir Shapiro, A. A. (2012). Willingness to Engage in a Pro-environmental Behavior: An Analysis of E-waste Recycling Based on a National Survey of US Households. *Resources, Conservation and Recycling*, 60, 49–63. Doi:10.1016/j.resconrec.2011.12.003
276. Sharma, G. D., Thomas, A. ir Paul, J. (2021). Reviving tourism industry post-COVID-19: A resilience-based framework. *Tourism Management Perspectives*, 37, 1–11. doi:10.1016/j.tmp.2020.100786
277. Sharpley, R. (2014). Host perceptions of tourism: A review of the research. *Tourism Management*, 42, 37–49.
278. Shen, S., Sotiriadis, M. ir Zhou, Q. (2020). Could Smart Tourists Be Sustainable and Responsible as Well? The Contribution of Social Networking Sites to Improving Their Sustainable and Responsible Behavior. *Sustainability*, 12(4), 1470. Doi:10.3390/su12041470
279. Sheng, L., Li, T. ir Wang, J. (2017). Tourism and externalities in an urban context: theoretical model and empirical evidence. *Cities*, 70, 40–45.
280. Sica, E., Sisto, R., Bianchi, P. ir Cappelletti, G. (2021). Inclusivity and Responsible Tourism: Designing a Trademark for a National Park Area. *Sustainability*, 13(1), 1–11.
281. Singh, R. ir Mir, M. A. (2020). Empirical Examination of the Impact of Environmental Responsible Tourism Practices on the Destination Sustainability. *E-Review of Tourism Research*, 17(6), 837–864.
282. Skare, M., Soriano, D. R. ir Porada-Rochon, M. (2021). Impact of COVID-19 on the travel and tourism industry. *Technological Forecasting and Social Change*, 163, 1–14. doi:10.1016/j.techfore.2020.120469
283. Skewes, M. C. ir Gonzalez, V. M. (2013). Chapter 6 – The Biopsychosocial Model of Addiction. *Principles of Addiction*. Academic Press. doi:10.1016/B978-0-12-398336-7.00006-1
284. Skinner, H. (2019). The Impact of Cultural Values and Economic Constraints on Tourism Businesses' Ethical Practices. *International Journal of Tourism Cities*, 5, 2. Doi:10.1108/IJTC-12-2017-0087
285. Slaper, T. F. ir Hall, T. J. (2011). The Triple Bottom Line: What Is It and How Does It Work. *Indiana Business Review*, 86(1), 4–8.
286. Smith, S., Costello, C. ir Muenchen, R. A. (2010). Influence of Push and Pull Motivations on Satisfaction and Behavioral Intentions within a Culinary Tourism Event. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 11(1), 17–35. Doi:10.1080/15280080903520584

287. Spenceley, A. (2008). *Responsible Tourism: Critical Issues for Conservation and Development*. London: Earthscan.
288. Spenceley, A. ir Snyman, S. (2017). Can a Wildlife Tourism Company Influence Conservation and the Development of Tourism in a Specific Destination? *Tourism and Hospitality Research*, 17(1), 52–67. Doi:10.1177/1467358416634158
289. Spenceley, A., Relly, P., Keyser, H., Warmeant, P., McKenzie, M., Mataboge, A., ... Seif, J. (2002). Responsible tourism manual for South Africa. Department for Environmental Affairs and Tourism. Prieiga per internetą: <https://www.tourism.gov.za/CurrentProjects/ResponsibleTourism/Responsible%20Tourism/Responsible%20Tourism%20Manual.pdf>
290. Stanford, D. (2008). 'Exceptional Visitors': Dimensions of Tourist Responsibility in the Context of New Zealand. *Journal of Sustainable Tourism*, 16(3), 258–275. Doi:10.1080/09669580802154082
291. Stanford, D. ir Turner, J. (2022). Responsible tourist. *Encyclopedia of Tourism Management and Marketing*. Edward Elgar Publishing.
292. State, O. ir Bulin, D. (2016). Aspects of Responsible Tourism – A Quantitative Approach. *Amfiteatru Economic*, 18(10), 781–797.
293. Steg, L. ir Vlek, C. (2009). Encouraging pro-environmental behaviour: an integrative review and research agenda. *Journal of Environmental Psychology*, 29(3), 309–317.
294. Stern, M. J., Powell, R. B. ir Ardoin, N. M. (2008). What Difference Does It Make? Assessing Outcomes from Participation in a Residential Environmental Education Program. *The Journal of Environmental Education*, 39(4), 31–43. Doi:10.3200/JOEE.39.4.31-43
295. Stoddard, J. E., Pollard, C. E. ir Evans, M. R. (2012). The Triple Bottom Line: A Framework for Sustainable Tourism Development. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, 13(3), 233–258. Doi:10.1080/15256480.2012.698173
296. Švarplys, A. (2020). Pasaulio ekonomikos ir turizmo tendencijos COVID-19 viruso epidemijos metu. *Mokslo taikomieji tyrimai Lietuvos kolegijose*, 16, 186–195.
297. Taylor, L. L. ir Norman, W. C. (2019). The Influence of Mindfulness during the Travel Anticipation Phase. *Tourism Recreation Research*, 44(1), 76–90. Doi:10.1080/02508281.2018.1513627
298. Thapa, B., Graefe, A. R. ir Meyer, L. A. (2005). Moderator and Mediator Effects of Scuba Diving Specialization on Marine-based Environmental Knowledge-behavior Contingency. *The Journal of Environmental Education*, 37(1), 53–67. Doi:10.3200/JOEE.37.1.53-68
299. The System of National Accounts. (2008). Prieiga per internetą: <https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/sna.asp>

300. Tirado Ballesteros, J. G. ir Hernandez, M. H. (2019). Promoting Tourism through the EU LEADER Programme: Understanding Local Action Group Governance. *European Planning Studies*, 27(2), 396–414. Doi:10.1080/09654313.2018.1547368
301. Tremblay-Huet, S. ir Lapointe, D. (2021). The new responsible tourism paradigm: The UNWTO's discourse following the spread of COVID-19. *Tourism and Hospitality*, 2(2), 248–260.
302. Tsonis, J. L., Cheuk, S., Ing, G. P. ir Razli, I. A. (2009). An Examination of the Challenges Faced in Economic Socio-cultural and Environmental Aspects of Transport Development and Tourism in Malaysia. *European Journal of Social Sciences*, 11 (4), 522–534.
303. Tulane University School of Social Work. (2018). What Is Social Exchange Theory? Prieiga per internetą: <https://socialwork.tulane.edu/blog/social-exchange-theory/#:~:text=Social%20exchange%20theory%20is%20a,person%2Dto%2Dperson%20relationship>
304. Tzschentke, N., Kirk, D. ir Lynch, P. A. (2004). Reasons for going green in serviced accommodation establishments. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 16(2), 116–124.
305. Um, J. ir Yoon, S. (2020). Evaluating the Relationship between Perceived Value Regarding Tourism Gentrification Experience, Attitude, and Responsible Tourism Intention. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 1–17. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1080/14766825.2019.1707217>
306. United Nations Department of Economic and Social Affairs. (2018). The 10 Year Framework of Programmes on Sustainable Consumption and Production Patterns (10YFP). Prieiga per internetą: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/1444HLPF_10YFP2.pdf
307. United Nations Development Programme / Jungtinių Tautų Plėtros programa. (2018). Tourism and the Sustainable Development Goals – Journey to 2030. Prieiga per internetą: https://www.undp.org/publications/tourism-and-sustainable-development-goals-journey-2030?utm_source=EN&utm_medium=GSR&utm_content=US_UNDP_PaidSearch_Brand_English&utm_campaign=CENTRAL&c_src=CENTRAL&c_src2=GSR&gclid=CjwKCAiA76-dBhByEiwAA0_s9RBSvE1NwJ2vHUhk-7Tm60_UjPkg7WYPsl4Lchzpfq3et_HZfL3LWThoC6lwQAvD_BwE
308. United Nations World Tourism Organization, Organisation for Economic Cooperation and Development ir Commission of the European Communities. (2008). Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework. Prieiga per internetą: https://www.oecd.org/cfe/tourism/TSA_EN.pdf

309. United Nations World Tourism Organization, United Nations Development Programme. (2022). Tourism Statistics Database. Prieiga per internetą: <https://www.unwto.org/tourism-statistics/tourism-statistics-database>
310. United Nations World Tourism Organization. (2005). Environmental protection program. In *Making Tourism More Sustainable*. United Nations Environment Programme, World Tourism Organization: Paris, France.
311. United Nations World Tourism Organization. (2005). Making Tourism More Sustainable – A Guide for Policy Makers. Prieiga per internetą: <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284408214>
312. United Nations World Tourism Organization. (2011). Sustainable Tourism for Development Guidebook. Prieiga per internetą: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284415496>
313. United Nations World Tourism Organization. (2013). EU guidebook on sustainable tourism for development. Prieiga per internetą: <https://www.unwto.org/EU-guidebook-on-sustainable-tourism-for-development>
314. United Nations World Tourism Organization. (2017). Statistical Framework for Measuring Sustainable Tourism. Sixth UNWTO International Conference on Tourism Statistics measuring sustainable tourism. Prieiga per internetą: <https://custom.cvent.com/E5C28A0D212A415D9AD3C8B699EBC072/files/121578cbeb154e25a9f124813a3e754e.pdf>
315. United Nations World Tourism Organization. (2018). Domestic Tourism Importance and Economic Impact. Prieiga per internetą: <https://wtcc.org/Portals/0/Documents/Reports/2018/Domestic%20Tourism-Importance%20Economic%20Impact-Dec%2018.pdf?ver=2021-02-25-182514-683>
316. United Nations World Tourism Organization. (2018). Statistical Framework for Measuring the Sustainability of Tourism. Prieiga per internetą: <https://www.unwto.org/tourism-statistics/statistical-framework-for-measuring-the-sustainability-of-tourism>
317. United Nations World Tourism Organization. (2019). International Tourism Highlights, 2019 Edition. Prieiga per internetą: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421152>
318. United Nations World Tourism Organization. (2020). COVID-19 and transforming tourism. Prieiga per internetą: https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-08/sg_policy_brief_covid-19_tourism_august_2020.pdf
319. United Nations World Tourism Organization. (2020). Global code of ethics for tourism. Prieiga per internetą: <https://www.unwto.org/global-code-of-ethics-for-tourism>
320. United Nations World Tourism Organization. (2020). Impact Assessment of the COVID-19 Outbreak on International Tourism. Prieiga per internetą: <https://www.unwto.org/impact-assessment-of-the-covid-19-outbreak-on-international-tourism>

321. United Nations World Tourism Organization. (2020). Measuring the Sustainability of Tourism. Prieiga per internetą: <https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-06/MST-Brochure.pdf>
322. United Nations World Tourism Organization. (2020). To Recovery & Beyond, The Future of Travel & Tourism, in The Wake of COVID-19. Prieiga per internetą: <https://wttc.org/Research/To-Recovery-Beyond>
323. United Nations World Tourism Organization. (2020). Travel & Tourism Recovery Scenarios 2020 & Economic Impact from COVID-19. Prieiga per internetą: <https://wttc.org/Portals/0/Documents/Reports/2020/Global%20Recovery%20Scenarios%20Nov%202020.pdf?ver=2021-02-25-183017-943>
324. United Nations World Tourism Organization. (2020). UNTWO Highlights Potential of Domestic Tourism to Help Drive Economic Recovery in Destinations Worldwide. Prieiga per internetą: <https://www.unwto.org/news/unwto-highlights-potential-of-domestic-tourism-to-help-drive-economic-recovery-in-destinations-worldwide>
325. United Nations World Tourism Organization. (2022). Consultation Draft: Statistical Framework for Measuring the Sustainability of Tourism (SFMST). Prieiga per internetą: <https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-06/MST-Brochure.pdf>
326. United Nations World Tourism Organization. (2022). Tourism in the 2030 Agenda. Prieiga per internetą: <https://www.unwto.org/tourism-in-2030-agenda#:~:text=Tourism%20can%20contribute%20to%20urban,part%20in%20the%20global%20economy>
327. United Nations. (2019). The Sustainable Development Goals Report 2019. Prieiga per internetą: <https://unstats.un.org/sdgs/report/2019/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2019.pdf>
328. United Nations. (2020). Policy Brief: COVID-19 and Transforming Tourism. Prieiga per internetą: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/2020/09/sg_policy_brief_covid-19_tourism_august_2020.pdf
329. United Nations. (2022). Sustainable Tourism. Prieiga per internetą: <https://sdgs.un.org/topics/sustainable-tourism#:~:text=The%20World%20Tourism%20Organization%20defines,the%20environment%20and%20host%20communities%22>
330. Valstybinis turizmo departamentas prie Ūkio ministerijos. (2017). Lietuvos vietinio turizmo vertinimas: Lietuvos vietinio turizmo I etapo tyrimo ir rezultatų analizė. Prieiga per internetą: <http://www.tourism.lt/uploads/documents/LIETUVOS%20VIETINIO%20TURIZMO%20VERTINIMO%20ATASKAITA.pdf>
331. Van der Merwe, M. ir Wocke, A. (2007). An investigation into responsible tourism practices in the South African hotel industry. *South African Journal of Business Management*, 38, 1–5.

332. Vellas, F. ir Becherel, L. (1995). *International Tourism: an Economic Perspective*. London: Macmillan.
333. Vencloviėnė, J. (2010). Statistiniai metodai medicinoje. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. SPSS analizė. Prieiga per internetą: <https://www.spssanalize.lt/wp-content/uploads/2019/01/knyga.pdf>
334. Walker, K. ir Moscardo, G. (2014). Encouraging Sustainability beyond the Tourist Experience: Ecotourism, Interpretation and Values. *Journal of Sustainable Tourism*, 22(8), 1175–1196. doi:10.1080/09669582.2014.918134
335. Walmsley, A. (2017). *Overtourism and underemployment: a modern labour market dilemma*. UK: Plymouth University.
336. Wang, J. ir Ritchie, B. W. (2012). Understanding Accommodation Managers' Crisis Planning Intention: An Application of the Theory of Planned Behaviour. *Tourism Management*, 33(5), 1057–1067. doi:10.1016/j.tourman.2011.12.006
337. Wang, W., Wua, J., Wua, M. Y. ir Pearce, Ph. L. (2018). Shaping tourists' green behaviour: the hosts' efforts at rural Chinese B & Bs. *Journal of Destination Marketing & Management*, 9, 194–203.
338. Ward, C. ir Berno, T. (2011). Beyond Social Exchange Theory: Attitudes toward Tourists. *Annals of Tourism Research*, 38(4), 1556–1569. doi:10.1016/j.annals.2011.02.005
339. Weeden, C. (2002). Ethical tourism: an opportunity for competitive advantage? *Journal of Vacation Marketing*, 8(2), 141–153.
340. Weeden, C. (2013). *Responsible tourist behaviour, 1st edition*. London: Routledge.
341. West, R. M. (2022). Best practice in statistics: The use of log transformation. *Annals of Clinical Biochemistry*, 59(3), 162–165.
342. Wheeller, B. (1991). Tourism's troubled times: Responsible tourism is not the answer. *Tourism Management*, 12(2), 91–96.
343. Williams, P., Gill, A. ir Ponsford, I. (2007). Corporate Social Responsibility at Tourism Destinations: Toward a Social License to Operate. *Tourism Review International*, 11(2), 133–144. doi:10.3727/154427207783948883
344. Wiseman, M. ir Bogner, F. X. (2003). A Higher-order Model of Ecological Values and Its Relationship to Personality. *Personality and Individual Differences*, 34(5), 783–794. doi:10.1016/S0191-8869(02)00071-5
345. World Bank (2023). Economy. Prieiga per internetą: <https://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/themes/economy.html>
346. World Bank. (2020). World Bank Open Data. Prieiga per internetą: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>
347. World Health Organization. (2020). WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19 – 11 March 2020. Prieiga per internetą:

- <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020>
348. World Health Organization. (2023). Statement on the fifteenth meeting of the IHR. (2005). Emergency Committee on the COVID-19 pandemic. Prieiga per internetą: [https://www.who.int/news/item/05-05-2023-statement-on-the-fifteenth-meeting-of-the-international-health-regulations-\(2005\)-emergency-committee-regarding-the-coronavirus-disease-\(covid-19\)-pandemic?adgroupsurvey={adgroupsurvey}&gclid=Cj0KCQjw4vKpBhCZARIsAOK-HoWTUm9Wx8VOiKcHSQdIYENBLFTfxpbfXRfaKI_TwCCo_RV2Xf29zi-coaAphbEALw_wcB](https://www.who.int/news/item/05-05-2023-statement-on-the-fifteenth-meeting-of-the-international-health-regulations-(2005)-emergency-committee-regarding-the-coronavirus-disease-(covid-19)-pandemic?adgroupsurvey={adgroupsurvey}&gclid=Cj0KCQjw4vKpBhCZARIsAOK-HoWTUm9Wx8VOiKcHSQdIYENBLFTfxpbfXRfaKI_TwCCo_RV2Xf29zi-coaAphbEALw_wcB)
 349. World Travel and Tourism Council ir Harvard T. H. Chan School of Public Health (2021). Prieiga per internetą: <https://wttc.org/Portals/0/Documents/Press%20Releases/WTTC%20and%20Harvard%20TH%20Chan%20School%20of%20Public%20Health%20release%20insight%20papers%20to%20help%20drive%20Sustainability%20in%20Travel%20Tourism.pdf?ver=2021-06-17-113249-690>
 350. World Travel and Tourism Council. (2017). Sustainability Reporting in Travel and Tourism. Prieiga per internetą: <https://wttc.org/Portals/0/Documents/Reports/2017/ESGs%20-%20Sustainability%20Reporting%20in%20Travel%20and%20Tourism%20-%202017.pdf?ver=2021-02-26-192647-677>
 351. World Travel and Tourism Council. (2019). Economic Impact 2019. Prieiga per internetą: <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/regions-2019/world2019.pdf>
 352. World Travel and Tourism Council. (2019). Economic Impact 2019. Prieiga per internetą: <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/regions-2019/world2019.pdf>
 353. World Travel and Tourism Council. (2020). Economic Impact. Prieiga per internetą: <https://wttc.org/research/economic-impact>
 354. Xin, T. K. ir Chan, J. K. L. (2014). Tour operator perspectives on responsible tourism indicators of Kinabalu National Park, Sabah. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 144, 25–34.
 355. Zhang, Y., Moyle, B. D. ir Jin, X. (2018). Fostering Visitors' Pro-environmental Behaviour in an Urban Park. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 23(7), 691–702. doi:10.1080/10941665.2018.1487457
 356. Zhang, K., Wang, H., Wang, J., Li, C. ir Zhang, J. (2021). Nature-based experiential learning as a framework for preparing responsible tourism practitioners. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 29, 100297.
 357. Zhao, H. H., Gao, Q., Wu, Y. P., Wang, Y. ir Zhu, X. D. (2014). What Affects Green Consumer Behavior in China? A Case Study from Qingdao. *Journal of Cleaner Production*, 63, 143–151. doi:10.1016/j.jclepro.2013.05.021

358. Zhao, M., Dong, S. H. C., Wu, Y., Li, T., Xia, B. S. ir Guo, X. (2018). Key Impact Factors of Visitors' Environmentally Responsible Behaviour: Personality Traits or Interpretive Services? A Case Study of Beijing's Yuyuantan Urban Park, China. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 23(8), 792–805. doi:10.1080/10941665.2018.1493518
359. Zhao, X., Lynch Jr., J. G. ir Chen, Q. (2010). Reconsidering Baron and Kenny: Myths and Truths about Mediation Analysis. *Journal of Consumer Research*, 37(2), 197–206. doi:10.1086/651257
360. Žičkienė, S., Guogis, A. ir Gudelis, D. (2019). Darnaus vystymosi teorinė samprata ir jos praktinė reikšmė. *Tiltai*, 1, 108–123.
361. Žilinskas, V. J. (2011). Turizmo sociokultūrinio poveikio aktualijos. *Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai*, 1, 271–279.

GYVENIMO APRAŠYMAS

Išsilavinimas

- 2019–2024 Ekonomikos krypties doktorantūros studijos
Jungtinė Kauno technologijos universiteto, Klaipėdos universiteto,
Lietuvos energetikos instituto doktorantūra
- 2016–2018 Rinkodaros magistro laipsnis (diplomas su pagyrimu)
Klaipėdos universitetas
- 2012–2016 Ekonomikos bakalauro laipsnis
Klaipėdos universitetas

Darbo patirtis

- Nuo 2023 Lektorė
Vytauto Didžiojo universitetas
- Nuo 2021 Marketingo koordinatorė
Vytauto Didžiojo universitetas
- Nuo 2021 Lektorė
Panevėžio kolegija
- 2020–2022 Projekto vadovė
Vytauto Didžiojo universitetas
- 2020–2020 Projekto administratorė
Vytauto Didžiojo universitetas
- 2019–2022 Studijų administratorė rinkodaros vystymui
Vytauto Didžiojo universitetas
- 2019–2019 Praktikos vadovė
Vytauto Didžiojo universitetas
- 2018–2020 Verslumo laboratorijos studijų administratorė / vadybininkė
Vytauto Didžiojo universitetas

Mokslinių publikacijų disertacijos tema sąrašas

Mokslinių publikacijų sąrašas

Scopus:

1. Šimanskienė, L., Labanauskaitė, D., Montvydaitė, D. (2022). The behaviour of travellers in the transition to responsible tourism: The case of the Baltic Sea Region. *Business: Theory and Practice*, 23(1), 187–197.

Web of science:

1. Montvydaitė, D., Labanauskaitė, D. (2023). Investigation of the relationship between tourism and economic growth: The case of the Baltic States. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 5(4), 406–418.

Business source complete:

1. Montvydaitė, D., Labanauskaitė, D. (2020). Turizmo poveikio vertinimas ekonominiu, sociokultūriniu, aplinkosauginiu aspektais dabartinės turizmo apimties tendencijų kontekste. *Regional Formation and Development Studies*, 31(2), 69–80.
2. Montvydaitė, D., Labanauskaitė, D. (2021). Tourism in the face of the COVID-19 pandemic. Towards sustainable regional development. *Regional Formation and Development Studies*, 34(2), 131–142.

Kiti:

1. Montvydaitė, D., Labanauskaitė, D. (2020). Assessing the impact of tourism on economic, socio-cultural and environmental aspects in the context of current tourism volume trends. *Abstracts of Reports „Social innovations for sustainable regional development“*, 50–52. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.
2. Montvydaitė, D., Labanauskaitė, D. (2021). Responsible domestic tourism as a tool for sustainable economic recovery from COVID-19. *Contemporary Trends in Management, 2nd edition*, 639–655. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Ekonomiczno-Humanistycznej.
3. Montvydaitė, D., Labanauskaitė, D. (2021). Tourism in the face of the COVID-19 pandemic. Towards sustainable regional development. *Abstracts of Reports „Social innovations for sustainable regional development“*, 76–79. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.
4. Montvydaitė, D., Labanauskaitė, D. (2021). The behavior of travelers in the transition to responsible tourism: The case of the Baltic Sea Region. *Book of Abstracts „New Trends in Management and Production Engineering – Regional, Cross-Border and Global Perspectives“*. Brenna: WSB University.
5. Montvydaitė, D., Labanauskaitė, D. (2022). Tourism Transformation into Responsible Form towards the Sustainable Development. *Book of Abstracts „Towards climate neutrality: economic impacts, opportunities and risk“*, 5–6. Riga: University of Latvia.
6. Montvydaitė, D., Labanauskaitė, D. (2022). Tourism and Economy Surviving COVID-19 – Time for Transformation. *Book of Abstracts „European economies after COVID-19: Challenges and implications for the macroeconomic policy“*, 43–45. Belgrade: Institute of Economic Sciences.

Pranešimai mokslinėse konferencijose

1. Klaipėda University. 16th International scientific conference „Social innovations for sustainable regional development“. Pranešimo tema „Assessing the impact of tourism on economic, socio-cultural and environmental aspects in the context of current tourism volume trends“. 2020 m. balandžio 29 d.
2. University of Entrepreneurship and Administration in Lublin. International conference „Contemporary trends in management“. Pranešimo tema „Responsible domestic tourism as a tool for sustainable economic recovery from COVID-19“. 2021 m. kovo 25 d.
3. Klaipėda University. 17th International scientific conference „Social innovations for sustainable regional development“. Pranešimo tema „Tourism in the

- face of the COVID-19 pandemic. Towards sustainable regional development“. 2021 m. balandžio 28–29 d.
4. Vytautas Magnus University. 2nd International scientific conference „Sustainable bioeconomy development 2021: Adaptation to climate change“. Pranešimo tema „Rethinking tourism to mitigate the effects of COVID-19. Transition to sustainable circular economy“. 2021 m. gegužės 20–21 d.
 5. Nicolaus Copernicus University in Torun. 8th International scientific conference „Socio-economic consequences of the COVID-19 pandemic in a regional perspective“. Pranešimo tema „Tourism in times of the COVID-19 pandemic. Economic experience and responsible domestic tourism as a solution towards the recovery“. 2021 m. gegužės 21 d.
 6. Vytautas Magnus University. 10th International scientific conference „Rural development 2021: Challenges for sustainable bioeconomy and climate change“. Pranešimo tema „Tourism in challenging times. Travellers' behaviour and attitude towards the responsible tourism“. 2021 m. rugsėjo 21–23 d.
 7. Klaipėda University. National scientific conference „Challenges in Management Science and Studies“. Pranešimo tema „Tourism Sector at a Crossroads. Transition to Responsible Tourism“. 2021 m. lapkričio 19 d.
 8. University of Latvia. 80th International conference „Towards climate neutrality: economic impacts, opportunities and risks“. Pranešimo tema „Tourism transformation into responsible form towards the sustainable development“. 2022 m. kovo 18 d.
 9. Klaipėda University. 18th International scientific conference „Social innovations for sustainable regional development“. Pranešimo tema „Rethinking tourism for sustainable economic development. Responsible tourism“. 2022 m. balandžio 28–29 d.
 10. Vytautas Magnus University. 3rd International Scientific Conference „Sustainable Bioeconomy Development 2022: Theory and Practice“. Pranešimo tema „Tourism transformation for greener future: Responsible tourism“. 2022 m. gegužės 4–5 d.
 11. Institute of Economic Sciences (Serbia). 14th International scientific conference „European economies after COVID-19: Challenges and implications for the macroeconomic policy“. Pranešimo tema „Tourism and Economy Surviving COVID-19 – Time for Transformation“. 2022 m. spalio 27–28 d.
 12. Vytautas Magnus University. International scientific conference „Culture and nature – partners in dialogue“. Pranešimo tema „Through Responsible Tourism towards a Green Economy“. 2022 m. spalio 5–7 d.

Priedai

1 priedas

1 lentelė. Atsakingo turizmo tyrimų geografinis pasiskirstymas

Regionai / Šalys		Žurnalai ir autoriai
Europa	Graikija	International Journal of Tourism Research: Almeyda Broadbent, Wyman ir Durham, 2010; Kuo, 2002; International Journal of Tourism Cities: Amin, 2017; Chiu ir Leng, 2017; Skinner, 2019
	Ispanija	Corporate Social Responsibility and Environmental Management: Ayuso, 2006 Europe European Planning Studies: Tirado Ballesteros ir Hernandez, 2019
	Italija	Journal of Quality Assurance in Hospitality and Tourism: Del Chiappa, Grappi ir Romani, 2016
	Jungtinė Karalystė	Journal of Vacation Marketing: Goodwin ir Francis, 2003
	Vokietija	Personality and Individual Differences: Wiseman ir Bogner, 2003
Azija	Honkongas	International Journal of Sustainable Development & World Ecology: Cheung ir Fok, 2014
	Honkongas, Taivanas. Kinija	Asia Pacific Journal of Tourism Research: Cheung ir Fok, 2014; Chiu, Lee ir Chen, 2014; Guillet, Yaman ir Kucukusta, 2012; Kennedy ir Dornan, 2009; Lin ir Zins, 2016; Zhao, Dong, Wu, Li, Xia ir Guo, 2018; Zhang, Moyle ir Jin, 2018
	Indija	Journal of Policy Research in Tourism Leisure and Events: Chettiparamb ir Kokkranikal, 2012 International Journal of Hospitality and Tourism Systems: Kumar ir Kumar, 2018
	Indija, Filipinai, Taivanas, Indonezija, Zimbabvė	Current Issues in Tourism: Banerjee, 2012; Cheng, Wu, Wang ir Wu, 2019; Dwyer ir Kim, 2003; Goodwin, 2002; Prayag ir Ryan, 2011
	Iranas	Journal of Ecotourism: Moghimehfar, Halpenny ir Ziaee, 2014
	Kambodža	Tourism Geographies: Pawson, D'Arcy ir Richardson, 2017
	Kinija	Tourism Review: McCartney, 2015
	Malaizija	European Journal of Social Sciences: Tsonis, Cheuk, Ing ir Razli, 2009 International Journal of Culture Tourism and Hospitality Research: Chan ir Tay, 2016 Journal of Hospitality Marketing & Management: Chin, Chin ir Wong, 2018
	Naujoji Zelandija	Journal of Environmental Psychology: Milfont ir Duckitt, 2004; Steg ir Vlek, 2009

Regionai / Šalys		Žurnalai ir autoriai
	Naujoji Zelandija, Kinija	Journal of Hospitality and Tourism Research: Carasuk, Becken ir Hughey, 2016; Hsu ir Huang, 2012
	Pietų Korėja	International Journal of Hospitality Management: Han ir Kim, 2010
	Rusija	European Research Studies Journal: Blinova, Gregoric, Dedusenko ir M. Romanova, 2018
	Taivanas	Ecological Indicators: Lee ir Hsieh, 2016
Amerika	Jungtinės Amerikos Valstijos	Environment and Behaviour: Cottrell, 2003; Mobley, Vagias ir De Ward, 2010 Resources, Conservation and Recycling: Saphores, Ogunseitani ir Shapiro, 2012 Tourism Recreation Research: Taylor ir Norman, 2019
	Kanada	International Planning Studies: McCarthy, 2018
	Kosta Rika	Policy Sciences: Rivera ir De Leon, 2005
Afrika	Tanzanija, Pietų Afrika, Bostvana	Tourism and Hospitality Research: Melubo, Lovelock ir Filep, 2019; Mutana ir Mukwada, 2020; Spenceley ir Snyman, 2017
Australija	Australija	Journal of Travel Research: Dolnicar, 2004 Annals of Leisure Research: Curtis, Ham ir Weiler, 2010

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Mondal ir Samaddar, 2021, ir kitais mokslinės literatūros autoriais.

2 lentelė. Atsakingo turizmo tyrimų geografinis pasiskirstymas: tarpžemyniniai tyrimai

Regionai / Šalys		Žurnalai ir autoriai
Europa, Azija	Nepalas, Slovakija, Kinija, Pietų Korėja	Sustainability (Switzerland): Baniya, Thapa ir Kim 2019; Moravcikova, Krizanova, Kliestikova ir Rypakova, 2017; Saarinen, 2014; Shen, Sotiriadis ir Zhou, 2020; Yoon, Jeong, Chon ir Yoon, 2019
	Pietų Korėja, Suomija, Švedija, Vokietija, Jungtinė Karalystė	European Journal of Marketing: Kim, Lee ir Kleonsky, 2003; Karna, Hansen ir Heikki, 2003
	Jungtinė Karalystė, Indija	Tourism Management Perspectives: Coles, Fenclova ir Dinan, 2013, Mody, Day, Sydnor, Jaffe ir Lehto, 2014

Regionai / Šalys		Žurnalai ir autoriai
Azija, Amerika	Indija, Tunisas, Aliaska	Journal of Hospitality and Tourism Management: Aquino, Luck ir Schanzel, 2018; Hathroubi, Peypoch ir Robinot, 2014; Klein 2011; Fatma, Rahman ir Khan, 2016; Mathew ir Sreejesh, 2017
	Jungtinės Amerikos Valstijos, Taivanas	The Journal of Environmental Education: Farmer, Knapp ir Benton, 2007; Hsu, 2004; Stern, Powell ir Ardoin, 2008; Thapa, Graefe ir Meyer, 2005
	Kuba, Nepalas	Tourism Planning & Development: Bertella ir Rossi Romanelli, 2018; Poudel ir Nyaupane, 2017
	Malaizija, Kinija, Kanada	International Journal of Contemporary Hospitality Management: Abaeian, Khong, Yeoh ir McCabe, 2019; Chi, Zhang ir Liu, 2019; Dodds ir Kuehnel, 2010
	Malaizija, Pietų Afrika, Kinija, Brazilija	Journal of Cleaner Production: Asadi, Pourhashemi, Nilashi, Abdullah, Samad, Yadegaridehkordi ir Razali, 2020; Goffi, Cucculelli ir Masiero, 2019; Mihalic, 2016; Musavengane, 2019; Wang, Wua, Wua ir Pearce, 2018; Zhao, Gao, Wu, Wang ir Zhu, 2014
Azija, Australija	Honkongas, Australija	Environmental Education Research: Cheung, Fok, Tsang, Fang ir Tsang, 2015; Fielding ir Head, 2012; Hughes, Packer ir Ballantyne, 2011
Europa, Amerika, Azija, Australija	Australija, Jungtinė Karalystė, Jungtinės Amerikos Valstijos, Mauricijus, Fidžis, Naujoji Zelandija	Annals of Tourism Research: Andreck, Valentine, Knopf ir Vogt, 2005; Buckley, 2012; Caruana, Glozer, Crane ir McCabe, 2014; Gursoy ir Rutherford, 2004; Ingram, Caruana ir McCabe, 2017; Kerstetter ir Cho, 2004; Nunkoo ir Gursoy, 2012; Ward ir Berno, 2011
Amerika, Azija, Australija	Australija, Meksika, Taivanas, Pietų Afrika, Šri Lanka, Pietų Korėja	Tourism Management: Ballantyne, Packer ir Sutherland, 2011; Bojanic, 2011; Chiu, Lee ir Chen, 2014; Dolnicar ir Leisch, 2008; Frey ir George, 2010; Kerstetter, Hou ir Lin, 2004; Kularatne, Wilson, Mansson, Hoang ir Lee, 2019; Lee, Bonn, Reid ir Kim, 2017; Lin, Yu ir Chang, 2018; Ramkissoon, Smith ir Weiler, 2013; Quintal, Lee ir Soutar, 2010; Wang ir Ritchie, 2012

Regionai / Šalys		Žurnalai ir autoriai
Europa, Azija, Amerika, Afrika, Australija	Škotija, Jungtinė Karalystė, Taivanas, Indonezija, Egiptas, Tailandas, Marokas, Kanada, Australija, Jungtinės Amerikos Valstijos, Turkija	Journal of Sustainable Tourism: Andereck, 2009; Blackstock, White, McCrum, Scott ir Hunter, 2008; Brown, Ham ir Hughes, 2010; Burrai, Buda ir Stanford, 2019; Cheng ir Wu, 2015; Cheng, Wu ir Huang, 2013; Clifton ir Benson, 2006; Deng ir Li, 2015; Dief ir Font, 2010; Dodds, Graci ir Holmes, 2010; Dolnicar, Crouch ir Long, 2008; Eger, Scarles ir Miller, 2019; Fennell, 2014; Higgins-Desbiolles, Carnicelli, Krolikowski, Wijesinghe ir Boluk, 2019; Holmes, Grimwood ir King, 2016; Horng, Hsu ir Tsai, 2018; Lee ir Moscardo, 2005; McKercher, Mak ir Wong, 2014, Pereiro, 2016; Stanford, 2008; Walker ir Moscardo, 2014

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Mondal ir Samaddar, 2021, ir kitais mokslinės literatūros autoriais.

3 lentelė. Pagrindinės atsakingo turizmo tyrimų sritys

Pagrindinės tyrimų sritys	Moksliniai žurnalai/Šaltiniai	Autoriai
Aplinkai atsakinga elgsena (angl. <i>Environmentally Responsible Behaviour</i>)	Asian Journal of Quality of Life; Environmental Management; Current Issues in Tourism; Tourism Management; Asia Pacific Journal of Tourism Research; Journal of Sustainable Tourism	Mei, Wai ir Ahamad, 2017; Lee ir Jan, 2015; Cheng, Wu, Wang ir Wu, 2019; Chiu, Lee ir Chen, 2014; Ramkissoon, Smith ir Weiler, 2013; Zhao, Lynch, ir Chen, 2010; Cheng ir Wu, 2015; Cheng, Wu ir Huang, 2013
Proaplinkosauginė orientacija ir elgsena (angl. <i>Pro-environmental Orientation and Behaviour</i>)	Environment and Behaviour; Journal of Environmental Psychology; Personality and Individual differences	Corraliza ir Berenguer, 2000; Cottrell, 2003; Pooley ir O'Connor, 2000; Milfont ir Duckitt, 2004; Wiseman ir Bogner, 2003
Aplinkosaugos ir ekoturizmo žinios ir mokymasis (angl. <i>Environment Knowledge and Eco-Tourism Training</i>)	Tourism Management; The Journal of Environmental Education; International Journal of Tourism Research; Environmental Education Research; Journal of Hospitality and Tourism Management	Ballantyne, Packer ir Sutherland, 2011; Farmer, Knapp ir Benton, 2007; Hsu, 2004; Stern, Powell ir Ardoin, 2008; Thapa, Graefe ir Meyer, 2005; Kuo, 2002; Cheung, Fok, Tsang, Fang ir Tsang, 2015; Hughes, Packer ir Ballantyne, 2011; Clifton ir Benson, 2006

Pagrindinės tyrimų sritys	Moksliniai žurnalai/Šaltiniai	Autoriai
Įmonių socialinė atsakomybė ir atsakingas turizmas (angl. <i>CSR Agenda and Responsible Tourism</i>)	Journal of Hospitality and Tourism Management; Tourism Management Perspectives; Tourism Review; International Tourism Management	Fatma, Rahman ir Khan, 2016; Coles, Fenclova ir Dinan, 2013; Bohdanowicz, 2007; Williams, Gill ir Ponsford, 2007; Frey ir George, 2010
Žalioji rinkodara ir atsakomybė už aplinkos apsaugą turizme (angl. <i>Green Marketing and Environmental Responsibility in Tourism</i>)	Journal of Hospitality; Marketing & Management; Journal of Sustainable Tourism; Policy Sciences; European Journal of Marketing	Chin, Chin ir Wong, 2018; Dief ir Font, 2010; Rivera, 2002; Karna, Hansen ir Heikki, 2003
Įtraukimas į aplinkosauginio valdymo praktiką ir motyvavimas (angl. <i>Involvement and Motivation in Environmental Management Practices</i>)	Annals of Tourism Research; Corporate Social Responsibility and Environmental Management; Current Issues in Tourism; Tourism Management; International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research; Policy Sciences	Caruana, Glozer, Crane ir McCabe, 2014; Ayuso, 2006; Goodwin, 2002; Prayag ir Ryan, 2011; Kim, Lee ir Kleonsky, 2003; Chan ir Tay, 2016; Rivera ir De Leon, 2005

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Mondal ir Samaddar, 2021.

4 lentelė. Pagrindinės atsakingo turizmo tyrimų sritys, susijusios su atsakingo turizmo poveikiu ekonominei veiklai turizmo vietovės kontekste

Pagrindinės tyrimų sritys	Moksliniai žurnalai / Šaltiniai	Autoriai
Atsakingas turizmas turizmo vietovėje (angl. <i>Responsible Tourism at Tourism Destination</i>)	Journal of Sustainable Tourism; International Journal of Tourism Research; Sustainability; Procedia-Social and Behavioral Sciences; Journal of Hospitality & Tourism Research; International Journal of Tourism Cities; Tourism Management Perspectives; International Journal of Consumer Studies; Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education, International Journal of Sustainable Development and Planning	Burrai, Buda ir Stanford, 2019; Gong, Detchkhajornjaroensri ir Knight, 2019; Manente ir Minghetti, 2010; Mathiew, 2017; Mathew ir Sreejesh, 2017; Xin ir Chan, 2014; Manente, Minghetti ir Mingotto, 2014; Amin, 2017; Goodwin, 2011; Mody, Day, Sydnor, Jaffe ir Lehto, 2014; Budeanu, 2005, 2007; Chan, Marzuki ir Mohtar, 2021; Goodwin, 2011; Zhang, Wang, Wang, Li ir Zhang, 2021; Sangkhaduang, Visuthimajarn ir Kongchouy, 2021

Pagrindinės tyrimų sritys	Moksliniai žurnalai / Šaltiniai	Autoriai
Atsakingo turizmo poveikis vietos bendruomenei (angl. <i>Responsible Tourism Impact on Local Community</i>)	Annals of Tourism Research; Tourism Management; Sustainability; Journal of Hospitality & Tourism Research; Responsible Tourism Manual for South Africa; Planning; Journal of Sustainable Tourism; Worldwide Hospitality and Tourism Themes; Journal of Hospitality; Leisure, Sport & Tourism Education	Caruana, Glozer, Crane ir McCabe, 2014; Frey ir George, 2010; Manente ir Minghetti, 2010; Mathiew, 2017; Mathew ir Sreejesh, 2017; Manente, Minghetti ir Mingotto, 2014; Spenceley, Relly, Keyser, Warmeant, McKenzie, Mataboge, ... Seif, 2002; Chan, Marzuki ir Mohtar, 2021; Sangkhaduang, Visuthismajarn ir Kongchouy, 2021; Goodwin, 2011; Caruana, Glozer, Crane ir McCabe, 2014; Farmaki, Constanti, Yiasemi ir Karis, 2014; Clifton ir Benson, 2006; Zhang, Wang, Wang, Li ir Zhang, 2021
Atsakingas turizmas turizmo suinteresuotųjų šalių kontekste (angl. <i>Responsible Tourism in the context of Stakeholders</i>)	Environment; Development and Sustainability; Planning; European Charter for Sustainable and Responsible Tourism; Journal of Sustainable Tourism; Asia-Pacific Journal of Innovation in Hospitality and Tourism; Sustainability; Asia Pacific Business Review; Tourism Management; Tourism Management Perspectives; Journal of Hospitality and Tourism Management; Worldwide Hospitality and Tourism Themes; Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education	Mohamadi, Abbasi, Ranaei Kordshouli ir Askarifar, 2022; Sangkhaduang, Visuthismajarn ir Kongchouy, 2021; Spenceley, 2008; Goodwin, 2011; Blackstock, White, McCrum, Scott ir Hunter, 2008; Chan ir Fiffy, 2021; Jenkins ir Schroder, 2013; Manente ir Minghetti, 2010; Reid, 2003; Chan, Marzuki ir Mohtar, 2021; Freeman, 1984; Mondal ir Samaddar, 2021; Chiu, Lee ir Chen, 2014; Leslie, 2012; Frey ir George, 2010; Burrai, Buda ir Stanford, 2019; Debicka ir Oniszczyk-Jastrzabek, 2014; Dias, Aldana, Pereira, da Costa ir Antonio, 2021; Mathew ir Sreejesh, 2017; Eichelberger, Heigl, Peters ir Pikkemaat, 2021; Farmaki, Constanti, Yiasemi ir Karis, 2014; Zhang, Wang, Wang, Li ir Zhang, 2021

Pagrindinės tyrimų sritys	Moksliniai žurnalai / Šaltiniai	Autoriai
Atsakingo turizmo ekonominis poveikis (angl. <i>Responsible Tourism Economic Impact</i>)	Procedia-Social and Behavioral Sciences; Journal of Responsible Tourism Management; Asia-Pacific Journal of Innovation in Hospitality and Tourism; Sustainability; International Journal of Tourism Cities; Asia Pacific Business Review; International Journal of Trade, Economics and Finance; International Journal of Contemporary Hospitality Management; Planning Malaysia; Journal of Hospitality and Tourism Insights; Tourism Management; Asian Journal of Management	Goodwin, 2007, 2016; Debicka ir Oniszczyk-Jastrzabek, 2014; Goodwin, 2011; Xin ir Chan, 2014; Amin, 2017; Ho ir Tan, 2021; Chan ir Fiffy, 2021; Chan, Marzuki ir Mohtar, 2021; Mondal ir Samaddar, 2021; Fang, 2020; Goh ir Yusoff, 2010; Kirk, 1995; Weeden, 2002; Tzschentke, Kirk ir Lynch, 2004; Rasdi, Som, Azinuddin, Nasir ir Khan, 2022; Mathew ir Nimmi, 2021; Kim, Uysal ir Sirgy, 2013; Paul ir Vijay, 2018; Manente ir Minghetti, 2010

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis mokslinės literatūros analize.

5 lentelė. Atsakingo turizmo tyrimuose naudoti teoriniai modeliai

Teoriniai modeliai	Žurnalai	Autoriai
Pagrįsto veiksmo teorija ir planuotos elgsenos teorija (angl. <i>Theory of Reasoned Action (TRA)</i> , <i>Theory of Planned Behaviour (TPB)</i>)	Tourism Planning & Development; International Journal of Hospitality Management; Journal of Hospitality and Tourism Research; Tourism Management; The BE Journal of Theoretical Economics; Journal of Hospitality & Tourism Research; Annals of Leisure Research; Current Issues in Tourism; Journal of Sustainable Tourism; International Journal of Consumer Studies; Journal of Cleaner Production	Poudel ir Nyaupane, 2017; Han ir Kim, 2010; Hsu ir Huang, 2012; Kim, Kim ir Goh, 2011; Quintal, Lee ir Soutar, 2010; Wang ir Ritchie, 2012; Lee, Bonn, Reid ir Kim, 2017; Carasuk, Becken ir Hughey, 2016; Curtis, Ham ir Weiler, 2010; Del Chiappa, Grappi ir Romani, 2016; Blackstock, White, McCrum, Scott ir Hunter, 2008; Budeanu, 2007; Musavengane, 2019
Pagrįsto veiksmo teorija (angl. <i>Reasoned Action Model (RAM)</i>)	Journal of Ecotourism; Tourism Management; Environmental Education Research; Environment and Behaviour; Journal of Environmental Education; Tourism Planning & Development	Moghimehfar, Halpenny ir Ziace, 2014; Zhao, Gao, Wu, Wang ir Zhu, 2014; Fielding ir Head, 2012; Mobley, Vagias ir De Ward, 2010; Thapa, Graefe ir Meyer, 2005; Poudel ir Nyaupane, 2017

Teoriniai modeliai	Žurnalai	Autoriai
Socialinių mainų teorija (angl. <i>Social Exchange Theory (SET)</i>)	Annals of Tourism Research; International Journal of Culture Tourism and Hospitality Research; Annals of Tourism Research; Tourism and Hospitality Research	Brown, Ham ir Hughes, 2010; Ward ir Berno, 2011; Spenceley ir Snyman, 2017; Gursoy ir Ruth-erford, 2004; Nunkoo ir Gursoy, 2012
Stūmimo-traukos modelis (angl. <i>Push-Pull Framework</i>)	Tourism Management; Current Issues in Tourism; Tourism Management Perspectives; International Journal of Culture Tourism and Hospitality Research; Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism; Journal of Travel Research; Annals of Tourism Research	Kim, Lee ir Kleonsky, 2003; Prayag ir Hosany, 2014; Prayag ir Ryan, 2011; Mody, Day, Sydnor, Jaffe ir Lehto, 2014; Chan ir Tay, 2016; Jeong, 2014; Smith, Costello ir Muenchen, 2010; Klenosky, 2002; Caruana, Glozer, Crane ir McCabe, 2014
Žemutinės linijos koncepcija (angl. <i>Triple Bottom Line Framework</i>)	Journal of Cleaner Production; Tourism and Hospitality Research; Asian Journal of Management; International Journal of Hospitality & Tourism Administration; Journal of Hospitality and Tourism Management; Tourism Management; Indiana Business Review	Mihalic, 2016; Boley ir Uysal, 2013; Mathew ir Kuriakose, 2017; Stoddard, Pollard ir Evans, 2012; Mathew ir Sreejesh, 2017; Frey ir George, 2010; Slaper ir Hall, 2011
Vieninga technologijų priėmimo ir naudojimo teorija (angl. <i>Unified Theory of Acceptance and Use of Technology (UTAUT)</i>)	Tourism Management; Asian Journal of Information Technology; Tourism and Hospitality Management	San Martín ir Herrero, 2012; Ibukun, Okuboyejo ir Kelechi, 2016; Gupta ir Dogra, 2017

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Mondal ir Samaddar, 2021.

Santrumpos

Atsakingo turizmo ekonominės dimensijos rodikliai:

- E1 – Vietinių produktų pirkimas (E1)
- E2 – Pragyvenimo išlaidos (E2)
- E3 – Įsidarbinimo galimybės (E3)
- E4 – Užimtumas turizmo srityje (E4)
- E5 – Įgūdžių lavinimas (E5)
- E6 – Vietos verslo rėmimas (E6)
- E7 – Turizmo institucijos (E7)
- E8 – Turizmo išlaidos (E8)
- E9 – Turizmo infrastruktūros turto sąskaita (E9)
- E10 – Atvykstamojo, vidaus ir išvykstamojo turizmo išlaidos (E10)
- E11 – Vidaus turizmo išlaidos (E11)
- E12 – Turizmo bendrasis vidaus produktas (BVP) (E12)
- E13 – Aiškus gyvenimo lygio pagerėjimas (E13)
- E14 – Intensyvesni ekonominiai ryšiai ir sumažėjęs nutekėjimas (E14)
- E15 – Vietos investicijos (E15)
- E16 – Vietos produkcija (E16)
- E17 – Turizmo industrijos pridėtinė vertė (E17)
- E18 – Turizmo pramonės produkcijos sąskaitos (E18)
- E19 – Pajamos, viršijančios išlaidas (E19)
- E20 – Turizmo srautas (apimtis ir vertė) turizmo srityje (E20)
- E21 – Turizmo tiekimo grandinė (E21)

Atsakingo turizmo sociokultūrinės dimensijos rodikliai:

- S1 – Tikslų siekimas (S1)
- S2 – Prieinamumas (S2)
- S3 – Nauda bendruomenei (S3)
- S4 – Bendruomeninis / socialinis poveikis (S4)
- S5 – Įdarbinimo galimybių sukūrimas „atsilikusiesiems“ (S5)
- S6 – Laisvalaikio veikla (S6)
- S7 – Kultūrinė veikla (S7)
- S8 – Kultūriniai mainai (S8)
- S9 – Kultūra / paveldas (S9)
- S10 – Padorus darbas (S10)

- S11 – Infrastruktūros plėtra (S11)
- S12 – Švietimas / socialinio ugdymo programos (S12)
- S13 – Lyčių lygybė (S13)
- S14 – Geras reljefo valdymas (S14)
- S15 – Sveikatos rezultatai (S15)
- S16 – Vietos bendruomenės įsitraukimas (S16)
- S17 – Vietinis pasitenkinimas (S17)
- S18 – Turistų skaičius (S18)
- S19 – Vietos kraštovaizdžio išsaugojimas (S19)
- S20 – Vietos meno ir kultūros propagavimas (S20)
- S21 – Visuomenės sąmoningumas (S21)
- S22 – Patenkinti turistai (S22)
- S23 – Socialiniai ir bendruomeniniai rodikliai (pvz., nusikalstamumas) (S23)

Atsakingo turizmo aplinkosauginės dimensijos rodikliai:

- A1 – Klimato kaita (A1)
- A2 – Ekologija ir aplinkosaugos problemos (A2)
- A3 – Su turizmu susijusių vietovių ekosistemų būklė ir paslaugos (A3)
- A4 – Energija (A4)
- A5 – ŠESD emisijos (A5)
- A6 – Tvarumas (A6)
- A7 – Žalieji darbai (A7)
- A8 – Naudojimo intensyvumas (A8)
- A9 – Vietos investicijos ir infrastruktūra (įskaitant nuotekų srautus) (A9)
- A10 – Žemės turto sąskaita (įskaitant jūrines teritorijas) (A10)
- A11 – Šviesos ir triukšmo kontrolė / valdymas (A11)
- A12 – Tarša (A12)
- A13 – Gamtos išteklių tausojimo skatinimas (A13)
- A14 – Gamtos apsauga (A14)
- A15 – Transporto poveikio mažinimas (A15)
- A16 – Ataskaita apie su turizmu susijusių vietovių ekosistemų būklę (A15)
- A17 – Nuotekų valymas (A16)
- A18 – Stresas (A17)
- A19 – Kietosios atliekos (A19)
- A20 – Atliekų tvarkymas (A20)
- A21 – Vandens ištekliai (A21)

Ekonominės veiklos rodikliai:

EV1 – Bendrasis vidaus produktas

EV2 – Vartojimas

EV3 – Investicijos

EV4 – Tarptautinė prekyba

EV5 – Centrinės valdžios biudžetas

EV6 – Kainos

EV7 – Pinigų pasiūla

EV8 – Mokėjimų balansas

Atsakingo turizmo poveikio ekonominei, sociokultūrinei, aplinkosauginei dimensijoms rodikliai

Dimensija / Saltinis	JT Pasaulio turizmo organizacijos turizmo tvarumo matavimo statistinė sistema (2022)	JT Pasaulio turizmo organizacijos, Eurostat, EBPO Tarptautinė palydovinė sąskaita (2008)	Hanafiah ir kt. (2016)	Musavengane ir Steyn (2013)	Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija (2020)	Mathew ir Kuriakose (2018)	Xin ir Chan (2014)	Sangkhaduan ir kt. (2021)	Mathew ir Sreejesh (2017)
Ekonominė dimensija	Turizmo veikla Lankytojų judėjimas Turizmo išlaidos Turizmo infrastruktūros turto sąskaita Užimtumas turizmo srityje Turizmo įstaigų demografija	Atvykstamojo, vietinio turizmo ir išvykstamojo turizmo išlaidos; Vidaus turizmo išlaidos; Turizmo pramonės produkcijos sąskaitos; Turizmui priskiriama bendroji pridėtinė vertė (BFPV) Turizmo bendrasis vidaus produktas (BVP); Užimtumas; Vietos investicijos; Valdžios sektoriaus vartojimas; Nepiniginiai rodikliai.	Pajamos, viršijančios išlaidas Išdarbinimo galimybės Vietos verslai Pragyvenimo lygis Gyventojų gerovė	Turizmo veiklos ekonominio poveikio įvertinimas Padidėję ekonominiai ryšiai ir sumažėjęs nutekėjimas Bendruomenės įtraukimas Skaidus įdarbinimas ir sąžiningas adyginimas Vietinė rinkodarą ir produktų kūrimas Teisingas verslas ir sąžiningos kainos	Turizmo pramonės pridėtinė vertė Turizmo BVP Turizmo įstaigos Turizmo išlaidos Turizmo infrastruktūros turtas Užimtumas Turizmo srityje Turizmo įstaigų demografija	Išdarbinimo galimybės Vietinė produkcija Ilgūdžių vystymas Vietinio verslo rėmimas Pragyvenimo lygis Integruota turizmo ekonomika	Vartotojų patenkinimas Turizmo indėlis į vietos ekonomiką Aiškūs gyvenimo ir pragyvenimo lygio pagerėjimas Ekologinio turizmo įstaigų skaičius Geri aukštos kokybės ekoturizmo produktai Turizmo srutis (apimtis ir vertė) turizmo vietovėje Turizmo įmonių veikla Užimtumo apimtis ir kokybė Sauga ir sveikata Turizmo tikimo grandinė	Išdarbinimo galimybių sukūrimas Vietinių produktų pirkimas Vietinių verslų rėmimas	Išdarbinimo galimybės Vietinių produktų pirkimas Ilgūdžių lavinimas Vietinių verslų rėmimas

Dimensija / Šaltinis	JT Pasaulio turizmo organizacijos Tvarumo matavimo statistinė sistema (2022)	JT Pasaulio turizmo organizacijos, <i>Eurostat</i> , EBPO Tarptautinė palydovinė sąskaita (2008)	Hanafiah ir kt. (2016)	Musavengane ir Steyn (2013)	Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija (2020)	Mathew ir Kuriakose (2018)	Xin ir Chan (2014)	Sangkhaduan ir kt. (2021)	Mathew ir Sreejesh (2017)
Sociokultūrinė dimensija	Socialiniai ir bendruomeniniai rodikliai (pvz., nusi-kalstamumas, sveikata, spūstys, pa-dorus darbas, vietinis turizmo suvokimas) Lankytojo suvokimo ro-dikliai Turizmo valdy-mo rodikliai	-	Poilsio veikla Pasididžiavimas vietinė kultūra Kultūrinė veikla		Kultūra / paveldas Sveikatos rezultatai Išsilavinimas Bendruomenė Lankytojo suvokimas Turizmo valdy-mas Pricinamumas Padorus darbas	Vietos bendruomenės įtraukimas Įsidarbinimo galimybės atsilikusiems žmonėms Socialinio ugdy-mo programos Vėtinės infrastruktūros vystymas Parama įdarbinusioms ne pilno darbo žmones Įtraukties mokymai Pagrindinių patogumų tobulinimas Visuomenės informuotumas Vietos meno ir kultūros skatimas Informavimas ir mokymas Patenkinti turistai Nuorodos į kitas geras turizmo vietoves Aukšta reputacija Bendruomenis / socialinis poveikis Lyčių lygybė Lygybė / prieinamumas Kultūros paveldo, vietos tapatybės ir vertybių apsauga bei stiprinimas	Socialinis poveikis Vietinis pasitenkinimas Matomas vietos bendruomenės dalyvavimas/vavimo lygis Didelis turistų skaičius Geras vietovės valdymas Infrastruktūros tobulinimas Tikslų stekimas Geras bendradarbiavimas tarp suinteresuotųjų šalių Kultūros išsaugojimas Laiminga ir motyvuota bendruomenė Nauda bendruomenei Informavimas ir mokymas Patenkinti turistai Nuorodos į kitas geras turizmo vietoves Aukšta reputacija Bendruomenis / socialinis poveikis Lyčių lygybė Lygybė / prieinamumas Kultūros paveldo, vietos tapatybės ir vertybių apsauga bei stiprinimas	Vietos bendruomenės įsitraukimas Įsidarbinimo galimybių „atsilikusiems“ sukūrimas Parama „atsilikusioms“ įmonėms Įsitraukimo mokymai Visuomenės samoningumas Tradicijos Kultūra	Vietos bendruomenės įsitraukimas Įsidarbinimo galimybių „atsilikusiems“ sukūrimas Parama „atsilikusioms“ įmonėms Įsitraukimo mokymai Visuomenės samoningumas Tradicijos Kultūra

Dimensija / Šaltinis	JT Pasaulio turizmo organizacijos Turizmo tvarumo matavimo statistinė sistema (2022)	JT Pasaulio turizmo organizacijos, EBPO Tarptautinė palydovinė sąskaita (2008)	Hanafiah ir kt. (2016)	Musavengane ir Steyn (2013)	Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija (2020)	Mathew ir Kuriakose (2018)	Xin ir Chan (2014)	Sangkhaduan ir kt. (2021)	Mathew ir Sreejesh (2017)
Aplinkosauginė dimensija	Vanduo (įskaitant nuotekų srautus) Enerėja SESD emisijos Kietosios atliekos Žemės naudojimo turto sąskaita (įskaitant jūrinės teritorijas) Žemės paviršiaus turto sąskaita (įskaitant jūrų teritorijas) Vandens išteklių Su turizmu susijusių vietovių ekosistemų būklės ataskaita Ekosistemų paslaugos su turizmu susijusioms sritims	-	Gamybės atliekos Ekologijos ir aplinkosaugos problemos Suakslinimo problema Aplinkos taša		Vietos investicijos ir infrastruktūra (įskaitant nuotekų srautus) Vandens naudojimas turizmo pramonėje Enerģijos naudojimas turizmo pramonėje SESD emisijos, kurias sukelia turizmo pramonė Kietosios atliekos, susidarancios turizmo pramonėje Žemės naudojimas (įskaitant jūrinės teritorijas) Ekosistemų būklė ir paslaugos su turizmu susijusioms vietovėms Laukinė gamta saugomose teritorijose / Žalieji darbai	Aplinkosauginis samoningumas Gamtos apsauga Atliekų mažinimas Atliekų tvarkymas Kritinė ekosistema Gera ekoturizmo valdymo praktika / visapusiškas tvarumas Gamtos išeklių tausojimo skatinimas Transporto poveikio mažinimas Klimato kaita Kietųjų atliekų tvarkymas Nuotekų valymas Vandens tvarkymas Enerģijos naudojimas Kraštotvaidžio ir biologinės įvairovės apsauga Šviesos ir triukšmo valdymas Maudyklų vandens kokybė	Vietovės apsauga Stresas Naudojimo intensyvumas Atliekų tvarkymas Kūrimas Kritinė ekosistema Gera ekoturizmo valdymo praktika / visapusiškas tvarumas Gamtos išeklių tausojimo skatinimas Transporto poveikio mažinimas Klimato kaita Kietųjų atliekų tvarkymas Nuotekų valymas Vandens tvarkymas Enerģijos naudojimas Kraštotvaidžio ir biologinės įvairovės apsauga Šviesos ir triukšmo valdymas Maudyklų vandens kokybė	Aplinkos apsauga Ekologinės talpos neviršijimas Atliekų valdymo programų kūrimas Ekologinio atkūrimo programų kūrimas	Aplinkos tausojimas Atliekų tvarkymas

Dimensija / Šaltinis	JT Pasaulio turizmo organizacijos Eurostat, EBPO Tarptautinė palydovinė sąskaita (2008)	Hanafiah ir kt. (2016)	Musavengane ir Steyn (2013)	Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija (2020)	Mathew ir Kuriakose (2018)	Xin ir Chan (2014)	Sangkhaduan ir kt. (2021)	Mathew ir Sreejesh (2017)
Atsakingas turizmo vietovės planavimas / valdymas		Konkrečios plėtros strategijos orientuotos į vietovę tapatybės (angl. <i>identities</i>) Bendruomenės dalyvavimas Bendruomenės sąmoningumas				Planavimo procesas Plėtros kontrolė Tinkamas vietovės vystymas Grebėjimas sudominti naujojanant „wow“ veiksmus Grebėjimas išnaudoti stipriausias puses Darmaus turizmo viešojo politika Darnus turizmo valdymas turizmo įmonėse Klientų pasitenkinimas Informacija ir komunikacija	Pastovių ir patikimų pajamų augimas Gyvenimo lygio gerinimas Vietos verslo augimas Bendruomenės įgalinimo gerinimas Salygų gerinimas „atsilikusiems“ žmonėms Patalpų didinimas Natūralios aplinkos tobulinimas Biologinės įvairovės gerinimas Tarsos mažinimas Aplinkosauginio sąmoningumo didinimas	Vietos įmonių augimas Gyvenimo kokybės gerėjimas Darbai ir kitos naudos Kitos naudos Pastovių ir patikimų pajamų augimas Integuota turizmo ekonomika Salygų gerinimas „atsilikusiems“ žmonėms Socialinės programos ir schemos Vietos bendruomenių įgalinimas Vietovės pildymas Infrastruktūros gerinimas Infrastruktūra bendriems poreikiams Poilsio erdvės Socialiniai klausimai Kultūros tvarumas Paveldo vietovių valdymas ir išsaugojimas Kraštotvarkos ir aplinkos kokybė Plėtros atitiktis vietos sąlygoms

Dimensija / Šaltinis	JT Pasaulio turizmo organizacijos Turizmo tvarumo matavimo statistinė sistema (2022)	JT Pasaulio turizmo organizacijos, <i>Eurostat</i> , EBPO Tarptautinė palydovinė sąskaita (2008)	Hanafiāh ir kt. (2016)	Musavengane ir Steyn (2013)	Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija (2020)	Mathew ir Kuriakose (2018)	Xin ir Chan (2014)	Sangkhaduan ir kt. (2021)	Mathew ir Sreejesh (2017)
Atsakinga aplinkosaugos praktika			Aktūrimo programos Produktų perdėjimas ir pakartotinis naudojimas Biologinis išsaugojimas Ekologinė keliamoji galia						Tradicinių kaimo kraštovaizdžių išsaugojimas Aplinkos tvarumas Aplinkos apsauga Aplinkos tarša Poveikis verslui Trūkšmas Gamtinių teritorijų išsaugojimas
Gyvenimo kokybė			Emocinė gerovė Bendruomenės gerovė Ekonominė gerovė Saugumas						Pajamos ir užimtumas Pajamos dabartiniame darbe Ekonominis darbo saugumas Šeimos pajamos Darbo užmokestis ir papildomos išmokos Pragyvenimo išlaidos

Dimensija / Šaltinis	JT Pasaulio turizmo organizacijos Tvarumo matavimo statistinė sistema (2022)	JT Pasaulio turizmo organizacijos, EBPO <i>Eurostat</i> , EBPO Tarptautinė palydovinė sąskaita (2008)	Hanafiah ir kt. (2016)	Musavengane ir Steyn (2013)	Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija (2020)	Mathew ir Kuriakose (2018)	Xin ir Chan (2014)	Sangkhaduan ir kt. (2021)	Mathew ir Sreejesh (2017)
								<p>Pasitenkinimas bendruomeniniais patogumais ir paslaugomis</p> <p>Pasitenkinimas turistų aptplūdžiu</p> <p>Pasitenkinimas laisvalaikio pasitenkinimas laisvalaikio veikla</p> <p>Pasitenkinimas bendruomenine švara</p> <p>Pasitenkinimas žemu nusikalstamumo lygiu</p> <p>Pasitenkinimas žemu nelaimingų atsitikimų lygiu</p>	<p>Nekilnojamojo turto mokesciai</p> <p>Būtiniausių prekių kaina</p> <p>Bendruomenės gerovės žmonės</p> <p>Paslaugos ir pramonės</p> <p>Bendruomenės gyvenimas</p> <p>Bendruomenės aplinka</p> <p>Emocinė gerovė</p> <p>Laisvalaikio veikla</p> <p>Laisvas laikas</p> <p>Turistų aptplūdis</p> <p>Dvasinė veikla</p> <p>Religinės paslaugos</p> <p>Kultūros išsaugojimas</p> <p>Kultūriniai mainai</p> <p>Dvasinis gyvenimas</p> <p>Sveikata ir sauga</p> <p>Sveikata</p> <p>Oro kokybė</p> <p>Vandens kokybė</p> <p>Vandens grynumas</p> <p>Šiuokšlės</p> <p>Nelaimingų atsitikimų ir nusikalstamumo lygis</p> <p>Aplinkos švarumas</p> <p>Gyvenimo kokybė</p> <p>Gyvenimo būdas</p> <p>Bendras gyvenimo jausmas</p>

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis mokslinės literatūros analize.

Klaipėdos universiteto leidykla

Deimena Montvydaitė

ATSAKINGO TURIZMO POVEIKIS EKONOMINEI VEIKLAI TURIZMO VIETOVĖS
KONTEKSTE

Daktaro disertacija

EFFECTS OF RESPONSIBLE TOURISM ON ECONOMIC PERFORMANCE IN THE CONTEXT
OF TOURISM DESTINATION

Doctoral dissertation

Klaipėda, 2024

SL 1335. 2024 04 30. Apimtis 19,56 sąl. sp. l. Tiražas 20 egz.

Klaipėdos universiteto leidykla, Herkaus Manto g. 84, 92294 Klaipėda

Tel. (8 46) 398 891, el. paštas: leidykla@ku.lt, interneto adresas: <http://www.ku.lt/leidykla/>

Spausdino UAB „Druka“, Mainų g. 5, 94101 Klaipėda

